Başlangıcından Günümüze

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Türk modernleşmesi tarihsel sürekliliği ve kopuşu bünyesinde barındıran ve kendi içinde çeşitli dönemlere ayrılan bir süreçtir. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Türk devrimi sonucunda kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi de, bu modernleşme sürecinin bir parçasıdır. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve gelişimi, tüm yükseköğrenim kurumlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi adı altında anlatılmaktadır. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Türk Tarihi'nin bir alanı olup, dersten öte bir anlam taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları için Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'ni öğrenmek, kendi tarihinin önemli bir parçasını öğrenmek demektir.

Elinizdeki kitap *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* derken, Osmanlı'nın son döneminden başlayıp, Cumhuriyet'in kurulmasından bugüne kadar olan süreci de belirli dönemlere ayırarak okuyucuya aktarmayı hedeflemiştir. Böylelikle, bir Cumhuriyet kültürünün oluşumuna katkı sağlamak amaçlanmıştır.

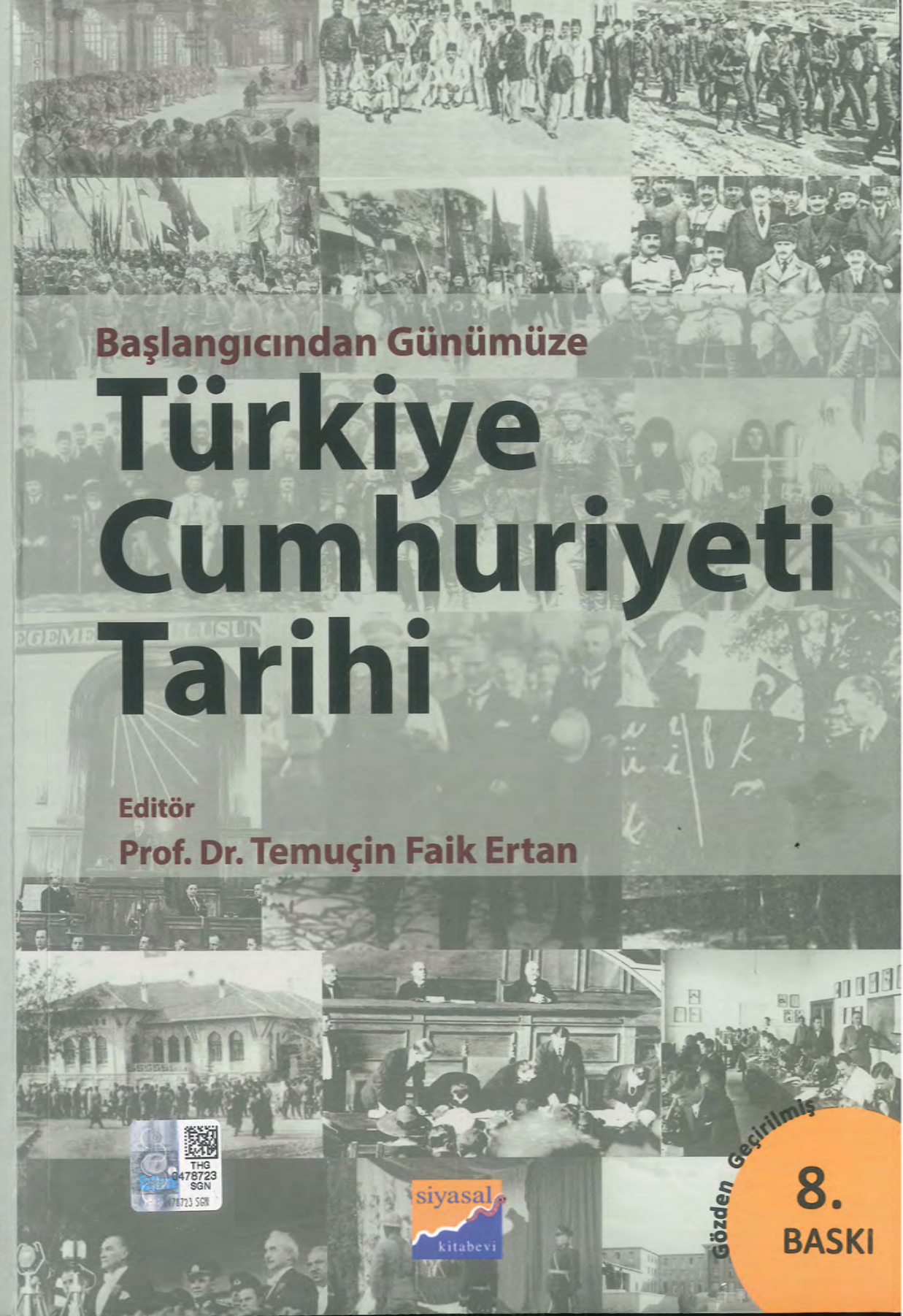
www.siyasalkitap.com

9 786055 782566

44.00₺

siyasal kitabevi
Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com

Başlangıcından Günümüze
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Editör: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
siyasal kitabevi

Başlangıcından Günümüze

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Editör
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

THG 0478723 SGN

siyasal kitabevi

Gözden Geçirilmiş
8. BASKI

Başlangıcından Günümüze

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Alper BAKACAK

Dr. Hasan DİNÇER

Dr. Kadri UNAT

Editör

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Editör: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
Kapak ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak
Redaktör: Çiğdem Kılıçoğlu-Çağla D. Tağmat
ISBN: 978-605-5782-56-6
©Siyasal Kitabevi, Tüm Hakları Saklıdır.
1. Baskı, Şubat 2011, Ankara
2. Baskı, Şubat 2012, Ankara
3. Baskı, Eylül 2014, Ankara
4. Baskı, Ağustos 2016, Ankara
5. Baskı, Eylül 2017, Ankara
6. Baskı, Ağustos 2018, Ankara
7. Baskı, Eylül 2019, Ankara
8. Baskı, Ekim 2020, Ankara
Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik
Yayıncı Sertifika No: 14016
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0(312) 419 97 81 pbx
Faks: 0(312) 419 16 11
Baskı
Tarcan Matbaacılık Yayın. San.
Sertifika No: 47663
İvedik köy mah. İvedik cad. No: 417/ A
Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 384 34 35
Dağıtım
Siyasal Yayın Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

Önsöz

Türk çağdaşlaşması veya modernleşmesi denildiğinde, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ile günümüze değin devam eden süreç akla gelir. Bu süreçte çok sayıda devlet adamı, aydın, sivil ve askeri bürokrat sahneye çıkmakla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk, sürece asıl damgasını vuran kişi olmuştur. Bu nedenle de O, hem çağdaş Türkiye'nin kurucusu hem de Türk çağdaşlaşmasının önderi olarak kabul edilir. Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimler, belli bir tarihsel birikimin sonucudur ve aynı zamanda da sürekli değişim ve yenilenmeyi öngörmektedir. Bundan hareketle, Atatürk'ün öngördüğü çağdaşlaşma modeli, hem ciddi bir kopuşu hem de tarihsel sürekliliği bünyesinde barındırır. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinde de, en başından itibaren bu kopuş ve süreklilik birlikte ele alınmıştır.

1933 yılında Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları, aynı zamanda geçmişin de değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetin coşkusunun yaşandığı günlerde, gençliğin durumu da tartışılmış ve bu kesime emanet edilen devrim ilkelerinin geleceği sorgulanmıştır. Rejimin güvencesi olan gençliğin, Cumhuriyet ideolojisine bağlı olarak yetişmesi temel amaç olduğu için, bu kesime Türk Devrimi'nin tarihinin anlatılması kararlaştırılmıştır.

Bugün Türkiye'deki tüm yüksek öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler için, zorunlu derslerden biri olan *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, *İnkılâp Tarihi Dersleri* adıyla 1934 yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Yüksek öğrenim gençliğine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları ile ilgili bilgi aktarılması; Türk Devrimi'nin temel niteliklerinin anlatılması ve benimsetilmesi; tarih bilincine sahip gençler yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece devrime bağlı nesiller yetiştirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve bağımsızlığı da korunmuş olacaktı.

İlk olarak Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur, İstanbul Üniversitesi'nde, ardından da Başbakan İsmet İnönü, Ankara Hukuk Mektebi'nde *Türk İnkılâp Tarihi* dersleri vermişlerdir. Konferans şeklinde verilmesi planlanan dersler dört ana bölüme ayrılmıştır. O dönemde CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker, siyaset; Mahmut Esat Bozkurt hukuk; Yusuf Hikmet Bayur dış politika; Yusuf Kemal Tengirşenk ise ekonomi ile ilgili konuları üstlenmiştir.

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde, 15 Nisan 1942'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile birlikte, dersin adı *İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* olarak değiştirilmiş ve kurulan Enstitü'nün kontrolüne bırakılmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri müdahale sonrasında *Türk Devrim Tarihi* adını alan ders, tüm yüksek öğrenim gençliği için zorunlu derslerden biri olmaya devam etmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından bu kez *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* adıyla verilmeye başlanan ders, günümüzde de ön lisans ve lisans öğrencileri için ortak zorunlu derslerden biri olarak tüm yüksek öğretim kurumlarında okutulmaktadır.

Son yıllarda üniversitelerin sayısının hızla artması, YÖK'ün merkezi yetkilerinin daha fazla tartışılmasına yol açarken, ortak zorunlu derslerin de geleceğini belirsiz hale getirmiştir. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi gibi, 1934'ten beri okutulan bir dersin, 1982 yılında başka derslerle birlikte 2547 Sayılı Yasanın kapsamına alınması, bu dersin de diğer dersler gibi YÖK dersi diye anılmasına neden olmuştur. YÖK'ten önce başka bir isimle de olsa var olan bir dersin, pek çok üniversitede ve akademik çevrede *"YÖK dersi"* şeklinde algılanması, üzerinde yapılan tartışmaların metodolojisini de değiştirmiştir. Dersin geleceğiyle ilgili tartışmaların eğitimle mi yoksa siyasetle mi ilgili olduğu belirsiz hale gelmiş, yasa maddesiyle ortak zorunlu olan bir dersin okutulmasında ciddi bir yöntem kargaşası doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında elinizdeki kitabın bundan sonraki baskılarında, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin adı, müfredatı ve veriliş şekliyle ilgili olarak önsözünde yeni açıklamalar yapılması olasıdır.

Oysa Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Milli Mücadele'nin 100. yılını yaşadığımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise kuruluşunun 100. yılına yaklaştığımız bu günlerde, bir dersten öte, tarih biliminin alanlarından biri haline geldiği hemen herkes tarafından anlaşılmıştır. Tarihin dışında, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi ve edebiyat başta olmak üzere, pek çok farklı bilim dalı ve disiplin ile de desteklenen *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, aynı zamanda Türkiye'deki çağdaşlaşma sürecinin de tarihidir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim elemanları tarafından hazırlanan ve kendilerine belli sorumluluklar yükleyen bu kitabın yedinci baskısı ile söz konusu sürece damgasını vuran kişi, olay ve olguların doğrudan aktarılması, okuyucuların yorum ve değerlendirme yapması amaçlanmıştır.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Kısaltmalar

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
akt. : Aktaran
ANAP : Anavatan Partisi
AP : Adalet Partisi
ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
AÜSBF : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B. : Basım
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz. : Bakınız
BM : Birleşmiş Milletler
C. : Cilt
CENTO : Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
Çev. : Çeviren
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi
Der. : Derleyen
DP : Demokrat Parti
DSP : Demokratik Sol Parti
DYP : Doğru Yol Partisi
Ed. : Editör
FP : Fazilet Partisi
Haz. : Hazırlayan

IMF : International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
MBK : Milli Birlik Komitesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MGK : Milli Güvenlik Kurulu
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MKP : Milli Kalkınma Partisi
NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
RP : Refah Partisi
s. : Sayfa
S. : Sayı
SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
SHP : Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y. : Tarih yok
TDK : Türk Dil Kurumu
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TİTE : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TSK : Türk Silahları Kuvvetleri
TTK : Türk Tarih Kurumu
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayınevi/Yayıncılık/Yayınları
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan
Yay. Yön. : Yayın Yönetmeni
YKY : Yapı Kredi Yayınları

İçindekiler

Önsöz 3
Kısaltmalar 5
Giriş 15

BİRİNCİ BÖLÜM
On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi

1.1. 19. YÜZYIL ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NE GENEL BAKIŞ 17
1.2. III. SELİM DÖNEMİ VE NİZAM-I CEDİT (1789–1807) 22
1.3. II. MAHMUT DÖNEMİ VE YARGISAL REFORMLAR (1808–1839) 24
1.4. TANZİMAT DÖNEMİ VE KİMLİK DÖNÜŞÜMÜ (1839–1876) 27
1.4.1. Tanzimat Dönemi Fermanları ve Siyasal Muhalefet 27
1.4.1.1. Gülhane Hattı Hümayunu (1839) 27
1.4.1.2. Islahat Fermanı (1856) 28
1.4.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Yapılan Yenilikler 29
1.4.1.4. İlk Örgütlü Muhalefet: Yeni Osmanlılar Cemiyeti 31
1.5. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VE KANUN-İ ESASİ'NİN İLANI 32

İKİNCİ BÖLÜM
XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti

2.1. İTTİHAD-I OSMANÎ CEMİYETİ'NDEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE 37
2.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ve Jön Türkler 37
2.1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi 40
2.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 41
2.2.1. 31 Mart Olayı 43
2.2.2. Reformlar ve Siyasal Yaşam 44
2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları 46
2.2.3.1. Osmanlıcılık 46
2.2.3.2. İslamcılık 47
2.2.3.3. Türkçülük 48
2.2.3.4. Batıcılık 49
2.2.4. Trablusgarp Savaşı 49
2.2.5. Balkan Savaşları 50
2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ 53

2.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Savaşın Başlaması 53
2.3.2. Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı....54
2.3.2.1. 1914 Yılı Gelişmeleri 56
2.3.2.2. 1915 Yılı Gelişmeleri 56
2.3.2.3. 1916 Yılı Gelişmeleri 59
2.3.2.4. 1917 Yılı Gelişmeleri 60
2.3.2.5. 1918 Yılı Gelişmeleri 62
2.3.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

3.1. MONDROS MÜTAREKESİ 67
3.1.1. Mütareke'nin İmzalanması 67
3.1.2. Mütareke'nin Başlıca Hükümleri 68
3.1.3. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması ve İşgaller 69
3.2. MÜTAREKE DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ 70
3.2.1. Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar 70
3.2.2. Mütareke'den İzmir'in İşgali'ne İstanbul Hükümetleri 71
3.2.3. Mütareke Döneminde Basın 74
3.3. PARİS BARIŞ KONFERANSI 75
3.3.1. Konferans'a Genel Bir Bakış 75
3.3.2. Konferans'ta Türk Toprakları ile İlgili Olarak Alınan Kararlar 76
3.3.3. İzmir'in İşgali 77
3.4. MÜTAREKE ORTAMINDA CEMİYETLER 78
3.4.1. Kuvayı Milliye 79
3.4.2. Ulusal Cemiyetler 79
3.4.2.1. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi 80
3.4.2.2. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 80
3.4.2.3. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 80
3.4.2.4. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 81
3.4.2.5. Kilikyalılar Cemiyeti 81
3.4.2.6. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 81
3.4.2.7. Milli Kongre Cemiyeti 81
3.4.3. Ulusal Varlığa Düşman Cemiyetler 82
3.4.3.1. Azınlıklar Tarafından Kurulan Cemiyetler 82
3.4.3.2. Müslüman Unsurlar Tarafından Kurulan Milli Varlığa Düşman Cemiyetler 82
3.5. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Genelgeler ve Kongreler Dönemi

4.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ 89
4.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması 89

4.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması 90
4.2. GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ 91
4.2.1. Havza Bildirisi 91
4.2.2. Amasya Genelgesi 91
4.2.3. Erzurum Kongresi 92
4.2.4. Sivas Kongresi 94
4.3. DİĞER KONGRELER 96
4.3.1. Üç Liva Kongreleri 96
4.3.2. Trabzon Kongreleri 97
4.3.3. Batı Anadolu Kongreleri 97
4.3.3.1. Balıkesir Kongresi 97
4.3.3.2. Nazilli Kongresi 97
4.3.3.3. Alaşehir Kongresi 98
4.3.4. Trakya Kongreleri 98
4.4. HEYET-İ TEMSİLİYE VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ: AMASYA GÖRÜŞMESİ 98
4.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN ANKARA'YA GELMESİ 100
4.6. OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN TOPLANMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI 101
4.7. İSTANBUL'UN RESMEN İŞGALİ 101

BEŞİNCİ BÖLÜM
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu

5.1. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TOPLANMASI 105
5.2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ 106
5.3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER 108
5.3.1. Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum 108
5.3.2. TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar 108
5.3.3. TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler 109
5.4. SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI 110
5.4.1. Sevr Antlaşması'nın İmzalanma Süreci 110
5.4.2. Sevr Antlaşması'nın Başlıca Hükümleri ve Önemi 111
5.4.3. TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi 112
5.5. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI 113

ALTINCI BÖLÜM
Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)

6.1. DOĞU CEPHESİ: ERMENİ SORUNU VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI 117
6.1.1. Ermeni Saldırılarının Durdurulması 117
6.1.2. Gümrü Barışı ve Sonuçları 118
6.2. GÜNEY CEPHESİ 119
6.2.1. Adana Cephesi 120

6.2.2. Antep Cephesi 120
6.2.3. Maraş Cephesi 121
6.2.4. Urfa Cephesi 121
6.3. BATI CEPHESİ 122
6.3.1. Birinci İnönü Muharebesi 122
6.3.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 123
6.3.3. Londra Konferansı 124
6.3.4. İstiklâl Marşı'nın Kabulü 125
6.3.5. Sovyet Rusya ile İlişkiler ve Moskova Antlaşması 126
6.3.6. İkinci İnönü Muharebesi 127
6.3.7. Kütahya-Eskişehir Muharebesi 127
6.3.8. Sakarya Meydan Muharebesi 129
6.3.9. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi 130

YEDİNCİ BÖLÜM
Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na

7.1. MUDANYA MÜTAREKESİ 135
7.1.1. Çanakkale Olayı 135
7.1.2. Görüşmeler ve Mütareke'nin İmzalanması 136
7.2. LOZAN KONFERANSI 137
7.2.1. Konferans İçin Yapılan Hazırlıklar 137
7.2.2. Görüşmelerin Başlaması ve Birinci Dönem 142
7.2.3. Lozan Görüşmelerinin Kesilme Dönemi 144
7.2.4. Konferans'ın Yeniden Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması 147
7.3. LOZAN ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 148
7.3.1. Lozan Antlaşması'nın Önemli Koşulları 148
7.3.1.1. Sınırlar 148
7.3.1.2. Boğazların Statüsü 148
7.3.1.3. Ekonomik ve Mali Hükümler 149
7.3.1.4. Azınlıkların Statüsü 149
7.3.2. Lozan Antlaşması ile İlgili Bir Değerlendirme 149

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Atatürk Döneminde İç Politika

8.1. SALTANATIN KALDIRILMASI 153
8.1.1. Saltanatın Kaldırılmasının Nedenleri ve Gerekçesi 153
8.1.2. Saltanatın Kaldırılması Sonrasındaki Gelişmeler 154
8.2. CUMHURİYETİN İLAN EDİLMESİ 156
8.2.1. Birinci TBMM'de Seçim Kararının Alınması 156
8.2.2. Halk Fırkası'nın Kurulması 158
8.2.3. Ankara'nın Başkent Olması 159
8.2.4. Cumhuriyetin İlanı ve Tepkiler 160
8.3. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI 161
8.3.1. Halifelik Sorununun Ortaya Çıkışı 162

8.3.2. Halifeliğin Kaldırılmasını Hazırlayan Olaylar 162
8.4. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI 165
8.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması 165
8.4.2. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu 167
8.4.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması 169
8.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İZMİR'DE SUİKÂST GİRİŞİMİ 170
8.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE MENEMEN OLAYI 171
8.6.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası 171
8.6.2. Menemen Olayı 173
8.7. ATATÜRK-İNÖNÜ AYRILIĞI 174

DOKUZUNCU BÖLÜM
Atatürk Dönemi Türk Devrimi

9.1. DEVRİMLER VE HEDEFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ 179
9.2. HUKUK ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER 179
9.2.1. Osmanlı Hukuk Sistemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 179
9.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 181
9.2.3. Türk Medeni Kanunu'nun Kabul Edilmesi 182
9.2.4. Diğer Temel Kanunların Kabul Edilmesi 183
9.2.5. Kadın Hakları 183
9.3. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER 184
9.3.1. Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemine Bir Bakış 184
9.3.2. Eğitim ve Öğretim Sisteminin Kökten Değiştirilmesi:Tevhid-i Tedrisat Kanunu 185
9.3.3. Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesinin Kabul Edilmesi 187
9.3.4. Yeni Tarih ve Dil Anlayışı 188
9.3.5. Dârülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne 190
9.3.6. Güzel Sanatlar 191
9.4. EKONOMİK ALANDAKİ GELİŞMELER 191
9.4.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisi 191
9.4.2. Türkiye İktisat Kongresi ve Sonuçları 192
9.4.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Faaliyetler 193
9.4.3.1. Tarım Alanındaki Gelişmeler 193
9.4.3.2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler 193
9.4.3.3. Ticaret Alanındaki Gelişmeler 194
9.4.3.4. Ulaşım ve Bayındırlık Alanındaki Gelişmeler 195
9.4.4. Devletçilik Uygulamasına Geçiş 196
9.5. GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DÜZENLEMELER 198
9.5.1. Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma: Şapka İktisası Hakkında Kanun 198
9.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması 199
9.5.3. Uluslararası Saat, Takvim, Rakam ve Ölçü Birimlerinin Kabulü ile Hafta Tatili Uygulamasına Geçilmesi 200
9.5.4. Soyadı Kanunu'nun Kabulü 202
9.5.5. Sağlık Alanındaki Gelişmeler 203

ONUNCU BÖLÜM
Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası

10.1. LOZAN ANTLAŞMASI SONRASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923-1930) 207
10.1.1. Türk-Yunan İlişkilerinde Ahali Değişimi (Etabli) Sorunu 207
10.1.2. Türkiye-Irak Sınırı'nın Belirlenmesi (Musul Sorunu) 208
10.1.3. Türk-Fransız İlişkileri 211
10.1.3.1. Türkiye-Suriye Sınırı 212
10.1.3.2. Yabancı Okullar Sorunu 212
10.1.3.3. Osmanlı Borçları Sorunu 213
10.1.3.4. Adana-Mersin Demiryolu Sorunu 213
10.1.3.5. Bozkurt-Lotus Davası 214
10.1.4. Türk-İtalyan İlişkileri 215
10.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri 216
10.1.6. Doğu Devletleriyle İlişkiler 216
10.1.6.1. Afganistan ile İlişkiler 216
10.1.6.2. İran ile İlişkiler 217
10.1.6.3. Arap Ülkeleri ile İlişkiler 217
10.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİŞ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1931–1939) 217
10.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi 218
10.2.2. Türk-Alman İlişkileri 219
10.2.3. Balkan Antantı 220
10.2.4. Akdeniz Paktı 221
10.2.5. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi 221
10.2.6. Sadabat Paktı 223
10.2.7. Hatay Sorunu 224

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Atatürk İlkeleri

11.1. ATATÜRK İLKELERİNE GENEL BAKIŞ 227
11.2. CUMHURİYETÇİLİK 229
11.2.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Kavramları 229
11.2.2. Atatürk'e Göre Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik 230
11.3. MİLLİYETÇİLİK 232
11.3.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik: Tanım ve Tarihsel Gelişim 232
11.3.2. Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik 233
11.4. HALKÇILIK 235
11.4.1. Halk, Halkçılık ve Tarihsel Gelişim 235
11.4.2. Atatürk'e Göre Halk ve Halkçılık 236
11.5. DEVLETÇİLİK 238
11.5.1. Devlet ve Devletçiliğin Tanımı 238
11.5.2. Atatürk'e Göre Devlet ve Devletçilik 239
11.6. LAİKLİK 242
11.6.1. Laikliğin Anlamı ve Tarihsel Gelişimi 242

11.6.2. Atatürk ve Laiklik 243
11.7. İNKILÂPÇILIK (DEVRİMCİLİK) 245
11.7.1. İnkılâp (Devrim) Nedir? 245
11.7.2. Atatürk ve Türk Devrimi 246

ON İKİNCİ BÖLÜM
Atatürk Sonrası Türkiye

12.1. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938–1950) 251
12.1.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası 253
12.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İç Politik Gelişmeler 259
12.1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İç Politika 262
12.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ 266
12.2.1. Demokrat Parti İktidarının İlk Yılları (1950-1954) 266
12.2.2. Demokrat Parti İktidarının İkinci Dönemi (1954-1957) 269
12.2.3. Demokrat Parti'nin Son Dönemi ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne Giden Süreç (1957-1960) 271
12.2.4. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Milli Birlik Komitesi 272
12.3. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NDEN 12 MART 1971 MUHTIRASI'NA TÜRKİYE 274
12.3.1. 1961 Genel Seçimi ve Yönetimin Sivilleşmesi 274
12.3.2. Adalet Partisi'nin Yükseliş Yılları: 1965 ve 1969 Genel Seçimleri 275
12.4. 12 MART 1971 MUHTIRASI VE SİYASAL İSTİKRARSIZLIK 276
12.5. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER 277
12.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1991) 285
12.6.1. 1945-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası 285
12.6.2. 1960-1990 Yılları Arasında Türk Dış Politikası 289
12.7. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONRASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI 294

Sonuç 301

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazımında, genel olarak Türk modernleşme süreci, özel olarak da Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi konusu ayrı bir önem taşır. Doğal olarak alanın, kendine göre bir tarih yazım tekniği gelişmiş ve bir üslup oluşmuştur. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması için hemen bütün araştırmalarda sık geçen bazı kavramların açıklanmasında yarar vardır.

Öncelikle *modernleşme (çağdaşlaşma)* kavramına bakılacak olursa; çağdaşlaşma, çağın tutumuna, anlayışına, koşullarına, gereklerine uyma şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Çağdaşlaşma, modernleşme, muasırlaşma ve asrileşme tarihin çeşitli dönemlerinde kullanılagelen eş anlamlı sözcüklerdir. Bu bağlamda *Batılılaşma* ya da *Garplılaşma*, yukarıdaki kavramları açıklamakta zaman zaman yetersiz kalabilmektedir.

Bir diğer sıkça kullanılan kavram, *devrim* ya da *inkılâp*tır. İnkılâp, Arapça *kalb* kökünden türemiş olup, *değişme, bir halden başka bir hale dönüşme* anlamına gelirken,[2] devrim Türkçe bir kavram olup, *yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve biçimlendirme eylemi* şeklinde ifade edilmektedir.[3] Bu kitapta, devrim ile inkılâp sözcükleri eş anlamlı kullanılmıştır. Aslında devrim sözcüğü günümüzde dar ve geniş anlamda da kullanılmaktadır. Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi ve Türk Devrimi topyekûn siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümü ifade ederken, bu devrim sürecinde her alanda tek tek gerçekleştirilmiş olan kökten yenilikler de ayrı ayrı devrim olarak adlandırılmaktadır. Atatürk devrimleri, hukuk devrimi, eğitim ve kültür devrimi gibi...

Türk modernleşme sürecinde sadece devrim niteliği taşıyan dönüşümler yaşanmamıştır. Öncelikle Osmanlı modernleşmesi daha çok ıslahat hareketleri bağlamında açıklanmıştır. O halde *ıslah* ya da *ıslah etmek* nedir? Islah, *iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme*dir.[4] Islah etmek, *reform* anlamında kullanılmakta olup, aynı zamanda devlet eliyle gerçekleştirilmiş olan çeşitli düzeydeki

---

1 **Türkçe Sözlük**, 2. B., Dil Derneği Yay., Ankara, 2005, s. 358.

2 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**,. 21. B., Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2004, s. 439.

3 **Türkçe Sözlük**, s. 482.

4 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 397.

düzeltmeler ve düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu düzenlemeler sırasında zaman zaman neredeyse devrim yaratacak düzeyde değişiklikler gerçekleştirilebilir. Burada kastedilen, devrimin genel anlamındaki değişiklik değil, söz konusu düzenlemenin ne derece etkili olduğudur.

İhtilal de Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından açıklanmaya değer bir diğer kavramdır. İhtilal, devrimin bir evresi olup *aksiyon, eylem* ya da *eski rejimin yıkılma aşamasını* anlatır.[5] Devrimin birinci aşaması olan ve uzun süren hazırlık evresinden sonra başlayan ihtilal, kendisinden sonra gelen yani üçüncü evre olan yeni düzen oluşturma çabalarına göre hem daha kısa sürelidir hem de fiili durumun egemen olduğu bir dönemdir. Ancak ihtilal evresi başarısızlıkla sonuçlanırsa gelişen bu siyasal harekete devrim diyemeyiz.

Bu açıklamalar, isyan tanımının yapılmasını da zorunlu kılmaktadır. O halde *isyan* nedir? İsyan, *başkaldırı, başkaldırma*dır.[6] Tarihin çeşitli zamanlarında ortaya çıkan isyanları neden ve sonuçları açısından bir tutmak doğru değildir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde klasik anlamdaki bir asayiş olayı da isyan olarak değerlendirilmiş, pek çok araştırmaya konu olan ve süreklilik arz eden *Celali İsyanları* da bir başkaldırı olarak ele alınmıştır. Yine *Şeyh Bedrettin Olayı, Patrona Halil Olayı* ve *31 Mart Olayı* tarih kitaplarında birer isyan olarak yer almalarına karşın, bu üç olay farklı niteliktedir ve farklı sonuçlar doğurmuşlardır.

Tarih boyunca, isyan, genelde kaybedenlerin siyasal baş kaldırısı şeklinde tanımlanmakla birlikte tarihçinin isyanları yargılamak ve tümüyle olumsuzlamak gibi bir görevi yoktur. Tarihin çok eski dönemlerinden itibaren haklı nedenlere dayanan, ancak başarılı olamayan isyanlar zaman dizinine not düşülmüştür. Daha açık bir ifadeyle bütün isyanları haklı ya da haksız görmek doğru bir eğilim değildir.

Türkiye'de askeri müdahale ya da darbeler genelde ihtilal ya da devrim olarak tanımlanır. *27 Mayıs Devrimi* veya *12 Eylül İhtilali* gibi. Bu adlandırmalar popüler anlam taşımaktadır ve sosyal bilimlerin kavramlaştırmasına göre doğru değildir. Bu söylemler *hükümet darbesi*nin tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Hükümet darbesi, çoğunlukla silahlı kuvvetler olmak üzere bazı grupların, çeşitli gerekçelerle, mevcut hükümeti ve parlamentoyu feshederek yönetime el koymasıdır. Hükümet darbeleri birtakım köklü tedbirler getirmesine karşın kesinlikle devrim anlamında kökten ve bütüncül dönüşümlere yol açmaz. Örneğin elinizdeki çalışmada 27 Mayıs 1960'ta ve 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen siyasal hareketler, *askeri müdahaleler* olarak adlandırılmıştır. 12 Mart 1971'deki kısmi müdahale ise *muhtıra* olarak değerlendirilmiştir.

---

5 **Türk Hukuk Lugatı**, Türk Hukuk Kurumu, Ankara, 1949.

6 **Türkçe Sözlük**, s. 971.

BİRİNCİ BÖLÜM

On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi

Dr. Kadri UNAT

1.1. 19. YÜZYIL ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NE GENEL BAKIŞ

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti'nin başında, tek ve mutlak egemen olan 'Padişah' bulunmaktaydı. Padişah, bu dönemde toplum üzerindeki denetimini sürekli arttırırken, kendisine yardımcı olacak bir yönetici sınıf da oluşturmuştu. Böylelikle 'Klasik Osmanlı Toplum Düzeni' adı verilen yapı şekillenmiş ve devlet, 17. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da siyasi ve askeri açıdan hatırı sayılır bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı, siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve kültürel kurumlar açısından ele alındığında, Selçuklu, İlhanlı, İran ve Bizans gibi devletlerden etkilendiği dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın yönetim anlayışının açıklamasında din olgusundan çok, gelenek olgusu üzerinde duran Niyazi Berkes'in tespitine göre; Osmanlı yönetim anlayışının üç temel ilkesi vardır. Bunlar; geleneksellik, kanun-ı kadim ve patrimonyalizmdir.[1]

Siyasi gelenek ve sosyo-ekonomik yapı yönleriyle Batı'dan farklı bir niteliğe sahip olan Osmanlı toplumuna bakıldığında dikey ve yatay bir yapılanma olduğu görülmektedir. Dikey açıdan Müslüman olsun ya da olmasın, *yönetenler* ve *yönetilenler* şeklinde iki temel zümre bulunmaktaydı. Yönetimde görev alan *Askeriler* ya da *Yönetenler* isimli sınıfın mensupları, padişahın egemenliğini sağlayan ve maaş karşılığı devlet işlerini yürüten memurlardı. Bu hiyerarşi içinde yükselebilmek üç temele dayanmaktaydı: Müslüman olmak, Türkçe bilmek ve yetenekli olmak.

Bu yapı içerisinde Yönetenler sınıfının en büyük kolunu Kullar oluşturmaktaydı ve Kul (Gulam) Sistemi, Osmanlı devlet yönetiminin temel kurumla-

[1] **Patrimonyalizm**: Tanrı'nın dünya düzenini kurmakla kalmayarak, bu düzeni yürütmek üzere padişahı seçerek onu yeryüzündeki gölgesi, vekili, halifesi olarak seçmesi ve görevlendirmesidir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Çev. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2006, s. 30-31.

rından biriydi. Sarayda ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere gençler yetiştirilmesi, Ortadoğu'daki İslam devletlerinden Osmanlılara geçen bir gelenekti. Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar'daki fetihlerden sonra Hıristiyan tebaadan küçük yaştaki çocukları toplama yöntemini, bilinen adıyla Devşirme Sistemi'ni geliştirmiştir. Devşirme oğlanı olarak da bilinen bu çocuklar, kul sisteminin temelini oluşturmuşlardır.[2] Muaf reaya olarak da isimlendirilen Kullar, padişahın iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır. Kullar, reaya diğer bir deyişle yönetilenlerin yüklendiği birçok yükümlülükten de muaftı, sadece devlet yönetiminde padişaha hizmet eden ve ona yardımcı olan grubu oluşturmaktaydı.[3]

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf dışında kalan ve yönetilenler olarak da adlandırılan kesim ise *Reaya* idi. Bundan da anlaşılacağı üzere, sadece kırsal kesimde yaşayanlar ve çiftçilikle uğraşanlar reaya değildi. Kasaba ve şehirlerde oturanlar, ticaret ve sanayi ile uğraşanlar ve göçebeler de reaya sınıfına dâhildi. Dolayısıyla Reaya'nın farklı üretim alanlarını, farklı gelir gruplarını içine alan ve geniş bir coğrafyaya yayılan bir yelpaze görünümünde olduğunu belirtmek mümkündür. Bu yelpazenin bir ucunda kırsal alanda üretim yapan köylüler, öbür ucunda ise şehir ve kasabalardaki tüccar, esnaf ve zanaatkârlar yer almıştır.[4]

Klasik dönem Osmanlı düzeninde ekonominin temeli tarımdı ve toprak, temel zenginlik kaynağıydı. Bu dönemde Osmanlı toplumu, para kullanımı çok sınırlı olan bir ekonomik sistem içinde yaşamış ve işlenen topraktan alınması gereken kira veya verginin nakit olarak toplanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, tarihin daha önceki dönemlerinde de örneği görülen toprak sistemlerine benzeyen Tımar Sistemi geçerli kılınmıştır.[5] Tımar sistemi, toprakta çeşitli tasarruf biçimleri üzerine devletçe belirlenmiş olan sınırlamalar ve zorunluluklardı.[6] Bu sistemde Osmanlı toprakları büyük oranda padişahın mutlak otoritesine bağlıydı ve teorik olarak da yine padişahın mülküydü. Devletin kurulmasından sonra fethedilen toprakların mülkiyeti devlete mal edilmiş (miri arazi) ve Dirlik adı verilerek parçalara bölünen bu topraklar, çeşitli görevler karşılığında sipahilere dağıtılmıştır.[7] Dağıtılan topraklar da yıllık gelirlerinin miktarına göre Has, Zeamet ve Tımar şeklinde isimlendirilmiş ki; bu toprakların

---

2 Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** C. I, İş Bankası Yay., Ankara, 2009, s. 201.

3 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** (Çev. Ruşen Sezen), YKY, İstanbul, 2009, s. 75.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 134-141; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. I, Cem Yay., İstanbul, 1977, s. 509-518; Ümit Aktaş, **Osmanlı Çağı ve Sonrası,** Anka Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 192-195.

5 İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** s. 112.

6 Timur, **Osmanlı Toplum Düzeni**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 210.

7 Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, s. 12.

büyük bir kısmı tımarlardan oluştuğu için Osmanlı toprak sistemine Tımar Sistemi adı verilmiştir.[8]

Tımar sistemi, devlet memuru konumunda olan sipahi ve köylünün toprak üzerinde eşzamanlı olarak haklarının bulunduğu bir yapıydı. Sistemin belki de en önemli özelliği, tımarın bir hukuki hak olarak değil, devlete hizmet karşılığı yalnızca hizmet edene tahsis edilmiş olmasıdır.[9] Osmanlı'daki anlayışa göre padişah, Tanrı'nın elçisi olarak bütün Osmanlı mülkünün sahibiydi. Dolayısıyla devlet, tebaaya toprağın mülkiyetini değil, sadece kullanım hakkını vermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da topraklar üzerinde yapılan tüm üretim padişah adına gerçekleştirilmiştir.[10] Tımar Sistemi; devleti, bazı görevlilerine maaş vermekten ve asker yetiştirmekten kurtarmış; topraklar boş kalmadığı için üretim artmış ve tımarlı sipahiler bulundukları yerlerde güvenliği sağlamıştır. Ayrıca, bölgedeki devlet memurlarının kurdukları vakıflar yoluyla şehir, kasaba, köy gibi yerleşim merkezlerinde cami, medrese, yol, çeşme vb. birçok yapı inşa edilerek halkın kullanımına açılmış, böylelikle devletin imar konusundaki yükü de büyük ölçüde hafifletilmiştir.[11] Dahası vergileri ayni (ürün olarak) olarak toplayan sipahi, bu ürünleri paraya dönüştürerek kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, geri kalanıyla ordu için Tımarlı Sipahi yetiştirmiştir. Böylelikle devlet, Tımar Sistemi ile üretimi sürekli kılmış, güvenliği sağlamış, imar faaliyetlerini herhangi bir harcama yapmadan halletmiş ve ordunun asker ihtiyacını karşılamıştır.[12]

Klasik dönemde en ihtişamlı yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti; Asya, Afrika ve Avrupa'nın bir kısmını kapsayan geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak bazı Batılı yazarların da ifade ettiği gibi modern çağın başlarında Avrupalıların en büyük korkusu Osmanlı Devleti, daha doğrusu Osmanlı Devleti'nin heybetli orduları ve donanması olmuştur.[13] Ancak Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama sürecine, 17. yüzyılın sonlarından itibaren de hızla toprak kaybederek, ekonomik açıdan gerileme ve çöküş sürecine girmiştir.[14] Bu dönemde özellikle sosyal ve eko-

---

8 Yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan dirlikler tımar, 20 ile 100 bin akçe arasında olanlar zeamet ve 100 bin akçenin üzerindekiler has olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *"Osmanlı İktisadi Yapısı"*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Ircıca Yay., İstanbul, 1994, s. 543.

9 Mümtazer Türköne, **Siyaset,** Lotus Yay., Ankara, 2003, s. 249.

10 Lord Kinross, **Osmanlı Tarihi,** Güneş Yay., İstanbul, s. 244. Ayrıca bkz. D. Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum,** İz Yay., İstanbul, 1998, s. 60-61.

11 Ünver Günay, *"XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme"*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2003/1, Sayı: 14, s. 33.

12 Halil İnalcık 1475 dolaylarında Osmanlı ordusunda on yedi bin Tımarlı Sipahi'nin bulunduğunu, 1503'te bu sayının elli bine çıktığını aktarmaktadır. Bkz. İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** s. 112.

13 Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri,** (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 34-36.

14 Avrupa 16. ve 17. yüzyıllarda kendi Ortaçağından birey-akıl-bilim hatta millet merkezli; bilim adamlarının filozofların ve tüccarların oluşturduğu yeni dinamik aktörleriyle yeni bir döneme girerken; Osmanlı Devleti kendi sisteminden kendi sisteminden alternatif ve yeni

nomik hayatta yaşanan kargaşa ve huzursuzluklar, kurumları hantal ve işlemez hale getirmiş, kurumlar arasında yaşanan olumsuz etkileşim de içinden çıkılmaz bir hâl almaya başlamıştır. Hatta batılı devletler bu gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti'ni *Hasta Adam* şeklinde isimlendirmiş ve mirasını paylaşmaya yönelik çeşitli politikalar üretmişlerdir.

Modernleşmeyle paralel bir seyir izleyen Osmanlı'nın gerileme döneminde, birbirini tetikleyen çeşitli iç ve dış gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan düzenlemelerle tamamlanan ve ekonominin temel taşı haline gelen 'Tımar Sistemi'nin bozulmasını temel etkenlerden biri olarak ele almak yararlı olacaktır.[15] Çünkü Avrupa'daki gelişmelerin etkisi ve toprak kayıplarının yaşanmasıyla bozulma sürecine giren Tımar Sistemi; ekonominin yanı sıra ordu, toplumsal yapı ve merkezi otorite üzerinde de geleceğe dönük önemli olumsuzluklara neden olmuştur. Bozulmanın etkisiyle tımarlı sipahi sayısında meydana gelen azalmayı, kapıkulu askerlerinin sayısını arttırarak kapatmaya çalışan devletin çabası, ne ordudaki ne de ekonomideki kötü gidişatı durdurabilmiştir.[16]

Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi gelişmeler ise Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sürecine girmesinde rol oynayan önlenemez dış etkenler olup, Avrupa'da olumlu anlamda önemli sosyo-ekonomik ve siyasal değişikliklere yol açmıştır.[17] Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni büyük oranda olumsuz etkileyen bu gelişmeler, Avrupa'da olumlu ve hızlı bir dönüşümü başlatmıştır. Çünkü bu süreçte Avrupa'da feodalizm giderek güç kaybetmiş, Katolik Kilisesi'nin devlet ve toplum üzerindeki etkisi kırılmaya başlamış, merkezi krallıklar güç kazanmış ve alternatif yönetim şekilleri ortaya çıkmıştır.

Batı uygarlığı olarak isimlendirilen kültür bütünüyle hiçbir zaman ilişkisini kesmeyen Osmanlı Devleti, yükselme döneminde kendi uygarlığını Batı uygarlığından üstün saymış ve bu uygarlıktaki gelişmeleri takip etme gereği

---

aktörler çıkaramadığı için bir nevi kendi Ortaçağını kendi hazırlamıştır. Bkz. Bayram Kodaman, *"Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış"*, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Aralık 2007, Sayı: 16, s. 12.

[15] Tımar sistemi, Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturur. Dirlik ve tımar, devletin miri araziden muayyen bir kısmının yıllık gelirinin tamamını, belirli hizmetler karşılığında bir şahsa tevcih etmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, söz konusu miri araziyi savaşların kazanılmasında önemli roller üstlenen komutanlarına ve devletin üst düzey yöneticilerine hizmet karşılığı olarak tevcih etmiştir. Ancak bu uygulamada gözden kaçırılmaması gereken temel noktalardan biri, devlet tarafından tevcih edilen arazinin mülkiyetinin devlete ait olduğudur. Yani toprağın mülkiyeti tımar sahibine geçmemektedir. Bu bilgiler çerçevesinde Tımar Sistemi'ni hem Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını oluşturan tımarlı sipahileri yetiştiren kaynak hem de reaya-sipahi-devlet ilişkilerini şekillendiren sosyo-ekonomik düzen olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bkz. Halil Cin-S. Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni,** Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995, s. 261.

[16] Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, s.107-111.

[17] Kodaman, *a.g.m.*, s. 12.

duymamıştır.[18] Ancak Batı'nın, yukarıda aktarılan gelişmelerin etkisiyle 17. yüzyılın sonlarından itibaren neredeyse bütün alanlarda üstünlüğü ele geçirmesi, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve yöneticiler dengeyi yeniden kurmak üzere çözüm yolları aramaya başlamıştır.[19]

Söz konusu çözüm yolları, 18. ve 19. yüzyıllardaki askeri, idari ve ekonomik alandaki reformları ifade etmekle birlikte üç belirgin özelliğe sahiptir. Bunların birincisi, reformların yukarıdan aşağıya doğru yapılmış olması; ikincisi, reformların yöneticilerin önemli gördükleri kurumlarda/alanlarda (örneğin askeri alan) yapılması; üçüncüsü de yükselmekte olan bir güç olan Batı'nın referans alınmasıdır.[20]

Osmanlı modernleşmesinin ne zaman başladığı konusunda bir fikir birliği olmamakla birlikte, Lale Devri genelde ilk dikkat çekici reformların yapıldığı dönem olarak kabul edilmektedir.[21] 1718-1730 yılları arasını kapsayan bu dönemde Padişah III. Ahmet, sadrazam da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Dönemin öne çıkan reformları; matbaanın ilk kez Müslüman tebaa tarafından kullanılması, Avrupa'daki gelişmelerin yakından takip edilmesi için önemli merkezlere geçici elçilerin (sefirlerin) gönderilmesi, Edebiyat ve Batı tarzı mimari alanında yeni eserlerin üretilmesi, donanmada kullanılmak üzere daha önce başlayan gemi yapımının geliştirilmesi ve Doğu-Batı klasiklerinin ilk defa Türkçeye çevrilmesi şeklinde özetlenebilir.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Lale Devri'nde çeşitli alanlarda reformlar yapılmaya başlanmış, ancak söz konusu reformlar için yapılan harcamalara sarayın artan masrafları da eklenince, yönetim, vergileri artırma yoluna gitmiştir.[22] Ancak yoksul halkın artan hoşnutsuzluğu, işsizlik oranının artması ve yeniçerilerin tutucu tepkileri birleşince, 1730 yılında çıkan Patrona Halil İsyanı sonucunda III. Ahmet tahttan indirilmiş ve yerine I. Mahmut tahta çıkarılmıştır. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile bir kısım devlet adamı da öldürülmüş, böylece Lale Devri sona ermiştir.[23]

---

18 Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi,** İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 9-10.

19 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 92.

20 Mahmut Mutman, *"Şarkiyatçılık/Oryantalizm"*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık),** (Yay. Yön. Murat Belge), C. III, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 199.

21 Berkes, **a.g.e.,** s. 42.

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkes, **a.g.e.,** s. 41-63; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** TTK Yay., Ankara, 2004, s. 45-47; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),** C. I, Tekin Yay., İstanbul, 1976, s. 76.

23 Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** C. I, E Yay., İstanbul, 1982, s. 325-326.

1.2. III. SELİM DÖNEMİ VE NİZAM-I CEDİT (1789–1807)

Babası III. Mustafa'nın askeri alandaki reformlarına tanıklık eden III. Selim, gelenekçi reform hareketlerine yabancı değildi. Şehzadelik dönemini saraya kapatılmış bir şekilde geçirmesine rağmen Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden III. Selim, bu gelişmelerin etkisi altında kalmış ve devletin kötü gidişatını durdurmak için güçlü reformların gerekli olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi reform girişimleri, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789'da tahta çıkan III. Selim dönemine rastlamaktadır.[24] III. Selim'e göre; devletin kötü gidişatının nedeni, geleneksel kurumların düzenli bir biçimde yönetilmemesiydi. Kötü kullanımın ve yeteneksizliğin sona erdirilmesiyle disiplinin yeniden sağlanması düşüncesinde olan Sultan,[25] şehzadelik döneminde örnek aldığı Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmış, onun devlet yönetimi ve ordu ile ilgili görüşlerini almıştır.[26] Bununla da yetinmeyen III. Selim, dönemin ileri gelenlerinden, hatta bazı yabancı uzmanlardan devletin kötü gidişatının nedenlerini içeren raporlar (layihalar) hazırlamalarını istemiş ve reform sürecini bu raporlar çerçevesinde yönetmiştir.[27]

III. Selim döneminin reformlarından siyasal sistemin düzeltilmesine dair olanları arasında Meşveret Usulü'nün yeniden ve kalıcı bir şekilde düzenlenerek hayata geçirilmesi anlamına gelen Meşveret Meclisi'nin kurulması, önemli gelişmelerden biri olarak dikkat çekmektedir. Padişahın başkanlığında bürokrasinin ileri gelenleri ve ulemadan oluşan bu Meclis, reform sürecinde önemli bir işlev görmüştür.[28]

Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden III. Selim, Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli merkezlerde Osmanlı Devleti'nin ilk devamlı elçiliklerini kurmuştur. Bu elçilikler sayesinde hariciyecilerin yetiştirilmesi ve Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimin yakından izlenmesi amaçlanmıştır. Gönderilen elçilerin önemli bir kısmı, sonraki dönemlerde Osmanlı modernleşmesinin etkin isimleri olacaklardır.[29]

III. Selim döneminde devletin kötü gidişatına son vermek için atılan en önemli adım ise *Nizam-ı Cedit* adı verilen yeni düzenlemeler bütünü olmuştur. Fransız Devrimi'nin sloganları arasında yer alan Nizam-ı Cedit, Yeni Düzen anlamına gelmektedir. Daha sonraları sadece askeri reformları karşılayacak şekilde kullanılan Nizam-ı Cedit, III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak,

---

[24] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** YKY, İstanbul, 2010, s. 32.

[25] Shaw, **a.g.e.,** s. 352.

[26] Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *"Selim III'ün Veliahd iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleri"*, **Belleten**, C. II, No: 5-6, 1938; Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 43.

[27] Berkes, **a.g.e.**, s. 92; Bülent Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. I, İletişim Yay., İstanbul, s. 35; Lewis, **a.g.e.**, s. 59.

[28] Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 11-12.

[29] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 61-63; Berkes, **a.g.e.,** s. 98-99.

ulemanın yönetim ve halk üzerindeki etkisini kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, askeri, ekonomik ve uygarlık alanlarında yaşamakta olduğu ilerlemelere ortak etmek düşüncesiyle girişmiş olduğu reformların bütünü olarak tanımlanmaktadır.[30]

"Nizam-ı Cedit Ordusu" ise bu dönemin en önemli askeri reformu olarak kabul edilmektedir. Öncekilerden farklı özelliklere sahip olan bu reform girişimi, mevcut askeri yapının geliştirilmesini değil, buna alternatif, yeni, modern askeri yöntemleri bilen talimli bir ordunun hayata geçirilmesini öngörmüştür.[31] Yeni ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de *İrad-ı Cedit* isimli yeni bir hazine oluşturulmuştur.[32] Bu arada işlevini yitirmiş olan 'Topçu Okulu'nun yerine, yeni ordunun teknik kadrosunu yetiştirmek amacıyla 1795 yılında *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* kurulmuştur.[33]

III. Selim döneminde yapılan reformlar bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Ayanların eskiden olduğu gibi seçimle iş başına gelmeleri, bu seçimlere valilerin hiçbir şekilde müdahale etmemeleri ve kadıların usulsüz işlemlerine son verilmesi gibi siyasi, idari ve adli konularda da birtakım reformlar yapılmıştır. Ancak kurumlardaki ve kadrolardaki bozukluklar başta olmak üzere, çeşitli engeller bu reformların hayata geçirilmesine imkân tanımamıştır.[34]

Bu süreçte III. Selim'e ve reformlarına karşı bazı muhalif kanatlar da oluşmuştur. "Nizam-ı Cedit Ordusu"nun kurulması; Yeniçerileri ve diğer asker ocaklarını tedirgin ederken, reform girişimlerine kuşkuyla yaklaşan ulema ile bazı ayanlar da reform sürecinden rahatsız olan diğer kesimleri oluşturmuştur.[35]

Kabakçı Mustafa, böyle bir ortamda İstanbul üzerine yürümüş ve At Meydanı'nda karargâh kurduktan sonra reform taraftarları ile uygulayıcılarını etkisiz hale getirmiştir. Ardından da Nizam-ı Cedit kaldırılmış ve III. Selim'in yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır.[36]

Ancak yaşanan bu gelişmeye karşı tepki de gecikmemiştir. III. Selim döneminde yapılan reformları destekleyen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak için ordusu ile harekete geçerek İstanbul'a gelmiş ve duruma el koymuştur. Fakat isyanı bastırmasına karşın, III. Selim'i kurtaramayan Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçerilerin desteklediği IV. Mustafa'nın yerine, II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır.[37]

---

30 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 35.
31 Shaw, **a.g.e.,** s. 352.
32 Berkes, **a.g.e.,** s. 103.
33 Geniş bilgi için bkz. Berkes, **a.g.e.,** s. 96-97.
34 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 12.
35 Lewis, **a.g.e.,** s. 71.
36 Lewis, **a.g.e.,** s. 72.
37 Shaw, **a.g.e.,** s. 370-373.

1.3. II. MAHMUT DÖNEMİ VE YARGISAL REFORMLAR (1808–1839)

İktidarını ayanlara borçlu olan II. Mahmut, bunun bedelini önce Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam tayin ederek, sonra da taşrada bir hayli güçlenmiş olan ayanlarla 1808 yılında Sened-i İttifak'ı imzalayarak ödemiştir.

Sened-i İttifak, II. Mahmut ile ayanlar arasındaki geçici ittifakın bir sonucudur.[38] Bu antlaşmayla, Padişah tarafından kendilerine birtakım görev ve sorumluluklar verilen ayanların fiili feodal statüleri resmiyet kazanmış ve iyice kuvvetlenmişlerdir.[39] 1215'te İngiltere'de yapılan Magna Carta ile karşılaştırılan Sened-i İttifak'ı, Osmanlı Devleti tarihinde egemen güce karşı verilen ilk özgürlük ve demokrasi mücadelesi olarak gören çevreler bulunmakla birlikte, yıllardır yaşanan feodal düzenin resmiyet kazanmasına yol açan bir belge olarak değerlendirenler de vardır.[40]

Osmanlı Devleti'nin katı mutlakıyetçi ortamında yetişen II. Mahmut, iktidarını ayan kökenli Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olduğu için isteksiz bir şekilde hem onu sadrazam yapmış hem de ayanlarla Sened-i İttifak'ı imzalamak zorunda kalmıştı. Ancak bu iki gelişmeyi de kabullenemeyen II. Mahmut, ayanların vesayetinden kurtulmak için fırsat kollarken yeniçeriler tekrar ayaklanmış ve Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdir. II. Mahmut ise bu ayaklanma sırasında Osmanlı hanedanının tek şehzadesi olması sayesinde hayatta kalarak tahtını korumuştur. Hemen ardından da taşraya, yani ayanlara dönerek Sened-i İttifak'ı kaldırdığını duyurmuştur.[41]

II. Mahmut, böylelikle ayanların vesayetinden kurtulmuş ve gerçekleştirmeyi düşündüğü reformlar için uygun ortamı beklemeye başlamıştır. Çünkü bu süreçte reform sürecinin başlatılmasını engelleyen ve farklı kaynaklardan beslenen iki sorunla karşı karşıyaydı. Birincisi; Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan ulusçuluk akımından etkilenen Sırpların ve Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olmalarıdır. Sırplar, aynı dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Bükreş Antlaşması ile özerklik elde etmişlerdir. Rumlar ise Edirne Antlaşması ile bağımsızlıklarını kazanmışlar ve Yunanistan bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.[42] Böylece Osmanlı'da ulusçuluk hareketlerine bağlı

---

38 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 43-44; Sened-i İttifak'ın tam metni için bkz. Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 3-8.

39 Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık,** A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. (No:273), Ankara, 1977, s. 298.

40 Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yay., Ankara, 2006, s. 83-85; Zürcher, **a.g.e.,** s. 52-53; Berkes, **a.g.e.,** s. 137-145; Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 13; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 42-64.

41 Beş hafta gibi kısa bir süre (7 Ekim 1808-15 Kasım 1808) yürürlükte kalan Sened-i İttifak, Berkes'e göre; uygulanamadığı için daha doğrusu uygulanma ortamını yakalayamadığından dolayı ve diğer bir takım hukuki eksikliklerinden dolayı ölü doğmuş bir belge niteliğindedir. Berkes, **a.g.e.,** s. 145; Ayrıca bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 77.

42 Zürcher, **a.g.e.,** s. 61-62.

olarak çıkan bir isyan ilk kez başarılı olmuş ve Balkanlar'da ilk bağımsız devlet kurulmuştur.

İkinci sorun ise bir kısım yerel yöneticilerin yönetime karşı çıkardıkları ayaklanmalardır. Bunlar arasında Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanları devleti en çok uğraştıranlar olmuştur. Güçlü bir ayan olarak hem Arnavutları hem de Yunanlıları kontrol eder bir konumda bulunan Tepedelenli Ali Paşa etkisiz hale getirilirken, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, merkezi yönetimi oldukça güç duruma düşürmüştür. Mora İsyanı'nın bastırılması sırasında önemli yardımları bulunan Mehmet Ali Paşa'ya yönetim tarafından verilen sözlerin yerine getirilememesi ve Navarin'de imha edilen Mısır donanmasının tazmin edilememesi, isyanın çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak II. Mahmut, uzun süren bu isyanı, ancak büyük devletlerin yardımıyla bastırabilmiştir.[43]

Bu arada Rum İsyanı'nın iç politikaya, özellikle de askeri alana, bazı yansımaları olmuş ve Yunan birliklerinin 1826'da yeniçerileri mağlup ederek Misolonki kalesini ele geçirmeleri üzerine II. Mahmut, yeni bir ordu (Eşkinci Ocağı) kurulacağını ilan etmiştir. Gerekli hazırlıklardan sonra yeni ordu oluşturulmuş ve beklendiği gibi yeniçeriler bir kez daha ayaklanarak At Meydanı'nda toplanmışlardır. Yeniçerilerin ayaklanmasına hazırlıklı olan II. Mahmut, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli orduyu kurmuştur.[44] Bu olay tarihte "Vakay-ı Hayriye" olarak bilinmektedir.

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, 1826 ile 1839 yılları arasında büyük bir reform programını hayata geçirmiş ve önceki dönemlere göre hem daha geniş hem de daha etkili yenilikler yapmıştır. Eğitim, ekonomi, devlet yönetimi, ordu ve toplum yaşamında gerçekleşen bu yenilikler, neredeyse tüm alanları kapsayacak bir dağılım göstermiştir.

Geleceğe dönük önemli sonuçlar doğuracak reformların yapıldığı bu dönemde, ilk olarak devlet yönetiminde yapılan değişiklikler dikkat çekmektedir. Öncelikle merkezi-bürokratik sistem yeniden düzenlenmiş, sürekli danışma ve karar organları kurulmuştur. Dar-ı Şuray-ı Askeri, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali bunların en önemlileridir.[45] Merkezi yönetimin yeniden düzenlenmesinde atılan bir başka adım da, Kabine Sistemi'ne geçilmesi ve Nazırlıkların (Bakanlıklar) oluşturulmasıdır.[46] Memurların kul statüsünden çıkarılmasını sağlayan düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde, devlet memurlarına yönelik bir ceza kanunu çıkarılarak kimsenin hukuk dışı bir şekilde cezalandırılamayacağı hükme bağlanmıştır. Diğer taraftan, devlet hizmetinde bulunmuş olanların öldüklerinde ya da görevden alındıklarında mallarına el

---

43 Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu**, C. I, (Çev. Server Tanilli), Say Yay., İstanbul, 1992, s. 482-490.

44 Lewis, **a.g.e.,** s. 81.

45 Shaw, **a.g.e.,** C. II, s. 68; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 67.

46 Lewis, **a.g.e., s.** 98-99.

konulmasını ifade eden "Müsadere Usulü"nün kaldırılması öngörülmüş, ancak alanı daralmakla birlikte uygulanmaya devam edilmiştir.[47]

Bu arada, kılık kıyafetle ilgili bir düzenleme yapılarak devlet memurlarına fes takma zorunluluğu getirilmiştir. 1829'da yapılan yeni bir düzenlemeyle halk için de fes zorunlu olmuş ve diğer başlıkların yerini almaya başlamıştır. Cübbe ve terliğin yerini ise redingotlar, pelerinler, pantolonlar ve potinler almıştır. Ayrıca, Fransa örneğinden hareketle Perşembe, hafta tatili günü olarak kabul edilmiş ve Sultan'ın portresi devlet dairelerinin duvarlarına asılmaya başlanmıştır.[48]

Askeri alanda da önemli reformların yapıldığı bu dönemde, ilk göze çarpan yenilik, Alemdar Mustafa Paşa tarafından kurulan Sekban-ı Cedit Ocağı'dır. Ancak bu ocak Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle yeniçeriler tarafından dağıtılmıştır. Dönemin asıl önemli gelişmesi ise 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kurulmasıdır. Ayrıca 1827'de Askeri Tıbbiye, 1831-1834 yılları arasında ise Mızıka-i Hümayun Mektebi ve Harbiye açılmıştır.[49] Üzerinde durulması gereken diğer bir gelişme de Batı'dan örnek alınarak açılan bu okullarda görev yapmak üzere, Avrupa'dan eğitmen subayların getirilmeye başlanmış olmasıdır.

Eğitim alanında da önemli reformların yapıldığı bu dönemde, ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, ilkokullara öğretmen; Tıbbiye ve Harbiye gibi askeri okullara da öğrenci yetiştirmek amacıyla 1838'de Rüştiyeler açılmıştır. Ancak bu okullar II. Mahmut döneminde gelişimini tamamlayamamış ve önemli bir işlev görmeleri Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir.[50] Bunların yanı sıra bir grup öğrenci eğitim görmek üzere 1827'de Avrupa'ya gönderilmiştir.[51] Ayrıca 1833'te Saray'da bir Tercüme Odası açılmış ve o zamana kadar dış ilişkilerde tercümanlık yaparak kilit bir yere sahip olan Rumlar devre dışı bırakılmıştır. Daha sonra, saray haricindeki diğer devlet dairelerinde de tercüme odaları açılmaya başlanmış ve yabancı dil bilen Müslüman Türk tercüman sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.[52]

II. Mahmut döneminde gündelik hayata yönelik yenilikler de yapılmıştır. 1831 yılında devletin resmi gazetesi özelliği taşıyan "Takvim-i Vekayi" çıkarılmıştır.[53] "Takvim-i Vekayi", Türkçe yayınlanan ilk gazete olmakla birlikte, II. Mahmut'un yeniliklerini halka aktarmak gibi bir düşünceyle yayın hayatına başlamıştır.

Dönemin bir diğer gelişmesi, devlet gelirlerini daha etkin bir vergilendirme yoluyla arttırmak ve daha fazla asker toplayabilmek amacıyla Osmanlı tarihinin

---

47 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 12.
48 Lewis, **a.g.e.,** s. 102-103.
49 Berkes, **a.g.e.,** s. 184-186.
50 Aynı yer.
51 Zürcher, **a.g.e.,** s. 74.
52 Lewis, **a.g.e.,** s. 89.
53 İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda,** Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 38.

ilk nüfus sayımının yapılmış olmasıdır.[54] Bu süreçte kurulan Posta Teşkilatı (1834) da merkeziyetçi anlayışın bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[55] Sağlık işleriyle ilgili düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde, Hindistan'dan Avrupa'ya doğru yayılmakta olan kolera salgınına karşı Karantina Müdürlüğü ve Karantina Servisi oluşturulmuştur.[56]

Ekonomik alanda dikkat çeken gelişmelerin ilki, Tımar Sistemi'nin 1831'de kaldırılmış olmasıdır. Ayrıca yeni ordu için giysi, teçhizat ve silah üretimi yapan imalathaneler de bu dönemde açılmıştır.[57] Ekonomi alanındaki bir diğer gelişme de, Osmanlı tüccarlarının Batılı tüccarlarla rekabet edebilmesi için çeşitli önlemlerin alınmış olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin en reformist padişahı olarak kabul gören II. Mahmut, yukarıda aktarılan girişimlerden de anlaşılacağı üzere, hem derinlik hem de genişlik sağlayan reformlar yapmış ve birçok alanda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak çeşitli iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalınması, bu reformların topluma tam anlamıyla yansımasını engellemiştir. Padişahlık yaptığı süre içinde çok sayıda reforma imza atan II. Mahmut, 1839'da vefat etmiş ve yerine büyük oğlu Abdülmecit tahta çıkmıştır.

1.4. TANZİMAT DÖNEMİ VE KİMLİK DÖNÜŞÜMÜ (1839–1876)

1.4.1. Tanzimat Dönemi Fermanları ve Siyasal Muhalefet

1.4.1.1. Gülhane Hattı Hümayunu (1839)

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın[58] Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı'nı okuması, Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde hukuk devletine geçişi simgeleyen Tanzimat Fermanı; Tanzimat-ı Hayriye ve Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinmektedir. Tanzimat Fermanı ile ilgili çalışmalar, II. Mahmut'un son yıllarında başlamış, ancak ölümü üzerine Mustafa Reşit Paşa'nın çabası ile tamamlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın, Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı ve devlet idaresinde köklü birtakım değişiklikleri öngörerek yeni bir dönemi açan Tanzimat Fermanı'nda yapılması tasarlanan reformlar şu şekildedir:

- ✓ Müslüman-gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- ✓ Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacak.

---

54 Zürcher, **a.g.e.**, s. 73.
55 Lewis, **a.g.e.**, s. 96.
56 Berkes, **a.g.e.**, s. 187-188.
57 Zürcher, **a.g.e.**, s. 81.
58 Mustafa Reşit Paşa'nın hayat hikâyesi için bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,** TTK Yay., Ankara, 1985; A. Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki,** Tan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 10-19.

- ✓ Vergi konusundaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- ✓ Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacak. Bu düzenlemeyle hem asker toplanan bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak hem de askerlik süresi, 4-5 yıl gibi bir süre olacak.
- ✓ Mahkemeler açık ve bağımsız olacak.
- ✓ Müsadere Usulü kaldırılacak.[59]

İçeriğinden de anlaşılacağı üzere Tanzimat Fermanı ile dönemin reformları aynı şeyleri ifade etmemektedir. Ferman daha çok yönetim ilkelerini içeren bir haklar ve vaatler belgesi iken, Tanzimat dönemi; idari, mali, siyasi, ekonomik vb. alanlarda yapılan reformların genelini ifade etmektedir. Bu yüzden Tanzimat Fermanı ile Tanzimat dönemini birbirleriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan iki konu olarak ele almak gerekir.[60]

1.4.1.2. Islahat Fermanı (1856)

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı destekleyen İngiltere ve Fransa, savaştan sonra toplanan Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Rus müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Avrupa devletleri ailesine kabul etmenin şartı olarak birtakım yeni istekler ileri sürmüşlerdi.[61] Bu süreçte Avrupalıların üzerinde durdukları diğer bir konu da Tanzimat Fermanı ile vaat edilen reformların gerçekleştirilmemiş olmasıydı.[62] Böyle bir ortamda Tanzimat döneminin ikinci aşamasını başlatan 28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı yayınlanmıştır.[63] Ferman, bir yandan Tanzimat Fermanı'nda öngörülen reformların gerçekleşebilmesi için bazı somut önlemler içerirken, bir yandan da gayrimüslim tebaaya yönelik yeni düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür.[64]

Tanzimat Fermanı'nda öngörülen can, mal ve ırz güvenliği Islahat Fermanı ile de teyit edilmiş, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Zaten bu fermanla ana hedef Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olmasını sağlamaktı. Ayrıca, gayrimüslimlerden alınan Cizye vergisinin kaldırılması öngörülmüş ve gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmelerinin sağlanacağı vaatler arasında yer almıştır. Tanzimat

---

59 İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu"*, s. 90-92.

60 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 74; Mehmet Kaplan, *"Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi"* , **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yay., Ankara, 2006, s. 335-342.

61 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 74.

62 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s. 21.

63 Roderic Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),** (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 1997, s. 53.

64 Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** s. 21.

Fermanı ile sadece Müslümanların değil, gayrimüslimlerin de askerlik yapabilmelerinin yolu açılmıştı. Ancak bu mesleğe pek de istekli olmayan gayrimüslimlerin, 1856 Islahat Fermanı ile belirli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulmaları uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca gayrimüslimlere yönelik, mensup oldukları dinlerinden ve mezheplerinden dolayı, aşağılayıcı ifadeler kullanılması yasaklanmış; İslam dininden çıkanların cezalandırılması uygulamasına son verilmiş; gayrimüslimlerin mahkemelerde yapacakları tanıklıkların Müslümanların tanıklıklarıyla eşdeğer sayılması öngörülmüş ve mahkemelerin açık yapılması karara bağlanmıştır.[65] Islahat Fermanı, gayrimüslimlerin yönetimdeki temsil hakkını genişletmeyi de vaat etmiştir. Buna göre gayrimüslimler, yerel meclislere girebilecekleri gibi yönetimde önemli bir işleve sahip olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de de yer alabileceklerdi.[66]

1.4.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Yapılan Yenilikler

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, çeşitli hukuki düzenlemeler birbiri ardına hazırlanarak yayınlanmıştır. Mahkemelerin açık ve bağımsız hale geldiği, bütün yurttaşların kanun önünde eşit olduğu ve mahkeme kararı olmaksızın cezalandırma uygulamasına son verildiği bu dönemde, Batı'dan örnek alınan çeşitli kanunlar kabul edilmiş ve Batılı tarzda bir hukuk anlayışının temellerini teşkil edecek kurumlar oluşturulmuştur.

Bu çerçevede Fransız Ticaret Kanunu örnek alınarak Kanunname-i Ticaret (1850) hazırlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. 1854 yılında ise kanun taslaklarını, nizamnameleri ve reform esaslarını hazırlamak üzere Meclis-i Ali Tanzimat isimli bir kurul oluşturulmuştur. Osmanlı toprak sistemini yeniden şekillendirecek olan ve İslam esaslarına göre hazırlanan bir Arazi Kanunnamesi de 1858'de hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Yine aynı yıl bütün yurttaşları kapsayan bir Ceza Kanunu Fransa'dan örnek alınarak uygulamaya konmuştur. Bu arada 1864'te taşranın merkeze bağlanmasını sağlamak ve bir anlamda merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak için Vilayet Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. 1868'de ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay) ve Şuray-ı Devlet (Danıştay) gibi hukuk alanında oldukça önemli iki kurum ihdas olunmuştur. Ayrıca gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmak üzere 1869'da Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Bunların yanı sıra Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir kurul, Mecelle'yi hazırlamak üzere 1868'de çalışmalara başlamış ve İslam dünyasının ilk Medeni Kanunu olan Mecelle, 1876'da uygulanmaya başlanmıştır.[67]

---

[65] Islahat Fermanı'nın tam metni için bkz. İnalcık-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.,** s. 5-10; Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** s. 11-16.

[66] Davison, **a.g.e.,** s. 58.

[67] Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 316–329; Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yay., İstanbul, 2001, s. 10.

II. Mahmut döneminde başlayan eğitim reformunun yoğun olarak devam ettiği Tanzimat döneminde hem Batı'dan örnek alınarak çeşitli düzeylerde okullar açılmış hem de eğitim alanındaki düzenlemeleri geliştirecek kurumlar oluşturulmuştur. Maarif Nezareti'nin 1847'de, eğitim ve bilim alanlarını düzenleyecek olan Encümen-i Daniş isimli bilimler akademisinin ise 1854'te kurulması bu çerçevede dikkat çeken ilk girişimlerdir.[68] Ayrıca eğitim işinin daha akılcı ve gerçekçi yöntemlere dayanılarak ele alındığı bu dönemde, okulların sayısı arttırılmaya çalışılmış, hatta kız çocukları için 1858'de Kız Rüştiyeleri açılmıştır. Yine bu dönemde rüştiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1847 yılında Darulmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu), 1849'da da Darulmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır. Bunların yanı sıra üniversite öğrenimine başlangıç olmak üzere Sultani adı altında modern liselerin açılması öngörülmüş ve 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Dönemin en önemli kurumlarından biri olan Mülkiye 1859'da, ilk modern üniversite olarak kabul edilen Darülfünun ise 1863'te açılmıştır.[69]

Tanzimat döneminde ekonomi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk kâğıt paranın 1841'de basıldığı ve kullanılmaya başlandığı, devletin mali işlerini düzenlemek üzere Maliye Bakanlığı'nın kurulduğu, İltizam Sistemi'nin sonlandırıldığı ve gayrimüslimlerden alınan Cizye vergisinin kaldırıldığı bu dönemde, devletin ekonomisi büyük bir çıkmaz içindedir.[70] Osmanlı yöneticilerinin Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılamak amacıyla 1854'te yüksek faizli dış borçlanma yolunu tercih etmeleri, Osmanlı maliyesinin Batılıların sıkı denetimi altına girmesine neden olmuştur. Hatta bu süreçte aldığı borçların faizlerini bile geri ödemeyecek duruma düşen Osmanlı Devleti, 1875'te iflas ettiğini ilan etmiştir.[71]

Tanzimat döneminde, özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik birtakım hakları içeren Gülhane Hattı Hümayunu'nun, ardından da bunu tamamlar nitelikte olan ve gayrimüslimlere yeni haklar tanıyan Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi, halk arasında geniş yankı uyandırmıştır. Müslüman tebaa, genel itibariyle gayrimüslimlere tanınan haklardan pek hoşlanmamış, hatta bazı valiler, ayanlar ve ulema Müslümanları tahrik etmekten geri durmamıştır. Bu tepkile-

---

[68] Lewis, **a.g.e.**, s. 113.

[69] Sina Akşin, *"Siyasal Tarih"*, **Türkiye Tarihi,** (Ed. Sina Akşin), C. III, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 179-180; Zürcher, **a.g.e.**, s. 100.

[70] Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 111-112.

[71] Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875'de bütçenin beş milyon lira açık vermesi üzerine, mevcut borçlarının ancak yarısını nakit olarak ödeyebileceğini İstanbul gazeteleri aracılığıyla yayınlamıştır. 9 Ekim tarihli resmi bir bildiriyle de bu karar daha etraflı bir şekilde bütün alacaklılara duyurulmuştur. Böylece, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ve maliyesinin Avrupalıların eline geçmesine sebep olacak Duyun-u Umumiye'nin kurulmasına açılan kapı aralanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye),** (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yay., İstanbul, 1979, s. 78-79.

rin ortaya çıkmasının temel nedeni ise yapılan düzenlemelerle gayrimüslimlerin Müslümanlar ile aynı haklara sahip olmaya başlamalarıdır.[72]

Tanzimat döneminde başlayan dönüşüm, ülkenin sosyal ve siyasal tablosunda da birtakım değişimleri başlatmıştır. Yerli ve yabancı kökenli gayrimüslimlerin bir kısmı elde ettikleri haklar sayesinde ticaret ve sanayi alanlarında güçlenerek yabancı sermayeye aracılık eden bir sınıf haline gelmişlerdir. Bu durum, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında gözle görülür bir rekabetin başlamasına neden olmuştur.[73]

Bu dönemde yapılan reformlarla devletin bütün tebaasına tek yurttaşlık sıfatı ile eşit hak ve görevler tanıması şeklinde yeni bir siyasal görüş şekillenmeye başlamıştır. Osmanlıcılık düşüncesiyle, bir başka deyişle bütün tebaayı eşit yurttaş sayma fikri olarak tanımlanabilecek olan bu görüşle azınlıkların imparatorluğa bağlanması hedeflenmiştir. Ancak bu durum, bir yandan Fransız Devrimi ile yayılan ulusçuluk akımının, diğer yandan da dış müdahalelerin ve kışkırtmaların etkisiyle kısa bir süre sonra ülke bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemiştir.[74] Hukuk alanında Batı'dan örnekler alınarak çok önemli yenilikler yapılmasına rağmen İslam hukukunun yanında modern hukukun da uygulanmaya başlanması, zaten bozuk olan hukuk birliğini iyice parçalamıştır. Ancak tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, Tanzimat döneminde yapılan reformlarla "Hukuk Devleti" olma yolunda önemli adımlar atılmış, hatta bugünkü hukuk düzeninin temelleri atılmıştır. Dönemin öne çıkan ayırt edici özelliği ise, önceki reform dönemlerinden farklı olarak, yapılan reformların sadece kurumsal alanda kalmaması ve zihniyet dönüşümünün bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır.[75]

1.4.1.4. İlk Örgütlü Muhalefet: "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"

Tanzimat döneminin reform anlayışı entelektüel hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde açılan Batı tarzı okullarda eğitim alan ve Tercüme Odası'nda görev alarak yurt dışına giden genç reformcu bürokrat ve aydın bir grup oluşmuştur. Söz konusu aydın grupta yer alanlar, Fransızca öğrenmeleri sayesinde dönemin fikir akımlarıyla, özellikle de Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan eşitlik, adalet, hürriyet, anayasa, demokrasi, milliyetçilik gibi yeni kavramlarla tanışmış ve bu kavramları tartışarak paylaşmaya başlamıştır.[76]

Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak kabul edilen bu kişiler, Tanzimat döneminin başlarında ve dönemin mimarı olarak kabul edilen Mustafa Reşit Paşa'nın himayesi altında mesleklerine (çoğu Tercüme Odası'nda belli bir süre görev almıştır) umut verici bir şekilde başlangıç yapmışlardı. Fakat 1861'de Abdülaziz'in tahta geçmesi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yerini Ali ve Fuat paşaların almasıyla iktidar merkezinden uzaklaştırılmışlardır. Bu gelişme üzerine

---

72 Davison, **a.g.e.,** s. 127-128.
73 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 113.
74 Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** s. 97-98.
75 Üçok-Mumcu, **a.g.e.**, s. 341-343.
76 Zürcher, **a.g.e.**, s. 107.

çoğunlukla gazeteciliğe yönelen muhalif aydınlar düşüncelerini gazeteleri aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.[77]

Bunların en tipik örnekleri 1860'larda öne çıkmaya başlayan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Agâh Efendi gibi aydınlardır. Ancak Abdülaziz'in tahta geçmesinden sonra, basın üzerinde birtakım baskılar uygulanmaya başlamış, hatta 1865'te gazete çıkarmanın devlet kontrolüne alınmasını öngören Matbuat Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameyle, gazetelerin yayınlanmadan önce denetlenmesi öngörülmüş; padişahın, yabancı devlet başkanlarının, yöneticilerin ve devlet politikalarının eleştirilmesi yasaklanmıştır.[78]

Sürgünlerle ve gazetelerinin kapatılmasıyla karşı karşıya kalan Namık Kemal, Agâh Efendi, Ayetullah Bey, Reşat Bey ve Mehmet Bey gibi aydınlar, artan baskılara karşı düşüncelerini yaymak ve etkili olabilmek için İstanbul'da bir araya gelmiş ve 7 Haziran 1865'te İttifak-ı Hamiyet adında gizli bir cemiyet kurmuştur. Cemiyet kısa bir süre sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını almıştır.[79]

Aydınlanma felsefesinden etkilenmiş olan Yeni Osmanlılar, kişi egemenliğine dayanan mutlakıyetçi anlayış ile ülke sorunlarının çözülebilmesinin mümkün olmadığına inanıyorlardı. Söz konusu aydınlar çözümü, Tanzimat ruhunun getirdiği ilkeleri kamusal özgürlüklerle desteklemek, tüm Osmanlı tebaasına tam bir yurttaşlık ve devlet sadakati içinde yaşayabilecekleri anayasal, temsili ve parlamenter bir yönetime geçmek olarak görmekteydiler. Osmanlıcılık adı verilen bu düşüncenin yayılmasıyla da Balkanlar'da etkili olmaya başlayan ulusçu hareketlerin önüne geçilebilecek ve Osmanlı Devleti'nin dağılması önlenebilecekti.[80]

Yeni Osmanlılar, yurt içinde ve yurt dışında yaptıkları çalışmalar sonucunda, ordu ve bürokraside yayılmayı başarmışlardı. Hatta Yeni Osmanlıların düşünceleri dönemin önde gelen bazı devlet adamları tarafından da benimsenmişti. Böyle bir ortamda Tuna Valiliği döneminde sivrilen ve Şurayı Devlet Başkanlığı da yapan Mithat Paşa'nın başını çektiği bir grup devlet adamı, ordunun da desteğini alarak Abdülaziz'i 1876 yılında tahttan indirmiş ve V. Murat'ın padişah olmasını sağlamışlardır. Ancak Mithat Paşa ve diğerleri, yaşadığı psikolojik sorunlardan dolayı V. Murat'ı üç ayın sonunda tahttan indirerek, anayasal düzeni kurma sözü veren II. Abdülhamit'i tahta çıkarmıştır.

1.5. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VE KANUN-İ ESASİ'NİN İLANI

II. Abdülhamit, aydınlara verdiği sözün gereğini yerine getirmiş ve bir anayasa komisyonu kurulmasını sağlamıştır. Mithat Paşa başkanlığındaki ko-

---

77 Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 19-40.

78 1865 tarihli Matbuat Nizamnamesi için bkz. Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda,** s. 43-45.

79 Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 17; Çavdar, **a.g.e.,** s. 26-27.

80 Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** s. 27.

misyon tarafından hazırlanan Kanun-i Esasi, II. Abdülhamit tarafından Osmanlı'nın ilk anayasası olarak 23 Aralık 1876'da onaylanmış ve Osmanlı siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır.[81] Böylece Yeni Osmanlılar, meşrutiyet denemesinin önünü açma konusunda hayati bir rol oynamışlardır.[82]

23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanun-i Esasi[83] büyük ölçüde Mithat Paşa'nın eseriydi ve 1830/31 Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanmıştı.[84] Kanun-i Esasi'ye göre; Osmanlı soyunun en büyük evladı saltanat ve hilafet makamının da sahibidir. Dolayısıyla egemenliğin kaynağı değişmemiş olup Osmanlı ailesi hâlâ tek egemen güç konumundadır. Meclis-i Umumi adı verilen Osmanlı Parlamentosu; Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi olarak iki kanada ayrılmakla birlikte, bu meclisler yasama açısından çok güçlü değillerdi. Yasamada son söz padişaha aitti ve Hükümet (Heyet-i Vükela) meclise karşı değil, padişaha karşı sorumluydu. Padişah; sadrazamı, şeyhülislamı ve vekilleri seçme, atama ve gerektiğinde azletme yetkisine sahipti. Üstelik padişahın Mebusan Meclisi'ni feshetme yetkisi de vardı. Kanun-i Esasi hükümlerinin, herhangi bir neden veya bahaneyle askıya alınamayacağı ve uygulamadan düşürülemeyeceği belirtilerek, görünüşte Anayasa'nın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi benimsenmesine rağmen, bu hükümler gerçek bir anayasal güvence ya da demokratik koruma sağlayabilmekten uzaktı.[85]

Kanun-i Esasi, sadece içerik bakımından değil, güvence ve yaptırımlar yönüyle de gerçek bir anayasal sistem kuramamıştır. Anayasanın ilanından sonraki gelişmeler de bunu doğrular nitelikte olmuştur. Ancak Kanun-i Esasi söz konusu eksikliklerine rağmen, Türk demokrasi tarihi açısından ele alındığında önemli bir siyasal metin olarak değerlendirilmektedir.

Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra Ocak 1877'de seçimler yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk Meclis-i Umumi'si 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Ancak Parlamento 14 Şubat 1878'de, II. Abdülhamit tarafından, 93 Harbi (1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bahane edilerek tatil edilmiştir.[86] II. Abdülhamit, anayasal yetkisini kullanarak Meclis'i tatil ederken Kanun-i Esasi de hukuken olmasa bile, fiilen hükümsüz bir duruma düşmüş ve askıya alınmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti 1908'e kadar, II. Abdülhamit'in mutlak yönetimine sahne olmuştur.[87] Meşrutiyet rejimi taraftarlarının çeşitli yollarla tasfiye edilmesi, sürgüne gönderilmesi ve susturulması, kişi özgürlüğünün ve

---

81 B. Kuran, **a.g.e.,** s. 45-51; Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 117-118.

82 Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 47.

83 Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz. Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** s. 23-43.

84 Erdoğan, **a.g.e.,** s. 13.

85 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 18-19.

86 Akşin, *"Siyasal Tarih"*, s. 161.

87 İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,** İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 246.

güvenliğinin yok edilmesi ile hafiye sistemi ve jurnal ağının kurulması, basın üzerinde yoğun bir sansürün uygulanması dönemin temel unsurları olmuştur.[88]

II. Abdülhamit döneminde anayasal rejime son verilmekle birlikte eğitim, iletişim ve ulaşım alanlarında önemli reformlar yapılmıştır. Dönemin çarpıcı gelişmelerinden biri eğitim alanında yaşanmış olup, bu dönemde hem öğrenci sayısında hem de okul sayısında önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır. Devlet memurlarının eğitim merkezi olarak işlev gören Mülkiye, bu dönemde yeniden düzenlenmiş, ders programlarında modern konuları kapsayacak şekilde değişiklikler yapılmış, taşradan gelen öğrenciler için yatılı okuyabilme imkânları sağlanmıştır. Önceki reform dönemlerinden devralınan okullarla yetinilmeyerek, Hukuk, Maliye, Güzel Sanatlar, Ticaret, Polis, Gümrük, Baytar okulları gibi modern, mesleki ve yüksekokullar açılmıştır. Dönemin bir diğer önemli gelişmesi de Tanzimat döneminde açıldıktan bir süre sonra kapanan Darülfünun'un, 1900 yılında yeniden öğrenci alımına başlamasıdır.[89]

II. Abdülhamit döneminde iletişim alanında da önemli yeniliklere imza atılmıştır. Öyle ki Tanzimat döneminin ana teması olan idari merkezileşme, ancak bu dönemde iletişim araçlarında yapılan iyileştirmelerle gerçekleştirilebilmiştir. Bu araçların en önemlisi ise telgraftı. Telgraf, ilk olarak Kırım Savaşı sırasında, İstanbul ile Avrupa arasında bağlantı kurmak amacıyla döşenmişti. Daha sonraki dönemlerde zayıf bir şekilde devam eden bu alandaki gelişme, II. Abdülhamit döneminde bir hayli hız kazanmış ve neredeyse bütün taşra kentlerine telgraf ağı döşenmiştir.[90]

Ulaşım alanındaki gelişme ise demiryolu yapımında gerçekleşmiştir. II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin oldukça sınırlı uzunlukta ve sayıda demiryolu hatları vardı (İzmir-Aydın Hattı, İstanbul-Edirne Hattı ile İstanbul-İzmit Hattı). Ancak 1885'ten itibaren, çoğu yabancı imtiyaz sahibi şirket tarafından yoğun bir demiryolu yapımı başlamıştır. Fransız ve İngiliz şirketleri Suriye ve Filistin kıyılarından iç kesimlere, bir Alman şirketi de Ankara ve Konya'ya kadar uzanan demiryolu hattının yapımını bu dönemde tamamlamıştır. Daha sonra bu hattın, Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük devletler arasındaki gerginliklere yol açacak olan Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi kapsamında Bağdat ve Basra'ya uzatılması söz konusu olacaktır. Yine bu dönemde, hacı adaylarının Mekke'ye en kolay şekilde ulaşması için tasarlanan Şam-Medine arasındaki Hicaz Demiryolu hattının yapımı tamamlanmıştır.[91]

Dönemin ideolojik özelliği ise din ve devlet birliğinin pekiştirilmesidir. Batı'nın gücüne karşı bir İslam birliği oluşturma düşüncesinden doğan, çözü-

---

88 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 161.

89 İlk kez 1863 yılında açılan Darülfünun, hem medrese zihniyetinin karşı çıkması hem de öğrenci bulmakta zorlanması nedeniyle kapatılmıştır. Sonraki tarihlerde yeniden açılmasına rağmen süreklilik kazanamayan Darülfünun en son 1900 yılında yeniden faaliyete geçmiş ve devamlılığını korumuştur. Akşin, *"Siyasal Tarih"*, s. 179–180.

90 Zürcher, **a.g.e.**, s. 122-123.

91 Lewis, **a.g.e.**, s. 182-183.

mü İslam'da arayan ve İslamcılık olarak isimlendirilen bu politikada, II. Abdülhamit, Halifeliğin sembol ve simgelerini önceki padişahlardan daha çok kullanmıştır. II. Abdülhamit bundan yararlanarak Rusya'nın Balkanlar'da yaymaya çalıştığı Panslavizm'i boşa çıkararak Balkanlar'da yaşanan toprak kayıplarının önüne geçmek ve devletin Asya'da kalan topraklar ile bağlantısını korumak için İslami bir dayanışma kurmaya çalışmıştır.[92] Bu bilgiler doğrultusunda, II. Abdülhamit döneminde devletin temel ideolojisi olarak İslamcılık anlayışının benimsendiğini ifade etmek mümkündür.[93]

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Cilt I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2006.

_____; "*Siyasal Tarih*", **Türkiye Tarihi**, (Ed. Sina Akşin), Cilt III, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

AKTAŞ, Ümit; **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Anka Kitabevi, İstanbul, 2006.

ATEŞ, Toktamış; **Demokrasi (Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Çev. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

BLAISDELL, Donald C.; **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye)**, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1979.

CİN, Halil; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

CİN, Halil- AKYILMAZ, S. Gül **Feodalite ve Osmanlı Düzeni,** Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.

ÇAVDAR, Tevfik; **İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

DAVISON, Roderic; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),** (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 1997.

DOĞAN, Mehmet; **Tarih ve Toplum**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

ERBAŞ, Ali; *"Protestan Reformu ve Martin Luther"*, **Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum 09-10 Haziran 2001, Ankara) 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği),** Dinler Tarihi Derneği Yayınları/3, Ankara, 2002.

ERDOĞAN, Mustafa; **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001.

GENÇ, Mehmet; *"Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi"*, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

GÜNAY, Ünver; "*XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 2003/1, Sayı: 14.

İNALCIK, Halil; **Devlet-i Aliyye**, Cilt I, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2009.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600),** (Çev. Ruşen Sezen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

KAPLAN, Mehmet; "*Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi*", **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

KARPAT, Kemal, H.; **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Osmanlı Devleti'nde Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.

_____;**Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),**Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

KENNEDY, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri,** (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010

KINROSS, Lord; **Osmanlı Tarihi**, Güneş Yayınları, İstanbul, (t.y.)

---

92 Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,** s. 297-307.

93 Çavdar, **a.g.e.,** s. 46.

KODAMAN, Bayram; *"Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış"*, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Aralık 2007, Sayı: 16
KURAN, A. Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1946.
KURAN, Ercüment; **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S.; *"Osmanlı İktisadi Yapısı"*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Ircıca Yayınları, İstanbul, 1994.
LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
MANTRAN, Robert; **Osmanlı İmparatorluğu,** Cilt I, (Çev. Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul, 1992.
MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
_____; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
MUTMAN, Mahmut; *"Şarkiyatçılık/Oryantalizm"*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)**, (Yay. Yön. Murat Belge), Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
ORTAYLI, İlber; **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
_____; **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
_____; **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, (No: 273),Ankara, 1977.
RUDE, George; **Fransız Devrimi,** (Çev. Ali İhsan Dalgıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt I, E Yayınları, İstanbul, 1982.
TANİLLİ, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.
_____; **Uygarlık Tarihi (Çağdaş Dünyaya Giriş)**, Say Yayınları, İstanbul, 1981.
TANÖR, Bülent; *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, (t.y.)
_____; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
TİMUR, Taner; **Osmanlı Toplum Düzeni**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
TOPRAK, Zafer; *" İktisat Tarihi"*, **Türkiye Tarihi,** (Yay. Yön. Sina Akşin), Cilt III, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
TÜRKÖNE, Mümtazer; **Siyaset,** Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.
UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *"Selim III'ün Veliahd iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri"*, **Belleten,** Cilt II, No: 5-6, 1938.
ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.
YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
ZÜRCHER, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

İKİNCİ BÖLÜM

XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti

Dr. Alper BAKACAK

2.1. İTTİHAD-I OSMANÎ CEMİYETİ'NDEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE

2.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ve Jön Türkler

II. Abdülhamit'in, yasama dönemini tamamlayan Osmanlı Mebusan Meclisi'ni yeniden toplantıya çağırmayıp, Kanun-u Esasi'nin ruhuna aykırı hareket etmesi ile başlayan baskı dönemine karşı, bazı aydınlar gizli bir şekilde örgütlenerek mücadele yolunu seçmişlerdir. Aralarında Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit ve İbrahim Temo'nun da bulunduğu bir grup Askeri Tıbbiyeli, 1889'da İstanbul'da *İttihad-ı Osmanî* adında bir cemiyet kurmuşlardır. Önceleri, Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü aydınların eserlerini okumak için bir araya gelenlerden oluşan cemiyet, zamanla bir fikir kulübü haline dönüşmüş, Abdülhamit'in ülke çapında uyguladığı baskı politikasına karşı gizlice faaliyet göstermiştir. Daha sonra cemiyet üyeleri Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kuracaklar ve onun yönlendirmesi sonucu Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını benimseyeceklerdir.[1]

Orta sınıf askeri ve sivil aydınlardan oluşan bu hareket, 1895 yılında hazırladıkları bir nizamnameyle hücre tipi örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Polis, bir cemiyet üyesini yakaladığında, tüm örgütün ele geçmemesi için böyle bir örgütlenme modelini benimsemişlerdir.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, 1895'te yaşanan Ermeni olaylarının ardından gün ışığına çıkmıştır. İstanbul'da üç gün boyunca yaşanan Müslüman-Ermeni çatışmasında cemiyet üyeleri, artık bir fikir kulübü kimliğinden öteye geçerek, bildirgeler hazırlamışlar ve bunları çeşitli yerlere asarak fikirlerini ilk kez kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bu bildirilerde Ermenilerin çıkarttıkları olaylara

---

[1] Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 173–180.

neden olan sürecin asıl sorumlusunun Padişah ve onun kurduğu rejim olduğu vurgulamışlardır.[2]

İttihad-ı Osmanî hareketinin bu biçimde ortaya çıkması ile bu cemiyete bağlı olan özgürlükçü aydınların üzerindeki baskı daha da artmıştır. Artan baskı, muhaliflerin bir bölümünün Paris'e kaçmasına neden olmuş, İstanbul'da kalanlar ise 1896'da bir darbe girişiminde bulunmuşlarsa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[3]

Paris'e gelerek Ahmet Rıza ile birlikte hareket etmeye başlayan aydınlar, faaliyetleri ile meşrutiyet öncesi muhalefeti yürüten Yeni Osmanlılar gibi, Fransızlar arasında yeniden *Jön Türkler* olarak tanınmışlardır. Bu ilk günlerde, *Jön Türkler* arasında henüz bir düşünce birliği oluşmamıştır. Öyle ki İslamcı görüşlerle laik düşünceler, saf Batıcı eğilimlerle antiemperyalistler yan yana yaşayabilmişlerdir. Ancak genel olarak diyebiliriz ki, *Jön Türkler*, mutlakıyete karşı çıkmak, Anayasa'nın yeniden işlevsel hale gelmesini sağlamak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün halklar için *Osmanlıcılık* düşüncesi çerçevesi içinde, siyasi özgürlükler talep etmek gibi ortak hedefler etrafında toplanabilmişlerdir.[4]

Süreç içinde devletin nasıl kurtulacağı sorusuna aranan cevaplar, bu hareketin iki kanada ayrılmasına neden olmuştur. Ahmet Rıza'nın önderliğindeki *İttihat ve Terakki* kanadı bunların başında gelmektedir. Bir eğitimci aydın olan Ahmet Rıza, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı dolayısıyla düzenlenen Dünya Sergisini incelemek için gittiği Paris'te *Auguste Comte*'un, bilginin, olgularla desteklenmesini ya da olgular ile ilgili verilere dayanmasını kabul eden *pozitivizm* felsefesinden etkilenmiştir.[5] Ahmet Rıza, akılcılığı ön planda tutsa da, devrimciliğin akılcılıkla karıştırılmaması gerektiğini, bir toplumda değişimin sadece devrim mekanizmasıyla olmayacağını, toplumlara bilim ve eğitim ile de biçim verilebileceğini, böylece toplumların, yetişen eğitimli kuşaklar sayesinde ilerlemesinin sağlanabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda pozitivizmin iki ana ilkesi olan düzen ve ilerlemeyi (nizam ve terakki) kendine düstur edinmiştir.[6]

Diğer kanatta ise Prens Sabahattin'in öncülük ettiği grup yer almıştır. II. Abdülhamit'in kız kardeşinin iki oğlundan biri olan ve babası ile birlikte Paris'e kaçarak hayatını burada sürdüren Sabahattin, Fransız kamuoyunda *Prens*

---

2 Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 31.

3 Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 214-219.

4 Detaylı bilgi için bkz. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 626–644.

5 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 179.

6 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1996, s. 31–33.

olarak tanınmıştır.[7] Sabahattin, yurt dışında yaşayan muhaliflerin, 1902 yılında Paris'te *I. Jön Türk Kongresi*'nde bir araya gelmesini sağlayan kişi olmuştur.[8]

Ermeni muhaliflerin de katıldıkları bu kongrede yaşanan tartışmalar ile muhalefet yeni bir boyut kazanmıştır. Buna göre büyük devletler ile işbirliğine gidilmesi ve silah marifetiyle II. Abdülhamit'in saf dışı bırakılması düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu görüşü benimseyen Prens Sabahattin, Ahmet Rıza'nın ve yandaşlarının muhalefeti ile karşılaşmış, böylece Jön Türk hareketi daha başlangıcında ikiye bölünmüştür.[9]

Jön Türk hareketinde yaşanan bu ayrılık sonrası Prens Sabahattin, *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuştur.[10] Bu cemiyetin fikri temelinde Frédéric Le Play'in öncülük ettiği ve Edmond Demolins'in düşünceleri ile gelişen bir toplumbilim akımının etkisi vardır. Sabahattin'e göre devlet, toplum merkezli değil, İngiltere'de olduğu gibi birey merkezli bir yapıda gelişmelidir. Bu şekilde ortaya çıkacak olan devlette, yerel güçlere ayrılarak yönetilen toplumlar çok daha güçlü ve sağlıklı olacaklardır. Sabahattin'e göre, Osmanlı'nın kurtuluşu, merkezi devletin değil, yerel yönetimlerin güçlü olduğu, bireyci topluma geçiş ile mümkündür.[11] Kısacası Prens Sabahattin, federal ve liberal bir yönetim önermiştir.

Paris'te Jön Türk hareketi bölünmeler yaşasa da, 1905 sonrasında II. Abdülhamit'e karşı muhalefet, ülke içindeki askeri çevrelerde etkinlik kazanmaya başlamıştır. Özellikle Makedonya'daki ayrılıkçı hareketlerin giderek yoğunlaşmasına karşı, Padişah'ın yönetim anlayışının yanlış olduğunu düşünen, Rumeli'deki çoğunluğu Müslüman olan halkta huzursuzluklar başlamıştır. Bu kaotik ortamda gizli, yarı askeri ve devrimci niteliği olan çeşitli örgütlenmeler giderek ön plana çıkmıştır. Ama asıl örgütlenme 1906'da, kurucuları arasında daha sonraki yıllarda sadrazamlık da yapacak olan Talat Bey'in de bulunduğu, *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurulmasıyla ile gerçekleşmiştir. Merkezi Selanik'te olan bu cemiyet de, daha önce kurulan muhalif cemiyetlerde görülen hücre tipi örgütlenme yöntemi ile hareket etmiştir.[12] Cemiyet, kısa bir zamanda Edirne merkezli 2. Ordu ve Selanik merkezli 3. Ordu'da yer alan Harbiye mezunu subaylar arasında yoğun bir taraftar bulmuş ve yayılmıştır.[13]

Bu dönemde rejime karşı muhalefet ortamından etkilenenlerden biri de Mustafa Kemal olmuştur. Kurmay Yüzbaşı olarak staj görmek üzere ilk tayin yeri olan Şam'da, kendisi gibi muhaliflerle temasa geçmiş ve burada *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'ni kuranlar arasında yer almıştır. 27 Eylül 1907'de Selanik merkezli 3. Ordu'ya tayin edildikten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, Vatan

---

7 Kuran, **a.g.e.,** s. 66–67.
8 Kuran, **a.g.e.**, s. 150-151.
9 Akşin, **Jön Türkler**, s. 44–45.
10 Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin programı için bkz. Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi,** C. IV, TTK Yay., Ankara, (t.y.), s. 522.
11 Mardin, **a.g.e.,** s. 295–303.
12 Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 6–13.
13 Akşin, **Jön Türkler,** s. 62.

ve Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasında önemli bir rol oynamıştır.[14]

Ülke içinde muhalif örgütlenmelerin giderek hızlandığı bir dönemde, ülke dışındaki muhalif hareket de gün geçtikçe güç kazanmıştır. 1907 yılında Paris'te *II. Jön Türk Kongresi* toplanmış, bu kongrede Osmanlı siyasetinde var olan neredeyse bütün muhalif eğilimler bir araya gelmiştir. Osmanlı'daki çeşitli gayrimüslim unsurların temsilcilerinin de katıldığı bu kongrenin sonunda Jön Türkler arasında belirli bir uzlaşma sağlanmış ve bu harekete Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri egemen olmuştur.[15]

Kongre sonunda hazırlanan bildiride, II. Abdülhamit yönetiminin olumsuzluklarına yer verilmiş ve Padişah'ın düşürülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu eylemin yöntemi olarak da ordu içinde propaganda yolu ile taraftar bulunması, halkın devlete karşı itaatsizliğe teşvik edilmesi, silahlı ya da silahsız direnişler yapılması, genel ayaklanmanın koşullarının oluşturulması gibi esaslar karara bağlanmıştır.[16] Alınan bu kararlar doğrultusunda, Makedonya'daki muhalif örgütler ile temasa geçilmiş ve *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile tanınırlık olarak daha ön planda olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adı altında bir bütünleşme gerçekleştirilmiştir. Böylece *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Paris ve Selanik olmak üzere iki merkezli bir örgüt haline gelmiş ve bu yeni oluşum, artık hem fikri yönden hem de ihtilalcilik yönünden bir önceki döneme göre daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.[17]

2.1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

1907 yılında Jön Türkler arasında uzlaşma sağlanması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında birleşilmesi, II. Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefetin de sertleşmesine yol açmıştır. Özellikle faaliyetlerini giderek arttıran Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul yönetimini rahatsız etmiş ve devlet tarafından alınan önlemlere rağmen, dış olayların da etkisiyle Osmanlı'da meşrutiyete geçiş süreci hız kazanmıştır.

Bu dönemde hem Avrupa'da hem de Asya'da parlamenter sistemlere doğru gidiş eğilimleri sıkça görülmüştür. 20. yüzyılın başlarında güçlenmeye başlayan bu eğilimler, 1905'de Rusya'nın, ardından Japonya'nın, Ortadoğu'da ise İran'ın meşrutiyeti seçmesi ile Jön Türkler için meşruti monarşi, tüm sorunların çözümü için örnek bir yol olarak belirmiştir.[18]

Meşrutiyete geçilmesinde önemli rol oynayan bir başka dış etken de, İngiltere ile Rusya'nın Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşmaya varmaları ve Osmanlı yönetiminin buna sessiz kaldığının düşünülmesidir. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, Estonya'nın başkenti Reval (Tallinn)'de

---

[14] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bateş Yay., İstanbul, 1984, s. 41–47.
[15] Akşin, **Jön Türkler,** s. 68.
[16] Alınan kararlar için bkz. Kuran, **a.g.e.,** s. 238–243.
[17] Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 14.
[18] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 3.

İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasındaki görüşmeden iki devletin dünya politikalarında birlikte hareket etme ve Osmanlı topraklarının paylaşılması kararının çıktığını öğrenmişler ve bunun da tek sorumlusunun kötü yönetim gösteren padişah II. Abdülhamit olduğunu öne sürmüşlerdir.[19]

II. Abdülhamit ise Rumeli topraklarında giderek daha da büyüyen muhalefeti sindirebilmek için, bölgenin idari ve askeri yönetim kademelerine kendine sadık olarak gördüğü kişileri atamışsa da, bu kişiler İttihat ve Terakki'nin fedaileri tarafından saf dışı edilmişlerdir. Aynı günlerde, 400 kişiye yakın askerden oluşan birliği ile Kolağası Resneli Niyazi Bey'in isyan ederek dağa çıkması, ardından Enver (Paşa) Bey ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in de benzeri şekilde dağa çıkmaları ile ülkenin Makedonya bölgesi bir ihtilal ortamına girmiştir.[20]

Meşrutiyeti geri getirmek yolunda Makedonya dağlarında başlayan bu isyan hareketlerini, Sarayın bastırma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Rumeli halkının desteklediği İttihat ve Terakki Cemiyeti, her geçen gün daha da güçlenmiştir. Baskıcı merkezi yönetimini uygularken telgraftan yararlanan II. Abdülhamit'e karşı, bu kez aynı iletişim aracıyla devrimci bir baskı kurulmuş ve muhalifler Saraya yolladıkları telgraflarla, Padişaha, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe koyması ve Mebusan Meclisi'ni yeniden açması yolunda baskı yapmışlardır. Yaşanan gelişmeler karşısında Makedonya'nın kontrolünü yitiren II. Abdülhamit, kısa bir süre sonra geri adım atarak 23 Temmuz 1908'de, 1878'den beri ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını ilan etmiştir.[21]

Padişah'ın seçimlerin yapılacağını ilan etmesi, basit bir seçim kararı olarak değil, Meşrutiyet rejimine yeniden geçilmesi olarak algılanmıştır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu, otuz yıldır beklenen *hürriyet* yeniden ilan edilmiştir.[22]

2.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından toplumsal ve siyasal yaşamda büyük bir canlanma meydana gelmiştir. Yazıları sansür engeline takılmayan gazetelerin, dergilerin ve kitapların sayılarında artışlar olmuş, çeşitli sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bunların arasında örgütleriyle ve yayınlarıyla kadın hareketleri ve grevleriyle işçi hareketleri de vardır. Aynı günlerde Prens Sabahattin'in etkin olduğu *Ahrar Fırkası* kurulmuştur. Bütün bu yaşananlar, Osmanlı'da daha önce görülmedik şekilde oluşan *hürriyet* havasının bir sonucudur.[23]

---

19 Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 24- 26.

20 Kuran, **a.g.e.,** s. 251-253.

21 Akşin, **Jön Türkler,** s. 77.

22 E. E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Yavuz), Sander Yay., İstanbul, 1982, s. 167–168.

23 Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 47.

Kısa zamanda seçimler yapılmış, 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılmış ve Meclis Başkanı olarak da Ahmet Rıza Bey seçilmiştir.[24] İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde ağırlığını koymuş ve birçok seçim bölgesinden mebus çıkarmıştır. Yeni Meclis'in çalışmalara başlamasından sonra İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nde gençlerin iktidara gelmesi gibi bir gelenek olmadığından olsa gerek, deneyimli paşaların kurdukları hükümetleri, Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak yasama yolu ile denetlemek yoluna gitmiştir. Bu dönemde hükümeti kuran sadrazamlardan hiçbirisi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi değildir. Ancak yine örtülü de olsa, yönetimde bir İttihat ve Terakki etkisi vardır. Çünkü İttihatçıların bu dönemde hükümete talimatlar vererek her istediklerini yapabildikleri bir siyasal güce sahip oldukları şüphesizdir. Bu yüzden geri planda kalıp hükümetleri denetlemek yolunu seçmişlerdir. Denetleme üzerine kurulmuş olan bu yönetim, 1913'e kadar sürecektir.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin normal siyasal partilerde görülmeyen bazı özelliklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Üyeleri arasında birçok genç subayın da bulunması nedeniyle sivil ve askeri olmak üzere kabaca iki kanattan oluşmuştur. Ayrıca, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* ile *İttihat ve Terakki Fırkası* olarak da ikili bir yapıya sahiptir. Cemiyet, kendi üyeleri, kulüpleri olan yerel ve merkezi kongreleri yapan bir örgüttür. Fırka ise İttihat ve Terakki'nin Mebusan Meclisi'ndeki mebuslarından oluşmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi İttihat ve Terakki'nin meclis grubu, kâğıt üzerinde var olmakla birlikte, bu grup içinde İttihatçılık ideallerini benimsemeyen kişilerin de bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Oysa Cemiyet, gerçek İttihatçıların yönetimindeki bir örgütlenme olarak varlığını sürdürmüştür.[25]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kolektif liderlik anlayışı ile yönetilmiştir. Kararlar *Merkez-i Umumiye*'de alındığı için, bir lider hareketi değildir.[26] Ancak zaman içinde iki kişi; sivil kanadın lideri Talat (Paşa), askeri kanadın lideri ise Enver (Paşa), ön plana çıkmıştır. Bu iki isim de zaman içinde devlet kademelerinde yükselecek, Talat Paşa önce Dâhiliye Nazırı, daha sonra Sadrazam; Enver Paşa ise Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olacaktır.

II. Meşrutiyetin ilanı, iç politika açısından olduğu kadar, dış politikadaki gelişmeler yönünden de büyük beklentiler yaratmıştır. Ülkenin bütünlüğü konusundaki kaygıların biteceği ve toprak kayıplarının son bulacağı görüşü hâkim olmuştur. Ancak tüm bu beklentiler kısa zamanda bir hayal kırıklığına dönüşmüş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu fiilen işgal ettiği Bosna-Hersek'i 5 Ekim 1908'de resmen topraklarına katmıştır. O gün bir başka ayrılıkçı gelişme daha yaşanmış ve Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Yine aynı günlerde Girit de Yunanistan'a, -gayri resmi olarak- bağlandığını açıkla-

---

[24] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 64-65.
[25] Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 87.
[26] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, s. 57.

mıştır.[27] Böylece, daha ilk aylardan II. Meşrutiyet'in de toprak kayıplarını durduramayacağı ve büyük devletlerin Osmanlı ülkesini paylaşmak konusundaki kararlarından vazgeçmeyecekleri anlaşılmıştır.

2.2.1. 31 Mart Olayı

31 Mart Olayı, meşrutiyetin kazanımlarına karşı gerici bir ayaklanma olduğu kadar, meşrutiyetle barışık olan, ancak İttihat ve Terakki'ye karşı olanların da içinde olduğu bir kesimin faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Hürriyetin ilanından sonra İttihatçılar, devlet kadrolarından alaylıları (okullu olmayanları) tasfiye edip yerlerine okulluların alınması uygulamalarına girişmişler, Orduda bu tasfiye çok daha etkin biçimde uygulanmış, sadece İstanbul'daki 1. Ordu'dan 1400'e yakın alaylı subayın görevine son verilmiştir. Alaylılara uygulanan bu politika, sadece tasfiye edilenlerin değil, zaman içinde subay olmayı bekleyen er ve erbaşların da tepkisine yol açmıştır.[28]

Yaşanan huzursuzluk karşısında kadro dışı kalan alaylılara sahip çıkan Meşrutiyet karşıtları, özellikle *Serbesti* ve *Volkan* gazeteleri aracılığıyla İttihatçılığa karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu dönemde Volkan gazetesi yazarı *Derviş Vahdeti* ve onun kurduğu *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* çok etkin bir muhalefet yürütmüştür. Yine muhaliflerin arasında Prens Sabahattin gibi, bir dönem Jön Türkler ile birlikte hareket eden isimlerin de bulunması söz konusudur. 31 Mart'a doğru yaklaşırken özellikle Volkan gazetesi, İttihatçıları eşkıyalık ile suçlamış, yeni yönetim anlayışına karşı halkı ayaklanmaya kışkırtan yayınlar yapmıştır. Gelenekçilerin desteğini de alan bu muhalif çevreler ile İttihatçıların arasında gerilim giderek artmıştır.[29]

6 Nisan 1909'da Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, bu gerilime yeni bir boyut kazandırmıştır. Cenaze töreni, çeşitli kışkırtmalar yüzünden İttihat ve Terakki'ye karşı kitlesel bir gösteriye dönüşmüştür. Cenazeden beş gün sonra, 13 Nisan 1909 (Rumi takvime göre 31 Mart 1295) sabaha karşı, Taşkışla'daki avcı taburu eratının, subaylarını esir alması ile ayaklanma başlamıştır. Kısa zamanda ayaklanma, diğer kışlalara da sıçramış ve İttihat ve Terakki'ye muhalif medrese öğrencilerinin ve eski rejim yanlılarının da katılmasıyla giderek büyümüştür. İstanbul'da bir terör havası estiren isyancılar, Derviş Vahdeti öncülüğünde "*şeriat isteriz*" sloganlarıyla, hedef olarak seçtikleri Mebusan Meclisi'ni basmışlardır. Kan dökülen olaylar esnasında, isyancılar Hükümetin istifasını, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in görevinden alınmasını ve tüm İttihatçıların Meclis'ten atılmasını istemişlerdir.[30]

İsyanın giderek büyümesi ve kontrolden çıkması sonucu Hükümet istifa ederek çekilmiş, ileri gelen İttihatçılar da gizlenmişler ve bir kısmı Rumeli'ye kaçmışlardır. Oluşan bu otorite boşluğunu, Hürriyetin ilanından beri herhangi

---

[27] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 213-233.
[28] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 49.
[29] Çavdar, **a.g.e.,** s. 48-49.
[30] Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 83-86.

bir etkinlik göstermeyen II. Abdülhamit doldurmaya çalışmış ve Meclisin onayı olmaksızın yeni hükümeti atamıştır. İsyan Rumeli'de duyulur duyulmaz, kendini Meşrutiyet ile özdeş gören İttihat ve Terakki'nin tepkisi de gecikmemiştir. Hem muvazzaf askerlerin hem de halktan gönüllülerin katıldığı ve *Hareket Ordusu* adı verilen bir ordu ile Selanik ve Edirne'den, İstanbul üzerine harekete geçilmiştir. Komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın yaptığı ve Mustafa Kemal'in bir süre de olsa kurmay subay olarak yer aldığı Hareket Ordusu, 24 Nisan'da İstanbul'a girmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır.[31]

27 Nisanda yeniden toplanan Meclis, olaylarda sorumluluğu olduğu gerekçesi ile II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar vermiştir. Böylece ilk kez bir Osmanlı padişahı, sadece Şeyhülislam'ın fetvası ile değil, aynı zamanda halk temsilcilerinin ellerindeki dünyevi yetkiye dayanarak tahtından indirilmiştir.[32] Bu da Osmanlı'da var olan egemenlik anlayışındaki değişimi göstermesi bakımından son derece önemli bir siyasal gelişmedir.

2.2.2. Reformlar ve Siyasal Yaşam

31 Martta yaşanan isyan bastırıldıktan sonra II. Abdülhamit'in yerine, V. Mehmet (Reşat) tahta çıkmıştır. İttihatçılar, kolayca yönlendirebildikleri bu Padişah zamanında, yoğun bir yasama faaliyetine girişmişler, yeni düzenlemeler yaparak, II. Meşrutiyet döneminin siyasi ve hukuki yapısını büyük çapta şekillendirmişlerdir.

Öncelikle Anayasa maddeleri üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Padişahın yasama ve yürütme üzerindeki yetkileri Anayasa'dan kaldırılmış, böylece Hükümet sadece Meclis'e karşı sorumlu hale getirilmiştir. Ayrıca Padişahın Meclis'i feshetme koşulları ağırlaştırılmış ve yasamanın yetki alanı genişletilmiştir. Böylece 1909'da Anayasa'da yapılan bu değişikliklerle, görece demokratik olan, yürütme ve yasama organları yaratılmış, parlamenter rejimin güçlenmesi için önemli bir adım atılmıştır.[33]

Bu dönemde kişi hak ve özgürlükleri alanında da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan Anayasa değişikliği ile tutuklama ve cezalandırmalarda, yasaya uygunluk koşulları getirilmiştir. Padişaha tanınmış olan, yargı kararı olmaksızın herhangi bir kişiyi sürgüne yollama yetkisi ve basına sansür uygulaması kaldırılmıştır. Aynı zamanda toplanma, dernek kurma, siyasal faaliyette bulunma ve siyasal parti kurma hakları da kabul edilmiştir.

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın hukuki, idari ve adli düzenini değiştiren bir takım önemli reformlar da yapmıştır. Buna göre Padişahın bir kısım şahsi emlâkı devletleştirilmiş, Saray ve Hanedan ödeneklerinde kısıtlamaya gidilmiştir. Şahsi davalara Şer'iye Mahkemeleri yerine, Nizamiye (Adliye) Mah-

---

[31] Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi ile yaşanan gelişmeler için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1951, s. 31-36.

[32] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 2005, s. 190.

[33] Tanör, **a.g.e.**, s. 193-196.

kemeleri'nde bakılması usulü getirilmiştir. Vilayetler Kanunu çıkarılarak, yeni bir mülki sisteme geçilmiş ve bürokrasinin gücü arttırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da devlet yapısında reformlar yapılmaya devam edilmiştir. Yaşanan Arap İsyanı ile İslamcılık düşüncesinin iflası, İttihatçılara, dinsel yapıdan çekinmeyerek, politikalarını serbestçe uygulama şansı tanımıştır. Bu arada 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan karar uyarınca bütün Şer'iye Mahkemeleri Şeyhülislam'ın yetkisinden alınarak, Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu gelişme şüphesiz ki, laikleşme yönünde atılmış çok önemli bir adımdır. 7 Kasım 1917'de Hukuk-u Aile Kararnamesi çıkarılmıştır. Bu kararname ile Müslüman olsun olmasın tüm Osmanlı aile hukukunu düzenlemektedir. Burada da dört Sünni mezhepten çağdaş hayata uygun olan kurallar derlenmiştir. Müslüman olmayanlara da bazı özel hükümler konulmuştur. [34]

Bir başka değişiklik de takvimde yapılmıştır. 1 Mart 1917'den geçerli olmak kaydıyla Rumî takvim ile Milâdî takvim arasındaki 13 günlük fark ortadan kaldırılmış, böylece Milâdî ve Rumî takvimlerin gün ve ayları özdeşleştirilmiş, sadece yıl Rumî olarak muhafaza edilmiştir.[35]

Başka bir düzenleme, 2 Nisan 1917'de *Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun*'dur. Bu kanunun amacı medreselerin çağdaş din eğitimi kurumları haline dönüşmesi için bir sistem getirmektir. Medreselerin ders programlarına böylece pozitif ve doğa bilimleri ile Batı dilleri öğrenimi de girmiştir.[36]

Aynı dönemde Osmanlıca harflerin Türkçeye daha uygun olabilmesi için bazı denemeler yapılmıştır. Enver Paşa'nın geliştirdiği *Enveriye* adıyla anılan bir yöntem, özellikle Harbiye Bakanlığı'nın yazışmalarında, hayata geçirilmiştir. Buna göre Arap alfabesinden yararlanılmakla birlikte, harflerin birleşik değil, Latin alfabesinde olduğu gibi ayrı ayrı yazılması öngörülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı yılları olduğu için, bu sisteme yaygın şeklide geçilememiştir.[37]

Aynı dönemde kadınların hayatında da önemli değişiklikler olmuştur. Örneğin çeşitli okullara ve Darülfünun'a (üniversiteye) öğrenci olabilmişlerdir. Yine, savaşın getirdiği zorunluluklar ve büyük bir erkek nüfusun silâhaltında olması nedeniyle kadınlar özel alandan çıkıp, kamusal alana girmeye başlamışlardır. Böylece kadınların iş gücünden sadece tarla gibi özel alan sayılabilecek yerlerde değil, aynı zamanda fabrikalarda, belediye hizmetlerinde ve bunun gibi kamusal alanlarda da yararlanılmaya başlanmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki de bu durumu teşvik etmiş ve kurulan *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*, Harbiye Nezareti himayesinde faaliyet göstermiştir. Bu cemiyet, ordunun üniforma ve çamaşır gibi ihtiyaçlarının karşılanması için kadınları örgütlemiş ve

---

[34] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara, 2000, s. 229.

[35] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 99.

[36] Çavdar, **a.g.e.,** s. 84.

[37] Enver Paşa'nın yeni yazı denemesine örnek metin için bkz. Atay, **a.g.e.,** s. 437.

dikimevlerinde çalışmalarını sağlamıştır. Kadınların orduya yardımları bununla da kalmamış, 1. Orduya bağlı bir *Kadınlar Taburu* da kurulmuştur.[38]

Bütün bu modernleşme atılımlarının yanı sıra, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin milli ticaret ve sanayi burjuvazisi oluşturma gayretleri de görülmektedir. Bu dönemde Milli İktisat Politikası'nın hayata geçirilmesi çerçevesinde ulusal bankacılık geliştirilmeye çalışılmış, yabancı sermayeye ait olan Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank'ın karşısına *Milli İtibar Bankası* kurulmuştur. Diğer yandan yerli sanayinin korunması için tedbirler de alınmıştır. 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu tamamlama bağlamında gümrük tarifelerinde değişikliğe gidilmiş ve gümrük vergileri, Kapitülasyon antlaşmalarına rağmen, 1916 yılında yüzde 12'ye kadar yükseltilmiştir.[39]

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki, ülkedeki en etkili siyasal ve askeri güç konumunda olmuştur. Bunda İttihat ve Terakki'nin örgütsel yapısı kadar, Padişah V. Mehmet Reşat'ın uysal kişiliğinin ve İstanbul'daki sürekli sıkıyönetim uygulamasının rolü olmuştur. Ancak İttihat ve Terakki, zaman içinde otoriterleşerek muhalefete tahammülsüz bir iktidar anlayışını benimsemiştir. 1912'de çeşitli müdahaleler sonucu *sopalı seçimler* adıyla anılan seçimler ve 1913'te yaşanan *Bab-ı Ali Baskını*, bu anlayışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.[40] Ülke, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu uygulamaları altında, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına girmiştir.

2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

2.2.3.1. Osmanlıcılık

II. Mahmut döneminde gündeme gelen, devletin yeniden merkezileşmeye başlamasının ardından bir düşünce akımı olarak beliren *Osmanlıcılık*, asıl olarak Tanzimat devrinde, Yeni Osmanlılar tarafından sistematize edilmiştir. Tanzimat döneminin temel düşüncesi olan Osmanlıcılık, Yeni Osmanlıların, Fransız Devrimi sonrası ulusçuluk akımından etkilenen Balkanlar'daki Osmanlı unsurlarını bir arada tutmak ve bu sayede devletin toprak kayıplarının önüne geçmek için ortaya attıkları ve bir üst kimlik oluşturmayı amaçladıkları düşünce akımıdır.

İttihat-ı Anasır[41] olarak da anılan Osmanlıcılık düşüncesine göre, Fransız Devrimi'nde ortaya çıkan yurttaşlık fikri çerçevesinde tüm Osmanlı unsurları yasalar karşısında eşit olacak, herkes dilinden, dininden ya da ırkından ötürü kendisine ayrıcalık tanınmadan devletin anayasal güvencesi altında yaşayacak-

---

[38] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 99.

[39] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),** Yurt Yay., Ankara, 1982.

[40] Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 21-22.

[41] *Unsurların birliği* olarak günümüz Türkçesine çevrilebilecek olan bu kavramı Lewis, *"ırk, inanç veya dil ayrımı yapılmaksızın Padişahın bütün tebaasını tek bir millet ve bağlılık içinde birleştirecek olan Osmanlı vatandaşlığı"* olarak tanımlandırmaktadır. Bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 232.

tır. Bu düşünceyi etkin kılmanın tek yolunun da meşruti sisteme geçmek olduğu savunulmuştur.[42] Meşruti, bir başka deyişle anayasal sistemin gereği olarak etkin şekilde çalışacak parlamentoda adil bir temsil hakkı tanınması gerçekleşirse, Osmanlı tebaası olan Balkan ulusları da devlet içinde kendi temsilcileri aracılığıyla sorunlarına demokratik ortamda çözüm üretebileceklerdir. Parlamento toplandığı takdirde, büyük devletlerin Balkan unsurları için yaptıkları müdahalelerinin de önü kapanmış olacaktı. Osmanlı topraklarında yaşayan herkes bu sayede *Osmanlı* üst kimliğini benimseyecek ve devletin çıkarına hizmet etmeye başlayacaktı.[43]

Tanzimat devrinde aydınlar tarafından desteklenen ve giderek güçlenen Osmanlıcılık düşüncesi, 1876'da Anayasa'nın (*Kanun-i Esasi)* ilan edilmesinden sonra en kapsamlı metni ile birlikte karşımıza çıkmıştır.[44] Bu dönemde Osmanlıcılık düşüncesinin bir yansıması olarak Mebusan Meclisi açılmış, burada tüm Osmanlı unsurlarına temsil hakkı tanınmıştır. Ancak Balkanlar'da yaşanan ulusçuluk akımının etkinliğinin azalması söz konusu olamamıştır. Osmanlıcılık, II. Abdülhamit döneminde, etkinliğini İslamcılık düşüncesine bıraksa da, II. Meşrutiyet yıllarında yeniden gündeme gelmiştir. Ancak özellikle 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, Osmanlıcılık akımının gündemden düşmesinde ve yerini Türkçülüğe bırakmasındaki en önemli etken olmuştur.

2.2.3.2. İslamcılık

II. Abdülhamit döneminde iç politikada batılılaşmaya, dış politikada da Panslavizm ve Pangermanizm gibi akımlara tepki olarak ortaya çıkmış olan *İslamcılık, İttihad-ı İslâm* (İslam birliği) ve hilafet düşüncesi çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde İslamcılık, dünyayı etkisi altına alan Batı emperyalizminin ülkeleri sömürgeleştirmesine karşı, İslamiyet içinde çare arayan bir düşünce akımı olarak belirmiştir. Bu anlamıyla İslamcılığın içeriğinde antiemperyalist bir aromanın bulunduğu söylenebilir. Osmanlı siyaseti açısından ise Osmanlıcılığın başarısızlığı karşısında, devletin birliğini sağlayacak bir ideoloji olarak görülmüştür.[45]

---

[42] Cemil Koçak, "*Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi, Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 80–81.

[43] Osmanlıcılık akımının önde gelen temsilcisi Namık Kemal'in düşüncelerinin analizi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2002, s. 287-295.

[44] Selçuk Akşin Somel, "*Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 105.

[45] İsmail Kara, "*İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 235.

Devlet politikasının dışında Cemalettin Afgani'nin başını çektiği bir düşünce akımı olarak beliren İslamcılıktan etkilenenlerin bir bölümü, yaşanan sorunların çözümü için İslam'ın hurafelerden arınarak, ilk şekline geri dönülmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu gerçekleşirse Osmanlı Devleti geçmişteki güçlü ve parlak yıllarına geri dönebilecektir. Buna karşılık diğer kesim ise dinin kurallarını değiştirmemekle birlikte Batı'nın teknik ve biliminden yararlanıp yeni içtihatlar yapılarak, İslamiyet'in çağdaş şartlara göre düzenlenebileceği fikrini öne sürmüştür. İslamcılık, Mehmet Akif'in çıkardığı *Sırat-ı Müstakim* (daha sonra *Sebilürreşat*), *Volkan, Saday-ı Hak* gibi dergilerde tartışılmış ve vücut bulmuştur.[46] Tüm tartışmalara rağmen İslamcılık akımının öne sürdüğü İslam birliği düşüncesi, Arnavut İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Arap İsyanı ile siyasal alanda alternatif olma niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

2.2.3.3. Türkçülük

Dil, edebiyat ve tarih alanlarında yapılan çalışmalarla beliren *Türkçülük* düşüncesi, Tanzimat'tan itibaren filizlenmeye başlamıştır. Avrupa'da Türkoloji'nin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili olarak yapılan çalışmalar ve Osmanlı kültür hayatına ait birçok eserle, Türklük bilinci ortaya çıkmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar arasında, Şinasi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa genel olarak, eserlerinde Türkçeyi tercih etmişlerdir.[47] Sonraki dönemlerde Türkçeyi Mehmet Emin (Yurdakul) ve Rıza Tevfik manzum eserlerde, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ise nesir yazımında kullanmışlardır.[48]

Bununla beraber Rusya'da yaşayan Türklerin ulus bilincine ulaşması ve burada yetişen kimi aydınların bu ülkedeki siyasi baskılara uğramalarından dolayı Osmanlı Devleti'ne sığınmaları, Türkçülük hareketinin farklı bir kaynaktan beslenmesine ve güçlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserin yazarı Akçuraoğlu Yusuf ile Gaspıralı İsmail, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Resulzade Mehmet Emin gibi isimler, dış Türkler olarak Türkçülük düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.[49]

Bir kültür hareketi olarak ortaya çıkan Türkçülüğün, ideolojik olarak Türk ulusçuluğuna dönüşmesi II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların faaliyetleriyle olmuştur. İttihatçılar, çokulusluluğu bırakıp Türkçülüğü savunmanın aynı zamanda İmparatorluğu tasfiye etmek anlamına gelmesinden dolayı çok ihtiyatlı davranmışlarsa da, Osmanlıcılığın ve İslamcılığın güç yitirmesiyle Türkçülük ön plana çıkmıştır. Balkan Savaşları sonrası Türkçülük çok daha etkin biçimde taraftar bulmaya başlamıştır. Özellikle Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülük konusundaki temel ideologu olmuş ve *Türkçülüğün Esasları*

---

[46] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülke Yay., İstanbul, 1994, s. 201.
[47] Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s. 28–29.
[48] Ülken, **a.g.e.**, s. 217.
[49] Nevzat Köseoğlu, "*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 219–220.

adlı eseriyle bu alandaki düşünce birikimine katkı sağlamıştır.[50] II. Meşrutiyet döneminde *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu* gibi yayın organları ve *Türk Ocakları* gibi bir dernekle, Türkçülük akımı, bu dönemin giderek etkinliğini arttıran temel düşüncesi haline gelmiştir.[51]

2.2.3.4. Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartların değiştirilmesi için, her yönüyle Batı'ya benzemek gerektiğini öne süren bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştır. Batıcılar kendi içlerinde ılımlı ve köktenci olarak ikiye ayrılmışlardır. Celal Nuri'nin öncülüğünü yaptığı ılımlı Batıcılara göre, Batı'dan bir bütün olarak her şeyini almak anlamsızdır. Sadece bilimin ve tekniğin alınması yeterlidir. Celal Nuri bu görüşlerini, *İleri* dergisi ile ortaya koymuştur.

Öncülüğünü *İçtihat* dergisinin sahibi olan Abdullah Cevdet'in yaptığı aşırı Batıcılar için ise Batı uygarlığından başka ikinci bir dünya yoktur. Bu yüzden kalkınmayı ve devletin devamlılığını sağlamak için, bir bütün olarak Batı'ya yönelmek, onun maddi ve manevi bütün değerlerini, tereddüt etmeden olarak almak gerekmektedir.[52]

1912 yılında İçtihat dergisinde, Kılıçzade Hakkı tarafından *Pek Uyanık Bir Uyku* başlığıyla yayınlanmış olan bir yazıda, Batıcıların programını görmek mümkündür. Bu yazı özetle şu şekildedir: Fes tümüyle kaldırılıp, yerine yeni bir başlık kabul edilecektir. Yeni kumaş fabrikaları açılacak ve yerli malı kullanılması teşvik edilecektir. Kadınların kılık kıyafetlerine müdahale edilmeyecektir. Kadınlar ve kızlar erkeklerle aynı ortamda bulunacaklar, evlilikte görücülük usulüne son verilecektir. Kızlar için yeni okullar ve Tıbbiye açılacaktır. Tekke, zaviye ve türbeler kaldırılacaktır. Medreseler kapatılacak, sarık kullanmak ve cübbe giymek sadece yüksek âlimlere ait bir hak olacaktır. Şer'i mahkemeler kaldırılacak, Nizamiye Mahkemeleri geliştirilecektir. Mecelle de kaldırılacak, Avrupa'dan yeni medeni kanun alınacak ve aile hukuku buna göre düzenlenecektir. Osmanlı'nın kullandığı alfabe kaldırılacak, yerine yeni bir alfabe kabul edilecektir.[53]

2.2.4. Trablusgarp Savaşı

İtalya'nın birliğini sağladığı yıllarda, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, Batı emperyalizminin önde gelen devletleri dünyanın geri kalmış olan bölgelerinin neredeyse tamamını kontrol etmekteydiler. 1830 yılında Cezayir'i işgal eden Fransa'nın 1881'de Tunus'u; İngiltere'nin de 1882'de Mısır'ı işga-

---

50 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yay., İstanbul, 1966.

51 Ülken, **a.g.e.**, s. 217-218.

52 Abdullah Cevdet'in düşünceleri için bkz. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

53 Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, ATAM Yay., Ankara, 1996, s. 33–35.

linden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a (günümüzde Libya toprakları) yönelmişlerdir. İtalya, hammadde ve pazar ihtiyacından doğan kaygılardan çok, askeri olarak stratejik öneme sahip olan bu toprakları ele geçirmek için, büyük devletlerin onayını aldıktan sonra, 23 Eylül 1911'de Trablusgarp'ı Osmanlı'dan talep eden bir nota vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu notaya olumsuz cevap vermesi üzerine, 29 Ekim'de İtalyanlar savaş ilan etmişler ve bu bölgeye asker çıkarmışlardır. Osmanlı ordusu içinde bulunduğu koşullar dolayısıyla bu işgale ne denizden ne de karadan müdahale edebilmiştir. Donanmanın çok zayıf olması ve İtalyanların Çanakkale Boğaz önlerini abluka altında tutması nedeniyle denizden yardım gönderilememiştir. Mısır'ın İngilizlerin işgali altında bulunması yüzünden de karadan yardım göndermek mümkün olamamıştır. Ancak Trablusgarp'taki Osmanlı garnizonu, yerli halk ve gönüllü bazı subaylar ile bir direniş gerçekleştirmiştir. Direnişi örgütleyebilmek için bazı genç subaylar, kimlik değiştirerek, gönüllü olarak Trablusgarp'a gitmişlerdir. Bunların arasında, Enver, Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler gibi, gelecekte Türk tarihinde ön plana çıkacak kişiler de yer almıştır.[54]

Bölgeye gelen Osmanlı genç subayları, yerli bedevileri başarılı bir şeklide örgütleyerek Trablusgarp topraklarını savunmuşlardır. Bunun üzerine İtalya Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmek için Beyrut limanını bombalamış, Rodos ve On İki Ada'ya asker çıkararak buraları işgal etmiştir. Böylece savaş giderek geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çetin bir hal almıştır. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Balkan Devletleri, aynı günlerde Osmanlı'ya karşı harekete geçmişler ve Balkan Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan İtalya ile mücadele ederken, diğer yandan da Balkanlar'da başlayan savaş nedeniyle çok zor durumda kalmıştır. Bir an önce İtalya ile anlaşarak tüm dikkatini Balkanlar'a çevirmek istemiş ve 18 Ekim 1912'de Ouchy (Uşi) Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son varlığı da tümüyle sona ermiştir. Antlaşmaya göre Rodos ve On İki Ada da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır.[55]

2.2.5. Balkan Savaşları

Uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında bulunan Balkanlar'da, Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımının etkisi ve büyük devletlerin kışkırtmalarıyla 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi devletler kurulmuştur. Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilanından sonra ise Balkanlar'da dengeler iyiden iyiye değişmiştir. Bulgarların aktif bir siyaset

---

[54] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 260- 276.

[55] Ouchy Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911–1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 215–221.

izleyerek sınırlarını genişletmek istemesi, Yunanistan ve Sırbistan ile olan ilişkilerini bozmuşsa da, Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda bu devletlerin arasındaki gerginlik sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte, Romanya dışındaki Balkan ülkeleri, Rusya'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturmuşlardır.[56] İngiltere'nin de desteğini alan bu devletler, Osmanlı'dan çeşitli kabul edilemeyecek isteklerde bulunarak olayların savaşa doğru tırmanmasını yol açmışlardır.[57] Aynı günlerde Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile meşgul olması, bu devletleri cesaretlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden gelen istekleri reddetmesi üzerine savaş kaçınılmaz hale gelmiş ve ilk olarak Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilanı ile çatışmalar başlamıştır.[58]

Karadağ'ın ardından Osmanlı Devleti, 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Bu gelişmeyi takip eden günlerde imzalanan anlaşmayla Trablusgarp Savaşı'na son verilmiş ve Osmanlı tüm olanaklarıyla Balkanlar'a yönelmiştir. Ancak, siyasi çekişmelerle uğraşan Osmanlı ordusu, emir komuta zincirinde yaşanan sorunlar yüzünden, iki hafta içinde hemen her cephede ağır yenilgiler alıp, Çatalca-Gelibolu hattına geri çekilmek zorunda kalmıştır.[59] Bu arada Arnavutluk da bağımsızlığını ilan etmiştir. Kale kentlerden olan Edirne, kuşatma karşısında halkının büyük fedakârlıkları ile bir süre direnmesine rağmen bir süre sonra Bulgarların eline geçmiştir. Batılı büyük devletleri bile şaşırtan bu bozgun sonucunda, Ege Adaları, Makedonya, Doğu ve Batı Trakya elden çıkmıştır.

Yaşanan bu mağlubiyet, Osmanlı iç siyasetini de derinden sarsmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri, söz konusu askeri yenilgiden Hükümeti sorumlu tutmuşlar, 23 Ocak 1913'te *Bab-ı Ali Baskını* adı verilen bir darbe ile yönetime el koymuşlardır.[60] Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke kaderine tümüyle hâkim olmasına karşın, savaştaki kötü gidiş devam etmiştir.

Hiç hesapta olmayan bu toprak kayıpları sonrasında, 30 Mayıs 1913'te Londra Konferansı'nda yapılan antlaşma ile taraflar arasında savaşa son verilmiştir. Antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin sınırı Edirne'yi dışarıda bırakarak Midye-Enez hattı olmuştur. Trakya'nın tümü ve Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgaristan'a bırakılmış, Ege Adaları'nı ve Girit'i Yunanistan almıştır. Sırbistan'a ise bir miktar toprak verilmiştir. Bu arada Arnavutluk'un bağımsızlığı da kabul edilmiştir. [61]

---

[56] Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912–1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 15–18.

[57] Bu istekler için bkz. **Balkan Harbi (1912–1913)**, C. I, S:4,Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara, 1970, s. 51-56.

[58] Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yay., İstanbul, 2000, s. 111.

[59] Hall, **a.g.e.,** s. 58-59.

[60] Kocabaş, **a.g.e.,** s. 201-202.

[61] Hall, **a.g.e.,** s. 134-135.

Savaş sonrasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş olmakla birlikte, dengeler de tümüyle değişmiştir. Bulgaristan'ın Karadeniz'den sonra Batı Trakya'yı da alıp, Ege Denizi'ne inerek Büyük Bulgaristan'ı kurma yolunda önemli bir adım atması, başta Yunanistan olmak üzere, diğer Balkan ülkelerini de rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler Yunanistan ile Sırbistan'ın birbirlerine yaklaşmalarına ve Bulgaristan'a karşı ittifak oluşturmalarına yol açmıştır. Bulgaristan, bu iki devletin kendisine yönelik bu tutumuna karşı 29–30 Haziran 1913'te ani bir saldırıya geçerek, Balkanlar'da yeniden sıcak savaşı başlatmıştır. Ancak Bulgarlar, Yunan ve Sırp ordusuna yenilerek Makedonya'dan ve Batı Trakya'dan çıkarılmıştır. Aynı zamanda Bulgar topraklarından pay almak isteyen Romenler de savaşa girmiş ve Bulgar Dobrucası'nı ele geçirmişlerdir.[62]

Balkan devletlerinin kendi aralarında yaşadıkları bu gelişmeler, Osmanlı Devleti için bir fırsat doğurmuştur. Edirne'yi geri almak için harekete geçilmiş ve başarılı bir harekâtla şehir geri alınmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti kaybettiği saygınlığını, biraz olsun, yeniden kazanmıştır. Bu gelişme Enver Paşa ile İttihat ve Terakki'nin gücünün siyaseten artmasında rol oynamıştır.

29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan *İstanbul Antlaşması* ile Kırklareli, Dimetoka ve Edirne yeniden Osmanlı topraklarına katılmış, Bulgar topraklarında kalan Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterileceği de karara bağlanmıştır. Bu yeni durumu bağlayıcı hale getirmek için, 14 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında *Atina Antlaşması* imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Girit resmen Yunanistan'a bırakılmış, Ege Adaları'nın kimde kalacağı konusunun ise büyük devletlerce karara bağlanması hususunda fikir birliğine varılmıştır. Bu karar uyarınca 1914 Şubatında Londra'da bir araya gelen büyük devletler, Ege adalarından İmroz, Bozcaada ve Meis dışında kalanların Yunanistan'a verilmesini onaylamışlardır. Ayrıca, İtalya işgalinde olanların da Yunan devletine bırakılmasını prensip olarak kabul etmişlerdir. Sırbistan ile yapılan antlaşma ise 13 Mart 1914'te İstanbul'da imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ile ortak sınırı artık kalmayan Sırbistan ile yapılan bu antlaşmada, Sırp topraklarında kalan Türklerin hakları konusunda düzenlemeler yapılmıştır.[63]

Balkan Savaşları'nın birinci ve ikinci dönemleri bir bütün olarak ele alındığında, Osmanlı Devleti'nin, bu süreçte Balkanlar'daki siyasi varlığının artık ortadan kalktığı sonucuna ulaşılabilir. Yine aynı savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki hâkimiyeti de sona ermiştir.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki dengeleri de değiştirmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Bab-ı Ali Baskını ile İttihat ve Terakki'nin dikta yönetimi kurulurken, Balkanlar'dan gelen binlerce göçmen ile onların yaşadıkları acılar, Türkçülük bilincinin yükselmesinde etkili olmuştur.

---

[62] Hall, **a.g.e.**, s. 140-142.

[63] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 31–32.

Osmanlıcılık iflas etmiş, Türkçülük düşüncesi dönemin en etkili fikir hareketi durumuna gelmiştir.

2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

2.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Savaşın Başlaması

19. yüzyılda siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden iki olay; Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte etkili olan en önemli gelişmelerdir.

1789 Fransız Devrimi ile Avrupa'da yayılan ulusçuluk akımının etkisi ile yeni devletler kurulmuş, sınırlar değişmiştir. Özellikle Napolyon Savaşları ardından toplanan 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'nın siyasi haritasının restorasyonu sonrası uluslararası ilişkiler, yeni bir düzen içinde işlemeye başlamıştır. Liberalizm hareketleri, sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay olmaktan çıkıp, uluslararası ilişkilerde yeni çatışma konuları meydana getirmiştir. Ulusçuluk hareketleri ise liberalizmden de etkili olmuştur. İtalya'da ve Almanya'da siyasal birliğin kurulması, bu iki devletin yeni güçler olarak belirmesi, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermiştir. Bu iki örnek, aynı zamanda Balkan ulusçularını da kendi ulus devletlerini kurmak konusunda cesaretlendirmiştir.

Buhar gücü ile çalışan makineler sayesinde üretim patlamasına yol açan Sanayi Devrimi sonrası ise sömürgeci devletlerin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan ihtiyaçları artmıştır. Bu durum Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımların da etkisi ile bloklaşmaya yol açmıştır.[64]

1914 yılına gelindiğinde, İngiltere, küresel güç olmasını sağlayan denizlerdeki üstünlüğünü Almanya'ya kaptırmamak için bu devlet ile sıkı bir rekabet durumundaydı. Bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiltere-Almanya yarışması devam ederken, aynı dönemde Fransa ise 1870 Sedan Savaşı ile Almanya'ya kaptırdığı kömür yataklarıyla ünlü Alsace-Lorraine bölgesini geri almak için fırsat kollamaktaydı. Bu nedenle de Fransız-Alman gerginliği Alsace-Lorraine üzerinden devam etmekteydi. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında, Balkanlar'da da Germen-Slav ulusçuluğu çatışması yaşanmaktaydı. Bütün bu gerilimler ve rekabet ortamı, Avrupa'da aşırı silahlanmaya yol açmış ve birbirine zıt iki bloğun doğmasına neden olmuştu. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında *Üçlü İttifak* (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, bu ittifaka karşı sonraki yıllarda İngiltere, Fransa ve Rusya arasında *Üçlü İtilaf* (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştu.[65]

---

[64] A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 5-19.

[65] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 11. B., Alkım Yay., İstanbul, (t.y.), s. 19–26.

Bu gergin ortamda, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir grup Sırp milliyetçisi genç tarafından öldürülmesi, büyük bir krizin doğmasına neden olmuştur. Barut fıçısına dönen Avrupa için bir kıvılcım niteliği taşıyan bu suikast sonrasında, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler kopmuştur.[66]

Saraybosna suikastı üzerine Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a sert bir nota vererek, bu ülkeyi suikastın sorumlusu olmakla suçladıysa da, Rusya'nın desteklediği Sırbistan, bu notayı reddetmiştir. Rusya'nın, siyasal ve ekonomik bunalımlarını henüz aşamadığını, bu yüzden de bir savaşı göze alamayacağını düşünen Almanya ise Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alacağını ilan etmiştir. Böylece savaşa giden süreç hızlanmıştır. İlk olarak, 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın, Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine, İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve *"Genel Savaş (Umumi Harp)"* başlamıştır. Bu arada Japonya'nın, Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle, çatışmalar Avrupa'nın dışına sıçramış ve bir dünya savaşı kimliğine bürünmüştür.[67]

1914 yılının Temmuz ayı sonlarıyla Ağustos ayı başlarında bu gelişmeler yaşanırken, İtalya, tarafsızlığını ilan etmiş ve o günlerde savaşa girmeyi uygun bulmamıştır. Ancak İtalya, 1915 yılının başlarında taraf değiştirecek ve İtilaf Devleti'nin yanında savaşa girecektir.

2.3.2. Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı

Savaşın başladığı sırada, İttihat ve Terakki'nin yönetimi altında bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Almanya'ya siyasi ve ekonomik açıdan yaklaşılmasının en önemli nedeni, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni dışlamış olmaları ve Rusya karşısında yalnız bırakmalarıdır. Bu duruma rağmen savaşın hemen öncesinde, İngiltere ve Fransa'ya götürülen ittifak önerilerinin de reddedilmesi üzerine, Osmanlı Devleti, Almanya'ya iyice yaklaşmıştır. Bu yakınlaşmada, Enver Paşa başta olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin içindeki Almanya yanlılarının da büyük rolü olmuştur.

Savaşın hemen öncesindeki günlerde, Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasının bir başka nedeni de, İngiltere'nin, Osmanlı Donanması için sipariş verilmiş olan gemileri savaşın yaklaşmakta olduğunu bahane ederek vermemesidir. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır.[68] Bu yakınlaşmanın etkisiyle savaşın hemen başında, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile

---

[66] Ülman, **a.g.e.**, s. 1.

[67] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 103-105.

[68] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. III, Kısım I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 71–73.

Osmanlı Devleti arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Rusya savaşa girerse, Osmanlı Devleti de Alman İmparatorluğu ile birlikte hareket edip, savaşa dâhil olacaktır.[69]

Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalamasına rağmen, savaşın ilk günlerinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Bu arada İngiliz gemilerinden kaçmakta olan *Goeben* ve *Breslau* adında iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914'te Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın verdiği izinle Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Marmara Denizi'ne girmiştir. Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile bir siyasi krize neden olmamak için bu iki geminin satın alındığını açıklamış ve gemilerin komutanını Osmanlı Donanması'nın 1. Amiralliğine atamıştır. Goeben'ne *Yavuz*, Breslau'a ise *Midilli* adı verilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Donanması için ısmarlanan gemilere el koymuş olan İngiltere, bu gelişmeye beklendiği kadar sert bir tepki gösterememiştir.[70] Ancak bu iki savaş gemisinin Osmanlı limanlarına sığınması, Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya'nın tarafında katılması sürecindeki en belirleyici gelişme olacaktır.

Avrupa'da savaş yayılırken Osmanlı Devleti, 9 Eylül 1914'te kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırıldığını ilan etmiştir. Bu stratejik karara İngiltere ve Fransa karşı çıkmışlardır. Almanya ve Avusturya-Macaristan da önce karşı çıkmış, ancak zaman içinde bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu karar uyarınca Ekim başında Osmanlı Hükümeti gümrük vergilerini de yüzde 4 oranında arttırmıştır.[71]

Savaşın ilk döneminde, Avrupa'daki cephelerde Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularının beklenilen başarıyı kazanamamaları, Osmanlı devlet adamlarının arasında tarafsız kalınması gerektiği fikrini ön plana çıkarsa da, Enver ve Talat Paşaların, Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inançları değişmemiştir. Bu anlayış da doğal olarak, Almanya ile gizli ittifakın devamına yol açmıştır.

Yaşanan gelişmeler karşısında, tarafsız gözlemciler bile Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalmasının mümkün olamayacağını düşünmeye başlamışlardır. Yaklaşan kış ayları nedeniyle Osmanlı'nın savaşa en azından 1915 ilkbaharına kadar girmeyeceği düşünülürken, Enver Paşa'nın başını çektiği Alman yanlısı devlet adamları, bu devletten yüklüce bir savaş kredisi sağlayarak, savaşa bir an önce girmek için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Böyle bir ortamda, kısa sayılabilecek bir zaman sonra, 29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli'nin yanlarında yardımcı gemiler olduğu halde Rus limanlarını topa tutmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından, Rusya savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti, bir oldubitti ile kendini savaşın içinde bulmuştur.[72] Resmi açıklamalarda,

---

69 Veli Yılmaz, **1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Mat., İstanbul, 1993, s. 57-59.

70 Bayur, **a.g.e.,** s. 79-87.

71 Bayur, **a.g.e.,**. s, 161-173.

72 Yılmaz, **a.g.e.,** s. 87-91.

Rus donanmasının Karadeniz'de manevra yapan Osmanlı gemilerine yaptıkları taciz sonucu çatışma çıktığı bildirilmiştir.[73] İngiltere ve Fransa da, müttefikleri Rusya'nın yanında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.

Bu arada Almanya ise hem Osmanlı ordusunun insan gücünden yararlanmak, hem Halifenin dinsel gücünü kendi sömürge çıkarları için kullanmak hem de kendi askeri yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini desteklemiştir.

1914 yılının Kasım ayında savaşa giren Osmanlı Devleti, daha ilk günden itibaren ordusunu Alman Genelkurmayına teslim etmiş ve bu nedenle de aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bir yıl kadar önce, küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, bu denli ağır bir savaşta beklenenden daha yüksek bir performans göstermiş ve İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir.

2.3.2.1. 1914 Yılı Gelişmeleri

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, Almanların telkiniyle, İngiliz sömürgesi olan İslam topluluklarında isyanlar çıkarmak için 14 Kasım'da Padişah V. Mehmet tarafından *Cihad-ı Ekber* ilan edilmiştir.[74]

Osmanlı Ordusu ilk çatışmaya Ruslarla Kafkas Cephesinde girmiştir. 8 Kasımda başlayan harekât, 22 Aralık–6 Ocak 1915 tarihlerinde Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen Sarıkamış yönüne doğru bir kuşatma taarruzu ile devam etmiş, ancak bu taarruz esnasında Allahüekber Dağları yöresinde soğuk ve açlığın da etkisi ile bir bozgun yaşanmış ve ordunun dörtte üçü yitirilmiştir.[75]

İngilizler ise Basra Körfezi'ne aynı tarihlerde bir çıkartma harekâtı yaparak, Basra vilayetinin büyük bir kesimini ellerine geçirmişlerdir.[76]

2.3.2.2. 1915 Yılı Gelişmeleri

1915'in en önemli olaylarından biri Çanakkale Savaşları'dır. Bu savaşlar, önce deniz savaşı, daha sonra da kara savaşı olarak gerçekleşmiştir. İngilizler ve Fransızlar, Osmanlı Devleti'ni savaş dışında bırakmak ve Rusya ile bağlantı kurarak Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı üstünlük sağlamak için Çanakkale Boğazını geçerek, İstanbul'u kontrol etmek istemişlerdir. Bu amaçla güçlü donanmalarıyla 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır. Ancak bu güçlü donanma, isabetli top ateşi ve mayınların boğazı tıkamasıyla

---

[73] Bayur, **a.g.e.,** s. 275.

[74] Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 74.

[75] Mahmut Boğuşoğlu, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, s. 60-68.

[76] Arı, **a.g.e.,** s. 71.

beklenmedik bir yenilgiye uğramıştır.[77] Deniz savaşları sırasında Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa'nın önemli hizmetleri olmuştur. Çanakkale Savaşları sırasında savaşın seyrini değiştiren bir başka komutan ise Esat Paşa'dır.

Deniz yolu ile geçemedikleri boğazı, bu kez karadan ele geçirmek amacıyla 25 Nisan 1915'de çoğunluğu ANZAK'lardan (Avustralya ve Yeni Zelanda askeri birlikleri) oluşan İtilaf ordusu, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkarma harekâtı düzenlemiştir. Bu bölgelerde tutunabilmek için yoğun çaba sarf eden ANZAK birlikleriyle Türk askerleri arasında yaklaşık üç ay boyunca yoğun bir çatışma dönemi yaşanmıştır. 19. Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey, Arıburnu ve Anafartalar'da gerçekleşen muharebelerde, üstün askerlik yeteneklerini gösterme imkânı bulmuş ve önemli muharebelerde İtilaf kuvvetlerinin stratejik noktalara düzenlediği saldırılarını engellemiştir.[78] Çanakkale Cephesinde başarılı olamayacaklarını anlayan İtilaf güçleri, Türk askerinin üstün başarısını kabullenerek, 1916 yılının başlarında düzenli bir geri çekilme harekâtı ile bu cepheden ayrılmak durumunda kalmışlardır.

Çanakkale'de Osmanlı Ordusu'nun göstermiş olduğu başarı, savaşın kaderini de etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan biri, savaşa girmekte tereddütlü davranan Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında savaşa katılmaya karar vermesidir. Bulgarların savaşa girişi Osmanlılar açısından son derece önemli olan Alman yardımlarının hem karayolu ve hem de demiryolu ile gelmesini sağlamış, bu sayede Osmanlı Devleti savaş malzemesini kolaylıkla edinebilmiştir. Osmanlı'nın teslim olmayıp, savaşa devam edebiliyor olması, Rusya'nın ve İngiltere'nin cephe sayısını arttırmış ve savaşın uzamasına da sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın savaş koşullarında zorlanması ve sosyal-siyasal sorunlar yaşamasına neden olacaktır. Hatta bu sorunlar Rusya'daki çarlık yönetiminin yıkılmasına kadar uzanacaktır.

Çanakkale Zaferi, aynı zamanda Osmanlı halkı için Balkan Savaşları ile kaybedilen ulusal özgüvenin yeniden kazanılmasına neden olmuştur. Bu zafer, I. Dünya Savaşı sonrası yaşanacak işgallere karşı yürütülecek olan Milli Mücadele'nin motivasyonunu da sağlayacaktır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de göstermiş olduğu komutanlık yetenekleri, onun içte ve dışta tanınmasına neden olmuştur.

Aynı yıl, 4. Ordu'ya bağlı Osmanlı birlikleri, başlarında Bahriye Nazırı Cemal Paşa olduğu halde, Mısır'ı alabilmek için Kanal Harekâtı'na girişmişlerdir. Ocak ayında Sina Çölü'nü aşan Osmanlı Ordusu, 3 Şubatta, Süveyş Kanalı'na saldırmış, ancak bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[79]

---

[77] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1nci, 2nci ev 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 31-47.

[78] Abdurahman Çaycı, "*Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri*", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 61–63.

[79] Mete Tunçay, "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi**, C. IV, Cem Yay., Ankara, 1997, s. 47.

1915, aynı zamanda Ermeni olaylarının yaşandığı yıldır. Kafkas cephesinde, Rusların ileri hareketi sırasında, ayrılıkçı Ermeniler de ayaklanmışlar ve Rus Ordusunun ilerlemesine olanak sağlamışlardır. Van, Bitlis ve çevresindeki Ermeni ayaklanmaları sonrasında, bu kentler Rusların eline geçmiş ve bu olumsuz gidiş üzerine Osmanlı Hükümeti tedbir almak zorunda kalmıştır.[80]

Bu tedbir çerçevesinde 24 Nisan 1915'te Osmanlı Hükümeti, serbestçe faaliyet gösteren ayrılıkçı olarak gördüğü Ermeni komite merkezlerini kapatmış, komite başkanlarını ve kimi ileri gelen Ermenileri tahrikçi oldukları gerekçesi ile tutuklamıştır. Ayrıca ardından *Sevk ve İskân Kanunu* olarak bilinen kanun çıkarılmıştır. Kanunun maddeleri şu şekildedir:[81]

- Seferde ordu, kolordu ve fırka kumandaları; bunların yardımcıları ve bağımsız bölge kumandanları halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunması, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma; silahla saldırma ve mukavemet görürlerse hemen askeri kuvvet ile şiddetli surette cezalandırmaya ve saldırıyı tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdur.
- Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka komutanları aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.
- Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

30 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Vükela'da onaylanan kanun ile başta Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, göç ettirilmişlerdir. Ülkenin güneyine yollanan Ermenilerin, Suriye ve Lübnan'a yerleştirilmeleri amaçlanmıştır.[82]

Yürürlüğe giren kanun gereği, Ermenilerin boşalttığı yerler muhacirlere verilmeyecektir. Buna karşılık geride bırakılan mal ve mülklerinin karşılığı ödenecek, göç sonrası yerleştirildikleri yerlerde eski düzenlerini sağlamak için gerekli tedbirler de alınacaktı. 26 Eylül 1915'de çıkan bir diğer kanuna göre göçe tabi tutulanların mal ve mülkleri oluşturulacak komisyonlarca hazırlanacak mazbatalar üzerinde mahkemece tasfiye olunacaktı. Ermenilere ait taşınmazların *Evkaf Vekâleti* ve *Hazine* tarafından bedelleri ödenecek, taşınırlar satılacak, elde edilen para sahiplerine verilecekti.[83]

Yukarıda belirtilen tedbirlere rağmen bunların birçoğu kâğıt üzerinde kalmış, zorunlu göç esnasında, yolculuğun birçok bölgelerde taşıtsız yapılması, açlık, kötü hava koşulları, hastalıklar ve yağmacılık gibi nedenlerden dolayı, birçok Ermeni hayatını kaybetmiştir. Yönetimin, aldığı tüm tedbirlere karşın, istenmedik ölümlerin gerçekleşmesi, günümüze değin devam eden tartışmalara kaynaklık teşkil etmektedir.[84] Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin, savaş sırasında, ülke bütünlüğü kaygısı ile almış oldukları karar ve uygulamaların

---

[80] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, C. I, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 604.
[81] Uras, **a.g.e.,** s. 605.
[82] Hikmet Özdemir, vd., **Ermeniler: Sürgün ve Göç,** TTK Yay., Ankara, 2004, s. 64.
[83] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 97.
[84] **Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu**, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara, 1989, s. 25.

birçok hayata mal olması, büyük acıların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak yaşananların kimi çevrelerce soykırım olarak değerlendirilmesi, hem bilimsel açıdan hem de hukuksal açıdan kabul edilebilir bir yaklaşım değildir.

1915 yılında Osmanlı topraklarının parçalanmasına yönelik bazı gizli anlaşmalar da yapılmıştır. İngilizlerin 12 Mart 1915'te, Fransızların ise 10 Nisan 1915'te kabul ettikleri *İstanbul Antlaşması*'na göre, savaş sonrasında Rusya'ya, İstanbul ve Boğazlar ile Marmara Denizi'nin batı kıyıları, Midye-Enez çizgisine kadar güney Trakya, İstanbul Boğazı'nın doğusu ve Sakarya Nehri ile İzmit Körfezi arasında kalan bölge verilecekti. Ayrıca İmroz ve Bozcaada'nın savaş sonrası statüleri, Rusya'ya danışılmadan belirlenmeyecekti.[85]

1915 yılında Osmanlı'da bu gelişmeler yaşanırken daha önce İttifak Devletleri'nde yer alan İtalya'nın taraf değiştirerek, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi, bu devlete savaş sonrası Osmanlı topraklarından pay verilmesini gündeme getirmiştir. Gizli paylaşım antlaşmalarından biri olan, 26 Nisan 1915'te imzalanan *Londra Antlaşması* ile Adriyatik'te İtalyan hakları tanınacak, ayrıca Anadolu'nun paylaşılmasında Antalya çevresi İtalya'ya verilecekti. Yine aynı antlaşmaya göre Trablusgarp Savaşı'ndan beri, İtalya'nın fiili işgali altında bulunan Ege'deki On İki Ada da bu devlete bırakılacaktı.[86]

2.3.2.3. 1916 Yılı Gelişmeleri

1916 yılının ilk aylarında Ruslar, Kafkas cephesinde yeniden harekete geçmişlerdir. Şubat-Mart aylarında Erzurum, Rize, Trabzon, İspir ve Muş'a girmişler, yaz aylarında güneybatı istikametinde ilerlemişlerdir. Rus ordusu ancak Bitlis'in batısında durdurulabilmiştir.

Osmanlı Ordusu, Irak cephesinde ise Basra Körfezini Nisan 1914'de işgal eden İngilizlere karşı başarılar sağlamıştır. Bunların en önemlisi 29 Nisan 1916'da Kutülamare'de yaşanmıştır. General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu, Halil (Kut) Paşa'nın başarılı harekâtıyla kuşatılmış ve tamamıyla esir alınmıştır. Osmanlı Ordusunun bu başarısı sonrasında Rus orduları, İran üzerinden Bağdat yönüne ilerlemişlerdir. Buna karşılık Osmanlı birlikleri Rusları geri püskürtüp İran'a girmeyi başararak Kirmanşah'ı ele geçirmişlerdir. [87]

Filistin cephesinde ise Osmanlı Ordusu ikinci kez Kanal Harekâtı düzenlemiş olmasına rağmen yine başarısız olmuş ve geri çekilmiştir.

1916 yılının bir başka gelişmesi ise Arap İsyanı'dır. İngilizlerin Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMohan ile İngiltere'nin desteğini alan Mekke Emiri Şerif Hüseyin arasında mektuplaşmaya dayanan diplomasi, bir anlaşma ile sonuçlanmış ve Araplar, Osmanlı yönetimine karşı isyan etmişlerdir. İngiliz Yüzbaşı Lawrence'ın da

---

[85] Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 17; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 115-116.

[86] Kurat, **a.g.e.**, s. 18; Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 543.

[87] Tunçay, *a.g.m.*, s. 48.

etkili olduğu isyan giderek büyümüş ve Osmanlı ordularının bölgede zor durumda kalmasına yol açmıştır.

1916'da yaşanan bir başka gelişme ise İtilaf Devletleri arasında Osmanlı'dan arta kalacak olan Arap topraklarının parçalanması konusu üzerine yapılan gizli anlaşmadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu uzmanı Sir Mark Sykes ile Fransa'nın Beyrut eski Başkonsolosu Georges Picot'nun yürüttükleri görüşmelerde, Şubat 1916'da Osmanlı'nın Arap topraklarının paylaşılması konusunda prensip kararı alınmıştır.[88]

Sykes ve Picot, Mart ayında Rusya'ya giderek burada Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile bir görüşme yapmış ve böylece bu sürece Rusya da katılmıştır. Varılan anlaşmaya göre İngilizler ve Fransızlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'nın denetimine vermeyi kabul etmişler, ayrıca Rusya'nın Doğu Anadolu'da Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş ve Siirt gibi önemli bölgeleri de almasını onaylamışlardır. Yine aynı anlaşmayla Rusya, savaş sonrası bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu kurulmasını kabul etmiştir. Rusya'nın onayı alındıktan sonra yeniden bir araya gelen İngiltere ve Fransa temsilcileri, bir metin üzerinde mutabık kalmışlardır. Başından beri bu anlaşmanın ortaya çıkmasında emeği geçen diplomatların soyadları ile anılan ve 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan *Sykes-Picot Antlaşması*'na göre, Fransa; Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i elde edecekti. Filistin'in geri kalan topraklarında uluslararası bir rejim uygulamaya sokulacak ve sınırları belli olmayan bir Arap Devleti'nin kurulması da sağlanacaktı.[89]

2.3.2.4. 1917 Yılı Gelişmeleri

Savaşın başlamasının üzerinden yaklaşık üç yıl geçmesine rağmen taraflar birbirleri üzerinde mutlak bir üstünlük sağlayamamışlardır. Özellikle 1917 ilkbaharından itibaren Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar, Rusya'yı fiilen savaşamaz hale getirmiştir. İtilaf Devletleri içinde ortaya çıkan bu boşluğu ise Amerika Birleşik Devletleri doldurmuştur. Savaş öncesinden beri Amerika'nın İtilaf Devletlerine sempati göstermesi ve ekonomik açıdan destek vermesi, Almanya'yı rahatsız etmiştir. Almanya bu rahatsızlığını Amerikan bandıralı ticaret gemilerine saldırarak göstermiş, bu saldırılar 2 Nisan 1917'de Amerika'nın savaşa katılmasında etken olmuştur.[90] ABD'nin savaşa girmesi savaşın seyrini İtilaf Devletleri lehinde değiştirecektir.

Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla ortaya çıkan yeni durum karşısında, savaş sonrası kurulacak yeni düzen konusunda İtalya bazı taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya, bu talepleri görüşmek üzere bir araya gelerek, 17 Nisan 1917'de *St. Jean de Maurienne* adı ile anılan gizli bir anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre İzmir, Aydın ve çevre-

---

[88] Kurat, **a.g.e.**, s. 19.
[89] Kurat, **a.g.e.**, s. 19-20; Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 544.
[90] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 132-133.

si ile Antalya ve Konya'nın, Rusya'nın da onay vermesi şartıyla İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. [91]

Savaşın başından itibaren İtilaf Devletlerine yakın olan ancak savaşa aktif olarak katılmayıp tarafsız olmayı tercih eden Yunanistan, savaş sonrasında oluşacak yeni dünya düzeninde yer alabilmek amacıyla 26 Haziran 1917'de İttifak Devletleri'ne savaş ilan etmiştir.[92] Yunanistan'ın savaşa girişi daha sonraki dönemde Osmanlı Devleti açısından son derece kritik sonuçlar doğuracaktır.

Şubat ayında Irak cephesinde Kutülamare, İngilizler tarafında geri alınmıştır. Mart ayında da Bağdat düşmüş ve İngilizler Musul Vilayeti dışında bütün Irak'ı ele geçirmişlerdir.

Bu arada yine İngilizler, Mısır üzerinden Suriye ve Filistin yönünde ilerlemeye başlamışlardır. Osmanlı Genelkurmayı, İngiliz ilerlemesine karşın Yıldırım Ordusu adıyla bir seçme birlik hazırlayarak Filistin cephesine göndermiştir. Yıldırım Ordusu, Gazze'de İngilizleri yenmesine rağmen, süreç içinde İngiliz ilerlemesini durdurmayı başaramamış; sonbaharda kuzeye ilerlemeye devam eden İngilizler, Kudüs'ü ele geçirmişlerdir.[93]

Ortadoğu'nun kaderi ile ilgili bir başka gelişme aynı yıl yayınlanan *Balfour Deklarasyonu*'dur. Söz konusu deklarasyon, Orta Doğu'da bir İsrail Devleti'nin kurulmasına giden sürecin önemli bir kilometre taşı olacaktır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour, 2 Kasım 1917 tarihinde uluslararası Siyonist hareketin liderlerinden olan Lord Rothschild'a bir mektup göndererek, Filistin topraklarında bir Musevi devleti kurulmasına İngiliz Hükümeti'nin destek olacağını bildirmiştir. Bu mektup ve ardından gelişecek olan olaylar, dünya Siyonist kesimin desteğinin İtilaf Devletleri yönüne kaymasında önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin yanı sıra ABD tarafından da desteklenen bu proje ile Ortadoğu'da oluşacak bir Musevi devletinin oluşmasının bu iki devletin bölge ile ilgili politikaları için sağlam bir dayanak oluşturacağını düşünmüşlerdir. Lord Balfour'un bu mektubu üzerine yürütülen girişimler sonucu, 1918 yılında Fransa'nın, hemen ardından da İtalya'nın desteği de sağlanmıştır.[94]

Bu arada zaten ciddi siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlarla karşı karşıya kalmış olan Rusya'nın durumu daha da kötüleşmiş ve halk gün geçtikçe yoksullaşmıştır. Nihayet, Şubat ayında başlayan ihtilal, Ekim 1917'de sonuç vermiş ve Çarlık rejimi yıkılarak, yerine sosyalist Bolşevik hükümet kurulmuştur. Bolşevik yönetimi, Osmanlı Devleti ile 15 Aralık 1917'de *Erzincan Mütarekesi*'ni imzalayarak, Anadolu'daki askerlerini geri çekmeye başlamıştır.

---

91 Kurat, **a.g.e.,** s. 20; Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 545-546.

92 Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girişi konusunda bkz. Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 111-117; Arı, **a.g.e.,** s. 284.

93 Tunçay, *a.g.m.,* s. 49.

94 Melek Fırat, "*Balfour Deklarasyonu*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 203.

1917 yılında Osmanlı hükümetinde de değişiklikler yaşanmıştır. Bu yıl içerisinde Prens Sait Halim Paşa, sadrazamlıktan ayrılmış ve yerine Talat Paşa atanmıştır. Böylece İttihatçıların hükümet üzerindeki etkisi daha da artmıştır.

2.3.2.5. 1918 Yılı Gelişmeleri

Bu yıla damgasını vuran uluslararası gelişme ise ABD Başkanı Woodrow Wilson'un kendi adıyla anılan prensiplerinin yayımlanmasıdır. 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'nde bizzat Başkan Wilson tarafından okunan ve barış koşullarıyla ilgili önerilerin bulunduğu 14 maddeden oluşan prensiplerin Osmanlı Devleti'ni de ilgilendiren bazı önemli hükümleri şunlardır:[95]

- Gizli diplomasi terk edilmelidir.
- Denizlerde mutlak serbestlik sağlanmalıdır.
- Sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunları çözümünde, ilgili halkların çıkarlarıyla egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit bir ağırlık taşıması ilkesine kesinlikle uyulmalıdır.
- Bugünkü Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.
- Bütün ulusları içine alan bir birlik oluşturulmalıdır.

Bu ilkeler ile ABD, savaş sonrası kurulacak olan yeni dünya düzeninin hangi koşullar altında gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Wilson Prensipleri hayata geçirildiğinde gizli diplomasi önlenecek, uluslar kendi geleceklerini kendileri tayin edecekler, böylece de sömürgecilik ve imparatorluklar ortadan kalkacaktır. Ancak zaman içinde bu idealist prensiplerin hayata geçirilmesinde bazı engeller ortaya çıkacaktır. Bu ilkelerin İtilaf Devletleri tarafından kabul edileceğinin açıklanması üzerine de ABD, Avrupa'ya asker çıkarmıştır. Böylece savaştaki dengeler, iyiden iyiye İtilaf Devletleri lehine değişmiştir.

1917 yılındaki devrim ile iktidara gelen Bolşevik yönetim, İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de imzaladığı *Brest-Litovsk Barış Antlaşması* ile savaştan çekilmiştir. Bu antlaşmaya göre Rus ordusu terhis edilecek, Rus askerler geri çekilecek, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlılara geri verilecektir.[96]

Bu dönemde Rusların Kafkaslardan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluktan yararlanan Enver Paşa, Pantürkist bir politika izlemeye başlamış ve Kırım'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bir Türk İmparatorluğu kurmak istemiştir. Bu dönemde Rusya'nın dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan *Mavera-i Kafkas Birliği*'ni oluşturmuşlardır. Aynı günlerde özellikle Bakü'deki zengin petrol yatakları İngiliz ve Almanların bu bölgeye

---

[95] Armaoğlu **a.g.e.**, s. 138-139.
[96] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 526-527.

yönelmesini sağlamış, bu iki devletin kışkırtmalarıyla birlik kısa süre sonra dağılmış, bunun üzerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ayrı ayrı devletler olarak ortaya çıkmışlardır.[97]

Yaşanan bu siyasal karışıklıklardan yararlanan İngilizler, yaz aylarında Bakü'ye girmişler; buna karşılık, Osmanlı ordusu da harekete geçerek Bakü'yü İngilizlerin elinden almıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'ya kadar olan bölgeyi kontrolünde tutabilmek için önemli bir direnç noktasına kavuşmuştur.[98]

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde bir taht değişikliği yaşanmıştır. 3 Temmuzda V. Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıkmıştır.[99]

Kafkas cephesinde gösterilen başarılara rağmen Irak ve Filistin cephelerinde yaşanan yenilgiler Osmanlıları zor durumda bırakmıştır. Ekim başında İttifak Devletlerine bağlı Bulgaristan'ın savaş dışı kalması üzerine Osmanlı Devleti için de savaşın sonuna gelinmiştir. Ekim ayında İngiltere'den ateşkes istenmiş ve 30 Ekimde *Mondros Mütarekesi* imzalanmıştır.

2.3.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan ve dünyanın daha önce görmediği büyüklükte bir topyekûn savaş niteliği taşıyan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli siyasal sonucu, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılması olmuştur. Bu imparatorlukların topraklarında, çoğu ulusal nitelik taşıyan devletler ortaya çıkmıştır. Rusya'nın yerine Sovyetler Birliği, Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Avusturya Macaristan İmparatorluğu topraklarında Avusturya ve Macaristan'dan başka, Polonya ve Çekoslovakya gibi devletler kurulmuştur. Bu arada sömürgelerinin tümünü kaybeden Almanya ise Avrupa kıtasına çekilmiştir.

Yenilen devletlerde monarşiler yıkılmış, yerlerine cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. Kötü gidişin sorumlusu olarak görülen hanedanların etkisiz hale getirilmesiyle Sovyet Rusya, Almanya, Avusturya ve Macaristan'da ve nihayetinde Türkiye'de cumhuriyet rejimlerine geçilmiştir.

Savaş sonrasında yenen-yenilen bütün devletlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlar ortaya çıkmıştır. Bunun sonunda da Avrupa'nın birçok ülkesinde, otoriter ve totaliter yönetimler iş başına gelmiştir.

---

97 Tunçay, *a.g.m.*, s. 50.

98 Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 533.

99 Arı, **a.g.e.**, s. 360. Sultan Reşat ve Sultan Vahdettin'e Mâbeyn Başkâtipliği yapan Ali Fuat Türkgeldi'nin anılarında aktardığına göre *"ömrünün büyük kısmını yalnız ve baskı altında geçirmiş olan"* Sultan Mehmet Reşat'ın ölümü sonrasında hiç vakit kaybedilmeden, dönemin Sadrazamı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşalar yanlarına aldıkları Şeyh-ül İslam ile beraber Veliaht Vahdettin'in Çengelköy'deki dairesine giderek Sultanın ölümünü haberini vermişlerdir. Aynı zamanda bu ziyaret ile *"taht-ı Osmaniye cülusların"* yeni padişaha bildirmişlerdir. Bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 136.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanmış olan antlaşmaların gerçekçi olmaması ve Wilson Prensipleri'nin dikkate alınmaması, İkinci Dünya Savaşı için önemli bir neden oluşturmuştur. Kısacası I. Dünya Savaşı'nın sonuçları, II. Dünya Savaşı'nın nedenlerini teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf; **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2006.

_____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

ARI, Kemal; **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)**, 11. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul, (t.y.)

ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984.

Balkan Harbi (1912-1913), Cilt I, S:4, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâp Tarihi**, Cilt III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekatı, 1nci, 2nci ev 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

BOĞUŞOĞLU, Mahmut; **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

CLOGG, Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

ÇAVDAR, Tevfik; **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ÇAYCI, Abdurahman; "*Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri*", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

FIRAT, Melek; "*Balfour Deklarasyonu*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.

HALL, Richard C.; **Balkan Savaşları 1912-1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

HANİOĞLU, Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

_____; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KANSU, Aykut; **1908 Devrimi**, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KARA, İsmail; "*İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KARAL, Enver Ziya; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt IV-V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (t.y.)

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

KOCABAŞ, Süleyman; **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2000.

KOÇAK, Cemil; "*Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi, Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KÖSEOĞLU, Nevzat; "*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KURAN, Ahmet Bedevi; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

KURAT, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

KURTCEPHE, İsrafil; **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZDEMİR, Hikmet, ÇİÇEK, Kemal, TURAN, Ömer, ÇALIK, Ramazan, HALAÇOĞLU, Yusuf; **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

RAMSAUR, E. E.; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali,** (Çev. Nuran Yavuz), Sander Yayınları, İstanbul, 1982.

SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

SOMEL, Selçuk Akşin; "*Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839–1913)*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
TOPRAK, Zafer; **Türkiye'de Milli İktisat (1908–1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
TUNÇAY, Mete; "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi**, Cilt IV, Cem Yayınevi, Ankara, 1997.
TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951.
URAS, Esat; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Cilt I, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülke Yayınları, İstanbul, 1994.
ÜLMAN, A. Haluk; **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
YILMAZ, Veli; **1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Dr. Hasan DİNÇER

3.1. MONDROS MÜTAREKESİ

3.1.1. Mütareke'nin İmzalanması

Bulgaristan Selanik Mütarekesi ile savaştan çekildikten sonra Osmanlı yönetimi, mütareke için zemin arayışına girmiştir. Bulgaristan'ın savaştan teslim olarak çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin diğer müttefikleriyle olan bağlantısını kestiği gibi, İtilaf Devletleri'ne İstanbul yolunu da açmıştı. Wilson İlkeleri'nin yayınlanmış olması ve İtilaf Devletlerinin de bu ilkelere uyacaklarını açıklamaları, Bulgaristan gibi, Osmanlı Devleti'nin de savaştan çekilme sürecini hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla ABD Başkanı Woodrow Wilson'a ateşkes için başvuruda bulunmuş, ancak bir cevap alamamıştır. Talat Paşa Kabinesi'nin çekilmesinden sonra, 14 Ekim 1918'de göreve başlayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de, savaş tutsağı İngiliz General Townshend aracılığıyla benzer bir girişimde bulunmuş, İngiltere'ye mütareke talebini bildirmişti.[1] İngiltere de bu isteği kabul ederek, Osmanlı Devleti'nden Limni adasının Mondros limanına bir heyet göndermesini istemiştir.

Mondros'a gidecek heyetin belirlenmesi sırasında Padişah Vahdettin, Damat Ferit'in heyetin başkanı olmasını istemiş, ancak İzzet Paşa Kabinesinden gelen tepki ve çekilme tehdidi üzerine talebinden vazgeçmiştir. Sonuçta Mondros'a Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Başkanlığında Yarbay Sadullah Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Sekreter Ali Türkgeldi'den oluşan heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[2] Vahdettin, Heyet'e Mondros'a hareketinden önce, Hilafet ve Saltanata ilişkin hakların korunması karşılığında, bazı eyaletlere özerklik verilebileceği, bu özerkliğin siyasal bir içerik taşıma-

---

1 Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, 3. B., (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 484.

2 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1949, s. 169-171.

ması gerektiği ve özerkliğin yetersiz bulunması halinde bağımsızlığın da kabul edilebileceği yolundaki özel talimatını iletmiştir.

İtilaf Devletleri'ni İngiliz Amiral Calthorpe'nin temsil ettiği mütareke görüşmeleri Mondros limanındaki Agamemnon zırhlısında 27 Ekim 1918'de başlamış, 30 Ekim'de mütareke metninin imzalanmasıyla sona ermiştir.[3]

3.1.2. Mütareke'nin Başlıca Hükümleri

Toplam 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti açısından siyasal, askeri ve ekonomik sınırlamalarla dolu bir ateşkes antlaşması niteliğindedir. Önemli hükümleri şunlardır:[4]

- Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında düşmanlık, 31 Ekim 1918 tarihinde öğle vakti sona erecektir.
- Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları Müttefiklerce işgal edilecektir.
- Osmanlı sularındaki bütün torpil alanları ile öteki engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ya da kaldırmak için istekte bulunulduğunda yardım edilecektir.
- İtilaf Devletlerine mensup savaş tutsakları ile Ermeni tutsak ve tutukluları İstanbul'da toplanacak, koşulsuz İtilaf Devletlerine teslim edilecektir.
- Sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülecek askeri kuvvetlerin dışındakiler hemen terhis edilecektir.
- Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer işler için kullanılacak küçük gemiler dışında, Osmanlı sularında ya da Osmanlı devletince işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim olunup, gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
- Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum baş gösterdiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır (madde 7).
- Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir atma yerlerinden İtilaf Devletleri yararlanacak, İtilaf Devletleriyle savaş halinde bulunanlara karşı bu yerler kapalı bulundurulacaktır.
- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi onarımını kolaylaştırıcı araçları kullanacaklardır.
- Toros tünelleri Müttefiklerce işgal edilecektir.
- Hükümet haberleşmeleri için kullanılanlar hariç, telsiz, telgraf ve kabloları İtilaf Devletleri memurlarınca denetlenecektir.
- Ülke gereksinimi karşılandıktan sonra artakalan akaryakıt, kömür ve denizcilik malzemesinin üretim kaynaklarından Müttefiklerce satın alınması için kolaylık gösterilecektir.

---

[3] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1977, s. 19.

[4] Seha L. Meray - Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 1-5.

- Bütün demiryollarına İtilaf Devletlerinin denetim subayları memur edilecektir.
- Yemen'de, Asir'de, Hicaz'da, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları, en yakın İtilaf Devletleri komutanlığına teslim olacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarından fazlası geri çekilecektir.
- Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan koruma kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine uymadıkları takdirde yardım ve haberleşmeyi kesmeyi taahhüt etmiştir.
- Osmanlı savaş tutsakları İtilaf Devletlerinin elinde korunacaktır.
- Vilayat-ı Sitte'de (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ) karışıklık baş gösterdiğinde, bu illerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri saklı tutarlar (madde 24).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile çatışmanın sona ereceğine ve mevcut topraklarını elde tutacağına inanan Osmanlı yönetimi, bu düşüncesinde yanıldığını kısa zamanda anlamıştır. Aslında sadece 7. ve 24. maddeye bakıldığında bile, İtilaf Devletlerinin bulundukları çizgide durmayacakları, Ermeniler ile Rumların yardımıyla Osmanlı ülkesini paylaşacakları görülebilirdi. Özellikle Mondros Mütarekesi'nde *Vilayat-ı Sitte* olarak geçen ifadenin, İngilizce metinde, *Ermeni Vilayetleri* şeklinde yazılması, bunun en önemli kanıtı idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanmış olan gizli paylaşım antlaşmaları da, İtilaf Devletleri açısından işgaller için bir yol haritası olmuştur.

3.1.3. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması ve İşgaller

Mondros Mütarekesi, klasik bir silah bırakışmasından ziyade, Türk topraklarının işgaline ve paylaştırılmasına yol açacak maddeler içermesine karşın, imza sonrasında Rauf Bey, ateşkesle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştı: *"İmzaladığımız mütareke sonucunda devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku bütünüyle korunmuştur. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılan bir mütareke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen denk iki kuvvet arasında yapılabilecek bir savaşmaya son vermek niteliğindedir"*[5].

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da ateşkesi olumlu bulmuş ve Mebusan Meclisi'nde onaylanmasını sağlamıştır. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Mondros Mütarekesi, savaşın diğer yenilen ülkelerine imzalattırılan ateşkes anlaşmalarıyla karşılaştırıldığında, daha hafif hükümler içermekteydi.

---

[5] 02.11.1918 tarihli Yeni Gün gazetesinden aktaran Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 69. Rauf Bey, Ateşkes'in imzalanışından sonra İstanbul'daki basın toplantısında; görüşmeler sırasında Osmanlı Heyeti'nin bazı noktalardaki kaygılarının İngilizlerce takdir edildiğini açıklamış ve Ateşkes'in uygulanışına dair beklentilerini; *"kuvvetle ümit ediyoruz ki; tatbikatta dürüst ve itidal ile hareket edip, milli izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerdir"* şeklinde ifade etmiştir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. I, Emre Yay., İstanbul, 1993, s. 154.

Bu değerlendirmelerin temelinde, savaş sonrasında ülkenin bitkin, yılgın ve yorgun düşmüş olmasının ve İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelenin başarılı olamayacağı düşüncesinin büyük rolü vardır. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi ve daha sonra kurulan hükümetlerin bu tür teslimiyetçi ve çaresiz politikaları, İtilaf Devletleri'ni ve azınlıkları cesaretlendirmiştir.[6]

Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra işgal edilen yerler ve işgalci devletler şunlardır:[7]

İngilizlerce İşgal Edilen Yerler: Musul, İskenderun, Antakya, Batum, Kilis, Ankara İstasyonu, Antep, Haydarpaşa İstasyonu, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Samsun, Urfa, Merzifon, Kars.

Fransızlarca İşgal Edilen Yerler: Mersin, Dörtyol, Doğu Trakya Demiryolları, Adana, Pozantı, Toros Tünelleri, Şark (Doğu) Demiryolları, Akköprü, Çiftehan, Afyon İstasyonu.

İngilizler ve Fransızlarca Ortak Olarak İşgal Edilen Yerler: Çanakkale Boğazı, Turgutlu (Kasaba) -Aydın Demiryolu.

İtalyanlarca İşgal Edilen Yerler: Konya İstasyonu, Antalya, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Fethiye, Afyon, Akşehir, Malkara, Burdur.

Yunanlılarca İşgal Edilen Yerler: İzmir, Uzunköprü-Hadımköy Demiryolu.

3.2. MÜTAREKE DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ

3.2.1. Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İstanbul'da önemli siyasal gelişmeler ortaya çıkmıştır. Her şeyden evvel, Mütareke'nin imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin savaştan resmen çekilmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarını sona erdirmiştir. Savaş suçlusu durumuna düşen, bu nedenle de yargılanacaklarını anlayan Enver, Cemal ve Talat Paşalar ile Doktor Nazım, Bahattin Şakir gibi önde gelen İttihatçılar, 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman savaş gemisi ile yurt dışına çıkmışlardır.[8]

İttihat ve Terakki Partisi'nin yurtta kalan üyeleri ise 5 Kasım 1918 tarihinde toplanarak, partilerini feshetmişler ve yerine *Teceddüt Fırkası* adıyla yeni bir siyasal parti kurmuşlardır.[9] Yolsuzluklara karışmayan ve kamuoyunda kötü bir izlenim bırakmayan İttihatçıların, yeni kurulan siyasi partide faaliyet göstermeleri kararlaştırılmıştır.

---

6 Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, TTK Yay., Ankara, 1981, s. 5.

7 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 74-75; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 32-63; Mondros Ateşkesi'nin uygulanışına dair ayrıntıları içeren bir çalışma için bkz. **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. B., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

8 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 307.

9 Akşin, **a.g.e.,** s. 307. Dönem olayları ile birlikte Enver Paşa'nın ayrıntılı hayat öyküsü için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedeonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C. I-III, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

Mütareke döneminde İstanbul'da canlı bir partileşme süreci de yaşanmıştır.[10] Teceddüt Fırkası'nın yanı sıra, Selamet-i Amme Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Ahali İktisat Fırkası gibi siyasi oluşumlar faaliyete geçmiştir. Asıl önemli siyasal gelişme, 1911 yılında kurulan, ancak İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında, muhalif tutumu nedeniyle sindirilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndaki canlanmadır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra güçlenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, işgalcilerle yakın işbirliği yapmış ve amansız İttihatçı düşmanlığı politikası izlemiştir.[11]

3.2.2. Mütareke'den İzmir'in İşgali'ne İstanbul Hükümetleri

Mütareke dönemi, yaşanan siyasal olayların ağırlığı ve yabancı devletlerin ülke içindeki varlığından dolayı, hükümetlerin genelde kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Padişahın en başından itibaren işgalcilerle işbirliğini ve uzlaşmayı tek çıkar yol olarak görmesi, bazı hükümetlerin onunla her konuda fikir birliği içinde olmadığı durumlarda, siyasal bunalımlar çıkmış ve hükümetler uzun ömürlü olamamıştır. Damat Ferit Paşa hükümetleri örneğinde olduğu gibi, Padişah ile sadrazamın eğilimlerinin tümüyle ortak olduğu zamanlarda ise kabineler kısmen daha uzun ömürlü olmuş, ama ulusal çıkarlar da o derece zarar görmüştür.

1919 yılı ortalarına kadar hükümetlerin iş başında kalmasında veya çekilmesinde Padişah ve İtilaf Devletleri ağırlıklı rol oynamışsa da, özellikle Sivas Kongresi'nden sonra bu durum değişmiş, Anadolu hareketi de hükümetlerin kurulmasında ve çekilmesinde etkili olmuştur.

Talat Paşa Kabinesi'nin 4 Ekim 1918 tarihinde çekilmesinden sonra, 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin ilk icraatının Mondros Mütarekesi'nin imzalanması olması, bu hükümet için büyük bir talihsizlik olarak değerlendirilebilir. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin yurt dışına çıktığı sırada görevde bulunan Hükümet, İttihatçıların savaş suçlusu olarak yargılanması konusunda Padişah Vahdettin ile anlaşmazlığa düşmüştür.[12] Hükümet, savaş suçları ile ilgili yargılamalar için Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi'nde Yüce Divan kurulmasını önerirken, Vahdettin ise Divan-ı Harp kurulmasını, savaş suçlularının burada yargılanmasını istemiştir. Hükümet, bu uygulamanın Kanun-ı Esasi'ye aykırı olacağını belirterek kabul etmemiştir. Ahmet İzzet Paşa gibi ılımlı bir devlet adamı tarafından kurulan ve içinde bazı İttihatçıları da barındıran bu Hükümet, işgalci çevreler tarafından en başından itibaren kuşkuyla karşılanmıştı.[13] Bütün iyi niyetine karşın işgalleri önleyeme-

---

[10] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, C. II, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 34.

[11] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C. II, s. 35.

[12] Turan, **a.g.e.,** s. 80-81.

[13] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919),** C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 64.

yen ve baskılara dayanamayan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de görevden çekildi.

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin çekilmesinden sonra, yeni hükümet Tevfik Paşa tarafından 11 Kasım 1918'de kurulmuştur.[14] İttihatçılıktan tümüyle arındırılmış olarak kurulan bu Hükümette, İzmir'in işgalinde teslimiyetçi bir tutum sergileyecek olan Vali Kambur İzzet ve daha sonraki yıllarda Sevr Barış Antlaşması'na imza atacak olan Filozof Rıza Tevfik gibi kişilere de yer verilmiştir.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulmasından hemen sonra, İstanbul Boğazı'nın, 13 Kasım 1918'den itibaren İtilaf Devletleri donanmasının denetimine girmesi ve bu donanmada Yunan gemilerinin de bulunması, Hükümet'in ulusal sorunlarda hassas olmayacağını daha ilk günlerden göstermiştir.

Tevfik Paşa Hükümeti işbaşına geldikten sonra iki temel sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. İlki, İtilaf Devletleri ve azınlık mebuslarının, Ermeni göçü ile ilgili olarak yargılama yapılmasını istemeleri; ikincisi ise İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin savaş suçlusu olarak yargılanması konusudur.[15] Ayrıca İttihatçı liderlere savaş sırasındaki ihalelerle ilgili olarak da yolsuzluk suçlamaları gündeme gelmiştir.

Bu arada İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul'daki askeri güçlerinin sayısını arttırarak, temsilciliklerini Yüksek Komiserliğe çevirmişlerdir. İngiliz ve Fransız temsilcilerin, Tevfik Paşa Hükümeti'nden başkentteki işgal giderlerini karşılaması yönündeki istekleri, Hükümet tarafından önce reddedilmiş, ancak daha sonra kabul edilmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında tek taraflı olarak kaldırılmış olan kapitülasyonlar, bu Hükümet döneminde yeniden yürürlüğe konmuştur.[16]

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde önde gelen İttihatçılar yurt dışına çıkmış olsa da, Mebusan Meclisi'nde İttihatçılar çoğunluktaydı. Ateşkes sonrası uygulamalarına Meclis'ten zayıf da olsa bazı eleştirilerin gelmesi ve işgalcilerin bu durumdan şikâyet etmesi üzerine Padişah, 21 Aralık 1918'de yayınladığı bir iradeyle Mebusan Meclisi'ni kapattı.[17] Böylece Hükümet üzerindeki Meclis denetimi sona ermiş, işgalcilere karşı bir direnç merkezi daha ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında toplanan ve bir imparatorluk parlamentosu niteliği taşıyan bu Meclis'in feshi ile Osmanlı Devleti, Arap toprakları üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiş sayılmıştır. Burada ortaya çıkan fiili durum sonraki günlerde, hukukileşecektir.

Tevfik Paşa Hükümeti döneminde en fazla tartışılan konulardan biri de, İttihatçıların tutuklanma ve yargılanma sürecinin başlamış olmasıdır.[18] İlk olarak eski valilerden Cemal Azmi Bey, Sabit Bey ve Diyarbakır Valisi Doktor Mehmet Reşit Bey, Ermeni göçüyle ilgili olarak tevkif edilirken, 29/30 Ocak

---

[14] Akşin, **a.g.e.**, C. I, s. 78.

[15] M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959, s. 11-15.

[16] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 111.

[17] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 20.

[18] Tansel, **a.g.e.**, C. I, s. 68-69.

1919'da gerçekleştirilen geniş çaplı operasyonlarla da, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Hüseyin Kadri, Mithat Şükrü, İsmail Canbulat, Tevfik Rüştü, İzmir Valisi Rahmi ve Kara Kemal Beyler ile Halil Paşa gibi İttihatçı mebus ve üst düzey bürokratlar tutuklanmıştır.

Bekirağa Bölüğü'ne götürülen bu kişilerin büyük kısmı, sonraki günlerde Malta'ya sürgün edilmiştir. Öyle ki, daha sonra kurulacak olan Damat Ferit Hükümeti'nin çalışmaları ve İngiltere'nin kendi başına yaptığı tutuklamalardan sonra, Kasım 1919'da Malta'da bulunan Türk sürgünlerin sayısı 144'e ulaşmıştı.[19]

İtilaf Devletleri'nin baskıları ve bitmez tükenmez istekleriyle, Padişah'ın suçlu olduğu düşünülenleri cezalandırma konusundaki aceleciliği, aslında bu kesimlerin yıkıcı politikalarına fazla direnmeyen Tevfik Paşa Hükümeti'ni bile rahatsız etmiştir. Nihayet, zaten gözden çıkarılmış olan Tevfik Paşa, 3 Mart 1919'da istifasını vermiştir.

Padişah Vahdettin, Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifasının ardından, eniştesi olan Damat Ferit Paşa'ya hükümeti kurma görevi vermiştir. Hariciyeci sayılan Damat Ferit Paşa, başarılı bir mesleki geçmişe sahip olmamakla birlikte, İttihatçı düşmanı ve İngiltere yanlısı bir kişi idi.[20] Sadarete gelişinden sonra, İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaretinde, Padişah'ın ve kendisinin Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladıklarına dair sözler sarf etmesi, daha sonra izleyeceği politikaların habercisi olmuştur. Ziyaretin ardından, 10 Mart 1919'da aralarında üst düzey siyasetçi ve gazetecilerin bulunduğu 21 kişi daha tutuklanmıştır.[21]

Tutuklamaların yoğun olarak devam ettiği günlerde, Divan-ı Harp'ten ilk idam kararı da çıkmıştı. Nemrut Mustafa diye anılan Mustafa Nazım Paşa başkanlığındaki mahkeme, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i, Ermeni göçü sırasında Boğazlıyan'da Ermenileri öldürttüğü gerekçesiyle idama mahkûm etmiştir.[22] Kemal Bey'in 10 Nisan 1919'da Beyazıt Meydanı'nda asılması, İstanbul'da büyük tepki yaratmış, Kemal Bey'in cenazesine büyük bir katılım olmuştur. İngiltere, halkın tepkisi konusunda rahatsızlığını ifade etmiş, Hükümet de cenaze töreni ile ilgili olarak bazı memurları cezalandırma yoluna gitmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki Rumlar ve Ermeniler'in, devlet kurma yönünde hızlı bir örgütlenmeye yönelmeleri ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaları, Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın, Anadolu'ya ilişkin taleplerini onaylayan kararların alınması, Türklerin ulusal örgütlenmeye katılımını arttırmıştır.

---

[19] Dönemin gazetecilerinden olan ve Malta'ya sürülen Ahmet Emin Yalman'ın anıları, Malta'ya varış koşulları, sürgünlerin karşılaştığı muamele ve adada geçen günler hakkında önemli ve renkli bilgiler içermektedir. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, C. I, 2. B., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 498–621.

[20] Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, 8. B., Sander Yay., İstanbul, 1981, s. 233.

[21] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 89.

[22] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 199.

Türkler ile azınlık gruplar arasındaki olayların artması, Damat Ferit Hükümeti'ni harekete geçirmiştir. Hükümet, azınlıkları ve işgalcileri rahatsız etmeyecek çözümler aramaya yönelmiş ve 31 Mart 1919'da yapılan toplantıda *Heyet-i Nasiha*'nın (Öğüt Kurulu) kurulması kararlaştırılmıştır.[23]

Heyet-i Nasiha'nın amacı, çeşitli etnik gruplar arasında uyum ve barış sağlamak, padişahın, halka selamını iletmek, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün etnik gruplara karşı beslediği iyi duyguları iletmek olarak saptanmıştır.[24] Anadolu ve Rumeli için iki Heyet-i Nasiha oluşturulmuş ve başkanlıklarına Şehzade Abdurrahim ve Şehzade Cemalettin getirilmiştir.

16 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrılan Şehzade Abdurrahim başkanlığındaki ilk Heyet-i Nasiha, Bursa, İzmir, Balıkesir, Manisa, Aydın, Isparta ve Antalya illerine giderek, halka padişahın selamını iletmiş, etnik unsurlar arası kardeşlik ve sükunetin önemine değinmiştir. Heyet, Konya'da iken İzmir'in işgal haberinin alınması üzerine özel bir trenle 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Şehzade Cemalettin başkanlığındaki diğer Heyet-i Nasiha ise Trakya illerini dolaşmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Trabzon'a da giden Heyet, İzmir'in işgali üzerine geri dönmüştür.

Hükümet'in Nasihat Heyetlerini kurması, işgalciler ile işbirliği yaparak iyi bir barış antlaşması imzalamak, en azından kendi konumunu sürdürmek ve bu yolla işgallerin yayılmasını engellemek istemesinin bir sonucudur. Daha açık bir ifadeyle halkın tepkisini yatıştırarak, işgallerin önüne geçileceği düşünülmüştür. Bu da Saray ve Hükümet'in, başta İngiltere olmak üzere, İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını paylaşmak konusundaki kararlılıklarını hala kavrayamadıklarını göstermektedir. Padişah ve Hükümet, halkın geleneksel kurumlara/değerlere bağlılığını, Nasihat Heyetleri aracılığıyla kendi politikalarına dayanak yapmaya çalışırken, Mustafa Kemal Paşa, kısa zaman sonra, Amasya Genelgesi ile tam aksi bir yönteme başvuracak ve halkı, ülkeyi kurtarma yolunda mücadeleye çağıracaktır.

3.2.3. Mütareke Döneminde Basın

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal ortamında, Saray ve hükümetler kadar, dönemin basın-yayın organlarının tutumu da önemlidir. Ülkede yaşanan gelişmeleri yansıtmak ve kamuoyu oluşturmak konusunda belirleyici olan gazete ve dergiler, yayın anlayışları, işgaller ve hükümetlerin politikalarına yaklaşımları açısından iki grupta ele alınabilir.

İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergilerin çoğunluğu, işgalcilerle iyi ilişkiler kurmuş ve uzlaşarak onların politikalarını destekleyen yayınlar yapmışlardır. Bundan dolayı İstanbul basını silahlı mücadeleyi reddeden, diplomasiyi ön plana çıkaran ve halkta infial yaratacak gelişmeleri gizleyen bir yayın politikası benimsemiştir. Anadolu'da yayınlanan gazete ve dergilerin

---

[23] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 64-65.
[24] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 64.

büyük bir kısmı ise İstanbul basınına göre daha gerçekçi bir yayın politikası ve direnişi destekleyen yazılara yer vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi, işgallere İstanbul'dan bakmak ile Anadolu'dan bakmak arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu fark da en fazla, basın-yayın organlarının yayın politikalarında hayat bulmuştur.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu hareketinden yana olan bazı gazete ve dergiler şunlardır:[25] Açıksöz, Adana'ya Doğru, Ahali, Ahval, Aksiseda, Akşam, Albayrak, Anadolu, Babalık, Ceride-i Resmiye, Dertli, Doğrusöz, Erciyes, Hâkimiyet-i Milliye, Hayat, Hukuk-ı Beşer, Işık, İbret, İkdam, İrade-i Milliye, İzmir'e Doğru, Misak-ı Milli, Öğüt, Sebilürreşat[26] (Sırat-ı Müstakim), Söz, Vakit, Yeni Adana, Yeni Gün/Anadolu'da Yeni Gün...

Anadolu'da gelişen direnişe karşı çıkan ve Saray'ın politikalarını destekleyen gazete ve dergilerin bir kısmı ise şu şekilde sıralanabilir: Adana Postası, Alemdar, Ferda, İrşad, Peyam-ı Sabah, Sabah, Türkçe İstanbul, Ümit, Zafer...

3.3. PARİS BARIŞ KONFERANSI

3.3.1. Konferans'a Genel Bir Bakış

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, savaş sonrası yapılacak olan düzenlemeleri ve mağluplara uygulanacak antlaşmaların esaslarını belirlemek için, 18 Ocak 1919'da Paris'te bir barış konferansında bir araya gelmişlerdir.[27] Paris Barış Konferansı'na, galip-mağlup 32 devlet çağrılmasına karşın, asıl olarak İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın istekleri ön planda tutulmuştur.[28] Söz konusu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, 10 ay kadar sürecek olan konferansın en yetkili kurulu olarak kabul edilmiştir.

Konferans'ta Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve bağımsızlığını ilan eden Macaristan için ayrı barış antlaşmaları hazırlanırken, ABD'nin, Wilson İlkeleri ile öncülük ettiği uluslararası bir barış örgütünün çalışma şekli de belirlenmiştir. Cemiyet-i

---

[25] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 247–258. Milli Mücadele'nin sesi olan başlıca gazete ve haber kurumları için bkz. Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., C. I, İstanbul, 1983, s. 213.

[26] 1908'den beri İslamcı-ümmetçi bir çizgide yayın yapan dergi, Mehmet Akif'in Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek için Anadolu'ya geçmesi ile Ulusal Mücadeleden yana yayınlar yapmış, 467-527 arası sayıları Ankara'da neşredilmiştir. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 36, TDV Yayınları, Ankara, 2009. s. 252.

[27] Sami N. Özerdim, **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, 3. B., Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yay., Ankara, 1974, s. 15. Barış Konferansı günlerinde Paris'te bulunan devlet başkanları, krallar, başbakanlar ve dışişleri bakanlarının amaçları ve çalışmaları hakkında aydınlatıcı bir eser için bkz. Margaret Macmillan, **Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay**, (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.

[28] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 145.

Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) çalışma ilkelerinin belirlenmesinden sonra, ABD Başkanı Wilson, Paris'ten ayrıldığı için Konferans kararları büyük çapta İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre şekillenmiştir.

Konferans'ın devam ettiği günlerde, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde *Versailles*, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da *Saint Germain* ve Bulgaristan ile de 27 Kasım 1919'da *Neuilly* antlaşmaları imzalanmıştır. Burada belirlenen esaslar çerçevesinde, 4 Haziran 1920'de Macaristan ile *Trianon* Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de de Osmanlı Devleti ile *Sevr* Barış Antlaşması imzalanmıştır.[29]

3.3.2. Konferans'ta Türk Toprakları ile İlgili Olarak Alınan Kararlar

Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağının büyük çapta belirlendiği Paris Barış Konferansı'na, Ermeni, Rum, Kürt ve Arap temsilcileri de katılmıştır. Bu arada Yunanistan da Türk toprakları ile ilgili taleplerini dile getirmek için konferansta etkili olmaya çalışmıştır.

Ermeniler, bir yandan Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa aracılığıyla İtilaf Devletlerine başvurarak Anadolu'da bir devlet kurma taleplerini iletirken, diğer yandan Patrikleri Zaven Efendi vasıtasıyla da Fransa ve İngiltere'de benzer girişimlerde bulunmuşlardır.

Bogos Nubar, 26 Şubat 1919'da Onlar Konseyi'nden Bitlis, Diyarbakır, Van, Elazığ (Harput), Erzurum, Sivas, Trabzon, Maraş, Cebelibereket, Adana ve İskenderun limanının Ermenilere verilmesini istemiştir.[30]

Bu arada ABD Başkanı Wilson, Senato'nun onaylaması koşuluyla, Anadolu'da kurulacak Ermeni devletinin mandaterliğini kabul etmiştir.[31] Ermenilerin lehine olan bu gelişmelerden sonra, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Parlamentosu, adını Büyük Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve Wilson'dan 3,5 milyonluk Ermeni nüfusunun oturacağı toprakların belirlenmesi, Karadeniz kıyısındaki bir limanın Ermenistan'a verilmesi, değişik bölgelerde yaşayan Ermenilerin doğuya taşınmaları gibi isteklerde bulunmuştur.

Konferans'ta bu gelişmeler yaşanırken Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, Ermenilere doğu illerinde belirli bir alanda özerklik verilebileceğini duyurmasına karşın, Amerikalı uzmanlar, Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni devletinin yaşayabilmesi için gerekli asker ve polis gücünün yetersiz olduğuna dair rapor vermişlerdir.

Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına dönük kararlar alınmış ve Sevr Barış Antlaşması'nda da Anadolu'da bir

---

29 Armaoğlu, **a.g.e.**, 146-148.

30 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1973, s. 21.

31 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 101. İtilaf devletlerinin Türk topraklarını paylaşma planları, mandaterlik sitemi ve gizli paylaşım anlaşmaları hakkında bkz. Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yay., İstanbul, 1972.

Ermenistan kurulmasını öngören bir maddeye yer verilmişse de, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla tamamlanması bütün bu planları geçersiz kılmıştır.

Paris Barış Konferansı sırasında Türk topraklarının paylaşılması ile ilgili görüşmelerin bir başka aktörü Yunanistan olmuştu. Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalmayı tercih eden Yunanistan, İngiltere'nin, Yakındoğu'da toprak kazançlarından söz etmesinin ardından 1917 yılında savaşa katılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sürerken 17 Nisan 1917'de *St. Jean De Maurienne* adlı gizli bir antlaşma imzalanmış, İzmir, Aydın ve çevresi ile Antalya ve Konya'nın, İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmaya karşın, Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı ve Doğu Trakya ile İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini; Boğazların Milletler Cemiyeti'nin yönetimine bırakılmasını; Marmara kıyısından başlayıp Antalya körfezine kadar uzanan çizginin batısında kalan toprakların Yunanistan'a bağlanmasını; Fransız işgalinde bulunan Meis, İtalyan işgalindeki Rodos ve 12 Ada ile Türklerin egemenliliğindeki İmroz ve Bozcaada'nın kendilerine verilmesini; Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan alanın, yine Yunanistan'a bağlanmasını içeren bir memorandum vermiştir.[32]

Konferans'ta, İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen, Yunanistan'ın taleplerinin neredeyse tamamı kabul görmüştür. ABD'nin kendisinin ilan ettiği Wilson İlkeleri'ni ihlal ederek, İzmir'in Yunanistan'a verilmesini onaylaması dikkat çeken bir gelişmedir.

Damat Ferit Paşa'nın da katıldığı ve hemen hiç kimsenin itibar etmediği bir konuşma yaptığı Paris Barış Konferansı'nda, Wilson İlkeleri'nde yer verilen, gizli antlaşmaların reddi ile mağluplardan toprak alınamayacağına dair hükümler ihlal edilmiştir. Bu durum İtilaf Devletleri arasında çatışmaya yol açmış ve ilk ayrışmalar başlamıştır. Bununla birlikte, paylaşım sorunu mandaterlik uygulamasının önerilmesiyle çözümlenmiştir.[33] Buna göre, İtilaf Devletlerinin paylaşacağı coğrafyada yaşayan topluluklara egemenlikleri verilecek, ancak, kendilerini yönetemeyecekleri görüşünden hareketle, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde büyük bir devletin vesayetinde (mandaterlik) yaşayacaklardı. İşte tam da bu süreçte, Ortadoğu'da Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap devletleri kurulmuştur.

3.3.3. İzmir'in İşgali

Hatırlanacağı gibi, İzmir ve çevresi Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda Rusya'nın onaylaması koşuluyla İtalya'ya verilmiş iken, Paris Barış Konferansı'nda bundan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması kararlaştırılmıştı.[34]

---

[32] Sonyel, **a.g.e.**, s. 30–41.

[33] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 147.

[34] Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1981, s. LXV. Ayrıca, İzzet

Bu nedenle Paris Barış Konferansı'ndan sonra, İzmir'in işgal edileceğine dair söylenti ve kuşkular iyice artmıştı. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu, işgal tehdidinin arttığı bu ortamda gerçekleşmişti. İzmir'in haklarını savunma yönündeki örgütlenme ve çalışmalar, Vali ve 17. Kolordu Komutanı olan Nurettin Paşa'dan büyük destek görürken, İstanbul Hükümeti Nurettin Paşa'yı görevden almış, yerine vali olarak İzzet Paşa'yı (Kambur İzzet), 17. Kolordu komutanı olarak da Ali Nadir Paşa'yı tayin etmiştir. Bu yönetici değişiklikleriyle, İzmir'in işgali durumunda ortaya çıkabilecek direncin kırılması amaçlanmıştı.

İtilaf Devletleri, ilk verdikleri notada İzmir'in İtilaf kuvvetlerince, ikinci notada ise İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından işgal edileceğini bildirmişlerdir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ise bu gelişmeleri tepkisiz bir şekilde izlemişti. 14/15 Mayıs gecesi İzmir'de büyük bir toplantı düzenlenerek olası işgal protesto edilmiş, şehrin Yunanistan'a ilhakını reddetme anlamında *Redd-i İlhak Cemiyeti* kurulmuştu.[35]

15 Mayıs 1919'da gerçekleşen işgal sırasında vali ve kolordu komutanının teslimiyetçi tutumları, kentin kısa zamanda Yunan kontrolüne girmesine ve çok sayıda asker-sivilin öldürülmesine yol açmıştı. İşgal sırasında gazeteci Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) ilk kurşunu atması, işgale karşı gösterilen ciddi bir tepki olarak tarihe geçmiştir.[36]

İzmir'in işgali, ülkenin her köşesinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yurdun dört bir yanında protesto mitingleri düzenlenmiş, gösteriler yapılmış ve işgali kınayan telgraflar çekilmiştir. İzmir'de ve Batı Anadolu'da yaşanan ve yaşanması muhtemel olumsuzluklar, Türk ulusunun bilincinde ayrı bir yer teşkil etmiş ve ulusal mücadeleye katılım artmıştır.

Bunun yanında İzmir'in işgali, Ermenileri de cesaretlendirmiştir. Ermeniler bu tarihten sonra, özellikle Doğu Anadolu'da devlet kurmaya dönük çalışmalarına ve uluslararası faaliyetlerine hız vermişlerdir.

3.4. MÜTAREKE ORTAMINDA CEMİYETLER

Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen işgallere karşı, Saray ve Hükümetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, buna tepki olarak Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmıştı. Sivil örgütlenmenin askeri kanadını dağınık da olsa Kuvayı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadele ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2006.

35 Abdullah Özkan, **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2005, s. 701.

36 Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yay., 1970, s. 247. İzmir, Aydın, Muğla, Manisa, Denizli ve civarında oluşan direniş hareketleri hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye**, 2. B., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

3.4.1. Kuvayı Milliye

Milli kuvvetler anlamına gelen Kuvayı Milliye, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında, Saray ve Hükümet'in tepkisizliği sebebiyle halkın örgütlenerek kurmuş oldukları silahlı birliklerdir. Bölgesel olarak örgütlenen ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile asker toplama konusunda işbirliği yapan Kuvayı Milliye, bazı kongrelerin toplanmasına da katkı sağlamıştır. Kuvayı Milliye birlikleri türdeş olmayıp, gönüllülerden eşkıyalara, eski askerlerden efelere kadar çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Liderleri eski veya yedek subaylar, tanınmış efeler ya da eşraftan kişiler olabilen Kuvayı Milliye, çete, milli müfreze, milis gibi isimlerle de anılmıştır.

Kuvayı Milliye, düzenli ordunun henüz kurulmadığı, Hükümetin işgallere sessiz kaldığı günlerde, düşmanın ilerleyişini durdurmak, asıl ordu kuruluncaya kadar zaman kazandırmak, halka moral aşılamak ve iç ayaklanmaları bastırmak gibi işlevler üstlenmiştir.[37]

Kuvayı Milliye'nin yukarıda sayılan olumlu yanlarının yanında; tek bir merkezden yönetilmemek, disiplinden uzak olmak, zaman zaman halkla karşı karşıya gelmek, düzenli işgal ordularıyla mücadele için yeterli güce sahip olmamak, ülkeyi kurtarmaktan çok bölgesel kurtuluşu hedeflemek gibi zaafları da vardı.

Düzenli ordunun kurulmasından sonra, bir askeri güç olarak ortadan kalkan Kuvayı Milliye, direniş ruhunu simgelemesi açısından, dönemsel bir olgu değil, halkın zihninde sürekli yer eden bir anlayış haline dönüşmüştür.

3.4.2. Ulusal Cemiyetler[38]

Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere Osmanlı Hükümeti'nin tepkisiz kalması, ulusun kendi kendine örgütlenmesine ve mücadeleye girişmesine

---

37 Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 137–138.

38 Pek çok Cumhuriyet Tarihi kitabında ulusal varlığa düşman cemiyet olarak nitelendirilen Wilson Prensipleri Cemiyeti, milli ya da milli varlığa düşman cemiyetler ayrımında herhangi bir yere yerleştirilmemiş ve ayrı olarak ele alınmıştır. Cemiyet, 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin başlıca üyeleri, Halide Edip, Refik Halit, Ali Kemal Bey, Celal Nuri, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Necmettin Sadak, Celalettin Muhtar Bey gibi dönemin gazeteci, yazar ve üniversite hocalarıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru açıklanan Wilson İlkeleri, Osmanlı aydınlarında, Türklerin çoğunlukta olduğu topraklarda egemenliğin sürdürülebileceği ve adil bir barış antlaşmasının imzalanabileceği yolunda beklentiler doğurmuştu. Wilson Prensipleri Derneği bu beklentileri gerçekleştirebilmek ve ABD'nin yardımını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Cemiyet, Wilson tarafından ortaya atılan manda terimini kullanmaksızın, ABD'nin siyasal ve ekonomik korumasını istemiş ve Cemiyet üyeleri 5 Aralık 1918'de Wilson'a yazdıkları mektupta bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Cemiyet'in üyeleri ABD mandasını Anadolu Hareketi'ni yönetenlere de kabul ettirmeye çalışmışlar ve Erzurum Kongresi sıralarında Halide Edip, Bekir Sami Bey ve Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun yazışmalar olmuştur. Amerikan mandası en son Sivas Kongresi'nde görüşülmüş, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu delegelerinin karşı çıkması sonucunda reddedilmiştir. Sivas Kongresi'nden sonra, Cemiyet etkinliğini kaybetmiş, Halide Edip ve Yunus Nadi gibi önde gelen üyeler, Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır.

yol açmıştı. İşgallere karşı bölgesel özellik taşıyan çok sayıda cemiyet kurulmuş, bu cemiyetler aracılığıyla işgalleri protesto eden mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, telgraflar çekilmiş, basın-yayın faaliyetlerinde bulunulmuş ve halkın direnişe katılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu cemiyetler vatanın bütününün değil, bulundukları bölgenin kurtuluşunu hedeflemişler ve Kuvayı Milliye'ye asker toplamışlardır.

Başlıca Ulusal Cemiyetler şunlardır:

3.4.2.1. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi

30 Kasım 1918'de Trakya'daki Türklerin azınlıklar karşısında direnişini artırmak ve bölgenin Türklüğünü savunmak amacıyla kurulan ilk cemiyettir.[39] Cemiyet, Edirne, Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu'da örgütlenmiş, 1919'da bir dizi kongreler düzenlemiş ve Paris Barış Konferansı'na bir heyet göndererek isteklerini içeren bir rapor sunmuştur.

Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi olmuş ve ulusal harekete katılmıştır. *Yeni Edirne* ve *Ahali*[40] gazeteleri gibi yayın organlarına sahip olan Cemiyet, 1919 seçimlerinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mebus göndermiştir.

3.4.2.2. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Ermenilere verilmek istenen doğu illerinin Türk olduğunu kanıtlamak ve haklarını korumak amacıyla 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kuruldu. Cemiyet daha etkin olabilmek için Erzurum, Erzincan, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ'da şubeler açmış, görüşlerini yaymak için *Hadisat* ve *Le Pays* (*Vatan*) isimli gazeteler yayınlamıştır.[41] Bölgenin nüfusuna dair gerçekçi raporlar oluşturan ve yetkililere aktaran Cemiyet, Erzurum Kongresi'nin toplanmasına öncülük etmiştir. Cemiyet 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ve Erzurum Valisi Münir Bey'den büyük destek görmüştür.

3.4.2.3. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan cemiyet, Giresun, Ordu ve Of'ta şubeler açmıştır.[42] Trabzon'da *İstikbal*, Giresun'da *Karadeniz* ve *Yeni Giresun* gazeteleri, derneğin yayın organı olarak çalışmışlardır. Amacını, yörenin eskiden olduğu gibi "Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak ve ulusal haklara dokunulmasını engelleyecek çalışmalarda bulunmak" şeklinde belirleyen cemiyet, yörenin Türklüğünü ve etnik durumunu belirten ayrıntılı raporlar yayınlamıştır.

---

39 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. B., Arba Yay., İstanbul, 1995, s. 479.

40 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 480.

41 Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, 2. B., Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s. 32.

42 Özkan, **a.g.e.**, s. 813.

Ayrıca Erzurum Kongresi'nin toplanmasına destek olmuş ve temsilci göndermiştir.

3.4.2.4. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti

İzmir'in Yunanlılara verileceği söylentileri üzerine 1 Aralık 1918'de kurulan cemiyet, amacını *"vatan bölgelerinin maddi ve manevi yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir"*[43] şeklinde açıklamıştır. Cemiyet, Wilson İlkeleri'ne dayanarak İzmir ve Aydın'da Türklerin nüfus, arazi ve emlak yönünden çoğunlukta olduğunu göstermeye çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Redd-i İlhak adını almış ve İstanbul'a taşınınca da eski etkinliğini kaybetmiştir.

3.4.2.5. Kilikyalılar Cemiyeti

Kilikyalılar Cemiyeti, Adana ve çevresinin Fransızlara verileceği haberleri üzerine 21 Aralık 1918'de kurulmuştur. Hem Fransız işgaline hem de Ermeni faaliyetlerine karşı mücadele eden cemiyet, bölgenin Türk olduğunu, anavatandan ayrılmak istemediğini belirten yayınlarda bulunmuştur.[44] Yayınladığı raporlarda yöredeki Hıristiyan nüfusun ancak yüzde on düzeyinde olduğunu belirterek, Wilson İlkeleri doğrultusunda Türklerin haklılığını savunmuştur. İstanbul'da örgütlenmesi, önde gelen şahsiyetlerinin tutuklanması veya sürgüne gönderilmesi sebebiyle cemiyet bölgede fazla etkinlik gösterememiştir.

3.4.2.6. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım ve arkadaşlarının öncülüğünde, 9 Aralık 1919'da Sivas'ta kurulmuştur.[45] Türk kadınının Kurtuluş Savaşına katılmasını simgeleyen cemiyet, Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açarak, topyekûn mücadelenin yürütülmesine katkı yapmıştır.

3.4.2.7. Milli Kongre Cemiyeti

Milli Kongre Cemiyeti, Mondros Mütarekesi sonrasında bütün siyasal partileri ve dernekleri içine alacak ulusal bir cephe oluşturmak amacıyla kurulmuştu.[46] Göz doktoru Esat Işık'ın öncülüğünü yaptığı cemiyet, amacını; ulusal güçleri birleştirmek, vatanın haklarını ve yararlarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ve araçları sağlamaya çalışmak olarak belirlemiştir.

---

[43] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 125.
[44] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 485-486.
[45] Özkan, **a.g.e.**, s. 70.
[46] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 417.

Partiler ve cemiyetler arasında büyük çaplı bir işbirliğini sağlamaya çalışan Milli Kongre, gereken desteğin verilmemesi nedeniyle beklenen etkiyi gösteremedi. Başarısızlıkta, eski parti kavgalarından kaynaklanan güvensizlik duygusu ve Mütareke İstanbul'unda çalışmanın yarattığı olumsuzluklar etkili olmuştur. Milli Kongre, basın-yayın yoluyla Türklerin haklarını savunmanın yanında, 23 Mayıs 1919'daki Sultanahmet Mitingi'ne de öncülük etmiştir.

3.4.3. Ulusal Varlığa Düşman Cemiyetler

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı, Türk ulusunun direnişini kırmak ve Saray ve Hükümet'in politikalarını egemen kılmak amacıyla Müslüman unsurlar ve azınlıklar tarafından çeşitli cemiyetler kurulmuştu.

3.4.3.1. Azınlıklar Tarafından Kurulan Cemiyetler

Uzun yıllar Osmanlı sınırları içinde Müslüman unsurlarla barış içinde yaşayan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin sona erdiği düşüncesinden hareketle işgallerden cesaret almışlar ve işgalcilerle işbirliği yaparak, Türklere karşı yıkıcı eylemlere girişmişlerdi. Yunanistan ve İtilaf Devletleri tarafından desteklenen azınlıklardan olan Rumlar ve Ermeniler yoğun bir işbirliğine yönelmişlerdi.

Ermeniler, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermeni Devleti kurmak için faaliyet gösterirken, önceki yıllarda kurulmuş olan Hınçak ve Taşnaksütyun cemiyetleri ile yıkıcı faaliyetlerine hız vermişlerdi.[47] Ermeni Patriği Zaven Efendi de bu yöndeki girişimleri ile ön plana çıkmıştır.

Rumlar ise Pontus Cemiyeti ile Trabzon ve civarındaki faaliyetleriyle Pontus Rum Devleti kurma amacına yönelirken, Mavri Mira Cemiyeti ile de büyük Yunanistan mücadelesine girişmişlerdi. İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Mavri Mira, *Megali İdea*'nın hayata geçmesi yolunda çaba sarf etmiştir.

Yunan Kızılhaçı, Rum okulları, Göçmenler Cemiyeti ve Rum Patrikhanesi de benzer şekilde Anadolu'yu kapsayacak bir Yunan Devleti'nin kurulması için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

3.4.3.2. Müslüman Unsurlar Tarafından Kurulan Milli Varlığa Düşman Cemiyetler

İşgaller karşısında Türk ve Müslümanların bir kısmı teslimiyetçi bir tutum izlemiştir. Direnişe karşı çıkan bu kesimler, Padişah ve Osmanlı Hükümeti'nin çizgisinden çıkılmamasını özellikle istemişler ve silahlı mücadeleye karşı çıkarak, çeşitli örgütler kurmuşlardır. Bu örgütlerin belli başlıları şunlardır:

---

[47] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 2. B., İstanbul, 1971, s. 2.

3.4.3.2.1. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası

Fırka, 14 Ocak 1919'da kuruldu. Partinin önde gelen kişileri Hüseyin Hakkı Bey, Soysallıoğlu İsmail Suphi Bey ve Cami Bey'dir.[48] Fırka'nın başlıca yayın organları *Sulh-u Selamet* ve *Hukuk-ı Beşer* gazeteleridir.

Fırka'nın çalışmalarında itici güç İttihatçı düşmanlığı olmuştu.[49] Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilginin sorumlusu olarak görmüştür. Mütareke ortamında sürekli bir arayış içinde olan fırka, İzmir'in işgalini kınamış, Wilson İlkeleri'ne bağlılığını duyurmuş, Boğazlarda Türk egemenliğini savunmuş ve Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına karşı çıkmış, 1919 seçimlerine İttihatçı baskısı olacağı gerekçesi ile katılmamıştı. Ancak Anadolu hareketi ile sert bir diyaloga da girmemişti. İstanbul'un işgali sonrasında, diğer partiler gibi terk edilmiş duruma düşmüştür.

3.4.3.2.2. Kürt Teali Cemiyeti

Aralık 1918'de kuruldu. Cemiyet'in başlıca üyeleri Danıştay eski başkanı Seyyit Abdülkadir, Adliye eski müfettişi Emin Ali, emekli Albay M. Ali, Mevlanzade Rıfat, Babanzade Şükrü, Polis eski müdürü Halil Fuat ve Hamdi Paşalardır. Dernek, Mütareke ortamında; İngilizlerin desteğini kazanmak, Güneydoğu'ya Kürt kökenli yönetici ve komutanların atanmasını sağlamak, Süleymaniye'de kurulmuş olan Kürt Hükümeti ile ilişki kurmak gibi amaçlar çerçevesinde faaliyet göstermiştir.[50]

İstanbul Hükümeti'nin, doğu illerinin Ermenilere verilmesini engellemek için, bölgede Kürtlerin çoğunlukta olduğunu öne sürmesi, derneğin çalışmaları için uygun bir zemin hazırlamıştı. 2 Ocak 1919'da cemiyet ileri gelenlerinin imzası ile İngiliz Yüksek Komiserliğine yapılan bir başvuruda, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'da Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu; Sivas, Konya, Ankara, Adana ve Halep'te de belli bir kesimin Kürt olduğu iddiaları dile getirilmişti.[51] Aynı başvuruda belli bir bölgede Kürtlere İngiliz mandasında özerklik verilmesi talebi de yer almıştı. İngiltere ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de yardımıyla Güneydoğu Anadolu'da Kürtlerin ayrılıkçı örgütlenmelerini desteklemiş ve Binbaşı Noel'i görevli olarak bölgeye göndermişti.

Ancak, İngiltere'nin tüm desteğine rağmen Cemiyet, Güneydoğu'da kayda değer oranda taraftar bulamamıştı. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle güneydoğudaki aşiret liderleri ile temaslarda bulunmasının büyük rolü olmuştu. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Güneydoğu Anadolu illerini temsil eden çok sayıda Kürt kökenli milletvekili yer almış ve Türklerle

---

48 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 425.
49 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 425–426.
50 **Tarih 4 Türkiye Cumhuriyeti**, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1931, s. 11-12.
51 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 106-107.

aynı siyasi birlik içinde yer alma düşüncesiyle, Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir parçası olmuşlardı.

3.4.3.2.3. İngiliz Muhipler Cemiyeti

20 Mayıs 1919'da kurulan Cemiyet, İstanbul'daki resmi çevrelerden, özellikle de Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'dan büyük destek almıştı.[52]

Cemiyet'in fikir babaları olarak Damat Ferit Paşa ve Sait Molla kabul edilmekle beraber, çok sayıda asker-sivil üst düzey yönetici ve emekli bürokrat da cemiyet içinde yer almıştı. Tümgeneral Hamdi, Selanik eski Valisi M. Nazım Paşa, Yargıtay Başkanı Ali Rüştü, Danıştay eski üyesi Nazif Süruri, Dr. Abdullah Cevdet, Padişahın özel doktoru emekli General Arif Paşa, Belediye Başkanı Dr. Cemil Topuzlu, Ankara eski Defterdarı Neşet, Refik Halit, Ali Kemal ve veliaht Abdülmecit Efendi cemiyetin önde gelen üyeleri idi.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Kürt Teali Cemiyeti ile yakın ilişki içinde olmuştur. Cemiyet amacını, ulusal varlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla kamuoyunu aynı gaye etrafında birleştirmek olarak açıklamıştı. Burada en önemli ortak paydaları, İngiliz desteğinin sağlanması düşüncesi olmuştu. Cemiyet'e göre, yüce (!) İngiltere milyonlarca Müslüman'ı yönetmektedir. Yüzyıllardır süren Osmanlı-İngiliz dostluğunu sürdürmek ve güçlendirmek İslamiyet'in yararına olacaktır. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak yapması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini zedelemiştir. Bu nedenle Cemiyet, İngiltere'nin dostluğunu yeniden kazanma yolunda çalışacağını, böylece Osmanlı haklarını korumaya hizmet edeceğini açıklamıştı. Anlaşılacağı gibi Cemiyet, İngiliz manda ve himayesini savunmuştur.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, ulusal mücadele karşıtı bir oluşum olarak, basın yoluyla İngiltere yanlısı kamuoyu oluşturmak, işgalcilere İstanbul'da her konuda yardımcı olmak, Mustafa Kemal başta olmak üzere, bağımsızlık için mücadele edenleri halkın gözünden düşürmek gibi amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermiştir.[53] İngiliz mandası için halktan imza da toplayan Cemiyet, özellikle Rahip Robert Frew ile Sait Molla'nın ortak çalışmaları ile ayaklanmaları teşvik etmiştir. Taşraya da yönelen ve basında kendine sözcüler bulan İngiliz Muhipler Cemiyeti, *Yeni İstanbul* gazetesinde Sait Molla, *Peyam*'da Ali Kemal, *Alemdar*'da Refi Cevat Ulunay aracılığıyla görüşlerini yansıtmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın karşıt duruşu, 26 Ağustos 1919 tarihli genelge ile vali ve mutasarrıflardan Cemiyet'in çalışmalarını engellemesini istemesi ve Heyet-i Temsiliye'nin etkin faaliyetleri üzerine örgüt, Anadolu'daki şubelerini kapatmak zorunda kaldı. İstanbul'da ise varlığını Kurtuluş Savaşı sonuna kadar sürdürdü. Cemiyet'in en aktif üyeleri olan ve Ulusal Mücadele aleyhinde çalışan Refi

---

[52] Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 57.

[53] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 436.

Cevat Ulunay, Refik Halit Karay ve Sait Molla *150'likler* listesine[54] alınarak sürgüne gönderilmiştir.

3.4.3.2.4. Teali-i İslam Cemiyeti

Teali-i İslam Cemiyeti, 19 Şubat 1919'da İstanbul'da kuruldu. Önde gelen üyeleri İskilipli Atıf Hoca, Hoca Mehmet Zeki Efendi, Şemsettin Efendi, Hayrettin Efendi, Hasan Fehmi Efendi'dir.

Medrese hocaları tarafından kurulan Cemiyet'in en belirgin özelliği, ümmetçi oluşu, Halife'nin işgalcilerle işbirliği yaptığı bir ortamda, hilafete mutlak itaati savunmasıdır.[55] Cemiyet bu görüşleri doğrultusunda, Anadolu'da azımsanmayacak sayıda şube açmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır. Teali-i İslamcılara göre İttihat ve Terakki dinsel bir sapmadır ve son yılların bütün kötülüklerinin nedenidir. Cemiyet, İttihatçılar hakkındaki bu görüşünü, Anadolu'daki direniş hareketleri için de tekrarlamış, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Kuvayı Milliye'yi İttihatçılığın devamı olarak görmüştür.[56]

Cemiyet üyelerinin ulemadan olması, dini, Ulusal Mücadele aleyhinde ustalıkla kullanmasına, fikirlerini dini mekânlarda geniş kitlelere ulaştırmasına olanak sağlamıştır. Cemiyet, yayınladığı koyu din sömürüsü yapan beyannameleri ile öne çıkmış, Kuvayı Milliye'ye karşı mücadele etmeyi ve Hilafete bağlılığı, dinin gereği olarak göstermişti. Daha da ileri giderek, ülkenin kurtuluşu için savaşanları Yunanlılarla aynı kefeye koymuştur.

3.4.3.2.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Fırka, İkinci Meşrutiyet döneminde (1911) kurulmuştu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın muhalif partileri ezme politikasının sonucu olarak 1913'te sindirilen, etkisizleştirilen parti, Mütareke döneminde yeniden ön plana çıkmıştır.

Nuri Paşa, Zeki Paşa, Ali Kemal, Refik Halit, Mustafa Sabri, Rıza Tevfik, Zeynelabidin Bey gibi şahıslar partinin önde gelen isimleri idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, *Mesuliyet*, *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah, İrşad* ve *Ferda* gibi basın-yayın organları tarafından desteklenmiştir. En belirgin özellikleri arasında Damat Ferit Hükümetlerine verdiği sınırsız destek ve İttihatçı düşmanlığı bulunan parti, Anadolu hareketini, İttihatçılığın devamı ve meşru hükümete karşı bir ayaklanma olarak görmüştü.[57] Müdafaa-i Hukuk hareketini, milliyet iddiasıyla saltanat ve hilafeti parçalama çabası olarak tanımlayan Fırka'nın temel

---

[54] 150'likler, Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrasında çıkarılan genel affın dışında tutulan kişilerdir. Geniş bilgi için bkz. İlhami Soysal, 150'likler, Gül Yay., İstanbul, 1988

[55] Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C. II, s. 358.

[56] Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994, s. 126.

[57] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 453.

amacı, Anadolu'da milli bir devlet kurulmasını önlemek ve Hilafetçi ayaklanmaları desteklemek şeklinde belirmişti.

Partinin dayanışma halinde olduğu örgütlerin başında Kürt Teali Cemiyeti ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti gelmekteydi. Beşinci Damat Ferit Kabinesi'ni oluşturan ve Sevr Barış Antlaşması'na imza atan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenleri, 1922 yılındaki Büyük Taarruz sonrasında İngiliz gemileri ile ülkeyi terk etmişlerdir.

3.5. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Suriye'deki Yıldırım Orduları'na bağlı 7. Ordu'nun Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra, Alman General Liman Von Sanders'in ayrılmasının ardından Yıldırım Orduları Komutanlığına atanmıştı. Aslında Mustafa Kemal Paşa, Mütareke öncesinde ülkenin içine düşeceği durumu tahmin etmiş ve bu yönde çalışmalara başlamıştı. 14 Ekim 1918'de Padişah'ın Başyaveri Naci Paşa'ya çekmiş olduğu gizli bir telgrafta, sadaretin Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesinin, Rauf Bey, Ali Fethi Bey ve kendisinin, kurulacak kabinede görev almalarının uygun olacağını belirtmişti.[58]

Mütareke'nin imzalanması sonrasında Yıldırım Orduları'nın kaldırılması üzerine, Adana'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a ulaştığında, Boğaz'da demirlemiş olan İtilaf Devletleri donanmasına bakarak Yaveri Cevat Abbas'a (Gürer), *"geldikleri gibi giderler"*, demişti.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldikten sonra, çeşitli kişilerle yoğun bir temas içine girmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra kurulan Tevfik Paşa Kabinesi'nin güvenoyu almaması için çalışmış ve sadrazamlığın yeniden Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesi için çaba sarf etmişti.[59] Harbiye Nazırı olmak isteyen ve bu yolla ordunun tasfiyesini önlemeyi amaçlayan Mustafa Kemal Paşa'nın, Tevfik Paşa Hükümeti'nin güvenoyu alması nedeniyle bu göreve getirilmesi ihtimali ortadan kalkmıştır.

Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın bir başka faaliyeti, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey ile birlikte *Minber* isimli gazeteyi çıkarmak olmuştu. Minber'de, Tevfik Paşa Kabinesi'nin Mebusan Meclisi'nde güvenoyu almasını engellemek doğrultusunda yazılar yayınlanmıştı. Ancak Minber uzun ömürlü bir gazete olmayacaktır.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin işbaşına geldiği günlerde Minber dışında, *Vakit* ve *Zaman* gazetelerinde de Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakatlara yer verilmiştir. Bu mülakatlarda Mustafa Kemal Paşa, siyaset ile olan ilişkisine dair sorulan sorulara, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle gelişmeleri

---

[58] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 73.

[59] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yay., 3. B., İstanbul, 1958, s. 250-251.

takip ettiğini, ancak ordunun asıl işinin savaşmak olduğunu, dolayısıyla siyasetten uzak kalması gerektiğini ifade etmişti.[60]

Tevfik Paşa'nın güvenoyu alması ve kısa bir süre sonra da Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendisi gibi düşünen komutanlarla yapmış olduğu toplantıları sıklaştırmıştı.[61] Şişli'deki evde yapılan toplantılara, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, İsmail Canbulat Bey, Ali Fethi Bey, İsmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi tanınmış subaylar katılmış ve İstanbul'da artık bir şey yapılamayacağı, önemli görevlere atanarak Anadolu'ya geçmek gerektiği görüşü ön plana çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa, işte böylesi bir ortamda, 30 Nisan 1919'da, Samsun ve çevresinde asayişi sağlamakla görevlendirilmiş ve 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştı.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

_____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt I-III, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

AYDINEL, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye**, 2. Basım, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ÇİLOĞLU, Fahrettin; **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

DURSUNOĞLU, Cevat; **Milli Mücadelede Erzurum**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

EVANS, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

GEVGİLİLİ, Ali; "*Türkiye Basını*" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.

İNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

KARAL, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918–1965**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

KAYA, Erol; **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber** - Açıklamalı Çevirisi, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.

KIRÇAK, Çağlar; **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, 8. Basım, Sander Yayınları, İstanbul, 1981.

MACMILLAN, Margaret; **Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay**, (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.

MERAY, Seha L. – OLCAY, Osman; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

OLCAY, Osman; **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

---

[60] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yay., Ankara, 2004, s. 177. Minber gazetesi hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber** - Açıklamalı Çevirisi, Ebabil Yay., Ankara, 2007.

[61] İnan, **a.g.e.**, s. 24.

ÖZERDİM, Sami N.; **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, 3. Basım, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
ÖZKAN, Abdullah; **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.
ÖZTOPRAK, İzzet; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.
_____; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
RENOUVIN, Pierre; **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, 3. Basım, (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.
SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1958.
TAÇALAN, Nurdoğan; **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
Tarih 4 Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931.
TEVETOĞLU, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
_____; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
_____; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. Basım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 36, TDV Yayınları, Ankara, 2009.
TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949.
YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, Cilt I, 2. Basım, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Genelgeler ve Kongreler Dönemi

Dr. Hasan DİNÇER

4.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ

4.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması

Mustafa Kemal Paşa için Anadolu'ya geçme fırsatı, Nisan 1919'da doğmuştu. Yunanistan'ın, Mütareke sonrasında Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu çoğaltma ve Türkleri yerlerinden etme çalışmalarına hız verdiği bir dönemde, Pontus Devleti'ni canlandırmaya dönük faaliyetler, bölgede yaşayan Türklerin silahlanarak savunmaya geçmelerine yol açmıştı.[1] Fakat Türklerin faaliyetleri Avrupa basınına, Türklerin Rumları katlettiği şeklinde yansımaktaydı. Bunun üzerine İngiliz Amiral Calthorpe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya, bölgedeki Rumların tehdit altında olduğunu, Mondros'un silahların toplanması hükmünün uygulanmadığını, bazı illerde şuralar oluşturulduğunu ve bunların asker topladığını bildirmiş, bu durumun derhal sona erdirilmesini istemişti.

Hükümet, bu gelişmeler üzerine Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yetkili bir komutan göndererek olayları araştırmayı ve sorunu çözmeyi kararlaştırdı. Sonuçta 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaları Müfettişliğine atandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmış olması, Çanakkale cephesindeki başarısı, bir süre padişahın yaverliği görevinde bulunması ve hepsinden önemlisi gerçek amacını vicdanında *milli bir sır gibi* saklaması, Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasında etkili olmuştu.[2]

Mustafa Kemal Paşa'nın görev belgesinde, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Erzincan ve Samsun *müfettişlik bölgesi*, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu, Maraş ve Kayseri ise *müfettişliğe komşu yöreler* olarak belirlenmişti. Bu arada 3. ve 15. Kolordular, müfettişliğin emrinde olacak, müfet-

---

1 Serpil Sürmeli, "*Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi*", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1997, Yıl: 10, C. V, S. 19, s. 331.

2 Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 11. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 33.

tişlik, görev bölgesindeki illerde sivil yöneticilikler ve askeri komutanlıklarla haberleşebilecek ve onlara emir verebilecekti.

Hükümet'in, 9. Ordu Müfettişi olan Mustafa Kemal Paşa'dan gerçekleştirmesini istediği başlıca işler şöyle sıralanabilir:[3]

- Bölgede bozulan huzur ve asayişi sağlamak ve devam ettirmek, buna yol açan nedenleri belirlemek,
- Bölgede dağınık bir halde varlığından söz edilen cephane ve silahları bir an önce toplattırarak muhafaza altına almak,
- Çeşitli yerlerde birtakım *şuralar* kurulduğu, bunların asker topladığı ve ordunun bunları koruduğu yolunda iddiaları araştırmak, iddialar doğru ise bu doğrultudaki çalışmaları yasaklamak ve şuraları dağıtmak.

Bu isteklerden anlaşılacağı gibi, Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'ya, kendilerini savunmaya başlayan Türkleri yatıştırma ve silahsızlandırma görevi vermişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, yukarıda ifade edilen isteklerden tamamen farklıydı. O, Anadolu'ya geçerek, dağınık olan direnişi birleştirmek ve ulusal bir örgütlenmenin yolunu açarak, ulusal egemenliğe dayanan, tam bağımsız bir devlet kurmak amacına yönelmişti.[4]

4.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması

Bandırma Vapuru ile 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 23'ü subay, 25'i personel olmak üzere, 48 kişi, sıkıntılı bir yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bir İngiliz birliği bulunmasına rağmen, hemen yoğun bir faaliyete girişmiştir. Bir yandan İstanbul'a gönderdiği raporlarla, bölgede gayrimüslimler için herhangi bir tehdidin olmadığını bildirirken, diğer yandan askeri birimler, özellikle kolordu komutanlıkları ile çeşitli yazışmalar yapmıştır.[5] Bu ilk yazışmalarda, daha çok ülkenin içinde bulunduğu koşullar konu edilmiştir. Halkla ve halkın önde gelen kişileriyle her temasında ise

---

[3] 9. Ordu Müfettişliğine Atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Yetkilerine Dair Yönetmelik, **Genelkurmay ATASE Başkanlığı**, No: 1/1, Klasör: 11, Dosya: 42 Fihrist: 1/1.

[4] Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi konusunda ortaya atılan asılsız, dayanaktan yoksun iddiaları ele alan ayrıntılı bir eser için bkz. Turgut Özakman, **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele-Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, Bilgi Yay., Ankara, 1997; Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra gerçekleştirdiği faaliyetleri, Mütareke döneminde İstanbul'da yürüttüğü çalışmalar ile bir bütün olarak ele alan bir kitap için bkz. Sinan Meydan, **Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları-Parola: Nuh**, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş, İstanbul, 2009. Döneme dair belge ağırlıklı iki eser: Salahi R. Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, ATAM Yay., Ankara, 2007; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara, 1971.

[5] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 47-51; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 238.

"kurtuluş yolunun düşmanla savaşmaktan geçtiğini ve bunu ancak ulusun başarabileceğini" dile getirmiştir.

4.2. GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ

4.2.1. Havza Bildirisi

Samsun'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya ulaşmış, burada şehrin ileri gelenleri ile bir toplantı yaparak, ülkenin durumunu görüşmüştür.

Bağımsızlığın Anadolu'da verilecek mücadele ile mümkün olacağı düşüncesini taşıyarak İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkına ilk seslenişi, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza Bildirisi ile gerçekleşmiştir.[6] Havza Bildirisi ile İzmir'in işgaline yurdun değişik yerlerinde gösterilen dağınık tepkileri birleştirmeyi, protestoların ülke geneline yayılmasını sağlayarak, ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Bir yandan İzmir'in işgalinin miting ve gösterilerle protesto edilmesini, diğer yandan da komutanlardan Mondros'un hükümlerine uyulmamasını, orduların dağıtılmamasını istemiştir.[7]

Mustafa Kemal Paşa, Havza Bildirisi'nin hemen sonrasında, 1 Haziran 1919'da müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Valisinden ise Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti hakkında bilgi talep etmiştir.

Askeri birlikler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile sürdürdüğü yoğun iletişim, Havza Bildirisi ve özellikle de 3 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı'na çekmiş olduğu telgraf, İstanbul'daki çevrelerin Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden kuşkulanmalarına yol açmış ve 8 Haziran'da Hükümet tarafından İstanbul'a çağrılmıştır.[8] Bu arada 18 Haziran 1919 tarihli telgrafıyla da Edirne'deki Kolordu kumandanından, Anadolu'da Edirne'nin vekili ve savunucusu olma izni istemiştir.

4.2.2. Amasya Genelgesi

İstanbul'a geri çağrılma olayı, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çalışma arkadaşlarını, ülke gerçeklerini halka ve orduya daha sarsıcı şekilde duyurmaya yöneltmiştir. Refet Bey ile birlikte Havza'dan Amasya'ya geçen ve burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile buluşan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Kazım Karabekir Paşa ve Konya'daki Mersinli Cemal Paşa ile de haberleşerek, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasını sağlamıştır. Anadolu'daki ihtilâlin başlangıç bildirisi de sayılan ve askeri-sivil yöneticilere gönderilen Genelge'de yer alan hükümler şunlardır:[9]

---

6 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, C. I, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 38.

7 **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C. II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 334.

8 **Nutuk**, C. I, s. 29-30.

9 **Nutuk**, C. III, s. 53-54.

- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
- İstanbul'daki hükümet, üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir.
- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.
- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.
- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongre tez elden toplanacaktır.
- Bu kongre için her ilden üçer temsilci seçilip, gönderilmelidir. Bu temsilcilerin seçimi belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacaktır.

Amasya Genelgesi, Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesi, yöntemi ve amacını açıklayan ve Türk ulusunu mücadeleye çağıran ihtilal bildirgesi olarak kabul edilmektedir. Yurdun bağımsızlığının tehdit altında olduğu belirtilirken, İstanbul Hükümeti'nin sorumluluklarını yerine getirmediği vurgulanmıştır.[10] Ülkenin kaderinin halkın mücadelesi ile şekilleneceğine yer verilmesinden dolayı da, halk egemenliğine yönelişin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Ulusal bir kurulun gerekliliğinden söz etmesi ile de yeni bir devletin kuruluşuna işaret etmektedir.

Amasya Genelgesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın niyetinin Saray ve Hükümet tarafından anlaşılması üzerine Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 23 Haziran 1919'da yayınladığı genelgeyle Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığını, kendisiyle hiçbir resmi işleme girilmemesi, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi gereğini bütün yurda duyurmuştur.[11] Ancak Saray veya Sadaretten, Ali Kemal'in genelgesini teyit eden bir duyuru gelmemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik yetkilerini bir süre daha kullanmasına imkân vermiştir.

4.2.3. Erzurum Kongresi

Amasya'dan, Erzurum'da düzenlenecek kongreye katılmak için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a uğramış ve burada kendisini tutuklamak üzere görevlendirilmiş olan Elazığ Valisi Ali Galip ile görüşerek, bu girişimi engellemiştir. Bu arada 2/3 Temmuz'da Padişah adına çekilen telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın bir kez daha İstanbul'a dönmesi istenmişse de, bu çağrıya da uymamış ve 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır.

Erzurum Kongresi ile ilgili hazırlıklar Mustafa Kemal Paşa'nın kente gelmesinden önce başlatılmıştı. 17-21 Haziran 1919'daki, Vilayat-ı Şarkiye

---

[10] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, C. II, 2. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 34-36.

[11] M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959, s. 149.

Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum İl Kongresi'nde bölgeyi bekleyen tehlikeler tartışılmış ve Ermeni saldırıları karşısında göç edilmeyeceği, İslam haklarının korunması için her türlü zorluğa katlanılacağı yolunda kararlar alınmıştı.[12] Ayrıca silahlı mücadele amacıyla geniş çaplı bir örgüt (Bekçi Örgütü) de kurulmuştu. İşte bu İl Kongresi'nde alınan kararların, yalnız Erzurum'un çabalarıyla gerçekleşmesinin mümkün olmadığının görülmesiyle de altı doğu ili ve Trabzon'un katılımıyla büyük bir kongre toplanması kararlaştırılmıştı.

Kongre hazırlıkları, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra daha da hızlanmıştır. Bu arada 7/8 Temmuz gecesi sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirdi.[13] Mustafa Kemal Paşa, bütün yetkilerini kaybettiği ve "sine-i millete döndüğü" bu günlerde, Kazım Karabekir Paşa'dan ciddi destek almıştır.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da 57 delegenin katılımıyla açıldı.[14] Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 Ağustos'a kadar süren çalışmalar sonunda, ulusal mücadelenin temel ilkelerini belirleyen şu kararlar alındı:[15]

- Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşıyız ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve yurdu savunacaktır.
- Vatanın ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükümeti'nin gücü yetmezse, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
- Kuvayı Milliye'yi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır.
- Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.
- Osmanlı Mebusan Meclisi'nin hemen toplanmasını, hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Kongre, aldığı kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçmiş-

---

[12] Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, C. I, Emre Yay., İstanbul, (t.y.), s. 75-76.

[13] Aydemir, **a.g.e**, C. II, s. 96.

[14] Kongre'ye katılan delegeler hakkında bir araştırma için bkz. Yüksel Çil, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2003.

[15] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 117-120; Kongre'de yaşanan tartışmalar ve Doğu illerinin genel durumu hakkında bkz. Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

tir. Bu arada Doğu Anadolu'daki direniş örgütleri Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasında en önemli etken bölgesel kaygılar olduğu için katılım da bölgesel olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında sürdürülen kongrenin aldığı kararlar ulusal nitelik taşımıştır.[16] Askerlik görevinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya sivil önderlik yolunu da açan Kongre, doğudaki örgütlenme açısından bir dönüm noktası olmuş, daha sonra toplanacak olan Sivas Kongresi için model olarak da görülmüştür.

Erzurum Kongresi, işgalciler ve İstanbul Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Damat Ferit Hükümeti yayınladığı beyannameyle Anadolu'da karışıklıklar meydana geldiğini, Kanun-ı Esasi'ye aykırı olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapıldığını belirterek, bu faaliyetlerin askeri ve sivil yöneticilerce yasaklanmasını istemiştir. Bunun yanında Hükümet, sivil ve askeri memurlara, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesine dair emir göndermişse de, bu emir etkisiz kalmıştır.[17] Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül 1919'da Kongre hazırlıkları için Sivas'a gelmiştir.

4.2.4. Sivas Kongresi

Sivas Kongresi hazırlıkları, Damat Ferit Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin tehdit ve engellemeleri altında devam etmiş, bu arada Kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip de etkisiz hale getirilmişti.[18]

Her türlü engellemeye ve bazı temsilcilerin gelememesine karşın, Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da toplandı. İşgaller, Sivas'ın güvensiz olduğuna dair söylentiler, parasızlık, İstanbul Hükümeti'nin tehditleri gibi etkenlerden dolayı, kongreye katılan delege sayısı beklenenin altında olmuştu.[19]

Mustafa Kemal Paşa, 38 temsilcinin katıldığı Kongre'yi açış konuşmasında, işgallere, Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerine, azınlıkların devlet kurma çalışmalarına değindi.[20] Bazı delegelerin karşı çıkmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçildiği Kongre'nin ilk üç günü, İttihatçı olunup olunmadığı, siyasetle uğraşılıp uğraşılmayacağı tartışmaları ile geçti. En yoğun tartışmalar ABD mandası fikrinin ele alındığı günlerde yaşandı. Kongre'nin beşinci gününde İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami (Danişmend) Bey ve Bekir Sami (Kunduh)

---

16 Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 2. B., YKY, İstanbul, 2002, s. 224-225.

17 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 484-485.

18 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I**, 2. B., Kent Basımevi, 1981, s. 39; **Nutuk**, C. I, s. 99-100.

19 Selek, **a.g.e.**, s. 288.

20 Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi, İkinci Kitap-Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 65-66. Erzurum ve Sivas Kongrelerini birlikte ele alan bir eser için bkz. Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, ATAM Yay., Ankara, 1997.

Bey tarafından Kongre'ye ABD mandaterliğinin kabulünü teklif eden bir önerge sunuldu ve görüşmeler 8 Eylül'de başladı. Refet Bey, Bekir Sami Bey, Osman Nuri Bey, Şükrü Bey, İsmail Hami Bey, İsmail Fazıl Paşa ve Vasıf Bey ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan zayıflığına değinerek ABD mandasının kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardı.

Hoca Raif Efendi, amacın tam bağımsızlık olduğunu belirtmiş, Ahmet Nuri Bey ise, *"bizi kurtarın"* diye yalvarmanın utanç verici olduğunu ifade etmiştir.[21] Mustafa Kemal Paşa da, sorunun daha çok *içte ve dışta tam bağımsız olma* hedefi düşünülerek değerlendirilmesini istemiştir.

Bu görüşmeler esnasında manda fikrinin daha çok İstanbul'dan gelen delegelerce savunulduğu görülmüştü. Bu tavır Anadolu delegelerinden şiddetli tepki görmüş ve sonuçta manda ve himaye reddedilerek, Amerika Birleşik Devletleri'ne Türkiye koşullarını yerinde incelemek için bir heyet göndermesini öneren bir mektup yazılması kararlaştırılmıştı. Mektup, manda veya himaye isteğini değil, adil bir barış antlaşması yapılabilmesi için Türkiye gerçeklerinin göz önüne alınması talebini içermekteydi.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni esas tutan kararlar alınmış ve çalışmalar, 11 Eylül'de tamamlanmıştır. Kongre'de alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:[22]

- Belirli bir bölge gözetilerek alınan Erzurum Kongresi kararları Sivas Kongresi'nde genişletilerek, bütün ülkeyi kapsayacak biçime sokulmuştur.
- Kongre ile bütün Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin birleştiği kabul edilerek Cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.
- Erzurum Kongresi'nin Heyet-i Temsiliye'ye ilişkin *"Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder"* ibaresi Sivas'ta *"Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder"* şeklinde değiştirilmiştir.
- Erzurum Kongresi'nin *"Osmanlı Hükümetinin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (Doğu İlleri) bırakmamak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasa, askerlik bakımlarından nasıl davranılacağının belirlenmesi ve saptanması"* ibaresi, Sivas'ta *"yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek ..."* biçiminde değiştirilmiştir.
- *"Nasıl olursa olsun yurdumuza girmeyi ve işlerimize karışmayı, Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir"* şeklindeki Erzurum Kongresi kararı Sivas'ta *"Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmenin ve işlerimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma*

---

[21] Kansu, **a.g.e.**, C. I, s. 242-245.

[22] Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yay., Ankara, 1969, s. 113-115.

amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir" şeklinde değiştirilmiştir.

Kongre'de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ülkenin tamamını temsil edecek 16 kişilik *Heyet-i Temsiliye* oluşturulmuş ve son gün kabul edilen bildiride, ülkenin parçalanamaz bir bütün olduğu kararına sınır olarak, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte elde bulunan topraklar alınmıştır. TBMM'nin açılmasına kadar varlığını sürdürecek olan Heyet-i Temsiliye, bir yürütme organı gibi icraat yapmıştır.[23] Bunun en çarpıcı örneği Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye birliklerine komutan olarak atanmasıdır. Bu arada Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı niteliği taşıyan *İrade-i Milliye* gazetesi de yayınlanmaya başlanmıştı.

Sivas Kongresi; Amasya Genelgesi'nin duyurulmasından itibaren yaşananlar dikkate alınarak değerlendirilirse; işgalcilerin ve İstanbul Hükümeti'nin bütün engellemelerine karşın direniş örgütlerinde merkezileşme sağlanmış, Milli Mücadele'nin gücü artmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği güçlenmiştir.[24]

4.3. DİĞER KONGRELER

4.3.1. Üç Liva Kongreleri

Elviye-i Selase (üç liva) olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum, Brest Litovsk Antlaşması ile Sovyet Rusya'dan alınmış, yeniden Türk topraklarının bir parçası haline getirilmişti. Ancak, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngilizler, 11 Kasım 1918'de verdikleri nota ile bu bölgenin boşaltılmasını istemişlerdi. Bölgenin Türkiye'den koparılarak, Gürcü ya da Ermeni egemenliğine girme tehlikesinin belirmesi üzerine, Kars'ta 5 Kasım 1918'de Milli İslam Şurası kurulmuştu.[25] Bu oluşumu Mondros sonrasında kurulan ilk direniş örgütü olarak görmek mümkündür. Bölgeyi savunmak ve yönetmek amacıyla oluşturulan Şura, 14 Kasım 1918'de ilk kongresini topladıktan sonra, 30 Kasım 1918'de yapılan Kars Büyük Kongresi'nde üç sancağın birleştirilmesi ve bölgenin savunulması için milis gücü oluşturulması kararlaştırıldı. 7 Aralık 1919'da Batum'un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Kars ve Ardahan'ın da işgal edileceğinin anlaşılması üzerine ise 3-7 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi toplanmıştır.

17-18 Ocak 1919'da toplanan Üçüncü Kars Kongresi'nde, Kars Milli Şurası'nın adı bütün bölgeyi temsilen Güneybatı Kafkas Hükümeti olarak değiştirildi.[26] Aynı kongrede, Hükümet'in çalışma şeklini belirleyen bir metin hazır-

---

[23] Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açılışına kadar Anadolu hareketinin icra organı olarak çalışan Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar hakkında bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yay., Ankara, 1974.

[24] Emine Kısıklı, *"Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi"*, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl: 1, S. 1, s. 39.

[25] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. B., Arba Yay., İstanbul, 1995, s. 487.

[26] Tanör, **a.g.e.**, s. 117.

lanarak 13 üyeli bir kabine oluşturuldu. Bölgedeki örgütlenme çalışmalarına destek olan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ise İstanbul'a geri çağrılmış, 13 Nisan 1919'da da Kars, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgalden sonra Ermeniler, Kars ve Kağızman'a, Gürcüler ise Ardahan ve Ahıska'ya yerleşmişlerdir.

4.3.2. Trabzon Kongreleri

Mondros Mütarekesi sonrasında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Devleti'nin kurulması veya bölgenin Ermenistan'a katılma tehlikesinin belirmesi üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu. 13 Şubat 1919'da toplanan Trabzon İl Kongresi'nde, coğrafya ve nüfus yönünden Türklerin Trabzon'da çoğunlukta olduğunu kanıtlamak, İtilaf Devletleri'ne gerçekleri anlatmak, bunun için İstanbul ve Paris'e heyetler göndermek yönünde kararlar alınmıştır. Ordu'dan Rize'ye kadar olan alanda silahlanmak için de çaba harcayan Cemiyet, Kazım Karabekir Paşa'dan da destek görmüştür.

İzmir'in işgaline tepki gösteren Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 28 Mayıs 1919'da ikinci kongresini toplamıştır. Kongre'de Pontus ve Ermenistan tehlikeleriyle baş edebilmek için daha geniş katılımlı bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır. Bu karar, Erzurum Kongresi'nin toplanması çalışmaları ile aynı döneme rastlamış ve Trabzon delegeleri de Erzurum Kongresi'ne katılmışlardır.[27]

4.3.3. Batı Anadolu Kongreleri

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Batı Anadolu'da halkın hızla örgütlenmesine yol açtı. Batı Anadolu halkı, Yunan işgalini sona erdirmek ve diğer yerleşim yerlerinin işgalini önlemek için çeşitli bölgesel kongrelerde bir araya gelmiş ve çareler aramıştır.

4.3.3.1. Balıkesir Kongresi

Hacim Muhittin Bey (Çarıklı) tarafından düzenlenen kongrede, Anadolu Türklerinin, yurtlarını Yunan işgalinden kurtarıncaya kadar savaşmaya karar verdikleri açıklandı.[28] Bağımsızlığa aykırı hiçbir karar ve önerinin kabul edilmeyeceği vurgulanan kongrede, hiçbir siyasi partiyle ilişkili olunmadığı da belirtilmiş ve bu kararlar Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletlerine telgrafla bildirilmiştir.

4.3.3.2. Nazilli Kongresi

Aydın ve Nazilli'nin Yunan kuvvetlerince işgalinden sonra toplanan Kongre'de, bölgedeki direniş grupları arasında eşgüdüm sağlamak, asker ve para te-

---

[27] Abdullah Özkan, **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yay., İstanbul, 2005, s. 813.

[28] Özkan, **a.g.e.**, s. 163.

min etmek, silah sağlamak ve depolarda saklamak gibi kararlar alınmıştır.[29] Kongre'de, Saray ve Hükümet ile ters düşülmemeye de özen gösterilmiştir.

4.3.3.3. Alaşehir Kongresi

Birinci Balıkesir Kongresi'nde alınan kararları tekrarlamak ve örgütlenmeyi genişletmek için, 16-25 Ağustos 1919'da Alaşehir'de bir kongre daha toplanmıştır.[30] Hacim Muhittin Bey'in etkili olduğu Kongre'de, Erzurum'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurulması ve Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı beliren direniş, daha örgütlü bir hale getirilmiştir. Ancak, savunulan bazı fikirler açısından bakıldığında, diğer Batı Anadolu kongrelerinde olduğu gibi Alaşehir Kongresi'nde de, İtilaf Devletleri'nden ve Osmanlı Devleti'nden hala umudun kesilmediği anlaşılmaktadır.

4.3.4. Trakya Kongreleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Trakya Türklerinin haklarını savunmak amacıyla 30 Kasım 1918'de Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Cemiyet'in girişimi ile 16 Ekim 1919'da Edirne'de bir kongre toplanmış ve örgütlenme konuları görüşülerek, oluşturulacak kurullar için seçimler yapılmıştır. Bu arada Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını, bunun gerçekleşmemesi durumunda ise Trakya'nın bağımsız bir devlet olmasını savunan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, daha sonra Anadolu hareketi ile yakınlaşmış, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Edirne şubesi haline gelmiştir.[31]

15 Ocak 1920'de toplanan İkinci Edirne Kongresi'nde ise silahlı birlik oluşturmak yönünde kararlar alınmış, ancak çeşitli nedenlerle bu kararlar gerçekleştirilememiştir. 31 Mart-2 Nisan 1920'de toplanan Lüleburgaz Kongresi'nden sonra, 9-13 Mayıs 1920'de Büyük Edirne Kongresi toplanmıştır. Kongre'de, Trakya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmaması için mücadele edilmesi, bu amaçla Paris'e bir heyet gönderilmesi, Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması halinde de her türlü vasıta ile karşı konulması yönünde kararlar alınmıştır.[32]

4.4. HEYET-İ TEMSİLİYE VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ: AMASYA GÖRÜŞMESİ

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye, öncelikli olarak Damat Ferit Paşa'nın istifasının sağlanması, İstanbul Hükümeti'ne Kongre kararları-

---

[29] İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 179.

[30] Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 184-185.

[31] Özkan, **a.g.e.**, s. 813-814.

[32] Tunaya, **a.g.e.**,s. 480.

nın kabul ettirilmesi ve Mebusan Meclisi'nin bir an evvel toplanması için çalışmalara başlamıştır.

Damat Ferit Paşa'nın istifası için İstanbul üzerinde baskı kurularak, meşru bir hükümet iş başına geçinceye kadar İstanbul ile Anadolu arasında her türlü haberleşmenin kesilmesine karar verilmiştir. Baskılara dayanamayan Damat Ferit Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa tarafından yeni hükümet kurulmuştur.[33]

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkiler, önceki hükümet dönemine göre daha olumlu yönde seyretmiştir. Bu değişiklikte, yeni hükümette Milli Mücadele'ye sıcak bakan üyelerin bulunması kadar, Heyet-i Temsiliye'nin hükümet düşürebilecek güce ulaşmasının da etkisi olmuştur. Heyet-i Temsiliye ile Hükümet arasında yapılan yazışmalardan somut sonuç elde edilememesi üzerine, Ali Rıza Paşa, Hükümet ile Heyet-i Temsiliye arasında daha sağlıklı bir ilişki kurulabilmesi için Amasya'da bir görüşme yapılmasını önermiştir.

Amasya Mülakatı ya da Protokolü olarak da bilinen ve 20-22 Ekim 1919'da gerçekleşen görüşmelerde, Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami ve Rauf beyler tarafından temsil edilirken, İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve padişahın yaveri Albay Naci Bey hazır bulunmuşlardır. Görüşmelerde şu konularda anlaşmaya varılmıştır:[34]

- Mondros Mütarekesi ile belirlenmiş olan Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması,
- Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması,
- Toplanacak Mebusan Meclisi için seçimlerin serbestçe yapılması,
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Temsil Heyeti'nin, İstanbul Hükümeti tarafından yasal bir örgüt olarak kabul edilmesi,
- İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi dışında herhangi bir barış antlaşması imzalamaması,
- Temsil Heyeti'nin, yurdun bütünlüğüne zarar vermemesi koşuluyla, İstanbul Hükümeti'nin işlerine karışmaması,
- Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da emin bir yerde toplanması.

Amasya'da görüş birliğine varılan konular, İstanbul'da pek kabul görmemiştir. Bir başka deyişle Salih Paşa, burada alınan kararları İstanbul'daki siyasal çevrelere benimsetememiştir. Sadece Mebusan Meclisi'nin toplanması kararı kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, Amasya Görüşmesi, Anadolu hareketinin kısa zamanda ne denli güçlendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu olayla İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki mücadeleyi yasadışı bir oluşum olarak görmekten vazgeçip, meşru bir hareket olarak tanımıştır. Heyet-i Temsiliye için siyasal bir

---

[33] **Nutuk**, C. I, s. 127.

[34] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 146.

başarı olan görüşme, Anadolu hareketine karşı çekingen davranan kişileri de etkilemiş, onların ulusal mücadeleye daha yakın durmalarını sağlamıştır.

Amasya Görüşmesi'nden sonra Heyet-i Temsiliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ülke genelinde güçlendirmek, Mebusan Meclisi seçimlerini gerçekleştirmek ve işgallere karşı direnişi düzenlemek için yoğun mesaisini sürdürmüştür. Beliren önemli sorunlardan biri de, Mebusan Meclisi'nin nerede toplanacağı konusu olmuştu. Bu hususta kesin karara varmak için, Mustafa Kemal Paşa, 16-28 Kasım 1919'da Sivas'ta üst düzey komutanlarla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak kararlar karşısında nasıl hareket edileceği, Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye ve direniş örgütlerinin izleyeceği çalışma şekli de tartışılmıştır.[35] Görüşmelerde, Kongre kararlarına uyulmasının takip edilmesi, Meclis'in güvenlik içinde toplanması, ordunun ulusal iradenin emrinde olması yolunda kararlar alınmış ve Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kararı benimsenmiştir.

4.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN ANKARA'YA GELMESİ

Mebusan Meclisi için seçimlerin yapıldığı günlerde, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, 18 Aralık 1919'da Sivas'tan hareket ederek, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştılar. Seçimler sonrası İstanbul'da yaşanacak siyasal gelişmeleri izleyebilmek, cephelerle yakından ilişki kurabilmek gibi nedenlerle gerçekleşen yolculuktan sonra Ankara, Milli Mücadele'nin merkezi olmuştur.[36] Ankara'nın merkez olarak tercih edilmesinde, bütün cephelere eşit uzaklıkta olmasının, coğrafi açıdan güvenli bir bölgede yer almasının, demiryolunun kente kadar ulaşmasının ve kentte telgrafhanenin bulunmasının büyük rolü olmuştur. Ankara halkının Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına sahip çıkması ve desteklemesi de, bu kentin merkez olarak benimsenmesini olumlu yönde etkilemiştir.

Bu arada Mebusan Meclisi seçimleri tamamlanmış ve büyük çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri mebus seçilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın boykot ettiği seçimlerde, Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Mebusu seçilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki ilk günlerinde, Mebusan Meclisi'ne seçilen ve Ankara'ya gelebilen mebuslarla görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmelerde Erzurum ve Sivas kongrelerinde şekillenen, bizzat kendisi tarafından kaleme alınan ve bağımsız bir Türk devletinin kuruluş prensipleri olarak kabul edilen Misak-ı Milli hakkında mebuslarla konuşmuş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Anadolu ve

---

[35] **Nutuk**, C. I, s. 167-168; Tansel, **a.g.e.**, s. 166-167.

[36] M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.e.**, C. II, 1959, s. 291–292. Mustafa Kemal'in Ankara'daki ilk dönem çalışmaları ve karşılaşılan sorunlara dair önemli bir tanıklık için bkz. Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve kendisinin Meclis Başkanı seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği başlıca isteklerdi.

4.6. OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN TOPLANMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Meclis'e, Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa değil, Reşat Hikmet Bey başkan seçilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamış, yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur.

Meclis'te bulunan vatansever mebusların çalışmaları sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın taslağını hazırladığı belgeye son şekli verilmiş ve 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli adıyla kabul edilmiştir.[37] 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurulan Misak-ı Milli'nin hükümleri şunlardır:[38]

- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada işgal edilmemiş olan Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklar vatanın ayrılmaz bir parçasıdır. Arapların çoğunlukta bulunduğu yerlerde ise halk oylaması yapılmalıdır.
- Kars, Ardahan ve Artvin'de gerekirse yine halkoyuna başvurulabilir.
- Batı Trakya'nın durumunun tespiti için halk oylaması yapılmalıdır.
- İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlandığı takdirde Boğazlar dünya ticaretine açılabilir.
- Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla kabul edilecek ve düzenlenecektir.
- Milli ve ekonomik gelişmemizi engelleyecek siyasi, mali ve adli sınırlamalar kabul edilemez.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların devamı niteliğindeki Misak-ı Milli hükümleri ile Türk vatanının sınırları belirlenmiştir. Türk ulusunun asgari isteklerini tüm dünyaya duyuran bu belge, iki ana ilke üzerine inşa edilmişti: Toprak bütünlüğü ve tam bağımsızlık.

4.7. İSTANBUL'UN RESMEN İŞGALİ

Misak-ı Milli'nin kabulü ve ilanı, Maraş'ın Fransızların kontrolünden çıkması, Urfa'daki direnişin yoğunlaşması ve Batı Anadolu'daki Yunan ordusunun aleyhindeki gelişmeler, İtilaf Devletleri'ni harekete geçirmiş ve daha sert politikalara yönelmelerine neden olmuştur. Bunun sonucunda, önce Ali Rıza Paşa'ya baskı yapılmış ve çekilmesi sağlanmıştır.[39]

Bu arada 14 Şubat 1920'de yapılmış olan Londra'daki toplantıda, İstanbul'un resmen işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiz hale getirilmesinin Os-

---

[37] Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I, s. 87.
[38] **Nutuk**, C. I, s. 196-197.
[39] Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I, s. 97.

manlı yönetiminden istenmesi gündeme gelmiştir.[40] Sonuçta Türklerin direnişi kırmak isteyen İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir.

İtilaf Devletleri yayınladıkları bildiride; işgalin geçici olduğunu, Saltanat makamını güçlendirmeyi amaçladıklarını, ancak taşrada isyan çıkması halinde İstanbul'un Türklerden alınacağını duyurmuşlardır. İşgal sırasında, İngilizler Şehzadebaşı Karakolu'ndaki Türk askerlerini şehit etmişler ve Mebusan Meclisi'ni basarak bazı mebusları tutuklamışlardır.[41]

İstanbul'da parlamentonun çalışmasının mümkün olmadığını gören Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yayınladığı bir genelgeyle Ankara'da yeni bir parlamentonun toplanacağını, bunun seçimlerinin yapılması gerektiğini bildirmiştir.[42]

Yaşanan gelişmeler, Meclis'in İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanmasını savunan, ancak en yakın arkadaşlarına bile bu fikrini kabul ettiremeyen Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülerini doğrulamıştı. İşgali Manastırlı Hamdi Bey'in çektiği telgrafla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, çeşitli ülkelerin parlamentolarına çektiği telgraflarla olayı protesto ederken şu önlemlere başvurmuştu:[43]

- İstanbul ile haberleşmenin derhal kesilmesi,
- İstanbul'da yapılan tutuklamalara karşılık Anadolu'da İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanması,
- Anadolu'ya düşman askeri nakledilmesini engellemek için Geyve ve Ulukışla civarındaki demiryollarının tahrip edilmesi,
- Anadolu'daki bütün mali kuruluşların kıymetli eşya ve para miktarını tespit ettirerek İstanbul'a gönderilmesinin yasaklanması.

Bu arada işgalin ilk günlerinde Padişah Vahdettin, Rauf Bey başkanlığındaki heyet ile görüşmüş ve işgalcilerin çok güçlü olduğunu söyleyerek sükunet tavsiye etmiştir. Öyle ki, İtilaf Devletleri tarafından basılan Mebusan Meclisi'ni Vahdettin, 11 Nisan'da feshetmişti. Diğer yandan Ali Rıza Paşa'dan sonra hükümeti kuran Salih Paşa da istifa etmek zorunda kalmış ve yerine bir kez daha Damat Ferit Paşa sadrazam olarak atanmıştı. İstanbul'un işgali, artık bu kentin vatanseverler için yaşanılmaz bir şehir olduğunu göstermiş ve tek umudun Ankara olduğunu kanıtlamıştı. Bu nedenle işgali izleyen günlerde, İstanbul'dan Ankara'ya yoğun bir aydın, subay ve bürokrat göçü başlamıştı.

---

[40] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yay., Ankara, 2004, s. 290.

[41] Selek, **a.g.e.**, s. 333.

[42] **Nutuk**, C. I, s. 420-421.

[43] Selek, **a.g.e.**, s. 335-336.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ARIBURNU, Kemal; **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt I-III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), Cilt II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt II, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Cilt I, 2. Basım, Kent Basımevi, 1981.

ÇİL, Yüksel; **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum, 2003.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap - Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

_____; **Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap - Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.

İĞDEMİR, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.

KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KARABEKİR, Kazım; **İstiklâl Harbimiz**, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, (t.y.)

KISIKLI, Emine; *"Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi"*, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl: 1, Sayı:1.

MEYDAN, Sinan; **Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları - Parola: Nuh**, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş, İstanbul, 2009.

MUMCU, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 11. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988.

NADİ, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

ÖZAKMAN, Turgut; **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele - Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

ÖZKAN, Abdullah; **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2005.

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987.

SONYEL, Salahi R; **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

SÜRMELİ, Serpil; *"Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi"*, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1997, Yıl: 10, Cilt 5, Sayı: 19.

TANÖR, Bülent; **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim; **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu

Dr. Hasan DİNÇER

5.1. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TOPLANMASI

Misak-ı Milli'nin ilanı üzerine İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal etmesi, Kurtuluş Savaşı'nda yeni bir dönem başlatmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul'un resmen işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de yerel yönetimlere ve kolordu komutanlarına yönelik bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını ifade eden Mustafa Kemal Paşa,[1] seçimlerin on beş gün içinde yapılmasını, mebusların Ankara'ya gelmelerini ve dağılmış olan Mebusan Meclisi üyelerinden gelebilecek olanların da, yeni meclise katılmasını istemiştir.

Yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen mebusların katılımıyla, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da ilk toplantısını yapmıştır.[2] Birinci TBMM, Cuma günü, namazı müteakip, dualarla açılmıştır. Amaç, İstanbul'daki çevrelerin Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketinin dine karşı olduğuna dair propagandalarını boşa çıkarmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kalıcı bir kurum olduğu ve devrimci niteliği, Mustafa Kemal Paşa'nın önergesinin kabul edilmesiyle ilk günden itibaren belirmiştir. Meclis Başkanı da seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın önergesi şu şekildedir:

- Hükümet kurmak zorunludur.
- Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak, ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

---

1 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 420-421; Amasya Genelgesi ve Erzurum-Sivas Kongrelerinden TBMM'nin açılışına bağlanan tarihsel süreç hakkında bkz. Gencay Şaylan, *"TBMM'nin kuruluşu ve Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2662-2665.

2 Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s. 167.

- Meclis'te beliren ulusal iradenin, yurdun yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.
- Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman, Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunu alır.[3]

Önergeye bakıldığında; birinci maddede, hükümet kurulmasının zorunlu olduğunun belirtilmesi, İstanbul Hükümeti'nin yok sayıldığını ve yeni bir devletin kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.[4] İkinci maddede Meclis'in kalıcılığına işaret edilirken, üçüncü maddede ülkenin kaderine sadece Meclis'in egemen olacağı belirtilmiştir. En önemlisi de Meclis'in, kendi üstünde herhangi bir gücün varlığını kabul etmemesidir. Meclis'in yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplaması ise diğer hükümleri tamamlamaktadır. Saltanat-Hilafet makamının durumunda ise bir belirsizlik vardır. Ülkenin içinde bulunduğu koşullardan dolayı, şimdilik bu kurumların varlığı ile ilgili somut bir karar alınmamış, ancak bir itaat izlenimi yaratacak tavır da sergilenmemiştir. Önergede yer alan hükümler bir bütün olarak incelendiğinde, TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulmuş olduğu görülmektedir.

5.2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, Birinci Meclis, yeni seçilenler ve İstanbul'dan gelen mebuslardan oluşmuştur. Dönemin koşullarından dolayı mebusların aynı zamanda komutanlık, valilik gibi askeri ya da sivil görevleri de üstlenebilmesi nedeniyle Meclis, çoğu zaman tam üye sayısıyla toplanamamıştır. Genç üyelerden oluşan Birinci Meclis'te, asker, bürokrat, gazeteci, toprak ağası, tüccar, eşraf, din adamı kimliğinde çeşitli toplumsal gruplardan ve mesleklerden kişiler mebus olarak yer almıştır. Bu bakımdan Birinci Meclis her yönüyle bir halk meclisi niteliği taşımaktadır.

Yine Birinci TBMM, bazı araştırmacılar tarafından, Cumhuriyet tarihinin en demokratik meclisi olarak kabul edilmektedir. Çeşitli mesleki grupların yanı sıra, birbirinden çok farklı dünya görüşleri de Meclis'te temsil imkânı bulmuştur. Hiçbir siyasal partinin olmadığı Birinci Meclis'te, İttihatçılıktan Bolşevikli-

---

3 *"...24 Nisan tarihli konuşmanın ışığında kabul edilen önerge, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kadarki dönemde bir tür "geçici Anayasa" niteliğindeydi."* Bülent Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2. B., Der Yay., İstanbul, 1995, s. 195.

4 9 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de okunan ilk hükümet programında temel hedefin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğu belirtilerek; bayındırlık, maliye, eğitim alanlarında yapılacak işlere yer verilmiştir. İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s. 9-13; 1920-1983 arası dönemde kurulan hükümetlerin programlarında beliren temel politikalar ve kabine üyeleri hakkında bilgi için bkz. Neşe Erdilek, *"Hükümetler ve Programları"* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 968-1046.

ğe, Hilafetçilikten Cumhuriyetçiliğe uzanan siyasal fikirler yelpazesinde, her görüş özgürce temsil edilmiştir. Ayrıca kişisel otoriteye karşı çıkılarak Meclis üstünlüğü ilkesi titizlikle hayata geçirilmiştir.

Birinci TBMM'yi demokratik yapan bir başka unsur da, siyasal fikirleri birbirine yakın kişilerin Meclis'te oluşturduğu gruplardır.[5] İstiklâl Grubu, Tesanüt Grubu, Halk Zümresi ve Islahat Grubu gibi isimlerle anılan bu gruplardan her biri adeta bir siyasal parti gibi hareket etmiştir. Bu gruplar aracılığıyla Meclis çalışmaları ve Hükümet'in faaliyetleri denetlenmiş, canlı bir tartışma ortamında her türlü görüş ve düşünce ifade edilebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan mebuslar Birinci Grup olarak adlandırılan Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu bünyesinde toplanırken, muhalif mebuslara İkinci Grup adı verilmiştir.[6]

Birinci TBMM, daha ilk günden itibaren kendisini kurucu bir meclis olarak görmüş, yeni bir devlet kurmanın bütün gereklerini adım adım gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede 25 Nisan'da altı kişilik *Geçici İcra Heyeti*, 3 Mayıs 1920'de 11 kişilik *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* kurulmuştur. Bu arada 30 Nisan'da Avrupalı devletlere Meclis'in açılışı duyurulurken, İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ve yapacağı antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayacağı bildirilmiştir.

TBMM'nin 29 Ekim 1923 yılına kadar sürdürdüğü çalışma sistemi, *Meclis Hükümeti Sistemi* olarak adlandırılmaktadır.[7] Milli birliği sağlamak, işgalcilere ve İstanbul Hükümeti ile Padişah'ın yıkıcı etkilerine karşı mücadele edebilmek için, bütün yetkileri kendinde toplayan TBMM, bu olağanüstü dönemde Meclis Hükümeti Sistemi'ni benimsemiştir. Kuvvetler Birliği ilkesinin katı bir uygulaması olan Meclis Hükümeti Sistemi'nde, Devlet Başkanı ve Başbakan bulunmamakta, bu görevleri fiilen Meclis Başkanı üstlenmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Vekiller Heyeti Başkanlığı'nı bir süre sonra Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakmıştır. Yine bu sistemde Bakanlar tek tek Meclis tarafından seçilmekte ve Meclis'in vekili anlamında *Vekil* sıfatını kullanarak hükümet işlerini yürütmektedirler. Daha açık bir ifadeyle yürütme yetkisi, Meclis tarafından kendi içinde bir kurula bırakılmıştır. Bu nedenle de Birinci Meclis'te Ve-

---

5 Birinci Meclis'te oluşan gruplar, milletvekillerinin sosyo-ekonomik kökenleri ve eğitim düzeyleri hakkında bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1997, s. 81-85, 88-91, 153-188; TBMM'nin nitelikleri, Doğu ve Batı kaynaklı ideolojiler karşısındaki tavrı hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1981; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları ve Meclis'e hakim olan bağımsızlıkçı zihniyet hakkında bkz. Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

6 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 109, 571. Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki temel görüş ayrılıkları hakkında bkz. Ahmet Kotil, "*Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2007.

7 Tanör, **a.g.e.**, s. 198.

killer, sorumlu olduğu Vekâletin faaliyetleri konusunda sıkı bir biçimde denetlenmişler ve Meclis kararı ile görevlerinden alınabilmişlerdir.

Yasama ve yürütmeyi bünyesinde toplayan Birinci TBMM; yargıyı da kontrol etmiş, özellikle İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla varlığını ve otoritesini kabul ettirme yoluna gitmiştir.

5.3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER

5.3.1. Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum

İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra, Salih Paşa da baskılara dayanamayarak istifa etmiş, 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa Sadrazam olarak yeni hükümeti kurmuştur. TBMM'nin kuruluş çalışmaları sırasında yeniden hükümet kuran Damat Ferit Paşa, Meclis'in açılmasını önlemek ve halk desteğinden yoksun bırakmak için yoğun çaba harcamıştır. Bu çerçevede Anadolu'da halkın dine ve geleneksel kurumlara/kişilere olan saygı ve bağlılığı kullanılmak istenmiştir. TBMM'nin açılmasından hemen önce, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından yayınlanan fetva ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının eylemleri din dışı bir oluşum olarak gösterilmiş ve öldürülmelerinin dinen uygun olduğu duyurulmuştur.[8] Ancak Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin karşı fetvası ile İstanbul kaynaklı fetva boşa çıkarılmaya çalışılmıştır.[9]

Öte yandan, aynı dönemde, İstanbul Hükümeti 18 Nisan 1920'de İngilizlerin de yardımıyla Hilafet Ordusu'nu (Kuvayı İnzibatiye) kurarak Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmak üzere İzmit civarına göndermiştir.[10]

5.3.2. TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar

Anadolu'da 1919 yılından itibaren ayaklanmalar görülmeye başlanmıştı. Önceleri Heyet-i Temsiliye'ye ve Kuvayı Milliye'ye karşı gerçekleşen ayaklanmalar, TBMM'nin açılmasından sonra, bu kurumun varlığını ortadan kaldırmaya dönük olarak sürmüştür. Bu arada İtilaf Devletleri'nin desteğini alan azınlıklardan Ermeniler ve Rumlar da, Anadolu'da devlet kurmak ve İtilaf güçlerinin işgallerine gerekçe yaratmak amacıyla çeşitli ayaklanmalar çıkarmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki kurtuluş mücadelesinin giderek halk nezdinde kabul görmesiyle Padişah ve İstanbul Hükümeti, kurtuluş mücadelesini zayıflatmak amacıyla Türk-Müslüman kitleyi ayaklandırmaya yönelmiştir. Halkın dine, geleneksel değerlere ve kurumlara/kişilere bağlılığı, hangi tarafın yanında yer alması gerektiği konusunda yaşadığı ikilem, dönemin haber alma kaynaklarının yetersizliği ve yoksulluk gibi olgular, ayaklanmaların çıkışını kolay-

---

[8] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 477.

[9] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 90-91.

[10] Goloğlu, **a.g.e.**, s. 152.

laştırmıştır. TBMM'nin açılmasından sonra, İstanbul'daki çevreler ve işgalciler tarafından da desteklenen bu ayaklanmalarda, belirgin bir artış görülmüştür.

Düzenli Ordunun kurulması sırasında, Meclis'in emrine girmek istemeyen, Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe gibi bazı Kuvayı Milliyeciler de ayaklanma çıkarmışlardır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'da çıkan başlıca ayaklanmalar şunlardır:[11]

- ✓ Pontus Ayaklanması (1919–1923)
- ✓ Birinci Anzavur Ayaklanması (1 Ekim–25 Aralık 1919)
- ✓ İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat–19 Nisan 1920)
- ✓ Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı) – 26 Ekim 24 Aralık 1919
- ✓ Düzce Ayaklanmaları (13 Nisan–23 Eylül 1920)
- ✓ Yozgat Ayaklanmaları (15 Mayıs–30 Aralık 1920)
- ✓ Yıldızeli Ayaklanması (14 Mayıs–12 Haziran 1920)
- ✓ Konya Ayaklanması (2 Ekim–22 Kasım 1920)
- ✓ Cemil Çeto Olayı (20 Mayıs–7 Haziran 1920)
- ✓ Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran–8 Eylül 1920)
- ✓ Koçgiri Ayaklanması (6 Mart–17 Haziran 1921)

5.3.3. TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler

TBMM, 23 Nisan 1920'de açıldığında, varlığını kabule yanaşmayan Saray ve İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra, işgalci güçlerle de karşı karşıya kalmış ve bu devletlerin destekledikleri bazı ayaklanmalarla da uğraşmıştır.

TBMM'nin varlığını ve otoritesini kabul ettirmek için, 29 Nisan 1920'de *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* kabul edilmiştir.[12] Söz konusu kanun ile Meclis, kendisine yönelen sözlü de olsa her türlü saldırıyı vatana ihanet sayacağını ve idamla cezalandıracağını duyurmuştur.

İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu işlemler geçersiz sayılmış ve ayrıca İstanbul ile haberleşme ve resmi evrak alış verişi yasaklanmıştır. Bu yolla Anadolu'daki sivil ve askeri bürokrasi TBMM'ye bağlı hale getirilmeye çalışılmıştır.

TBMM, 7 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile 16 Mart 1920'den sonra, TBMM onayı olmaksızın İstanbul Hükümeti'nce yapılmış ve yapılacak her türlü antlaşmayı geçersiz saydığını duyurmuştur.

Yine ayaklanmaları bastırmak ve aynı zamanda asker kaçaklarını toplamak amacıyla Eylül 1920'de *İstiklâl Mahkemeleri* kurulacak ve *Firariler Hakkında*

---

[11] 1919–1921 arası dönemde yaşanan ayaklanmalar hakkında bkz. **Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, C. VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974; Anzavur Ayaklanması hakkında bkz. Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965, s. 41-69; Rüknü Özkök, **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

[12] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 349-350.

Kanun çıkarılacaktır.[13] TBMM, asker kaçakları için oluşturulacak bu özel mahkemelerde Meclis üyelerinin görev yapmasını kararlaştırmıştır. Söz konusu mahkemeler asker kaçaklarının yanında vatana ihanet kapsamına giren fiilleri işleyen kişileri de yargılamıştır. İstiklâl Mahkemelerinin verdiği kararlar kesin olduğu için hemen uygulanmıştır. Bu nedenle yargılama süreci kısalmış ve ayaklanmalar kısa zamanda bastırılmıştır. Bu mahkemeler Cumhuriyetin ilk yıllarında da faaliyet gösterecek ve bu kez yeni rejimin yerleşmesi için çalışmalar yapacaktır.

5.4. SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI

5.4.1. Sevr Antlaşması'nın İmzalanma Süreci

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleriyle Paris Barış Konferansı'nda belirlenen esaslar çerçevesinde bazı antlaşmalar imzalanmasına karşın, 1920 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşma henüz imzalanmamıştır. Hem Anadolu'daki direniş hem de İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıkları, gecikmenin başlıca nedenleriydi. Ancak Misak-ı Milli'nin ilanı ve daha sonra TBMM'nin açılması gibi gelişmeler, Batılı devletleri bir araya getirmiş ve 18-26 Nisan 1920'de San Remo'da bir konferans düzenlenmiştir.

İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanlarının katıldığı Konferans'ta, Osmanlı topraklarının paylaşım planına son şekli verilmiş ve bu metin Paris'e çağırılan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyetine bildirilmiştir. Cevap için bir ay süre tanınan Heyet, antlaşma metnini çok ağır bulduğunu açıklamış ve bazı iyileştirmeler istemişse de, İtilaf Devletleri buna olumsuz yanıt vermiştir.[14] Bu arada Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imzalamasını hızlandırmak için İngilizlerin desteğindeki Yunan ordusu, 22 Haziran'dan itibaren işgal sahalarını genişleterek Nazilli, Balıkesir, Bursa, İzmit, Uşak, Alaşehir ve Edirne'ye girmiştir.[15] İngilizler ise Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkarmışlardır.

Bu askeri gelişmeler, zaten zayıf olan Osmanlı Hükümeti'nin direncini tümüyle kırmıştır. Antlaşmayı imzalamaya taraftar olmakla birlikte, sorumluluğu tek başlarına almak istemeyen Vahdettin ve Damat Ferit Paşa, konunun Padişahın oluşturduğu *Saltanat Şurası*'nda görüşülmesini sağlamışlardır.[16] Aslında, Osmanlı Anayasası'na göre bir antlaşmanın yürürlüğe girmesi için parlamento onayından geçmesi gerekli idi. Ancak Osmanlı Parlamentosu dağıtıldığı için bu mümkün olamamış ve kendilerine göre bir hukuki çözüm bulmak için Saltanat

---

[13] İstiklâl Mahkemeleri'nde gerçekleştirilen yargılamalar, verilen hükümler ve Mahkeme üyeleri hakkında bilgi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988.

[14] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, C. II, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1991, s. 79-84.

[15] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984, s. 230.

[16] Sirel Münir, *"Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı"* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S. 4, Ankara, 1968, s. 15-21.

Şurası toplantıya çağrılmıştır. 22 Temmuz 1920'de toplanan Saltanat Şurası'na Veliaht Abdülmecit ve Damat Ferit Paşa'dan başka, görev başındaki veya emekli üst düzey askeri ve sivil bürokratlar katılmıştır. Görüşmeler sonunda, Emekli topçu General Rıza Paşa dışında, Şura'ya katılan tüm üyeler barış metninin onaylanması yönünde oy vermiştir. Böylece antlaşmanın imzalanmasının önündeki hukuki (!) engel de kalkmış ve Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'ten oluşan Osmanlı Heyeti, 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.[17]

5.4.2. Sevr Antlaşması'nın Başlıca Hükümleri ve Önemi

- Boğazlardan geçiş serbest olacak ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecektir. Yasama ve yargı yetkisine sahip olan komisyonun kendi polis örgütü, bütçesi ve bayrağı da olacaktır.
- Türkiye, imparatorluktan ayrılan topraklardaki Müslümanlar üstündeki dinsel egemenliğinden ve kaza haklarından vazgeçecektir.
- İzmir, Ege Bölgesi ve Trakya bölgesi Yunanistan'a verilecektir.
- Antalya ve Konya civarı İtalyanların nüfuz bölgesi olacaktır.
- Çukurova bölgesi, Malatya-Sivas-Mardin bölgesi Fransızların nüfuz alanı olacaktır.
- Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulacak ve bir özerk bölge oluşturulacaktır.
- Padişahın korunması için 700 kişilik bir güç oluşturulacaktır. Türkiye'nin sadece 35000 kişilik ve top kullanmayan bir jandarma gücü olacaktır. Subay ve diğer yöneticilerin sayısı bu sayının 1/12'sini geçemeyecektir.
- Azınlıkların hakları genişletilecektir.
- Kapitülasyonlar ile elde edilen haklar genişletilecektir.
- Türkiye'yi askerlik konularında denetlemek için *müttefikler arası düzenleme ve denetleme komisyonları* kurulacaktır.
- Türkiye'nin hava kuvvetleri ve savaş uçakları olmayacaktır.
- Türkiye bu antlaşmadan önceki olaylar için İtilaf Devletlerinden mali taleplerde, tazminat isteklerinde bulunamayacaktır.
- Suriye Fransa'ya, Arabistan ve Irak İngiltere'ye verilecektir.
- Türkiye'nin yapacağı bütün iki taraflı anlaşmalar müttefiklerce denetlenecektir.
- Türkiye hiçbir ülke ile askeri konularda ilişki kuramayacaktır. Türk uyruklu kimseler yabancı ülkelerde askeri hizmetler üstlenmeyecekler, ama örneğin Afrika'da savaşan Fransız ordusunda görev alabileceklerdir.

---

[17] Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 41.

- Türkiye savaşta müttefiklere büyük ziyanlar vermiştir. Kaynakları kıt bir ülke olan Türkiye bu zararları tazmin etmek, aynı zamanda gelişmesini sürdürmek zorundadır. Bunun için gerekli önlemleri almak amacıyla bir Maliye Komisyonu kurulacaktır.
- Müttefikler kendi telgraf-telefon hattı ve posta işletmelerini tekrar kuracaklardır.
- Türkiye'nin Kabotaj hakkı olmayacaktır. Müttefikler Türk limanlarında istedikleri gibi insan ve eşya nakledebileceklerdir. Türkiye 1600 tondan yukarı gemilerini müttefiklere teslim edecektir.
- Türkiye kendi bölgesindeki su sistemini oluştururken (baraj, su yolu, sulama şebekesi vs.) komşuları ile anlaşacaktır. Anlaşamadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından seçilecek bir hakemle çözüme bağlanacaktır.
- Türkiye limanlar, su yolları ve demiryollarından transit geçen mallardan vergi almayacaktır. Türkiye, limanlarında müttefiklerin faaliyetlerine istediği vergileri de uygulayamayacaktır.
- Türkiye, transit su yolları, limanlar, demiryolları konusundaki bütün uluslararası anlaşmalara girmeye zorunlu olacaktır.
- İstanbul Constantinople'dur. Türkiye'nin başkenti Constantinople'dur ve Sultan burada oturacaktır. Ancak Türkiye, anlaşma ile kendisine verilen görevleri yerine getirmezse bu statüde değişiklik yapılmasını, yani kendisine bırakılan hakların da elinden alınmasını peşinen kabul etmektedir.
- İngiltere sömürgelerinde uygulayacağı politikalarda Halifenin adını kullanacaktır.[18]

Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silindiği gibi, Türk topraklarının paylaşılmasıyla ilgili projelerde de son aşamaya gelinmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların en ağırı olarak nitelenen Sevr Barış Anlaşması ile İtilaf Devletleri, Misak-i Milli'de yer alan ilkeleri tanımadıklarını ortaya koymuşlardır.

Ancak, Sevr Antlaşması hem hukuken hem de fiilen ölü doğmuş bir antlaşmadır. Fiilen ölü doğmuştur, çünkü Türk ulusunun direnişi karşısında uygulama safhasına geçememiştir. Herhangi bir parlamento onayından geçmediği için de hukuken ölü doğmuş bir antlaşmadır.

5.4.3. TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi

Antlaşmanın imzalanması Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, bazı gazeteler siyah çerçeveler ile basılırken, İstanbul'daki bazı eğlence yerleri

[18] Cahit Kayra, **Sevr Dosyası Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?**, 2. B., Büke Yay., İstanbul, 2004, s. 91-106; Meray – Olcay, **a.g.e.**, s. 57-185.

de kapatılmıştır.[19] Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından TBMM, 19 Ağustos 1920 tarihinde yapmış olduğu toplantı sonunda Sevr Antlaşması'nı tanımadığını duyurmuş, antlaşmayı onaylayan Saltanat Şurası üyelerini ve imzalayan heyet üyelerini vatan haini sayarak vatandaşlıktan çıkarmıştır.[20]

5.5. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düzenli orduyu kurması birdenbire gerçekleşmemiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren[21] vatansever Türk subayları, mevcut ordu birliklerini imkânların elverdiği ölçüde elde tutmak istemişler ve çarpışma gücüne sahip her askeri birimi savunma işlerinde kullanmışlardır.[22] Bu nedenle düzenli ordunun kurulmasını Mondros Mütarekesi ile ortaya çıkan durumdan başlayarak incelemek gerekmektedir.

Bu mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Genelkurmayı iki önemli görevle karşı karşıya bulunuyordu: "*Elde kalan ordu birliklerini yeni duruma göre düzenlemek ve bu birliklerin mütareke şartlarına uygun çeşitli kadrolarını (insan, silah, cephane vs.) saptamak.*"

Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesine göre Osmanlı Hükümeti, sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek en aşağı miktardaki kuvvetlerin dışında kalanını terhis etmeyi ve mevcut birliklerin sayı ve durumlarını, yenen devletlerle görüşerek saptamayı kabul etmişti.[23] Buna göre Osmanlı Genelkurmayı mütareke dönemi için 2 Ocak 1919'da General Wilson'a verdiği bir yazı ile orduyu dokuz kolordu ve yirmi tümen halinde yeniden örgütlemek kararında olduğunu bildirmişti. Nitekim mütareke metninde elde kalacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya sayısından söz edilmeyerek, yalnız insan mevcudu kayıt altına alınmıştı. Mütarekenin bu boşluğundan yararlanma yoluna giden Osmanlı Genelkurmayı, halihazırda zayıf da olsa, ileri de mevcutlarının artırılma imkânını elde saklı tutmayı uygun bulmuştu.[24]

Osmanlı Genelkurmayı ile galip devlet komutanlıkları arasında bu konu ile ilgili yazışma ve temaslar yaklaşık bir yıl kadar sürmüş, ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali[25] ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni Türk

---

19 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, C. II, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 192.

20 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 117.

21 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I – Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 7–8.

22 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 6.

23 **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, C. IV, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 6.

24 **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, 3. B., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 52-53.

25 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yay., İstanbul, 2000, s. 345–346.

Devleti'nin kurulmasıyla bu çalışmalar fiilen hükümsüz kalmıştır.[26] Bununla beraber Osmanlı Genelkurmayının zayıf mevcutlu da olsa, çok sayıdaki kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını koruması, o zamanki şartlara göre bağımsızlık savaşını başlatan düzenli Türk Ordusu'nun kurulmasında çok yararlı bir etken olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesiyle birlikte haksız işgaller başlamış, buna karşı koymak isteyen yurtsever subaylar düşman kuvvetlerince yakalanarak hapse atılma ya da sürgüne gönderilme yoluyla susturulmak istenmişti. Osmanlı ordusu bu haksızlıklar karşısında, İstanbul Hükümetini direnmeye zorladıysa da, bunda bir başarı sağlayamamıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi unvanı ile Samsun'a çıkması ve Havza'dan itibaren birliklere gönderdiği direktiflerde her işgal eylemine mutlak surette karşı koymak gerektiğini bildirmesi, bu konuda sağlam temeller atmıştı.[27] Özellikle İzmir'in işgalinin yurt çapında yaratmış olduğu şiddetli tepkiler, Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi değerlendirilmişti[28]. Her yerde düzenlenen çeşitli miting ve toplantılardan başka dernekler kurulmaya başlanmış ve bu dernekler ellerindeki imkânları seferber ederek kendi bölgelerinde ufak çapta birlikler hazırlayıp direnişe geçmişlerdi. Böylece Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin emir ve komuta yetkisi Mustafa Kemal Paşa'da toplanıyor ve ulusal düzenli ordunun kurulması yolundaki adımlar böylece atılmış oluyordu.[29]

Kuvayı Milliye, diğer adı ile Milli Kuvvetler, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve Anadolu'da ilerlemeleri üzerine kurulan, düşmana karşı savaşan ilk çete ve savunma kuruluşlarıdır.[30] Kuvayı Milliye'nin oluşturulması fikri, Yunanlıların İzmir'e çıkışı sırasında bölgede bulunan 17. Kolordu'nun 56. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları Albay Bekir Sami, Albay Kâzım (Özalp), General Yusuf İzzet gibi bazı komutanların kendi bölgelerinde yapıcı etkinlikleri sonunda Kuvayı Milliye örgütü fikri bütün Batı Anadolu'da benimsenmiş ve gittikçe genel bir nitelik almıştır. Ayvalık, Bergama, Alaşehir, Çine, Salihli, Aydın, Denizli, Muğla, Ödemiş'te kuruluşu gerçekleşen Kuvayı Milliye'nin daha sonra işgale uğrayan diğer bölgelerde de kurulduğu görülecektir.[31]

İşgal edilen alanlarda oluşturulan Kuvayı Milliye birlikleri başlangıçta Temsil Heyeti'ne, daha sonra TBMM'nin açılması ve Hükümetin kurulmasıyla da Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmışlardır. Fakat Kuvayı Milliye birlikleri,

---

[26] İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s. 55-70.

[27] Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** ATAM Yay., Ankara, 1990, s. 171-172.

[28] Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919–1921**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 60.

[29] Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 171-172.

[30] Kâzım Özalp, **Milli Mücadele 1919–1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 12-14.

[31] Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele,** TTK Yay., Ankara, 1955, s. 7; **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi,** C. II, Kısım I, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1965, s. 107-108.

tüm çabalara rağmen askeri bir disiplin ve hiyerarşi içine sokulamamıştır. Bu birlikler düşmana zarar vermiş, ama ilerlemesini durduramamıştır. Her Kuvayı Milliye grubu, kendi şefinin emrini dinlemiş, yakaladıkları asileri kendi yöntemleriyle cezalandırmış ve son zamanlarda bazen halktan zorla malzeme alma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla devlet düzeni içinde, bu tür davranışlar asla hoş görülmemiştir.[32]

Bu gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa, gerçek bir ordunun kurulması zamanının geldiğini anlamıştır. Yunanlıların 22 Haziran 1920'de başlatmış olduğu taarruz karşısında Kuvayı Milliye birliklerinin tutunamamış olması, Mustafa Kemal Paşa'ya düzenli bir ordunun kurulması için fırsat vermiş ve TBMM'nin kararı ile Anadolu halkından son bir fedakârlık istenmiştir.[33] Kuvayı Milliye'nin durumunun tartışıldığı günlerde, Çerkez Ethem'in Yunanlıların eline geçmiş olan Gediz'e, TBMM'nin bilgisi dışında, başına buyruk olarak bir taarruz düzenlemesi ve bu saldırının başarısızlıkla sonuçlanması bardağı taşıran son damla olmuştur.[34] Bu olay, Kuvayı Milliye birliklerinin, bir an evvel Meclis kontrolüne alınması gerektiğini ortaya koymuş ve Düzenli Ordunun kurulma sürecini hızlandırmıştır.[35]

Yeniden askere çağrılan Türk halkı, komutanların yönetimi altında silahlanmış, Kuvayı Milliye bünyesindeki işe yarayan silahlı birliklerin de ordu bünyesine alınmasıyla düzenli ordu oluşturulmaya başlanmıştır. Doğuda, Kâzım Karabekir komutasında zaten düzenli bir Türk birliği olduğu için, yeni kurulan ordunun Batı Cephesi'nde görev alacağı anlaşılmıştır. Artık zafer kazanılıncaya kadar orduyu güçlendirmek, geliştirmek, TBMM'nin en büyük çalışması olacaktır.

Yeni düzenlemeye göre Batı Cephesi'nin kuzey kısmı *Albay İsmet Bey*, Güneyi de *Albay Refet Bey*'in emirlerine verilmiştir. Bu arada Kütahya bölgesinde Çerkez Ethem ve birliği Kuvayı Seyyare ile Denizli civarında Demirci Mehmet Efe, Düzenli Ordu'ya katılmak istememişler ve ayaklanmışlardır. Özellikle Çerkez Ethem ayaklanması TBMM'yi uzun süre uğraştırmıştır.[36]

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Samet; **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ARAR, İsmail; **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

----------; **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

---

[32] Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri,** C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988, s. 19.

[33] Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 442.

[34] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 537–538.

[35] Aybars, **a.g.e.**, s. 18–20.

[36] Aybars, **a.g.e.**, s. 21.

ERDİLEK, Neşe; *"Hükümetler ve Programları"* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
GÜNEŞ, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
GÜVEN, Zühtü; **Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.
JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.
KAYRA, Cahit; **Sevr Dosyası Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?**, 2. Basım, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2004.
KOTİL, Ahmet; *"Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
ÖZKÖK, Rüknü; **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987
SİREL, Münir; *"Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı"* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4, Ankara, 1968.
SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, Cilt II, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
ŞAYLAN, Gencay; *"TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
TANÖR, Bülent; **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt III, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.
TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Cilt VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

ALTINCI BÖLÜM

Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)

Doç. Dr. Necdet AYSAL

6.1. DOĞU CEPHESİ: ERMENİ SORUNU VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI

6.1.1. Ermeni Saldırılarının Durdurulması

Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımından en fazla olumsuz etkilenen coğrafya, Osmanlı ülkesidir. Yunan, Sırp, Bulgar, Romen gibi Balkan uluslarının ayaklanmalarıyla yüz yüze gelen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu kez Ermeni olayları ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, büyük devletler tarafından desteklenen Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir.[1] Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'da çıkan Ermeni ayaklanmaları, İstanbul'daki baskınlar ve suikastlar,[2] Ermenilere duyulan güvenin sarsılmasına zemin hazırlamıştır.[3] Ermenilerin, Osmanlı yönetimine karşı olumsuz tutumları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha da artmış ve çok sayıda Ermeni Rus ordusuna yazılarak, Türk topraklarına saldıran birliklerin içinde yer almıştır. Doğuda güvenliğin sağlanması için, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 1915 yılında uygulamış olduğu *Sevk ve İskân Kanunu* ile çok sayıda Ermeni Doğu Anadolu'dan, güney bölgelerine göç ettirilmişlerdir.[4]

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeniler, bir yandan Çukurova'ya dönerek Fransızların desteğinde Türklere saldırı düzenlerken, diğer yandan İs-

---

1 Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 24.

2 **Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921)**, C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 4–6.

3 Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I, Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar,** (C. I), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 24–25.

4 **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918**, C. I, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. vii.

tanbul'da siyasal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ama hepsinden önemlisi, Sovyet sınırları içinde kalan Erivan Hükümeti'ne bağlı Ermeni birliklerinin, Türk topraklarına yapmış olduğu saldırılardır.[5]

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, çeşitli çevreler, ABD Başkanı Wilson'un görüşlerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inanmışlardır. Bu dönemde, Taşnak Partisi tarafından yönetilen ve İtilaf Devletleri'nin yardımını gören Ermeniler, Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olması sonucu, Güney Kafkas hudutlarında Erivan, Gümrü ve Kars dolaylarında bir devlet kurmuşlardır. Özellikle İngilizlerin kışkırtmalarıyla harekete geçen Ermeniler, Sevr Antlaşması hükümlerine dayanarak Doğu Anadolu'da Türk topraklarına saldırılar düzenlemişlerdir. Özellikle Ermenilerin Oltu'yu işgal etmesi, Gürcülerin de Artvin'i ele geçirerek bölgede katliamlara başlaması düzenli ordunun harekete geçmesine neden olmuştur.[6]

Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ı ele geçirmesinden sonra, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri karşı saldırıya geçmiş ve Ermeni kuvvetlerini durdurmuştur. Büyük bir yenilgiye uğrayan Ermeni ordusu, Misak-ı Milli sınırları dışına sürülmüş ve Ermeni Hükümeti barış istemek zorunda kalmıştır. İki taraf arasında 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barışı imzalanmıştır.

6.1.2. Gümrü Barışı ve Sonuçları

Gümrü Antlaşması'na, TBMM Hükümeti adına Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamit ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey imza koyarken, Ermenistan adına ise Aleksander Hatisiyan, Avram Gülhandaniyan ve İstepan Gorganiyan imzalamıştır.[7] Bu antlaşmanın önemli hükümleri şunlardır:

- Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilecektir.
- Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır Aras ırmağı ve Kekaç kuzeyine dek Arpaçayı, daha sonra Karahan deresi-Tiğnis batısı-Büyük Kımlı doğusu-Kızıltaş-Büyük Akbaba Dağı çizgisinden oluşacaktır.
- Ermenistan ordusu sınırlandırılacaktır.
- Erivan Hükümeti TBMM tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Antlaşması'nı hükümsüz sayacaktır.[8]

Gümrü Barışı, TBMM Hükümeti'nin ilk siyasal antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alınmış ve Ermeniler Türk toprakla-

---

5 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 22–23.

6 İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 17–18.

7 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine,** 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 203.

8 Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s. 19-23.

rındaki taleplerinden vazgeçmiş sayılmıştır.[9] Bu antlaşma, Sevr Antlaşması'na vurulan ilk darbedir. Ermeniler, Sevr Antlaşması ile kazandıkları haklarından vazgeçmişlerdir. İlk kez bir siyasi belgede Türkiye adı kullanılmış ve her iki taraf birbirlerinin varlığını tanımıştır.

Ancak kısa süre sonra Ermenistan Ruslar tarafından işgal edilmiş, kurulan yeni yönetim antlaşma metninin gözden geçirilmesini istemiştir. Böylece Ermeniler ile ilgili sorunlarda artık söz Sovyet Rusya'ya geçmiştir. Ancak Doğu Cephesi'nin kesin şeklini alması, daha sonra imzalanacak olan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile mümkün olabilecektir.[10]

6.2. GÜNEY CEPHESİ

Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler; Antep, Urfa ve Maraş'ı; Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal etmişlerdir.[11] Ancak iki devlet arasında 15 Eylül 1919'da yapılan yeni bir antlaşma, Ortadoğu'nun paylaşımı hususunda birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu antlaşma ile İngiliz işgali altında bulunan Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransızlara verilmesi öngörülmüş ve Fransızlar 30 Ekimde Maraş ve Urfa'yı; 5 Kasımda da Antep'i İngilizlerden devralmışlardır.[12]

Başlangıçta Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal eden İngilizlerin, bölgedeki Türk yönetimine karışmamaları, halkın kutsal değerlerine ve onuruna dokunacak hareketlerde bulunmamaları nedeniyle silahlı bir direnişle karşılaşmadıkları görülmektedir. Fakat işgali altında tuttuğu Suriye'ye ek olarak Çukurova'yı egemenliği altına alıp Doğu Akdeniz'de bir sömürge İmparatorluğu kurmayı hedefleyen Fransızların, bölgeyi İngilizlerden devralmasıyla birlikte çatışmalar başlamıştır. Özellikle Fransızların, Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni askerlerle birlikte katliamlara girişmeleri, ilk çağdan beri *Kilikya* olarak anılan bu bölgede yaşayan halkın, savunma önlemleri almasına ve olayı protesto ederek *Kilikyalılar Cemiyeti* adı verilen bir dernek etrafında örgütlenmesine yol açmıştır.[13]

Aslında Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı ilk direniş Güney Cephesi'nde gerçekleşmiştir. Cephede bulunan Türk kuvvetlerinin merkezi Diyarbakır olup, askeri etkinlik alanı Fırat Nehri ile iki bölgeye ayrılmış, Fırat'ın doğusunda Elcezire, batısında ise Adana cepheleri kurulmuş-

---

9 **Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921),** C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 279.

10 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 407.

11 Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922),** TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 48-49.

12 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 407.

13 Çelik, **a.ge.**, s. 124-132.

tur.[14] Fransızların işgal ettiği bu alandaki çatışma ağırlıklı olarak Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da yoğunlaşmıştır.

6.2.1. Adana Cephesi

Adana Cephesi, Fransızların en uzun süre kaldıkları ve kanlı mücadelelerin gerçekleştiği cephelerden birisidir. 17 Aralık 1918'de Adana'nın ve 21 Ocak 1919'da da Mersin, Tarsus ve Osmaniye'nin işgal edilmesi ve bu işgal esnasında Fransız ve Ermenilerin birlikte haince hareketleri ve bölgede gerçekleştirdikleri kanlı eylemler, bu cephenin kurulmasına neden olmuştur.[15] Adana ve civarındaki halk, sadece Fransızlara karşı değil, aynı zamanda Ermenilere karşı da tepki göstermiş ve örgütlenmiştir.[16]

Karaisalı'da milli kuvvetlerin kurulmasıyla başlayan bu süreçte, Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı Kemal Bey (General Kemal Doğan), yaklaşık 3.300 kişiden kurulu bir birlikle direnişe önderlik etmiş ve Fransızlara ağır kayıplar verdirmiştir. Adana Cephesi, Kasım 1919'da Zamantı Irmağı sınır olmak üzere doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş ve *Tufan* sanıyla Yüzbaşı Osman Nuri Doğu Kilikya; *Sinan Tekelioğlu* sanıyla Yüzbaşı Ali Ratip ise Batı Kilikya birliklerinin yönetimini üstlenmişlerdir.[17] Adana Cephesi'nde Kuvayı Milliye güçleriyle Fransız işgal kuvvetleri arasında uzun süren çatışmalar, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

6.2.2. Antep Cephesi

Kasım 1919'da Antep'e giren Fransızların, Ermenilerle birlikte saldırılara başlaması Anteplileri örgütlenmeye ve direnmeye zorlamıştır.[18] Özellikle Fransızların Ermenileri kullanarak Akyol Camisi'ndeki Türk bayrağını indirmeleri ve kadınların çarşaflarına saldırmaları, Antep halkını mücadeleye sevk etmiştir. Antep'in bağımsızlığını korumak için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep Şubesi'nin açılması ve Üsteğmen Salih'in *Şahin* takma adıyla buraya gönderilerek Kuvayı Milliye Komutanlığı'na atanması bu tepkiyi örgütlü hale getirmiştir.

3 Şubat 1920'de başlayan direnişin lideri olan Şahin Bey, Mart 1920'de büyük bir saldırı başlatan Fransızlara karşı kahramanca savaşmış ve şehit düşmüştür. Şahin Bey'den sonra Antep Kuvayı Milliye Kuvvetleri Komutanlığı'na Kılıç Ali ve Aslan Beyler görevlendirilmiştir. Yaklaşık olarak on ay süren bu mücadele esnasında Fransızlardan gelen teklif üzerine kısa süreli ateşkes antlaşması yapılmış ise de, bu ateşkes yine Fransızlar tarafından bozulmuştur. Tekrar başlayan mücadele sonunda Antep halkı daha fazla direnememiş ve 9 Şubat 1921'de

---

[14] Ali Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 456.
[15] **Türk İstiklâl Harbi – Güney Cephesi,** C. IV, s. 18–19.
[16] Çelik, **a.g.e.**, s. 148–152.
[17] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 456.
[18] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 462.

teslim olmuştur.[19] Yerel direnişin sürdüğü sırada TBMM, 6 Şubat 1921'de çıkardığı bir yasa ile Antep'e *Gazi* unvanını vermiştir.

6.2.3. Maraş Cephesi

Fransızlar, Adana'yı işgal ettikten sonra, doğuya doğru ilerleyerek 22 Şubat 1919'da Maraş'a girmişlerdir. Fransız işgalinin İngiliz işgalinden daha katı olması, Ermenilerle işbirliği yapılması ve bunların yaptığı zulümlere göz yumulması, bölgede Fransızlara karşı sert bir tepkinin doğmasına yol açmıştır.[20] Özellikle 31 Ekim 1919 günü, bir kadının peçesini yırtan ve iki kişiyi silahla yaralayan Ermenilere karşı, Uzunoluk Camisi İmamı Sütçü İmam'ın Ermenilerden birini öldürmesi, Maraşlıları harekete geçirmiştir. Bu olay, işgal kuvvetlerinin baskıyı daha da artırmasına neden olmakla birlikte Maraş'ta direnişin de sembolü olmuştur. Bunun yanı sıra 26 Kasım 1919'da Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilerek yerine Fransız bayrağının çekilmesi ve yine Sütçü İmam'ın *"kalesinde özgür bayrağı dalgalanmayan ülkede cuma namazı kılınamaz"* gibi sözleri halkı Fransızlara karşı toplu isyana sevk etmiştir.

29 Kasım 1919'da Maraş'ta başlayan bu direniş, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla örgütlü bir hale girmiştir. Böylece Aslan Bey, Kurtoğlu Salim Bey ve Kılıç Ali Bey yönetimindeki Maraş Kuvayı Milliyesi, silahlı direniş hazırlıklarına başlamıştır. 21 Ocak 1920'de başlayan, 11 Şubat 1920 gecesine kadar aralıksız devam eden mücadele sonunda, Türk halkı elinde yeterince cephane olmamasına rağmen, modern silahlarla donatılmış Fransız birliklerine karşı kahramanca çarpışmış ve Fransızlar kenti boşaltmak zorunda kalmışlardır.[21] Bu başarılar karşısında TBMM, 1973 yılında Maraş'a *Kahraman* unvanını verecektir.

6.2.4. Urfa Cephesi

Güneyde Fransızlara karşı başarılı savaşların yapıldığı bir diğer kent de Urfa'dır. Ekim 1919'da İngilizlerden sonra Urfa'ya giren Fransızlar burada da Maraş'takine benzer uygulamalarda bulunmuşlardır.

Bu dönemde Urfa Jandarma Komutanlığı'na atanan Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle 15 Ocak 1920'de Urfa'da Kuvayı Milliye Teşkilatı'nı kurmuş ve bu teşkilata bağlı üç bin kişilik bir kuvvet oluşturmuştur.[22] Direniş konusunda bölge aşiretlerinin de desteğini alan Yüzbaşı Ali Saip Bey, 7 Şubat 1920'de şehirdeki Fransız komutana bir nota vererek 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmasını istemiştir.

---

[19] İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, ATAM Yay., Ankara, 2005, s. 213-214.

[20] **Türk İstiklâl Harbi – Güney Cephesi**, C. IV, s. 55–57.

[21] Özçelik, **a.g.e.**, s. 261-262.

[22] **Türk İstiklâl Harbi – Güney Cephesi**, C. IV, s. 88–89.

Fransız komutanın zaman kazanmaya yönelik cevabı ve Fransız yetkililerin devreye İngilizleri sokarak Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaya kalkışmaları üzerine, 8–9 Şubat gecesi Fransızlara karşı taarruza geçen Milli kuvvetler, Fransızlara ağır kayıplar verdirmiştir. Yaklaşık iki ay süren çatışmalar sonrası Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmiştir. TBMM, gösterdiği bu büyük kahramanlığın sonucu olarak Urfa'ya 1984 yılında *Şanlı* unvanını verecektir.

6.3. BATI CEPHESİ

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında, Batıyla olan ilişkiler önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde TBMM Hükümeti'nin Batı ile ilişkilerinde anahtar ülke Yunanistan'dır. Türklere Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için Yunan ordusuna güvenen İtilaf Devletleri'nin bu politikasını boşa çıkarmak isteyen TBMM, Yunan ordusu ile mücadeleye ayrı bir önem vermiştir. Daha açık bir deyişle Türk-Yunan çatışması, özünde, Türklerin emperyalist ülkelere karşı vermiş olduğu mücadelenin en önemli sahnesini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Türklerin, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarması, sadece bölgesel bir gelişme değil, aynı zamanda emperyalizme karşı kazanılan bir zafer olarak görülmüştür.[23]

6.3.1. Birinci İnönü Muharebesi

Yunanlılar, Eskişehir ve Afyon'u ele geçirerek, Ankara'ya ulaşmak için 6 Ocak 1921'de ileri harekâta geçmişlerdir.[24] Bu dönemde Gümrü Antlaşması ile Doğu sınırlarının güvenliğini henüz sağlamış olan TBMM, birliklerini Batıya kaydırmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmış olan Albay İsmet (İnönü) Bey komutasındaki, 6 bin kişilik Türk birliği, 20 bin kişilik Yunan ordusunu Eskişehir'in batısında bugünkü *İnönü* bölgesinde durdurmuştur.[25] Türk ordusu böylece çok büyük bir zafere imza atmıştır. Bu arada aynı günlerde ayaklanmış olan Çerkez Ethem ve birliği Kuvayı Seyyare de etkisiz hale getirilmiştir.[26]

Kazanılan Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921), TBMM'nin içeride ve dışarıda saygınlığını arttırmıştır. Bu zafer, silâhaltına alınacak gençlerin sayısının artmasını sağlamış ve Düzenli Ordu'ya katılım artmıştır.

Düzenli Ordunun Batı Cephesi'ndeki ilk zaferi sonucunda, Batılı devletler arasındaki fikir ayrılıkları da iyice belirginleşmiştir. Yunan ordusunun, Türkleri mağlup ederek Sevr'i kabul ettirebileceği konusunda, Fransa ve İtal-

---

[23] Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922,** C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 171.

[24] Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 310.

[25] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 426–428.

[26] Özalp, **a.g.e.**, s. 172.

ya'da tereddütler oluşmuş ve özellikle İtalya'nın girişimleriyle TBMM Hükümeti, Londra'da toplanacak olan konferansa davet edilmiştir. İnönü Zaferi, Türk-Sovyet ilişkilerine de yansımıştır. Taraflar arasında Moskova'da sürdürülen görüşmeler, 16 Mart 1921'de *Moskova Antlaşması*'nın imzalanması ile sonuçlanacaktır.[27]

6.3.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

TBMM, cephelerdeki muharebeler sürerken, yasallığına katkı sağlayacak olan hukuki düzenlemelerle de meşgul olmuştur. 18 Eylül 1920'de yayınlanan Halkçılık Programı, bu bağlamda atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Üç bölüm ve 31 maddeden oluşan Halkçılık Programı'nda, TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamayı ve Saltanat ve Hilafet makamını kurtarmayı amaçladığı vurgulanmıştır. Daha da önemlisi halkın emperyalizmin ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarılarak, yönetimin ve egemenliğin tek sahibi yapılacağından söz edilmiştir. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu belge üzerine inşa edilmiştir.[28]

23 madde ve bir de ek maddeden (madde-i münferide) oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemli hükümleri şunlardır:[29]

- Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Yönetim usulü halkın kendi mukadderatını bizzat ve bil-fiil idare etmesi esasına dayanır.
- Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* adını alır.
- Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilen üyelerden kurulur.
- Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır, bunlar yeniden seçilebilirler. Eski Meclisin görevi, yeni Meclis toplanıncaya kadar sürer. Yeni bir seçim yapılmayacağı anlaşılırsa, toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir.
- Din buyruklarının (Ahkâm-ı Şer'iyyenin) yerine getirilmesi; bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisi'nindir.
- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır. Bu kimlikle, Meclis

---

[27] **Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921)**, C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 255–256.

[28] Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1992, s. 5.

[29] Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 2. B., AÜ SBF Yay., Ankara, 1968, s. 161; 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddeleri için bkz., **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 39.

adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu Üyeleri, içlerinden birini kendilerine Başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır.

6.3.3. Londra Konferansı

Türk ordusunun Birinci İnönü Muharebesi'ndeki başarısı, TBMM gerçeğini İngilizlere de kabul ettirmiştir. Musul-Kerkük yöresinde yerli halkın direnişiyle karşılaşan İngilizler, işgal ettikleri Revandiz'de çıkan ayaklanma üzerine burayı terk etmişlerdir. Bu arada özellikle Yunanlıların Türkler karşısında yenilmesi ve bu yeni durumu değerlendirmek amacıyla İtilaf Devletleri, İstanbul, Ankara ve Atina'dan gönderilecek delegelerin katılmasıyla, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdir.[30]

Konferansa, Türk ulusu adına sadece Osmanlı Hükümeti çağrılmıştır. TBMM bu duruma itiraz edince İtalya, TBMM Hükümeti'nin de katılmasını istemiş ve böylece bir ulusu temsilen iki hükümet, konferansa davet edilmiştir.[31]

21 Şubat – 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda Osmanlı Hükümeti'ni Tevfik Paşa, TBMM'yi ise Bekir Sami (Kunduh) Bey temsil etmiştir. İtilaf Devletleri, bu tutumlarıyla iki hükümet arasındaki görüş ayrılığından yararlanmayı amaçlamışlardır.[32] Bekir Sami Bey, Türk Devleti'nin amaçlarını ve barışın koşullarını açıklayarak Misak-ı Milli'yi tanıtma imkânı bulmuştur. Fakat İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nda küçük değişiklikler yaparak kabul ettirmeyi amaçlamaları ve Misak-ı Milli'yi dikkate almamaları yüzünden, konferans olumsuz seyreden görüşme ve tartışmalardan sonra kapanmıştır.[33]

Konferansta, TBMM Hükümeti'ni temsil eden Bekir Sami Bey, İtilaf Devletleri cephesini bölmek ve Ankara'ya bir şeyler yaparak dönebilmek düşüncesiyle ikili antlaşmalar yapmayı uygun görmüştür. Bekir Sami Bey, Londra Konferansı devam ederken İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile ayrı ayrı görüşerek 11–12 Mart 1921 tarihleri arasında çeşitli antlaşmalar imzalamıştır.[34]

İngilizlerle, esirlerin değiştirilmesi konusunda yapılan gizli antlaşmaya göre, Türkler, ellerinde bulunan İngilizleri serbest bırakacak, buna karşılık İngilizler Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm ve suiistimal etmemiş olan

---

30 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 117–118.

31 Özalp, **a.g.e.**, s. 173.

32 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 199-200.

33 **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 254–265.

34 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 132-135.

Türk esirlerini iade edeceklerdi. Fransa ile yapılan antlaşma gereğince Güney Cephesinde çatışmaya son verilecek, bu bölgedeki Türk kuvvetleri silahtan arındırılacak, buna karşılık bu bölgede Fransızlara bazı idari yetkiler tanınacak, Diyarbakır ve Sivas şehirlerinin iktisadi kalkınması için Fransız sermayesinden yararlanıp Fransızlara bu yöredeki iktisadi ayrıcalıklar verilecekti. Buna karşılık Sevr'de belirtilen sınırlar üzerinde Türkiye lehine bazı değişiklikler yapılacaktı. İtalya ile yapılan antlaşma ile de İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini konferansta savunacaktı. Buna karşılık İtalya'ya İzmir dışında, Batı ve Güney Anadolu şehirlerinde iktisadi ayrıcalıklar verilecekti.[35]

Bu antlaşmaların TBMM Hükümeti'nin onayı alınmadan imzalanması, Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmesi ve hepsinden önemlisi de Misak-ı Milli'ye aykırı olması nedeniyle Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Meclis tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Antlaşmalar Meclis tarafından onaylanmamış, Mustafa Kemal Paşa da Bekir Sami Bey'den Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini istemiştir. Yerine, o sırada Moskova'da bulunan ve Moskova Antlaşması'nı imzalayan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey geçmiştir.[36]

Londra Konferansı her şeye rağmen çok önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. TBMM Hükümeti için siyasal bir başarı olan bu konferansla, yeni Türk Devleti'nin varlığı hukuksal anlamda Batılı devletler tarafından kabul edilmiştir. TBMM, Misak-ı Milli'yi dünya kamuoyuna tanıtma imkânı bulmuş ve barış görüşmelerine katılarak Türk tarafının saldırgan olduğu iddiasını çürütmüştür. Türk tarafına Sevr'i kabul ettiremeyen İtilaf Devletleri, Yunanistan'a verdikleri desteği devam ettirerek yeniden saldırıya geçmesi için cesaretlendirmişlerdir. Bu da İkinci İnönü Muharebesi'ne neden olmuştur.[37]

6.3.4. İstiklâl Marşı'nın Kabulü

Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) düşmanla mücadele eden orduya ithafen İstiklâl Savaşı'nın anlamını belirtecek ve yeni devletin bağımsızlığının sembolü olacak milli bir marş için, 1921 yılı başında bir yarışma açmış ve 500 Türk lirası mükâfat koymuştur. Yarışmaya 724 şiir katılmış, fakat Mehmet Akif Ersoy, ödüllü olduğu için bu yarışmaya katılmamıştır.

Ancak daha sonra, Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in isteğiyle Mehmet Akif (Ersoy) Bey'e yazdırılan *İstiklâl Marşı*, 12 Mart 1921'de Meclis'te coşkun gösterilerle milli marş olarak kabul edilmiştir. İstiklal Marşı'nın ilk bestesini Ali Rıfat (Çağatay) Bey yapmıştır. Klasik Türk Müziği formundaki bu beste, 1930 yılına kadar kullanılmıştır. İstiklâl Marşı'nın günümüzdeki bestesi, 1930 yılında Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Zeki (Üngör) Bey tarafından yapılmıştır.

---

35 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 135-140.

36 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1986, s. 469.

37 **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, s. 256.

6.3.5. Sovyet Rusya ile İlişkiler ve Moskova Antlaşması

Hatırlanacağı gibi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1917 yılında Rusya'da Çarlık rejimi yıkılmış, yerine Sovyet yönetimi kurulmuştu. Hemen savaştan çekilen ve Çarlık Rusyası'nın politikalarından farklı uygulamalara yönelen Bolşevikler de, Türkler gibi, İtilaf Devletleri tarafından tehdit edilmişti. Sosyalizmin yayılmasını istemeyen Batılı kapitalist ülkeler, Sovyet Rusya sınırları içindeki Çarlık yanlılarını desteklemişler ve ayaklanmaları kışkırtmışlardır.[38]

Anadolu'nun parçalanması, Boğazların her devlete açılması ve kısacası Sevr Antlaşması'nın uygulanması, Türkler kadar, Sovyet Rusya'yı da rahatsız etmiştir. Bu nedenle de Anadolu hareketi ile iyi geçinmek yoluna gitmişler ve anlaşma zemini aramışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde başlayan iyi ilişkiler, TBMM'nin açılmasından sonra daha da gelişmiş ve Sevr Antlaşması'na karşı ortak bir duruşa dönüşmüş ve sonuçta 16 Mart 1921'de Moskova'da bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.[39] Bu antlaşmanın imzalanmasında, 8 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçiliği'ne atanmış olan Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları ile Türk ordusunun 11 Ocak 1921'de İnönü önlerinde Yunan ordusunu durdurmasının (Birinci İnönü Zaferi) büyük rolü olmuştur.[40]

TBMM adına Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Bey tarafından imzalanan bu antlaşmanın önemli hükümleri şunlardır:[41]

- ✓ İki taraftan birinin tanımadığı devletlerarası bir senedi, diğeri de kabul etmeyecektir. Sovyet Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıyacaktır.
- ✓ Sovyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan hududu, Batum'un Gürcistan'a geri verilmesi şartıyla kabul edecektir. Ancak Türkiye Batum limanını serbestçe kullanabilecek ve bölge halkına geniş bir özerklik geri verilecektir.
- ✓ Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersiz olacaktır.
- ✓ Rusya, elinde bulunan bütün esirleri üç ay içinde iade edecektir.

Sovyet Rusya ile yapılan bu antlaşma, TBMM Hükümeti açısından diplomatik bir zaferdir. Bu antlaşma ile ilk defa bir büyük devlet, TBMM ve onun kurduğu düzeni tanımıştır. Doğu cephesi güvenlik altına alınmıştır. Türkiye, Sovyetlerin İtilaf Devletleri'ne karşı politik desteğini, ayrıca silah, cephane ve araç vs. çeşitli yardımlarını sağlamıştır.[42]

---

38 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 37.

39 Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 184.

40 Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s. 28.

41 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetiyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965, s. 5–6.

42 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 221–222.

Bu arada, Moskova Antlaşması'ndan hemen önce, Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Mehmet Veli Han ile görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve TBMM ile Afganistan arasında 1 Mart 1921'de ise bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.[43]

6.3.6. İkinci İnönü Muharebesi

Londra Konferansı'ndaki barış önerilerinin TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmemesi üzerine İngiltere, Yunan ordusundan yeni bir saldırı için hazırlık yapmasını istemiştir. Yunan ordusu, Eskişehir ve Kütahya'yı alarak, demiryolu ulaşımını ele geçirmek ve Ankara'ya ulaşarak TBMM'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için 23 Mart'tan itibaren Kuzey'den Eskişehir, Güney'den ise Afyon üzerinden saldırıya geçmiştir.[44] Yunan ordusu İnönü önlerinde bir kez daha Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından durdurulmuştur.[45] 31 Mart 1921'de elde edilen bu zafer, TBMM'nin inancı ve moralini yükseltmiştir. İtalyanlar çekilme hazırlıklarına başlarken, Fransızlardan da görüşme talebi gelmiştir.[46] Bu zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya şu tarihi telgrafı çekmiştir: *"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz."*[47]

İkinci İnönü Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Yunanlılar iki kol üzerinden çekilmeye başlamışlardır. Kuzeyden çekilen Yunanlılar İnegöl'e girmiş ve Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan muharebeler, başlangıçta Türk kuvvetleri ile Yunan kuvvetleri arasında oyalama taktiğinden ileriye gidememiş, askeri alandaki üstünlük Yunanlılarda kalmıştır.[48] Fakat 8 Nisan 1921'de Aslıhanlarda Yunan ordusu tekrar ağır bir bozguna uğratılmıştır. Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri ile İkinci İnönü Zaferi tamamlanmıştır.[49]

6.3.7. Kütahya-Eskişehir Muharebesi

Aslıhanlar'daki çatışmalarda Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın göndermiş olduğu istihbarat raporunu değerlendiren Yunan Genelkurmayı, Türk ordusunun henüz taarruz yeteneğine erişemediği kanısına varmıştır. Yunanlılar yeni bir saldırı için ordularını takviye ederken, Yunan Kralı

---

43 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 58.

44 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

45 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 442.

46 Özalp, **a.g.e.**, s. 174-175.

47 **Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1968, s. 559.

48 **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, s. 254–265.

49 Özalp, **a.g.e.**, s. 175.

Konstantin de, orduya moral vermek için İzmir'e gelmiş ve civardaki birlikleri ziyaret etmiştir.

Yunan ordusu, İngilizlerin vermiş oldukları rapor ve istihbarat bilgileri doğrultusunda 10 Temmuz 1921'de Kütahya-Eskişehir yönüne doğru genel bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırı sonucu Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleriyle Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük stratejik önemi bulunan şehirleri de ellerine geçirmişlerdir.[50] Hatta bir ara Yunan kuvvetleri, Sakarya Nehri'ni geçerek Polatlı-Haymana-Ankara yakınlarına kadar gelmiştir.[51]

Yunan ordusu karşısında sayıca ve donanım açısından yetersiz kalan Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle, daha fazla kayıp vermemek için 24 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir.[52] Yunan Genelkurmayı planının sonunu getirememiş ve bu siyasi durum, Kurtuluş Savaşı'nın en kritik günlerinin yaşanmasına yol açmıştır.[53] Bu geri çekilme kamuoyunu üzüntüye boğmuş, karamsarlığa yol açmış ve beliren tehlike karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması dahi gündeme gelmiştir. Bu arada Moskova'da bulunan Enver Paşa aynı günlerde Batum'a, bir başka deyişle sınıra gelerek Anadolu'daki askeri ve siyasi gelişmeleri daha yakından takip etme imkânı bulmuştur. Sovyetlerin desteğini alan Enver Paşa, yeni bir Yunan saldırısı karşısında yaşanacak olası bir yenilgi sonrasında Anadolu'ya geçme hazırlıklarına başlamıştır.

TBMM'de yaşanan sert tartışmalar sırasında, yenilgiden Mustafa Kemal Paşa sorumlu tutulmuş ve TBMM'de ilk defa birlikte hareket eden bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır. Muhalifler, "*Ordu nereye gidiyor, bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır, O nerededir?*" diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı ve komutanları şiddetle eleştirmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde *Başkomutanlık Yasası*'nı çıkartarak, sahip olduğu askeri yetkileri Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle devretmiştir. Bu kanunda, *"Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, yönetimi bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiili olarak kullanabilir"* şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.[54]

Üç ay süre ile Başkomutan olan ve Meclis'in askeri yetkilerini bünyesinde toplayan Mustafa Kemal Paşa, tek başına hareket etme, çabuk karar verme ve uygulama imkânı bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiye dayanarak 7–8 Ağustos 1921'de *Tekâlif-i Milliye Emirleri*'ni (Ulusal Yükümlülükler) yayınlamıştır.[55] Bununla halk maddi ve manevi bütün kaynaklarıyla Kurtuluş

---

[50] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, s. 454.

[51] **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921),** C. II, Kısım III, s. 580.

[52] Özalp, **a.g.e.**, s. 184, 192-193.

[53] **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921–25 Temmuz 1921),** Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 489–490.

[54] TBMM Zabıt Ceridesi, I. Devre, Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 342, 363-368; Özalp, **a.g.e.**, s. 189.

[55] Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 368-402.

Savaşı'na katılmaya çağırılmıştır. Amaç, Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu arada Sovyet yardımı ile ordu kısmen modernize edilmiş ve savaş için hazırlıklar başlatılmıştır. *Tekâlif-i Milliye Emirleri* ile halktan, elindeki yiyecek, giyecek, motorlu taşıt, ateşli silah ve cephanelerle, taşımada kullanılan hayvanlarının belli bir kısmını, bedeli sonradan ödenmek şartıyla orduya vermesi istenmiştir. Yine teknik elemanların da ordu hizmetine alınması kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olması ve Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanması ile Türk ordusu yeni bir Yunan saldırısına hazırlıklı hale getirilmiştir. Yine aynı dönemde seferberlik ilan edilmiş ve asker kaçaklarının üzerine de gidilmiştir.

6.3.8. Sakarya Meydan Muharebesi

Türk ordusunun direnişinin kırıldığını ve kaynaklarının tükendiğini zanneden Yunanlılar, ileri harekâta başlamış ve 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar devam eden bir çarpışma dönemi yaşanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi olarak bilinen bu kritik günlerde, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, *"Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılamaz"* diyerek, düşmanın bulunduğu bütün cepheyi, savaş alanı olarak ilan etmiştir. Polatlı'dan Haymana'ya kadar uzanan coğrafyada gerçekleşen çatışmalarda, 5.000'den fazla şehit verilmiştir.

Bir Yedek Subay Harbi olarak da nitelenen Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Yunan ordusunun saldırı gücü kırılmış ve Türk ordusunun taarruzu için uygun bir ortam doğmuştur. Bu zafer, 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatması sırasında yaşanan bozgundan beri devam eden geri çekilmenin sona ermesi olarak da algılanmış ve içte olduğu kadar dışta da önemli sonuçlar doğurmuştur.[56]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi iradesiyle kazanılan bu zafer sonunda, TBMM kendisini 19 Eylül 1921'de *Gazi* unvanı ve *Mareşal* rütbesi ile ödüllendirmiştir. Bu zaferle ulusun orduya ve Mustafa Kemal Paşa'ya güveni artmış ve bu tarihe kadar padişah ve İstanbul Hükümeti'nin etkisiyle oluşan ayaklanmalar ve asker kaçağı olayları durdurulmuştur. Askeri alanda kazanılan Sakarya Zaferi, siyasal başarılara da yenilerini eklemiştir.[57]

İtalyanlar Anadolu'da işgal ettikleri yerleri boşaltmışlardır. ABD, Türkiye'deki Ermeni iddialarını desteklemekten vazgeçmiş ve Misak-ı Milli'yi tanımıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde SSCB ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adına) *Kars Antlaşması* imzalanmıştır.[58] Bu antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şeklini almıştır.

---

[56] Özalp, **a.g.e.**, s. 215–216; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, s. 480.

[57] Turan, **a.g.e.**, s. 251.

[58] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 182.

Sakarya Zaferi'nin en önemli siyasal sonucu belki de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur. 20 Ekim 1921'deki bu antlaşmayı TBMM adına Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Fransa adına ise Franklin Bouillon imzalamıştır.

Ankara Antlaşması'nın (İtilafnâmesi'nin) önemli hükümleri şunlardır:[59]

- ✓ Her iki taraf bu antlaşmanın imzalanmasından sonra savaşa son vereceklerdir.
- ✓ Türk ve Fransız tutuklu ve savaş esirleri serbest bırakılacaktır.
- ✓ İskenderun ve Antakya Bölgesi için Fransa özel bir yönetim rejimi kuracak, buradaki Türk halkına kültürlerini geliştirmek için her tür kolaylık gösterilecek, Türkçe resmi dil olarak kalacaktır.
- ✓ Sınır, İskenderun Körfezi üzerinden Payas'ın güneyinden, Meydan-ı Ekber'e doğru gidecek, oradan Suriye'ye, Karnaba ve Kilis Türkiye'ye bırakılarak, Çobanbey İstasyonunda demiryoluna katılacaktır. Bundan sonra Bağdat demiryolunu izleyecek, demiryolu Nusaybin'e kadar Türk topraklarında kalacaktır. Nusaybin ile Cezine-i İbn Ömer arasındaki eski yol Türklerde kalarak, Dicle'ye varacaktır. Bu antlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde her iki taraf temsilcilerinin oluşturduğu bir komisyon bu hattı saptayacaktır.
- ✓ Osmanlı Hanedanı kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın *Türk mezarı* adı ile anılan mezarın bulunduğu Caber kalesi Türk bayrağı altında, Türk koruyucuları gözetiminde, Türk mülkü olarak kalacaktır.

Bu antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş bulunan İtilaf bloğu parçalanmıştır. Fransa'nın, Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi resmen tanıması, İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını desteklemekten vazgeçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Yine Fransız desteğini yitiren Ermenilerin de Kilikya üzerindeki hayalleri sona ermiştir.[60]

Bu antlaşmanın siyasi yararlarının yanı sıra askeri bakımdan da yararları son derece önemlidir. Türkiye, Güney Cephesi'ni güvenceye almış ve buradaki askerlerini de Batı Cephesi'ne kaydırmıştır. Ayrıca bu antlaşmanın, dünyadaki sömürge halklarının üzerinde de tesiri olmuş, Türk Zaferiyle Avrupa Devletlerinin Türkiye karşısında yenilgileri, sömürge halklarına umut vermiştir. Bu arada İtalyan ordusu Anadolu'dan tümüyle çekilirken, İngilizler ise ellerindeki Türk esirleri serbest bırakmışlardır. Daha sonraki günlerde de 2 Ocak 1922'de de Ukrayna ile *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* imzalanmıştır.

6.3.9. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Sakarya Zaferi'nden sonra TBMM içinde ve dışında herkes Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde birleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak yönettiği bir muharebeden zaferle çıkması, O'nun yurt

---

[59] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s. 48–49.
[60] Akyüz, **a.g.e.**, s. 207-208.

içindeki liderliğini kesinleştirirken, başta Sovyetler olmak üzere dış dünyada da gücünü hemen herkes kabul etmiştir. Hatta Sovyet Rusya, Enver Paşa'ya vermiş olduğu desteği keserek, Anadolu hareketine yapmış olduğu yardımları arttırmıştır.

Bu arada Meclis'te Yunanlılara karşı düzenlenecek saldırının zamanı konusunda iki görüş belirmiştir. Bazı kişiler hemen saldırılması görüşünü savunurken, uygun bir zamanlama sonucu tek bir saldırıyla kesin zafer elde etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa ise uzun bir hazırlık evresi sonrasında taarruza geçilmesini uygun görmekteydi. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi kabul görmüş ve hemen askeri hazırlıklara girişilmiştir.[61]

Askeri hazırlıkların başladığı günlerde, diplomatik çabalar da ihmal edilmemiştir. TBMM Hükümeti, daha fazla kan dökülmeden Anadolu ve Trakya'nın işgaline son vermek amacıyla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndermiştir. Yusuf Kemal Bey, TBMM Hükümeti'nin ateşkes ve barış koşullarını Batılı yetkililere iletmiştir. TBMM, ateşkes için Yunan ordusunun işgal ettiği yerleri boşaltmasını şart olarak öne sürerken, kalıcı barış için de Misak-ı Milli'ye uyulmasını istemiştir.

Ancak İtilaf Devletleri, Türk tarafının hem ateşkes hem de barış koşullarını hiçe saymış ve yine Sevr Antlaşması'nın özü değişmemiş bir şeklini TBMM Hükümeti'ne önermiştir. Bu öneriler, Türk ordusunun genel bir saldırı yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Taarruz için gizli hazırlıklar yapıldığı ve ordunun güneye doğru aktarıldığı günlerde, Ankara'daki siyasi mücadele de devam etmekteydi. Daha önce iki kez uzatılan Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık görevi, 5 Mayıs 1922 günü bir kez daha TBMM'de gündeme gelmiştir. Gazi'nin hastalık nedeniyle Meclis'te bulunmamasından yararlanan karşıt grubun etkisiyle Başkomutanlık Kanunu'nun süresi uzatılmamışsa da, 6 Mayıs günü Meclis'te bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yeniden oylama istemiş ve Başkomutanlık süresinin üç ay daha uzatılmasını sağlamıştır. 22 Temmuz 1922 yılında ise Başkomutanlık görevi süresiz uzatılacaktır.[62]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarını hızlı ve gizlilik içinde sürdürmüştür.[63] Türk ordusunun ağırlıkları sessiz ve sistemli bir şekilde güneye doğru kaydırılmıştır. Temmuz ayı sonlarında Konya ve Akşehir civarındaki birlikleri denetlemek için bölgeye giden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Temmuz günü Akşehir'de bir toplantı yaparak Büyük Taarruz'un detaylarını görüşmüştür.[64] Hazırlıkların devam ettiği günlerde, 6 Ağustos 1922'de orduya taarruz için hazırlanma buyruğu gizli olarak verilmiş ve 20 Ağustos'ta Akşe-

---

61 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, s. 481–482.

62 Özalp, **a.g.e.**, s. 229–231.

63 Özalp, **a.g.e.**, s. 234.

64 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938,** 2. B. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 332.

hir'de komutanlarla gizli olarak yapılan toplantıda, 26 Ağustos taarruz günü olarak kararlaştırılmıştır.[65]

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan genel saldırıda, Yunan ordusu büyük bir bozguna uğratılmış ve birliklerin çoğu teslim olmuştur. Kurtulan Yunan askerleri ise panik halinde İzmir'e doğru kaçmaya başlamışlardır.[66] 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşman kuvvetlerinin imhası ile sonuçlanan bu meydan muharebesine İsmet Paşa, 31 Ağustos'ta *Başkumandan Meydan Muharebesi* adını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa *"Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri"* emriyle, düşmanın takip edilmesini ve tamamen yok edilmesini istemiştir. 30 Ağustos'ta başlayan bu takip harekâtı sonucunda 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de ise Bursa kurtarılmıştır.[67] Eylül ayının ortalarına gelindiğinde Anadolu tümüyle Yunan askerinden arındırılmıştır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

AYBARS, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri,** Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Trakya'da Milli Mücadele,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955.

CEBESOY, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇELİK, Kemal; **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918–1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938,** 2. B. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

ÖZALP, Kâzım; **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt I, 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZBUDUN, Ergun; **1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZÇELİK, İsmail; **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919–1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Sicil-i Kavanin, Cilt 1, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

SOFUOĞLU, Adnan; **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

---

[65] **Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz, Batı Cephesi**, C. II, Kısım VI, II. Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 24-25.

[66] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, s. 482–484; Turan, **a.g.e.**, s. 267-269.

[67] Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 518.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I – Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

_____; **Türkiye'nin Dış Münasebetiyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965.

SOYSAL, Mümtaz; **Anayasaya Giriş**, 2. Basım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

ŞİMŞİR, Bilal N.; **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, Milli Eğitim Yayınları, Ankara, 1978.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. Basım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Cilt II, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1965.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921), Cilt II, Kısım III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922), Cilt II, Kısım VI, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921), Cilt III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, Cilt IV, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

YEDİNCİ BÖLÜM

Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

7.1. MUDANYA MÜTAREKESİ

7.1.1. Çanakkale Olayı

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos'taki Başkumandan Meydan Muharebesi sonunda Yunan Ordusu bozguna uğramış ve işgal ettiği yerleri terk etmeye başlamıştır. 1 Eylülde Uşak, 9 Eylülde İzmir ve 11 Eylülde Bursa kurtarılmış ve bu arada Yunan Ordularına komutan olarak atanan General Trikopis de esir edilmiştir.

Eylül 1922'nin ortalarına gelindiğinde tüm Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmış ve sıra hala Yunan ordusunun kontrolünde bulunan Doğu Trakya ile İtilaf Devletlerinin denetimindeki İstanbul ve Boğazların kurtarılmasına gelmiştir. TBMM'ye bağlı birlikler bu amaçla Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Türk ordusunun ilerlemesi karşısında İngilizler, bir yandan Çanakkale Boğazı'ndaki kuvvetlerini artırırken, diğer yandan da müttefiklerinden ve dominyonlarından herhangi bir çatışma durumunda yardım talep etmişlerdir. Ancak dominyonlardan sadece Yeni Zelanda bu yardım çağrısına olumlu cevap verirken, Avrupa'daki müttefikleri olan Fransa ve İtalya, kesin olarak yardım göndermeyeceklerini açıklamışlardır.[1]

Mütareke görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağının yoğun olarak tartışıldığı günlerde, Türk birlikleri tarafsız bölgeye girmişler ve Çanakkale yakınlarındaki Erenköy'ü ele geçirmişlerdir. Türk-İngiliz kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri ve Çanakkale Olayı ya da bunalımı olarak adlandırılan bu günlerde, İngiliz General Harrington, Londra'dan aldığı talimata rağmen askerlerine ateş emri vermemiş ve Türk birlikleri Çanakkale'ye saldırmadıkça herhangi bir çatışmaya girilmemesini istemiştir. Gerçekten de beklendiği gibi olmuş ve 20-23 Eylül 1922'de Fransa, İngiltere ve İtalya devletlerinin temsilcileri Paris'te bir araya gelmişler ve yeni gelişen askeri durumla ilgili değer-

[1] Çanakkale Olayı hakkında geniş bilgi için bkz. David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., İstanbul, 1970.

lendirme yapmışlardır. Sonuçta Fransa tarafından görevlendirilen Franklin Boullion, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için 28 Eylül 1922'de İzmir'e gelmiş ve Paris'te alınan kararları bildirmiştir.[2]

Bu görüşmede Franklin Boullion, Edirne dâhil olmak üzere, Meriç'ten itibaren tüm Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verileceği konusunda karar alındığını ve bunun bir teminat olduğunu açıklamıştır. Bu teminat Türk tarafı için önemli bir kazanım olmasına karşın, Mustafa Kemal Paşa, askeri tedbirleri hiçbir zaman ihmal etmemiştir. 28 Eylül itibariyle Boğazlara yönelen harekât durdurulmuşsa da, mütareke ve barış görüşmelerinde yaşanabilecek bir uyuşmazlık durumunda muhtemel bir harekât için de her türlü tedbir alınmıştır. Hatta İzmit bölgesindeki askeri ilerleme aralıksız olarak davam etmiş ve Türk ordusunun İstanbul'a oldukça yaklaştığı günlerde Mudanya'da mütareke görüşmeleri başlamıştır.[3]

7.1.2. Görüşmeler ve Mütareke'nin İmzalanması

Çanakkale önlerindeki gergin bekleyiş ateşkes görüşmelerinin başlamasıyla kısmen de olsa yerini bir yumuşamaya bırakmıştır. Ateşkes görüşmeleri 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlamıştır.

Mudanya'daki mütareke görüşmelerinde TBMM Hükümeti, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından temsil edilirken, Fevzi Paşa ve Refet Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya'da kalmışlardır. İngiltere General Harington, Fransa General Charpy ve İtalya da General Mombelli tarafından temsil edilmişlerdir. Görüşmelerle doğrudan ilgili devlet durumda bulunan Yunanistan ise General Mazarakis ile Albay Sariyanis'i görevlendirmesine karşın, Yunan delegeler görüşmelere doğrudan doğruya katılmamışlar ve gelişmeleri bir gemiden izlemekle yetinmişlerdir.[4]

Zaman zaman gergin anların yaşandığı, hatta görüşmelerin kesilmesi tehlikesinin belirdiği ve Türk Ordusunun yeniden harekât hazırlıklarına giriştiği ateşkes görüşmeleri, 11 Ekimde uzlaşmayla sonuçlanmış ve taraflar ortaya çıkan metne imzalarını atmışlardır.

14 maddeden oluşan Mudanya Mütarekesi'nin önemli koşulları şunlardır:

- Mütareke imzalandıktan üç gün sonra, 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girecektir.
- Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir.
- Yunanlılar Doğu Trakya'yı 15 gün içerisinde boşaltacaklar, bölge, İtilaf Devletleri aracılığıyla 30 gün içerisinde Türk yönetimine devredilecektir.

---

[2] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, Ankara, Milli Eğitim Yayınları, 1978, s. 200-202

[3] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II. Cilt (1920-1927), İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1969, 678-679

[4] İsmet İnönü, **Hatıralar,** 2. Kitap, Bilgi Yay., İstanbul, 1987, s. 27.

- Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu Trakya'ya geçemeyecektir. Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8000'i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderilebilecekti.
- Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç'in sağ sahili ve Karaağaç İtilaf Devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı ve İzmit'te belirlenen çizgiyi geçemeyeceklerdir.[5]

Mütareke ile Doğu Trakya savaş yapılmadan kurtarılmış ve Mondros Mütarekesi artık yok sayılmıştır. İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikası iflas etmiş ve bu devletin Yunan destekçisi olan Başbakanı Lloyd George'un görevinden istifasıyla seçimlere gidilmiştir.[6] Diğer devletlerden daha çok İngiltere'nin iç politikası üzerinde etkili olan Anadolu hareketinin başarısı, Lloyd George'un siyasi hayatının sona ermesine yol açmıştır.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Fransa'dan sonra, İngiltere ve İtalya da yeni Türk devletinin varlığını resmen kabul etmişlerdir. Bu arada Osmanlı Devleti de bir anlamda tümüyle devre dışı kalmış ve hukuki varlığını yitirmiştir. Mütarekeyi kabul etmek istemeyen ve imzalamayan Yunan Hükümeti ise destek bulamamış ve sonuçta 14 Ekimde imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra TBMM Hükümeti, Doğu Trakya'nın teslim alınması ve orada Türk yönetiminin kurulmasıyla ilgili olarak Refet Paşa'yı görevlendirmiştir. Refet Paşa 19 Ekim 1922'de TBMM temsilcisi olarak İstanbul'a girmiş ve halkın büyük bir coşkusuyla karşılanmıştır.[7]

Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışmasının sona erdirilmesi ve Doğu Trakya'nın kurtarılması Türk tarafı açısından olumlu kazanımlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak İstanbul ve Boğazlar'daki işgalin sona ermesi ve Doğu Trakya'ya asker geçirilmesinin barış antlaşmasının imzalanması sonrasına bırakılması, mütarekenin zayıf halkaları olarak gösterilebilir. Gerek Boğazlar üzerinde Türk denetimin sağlanamamış olması, gerekse Trakya'ya ordu geçirilememesi, kısa bir süre sonra başlayacak olan barış konferansında Türk hükümetinin pazarlık gücünü sınırlandıracaktır.

7.2. LOZAN KONFERANSI

7.2.1. Konferans İçin Yapılan Hazırlıklar

Barış görüşmelerinin başlamasından önce Ankara, üç önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların ilki, barış görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağı konusu idi. TBMM Hükümeti daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken İtilaf Devletleri'ne verdiği bir nota ile barış konferansının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir.[8] Ancak Müttefikler bu tekli-

---

5 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIII, s. 350–352.

6 Roderic H. Davison, *"Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne"*, **The Diplomats (1919–1939)**, Princeton, 1953, s. 199.

7 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, Kısım VI, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109.

8 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C. I, İstanbul, 1957, s. 88.

fe sıcak bakmamışlar ve konferansla ilgili olarak kendi aralarındaki görüşmelere ağırlık vermişlerdir. Sonuçta barış konferansının 13 Kasımda Lozan'da toplanması konusunda fikir birliğine varmışlar ve 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de bu kararlarını hem TBMM Hükümeti'ne hem de İstanbul Hükümeti'ne bildirmişlerdir.[9]

İtilaf Devletleri'nin verdikleri nota ile konferansın nerede ve ne zaman başlayacağı konusu açıklık kazanırken, konferansa hem TBMM Hükümeti'nin hem de Osmanlı Hükümeti'nin davet edilmesi, Türk ulusunun görüşmelerde hangi hükümet tarafından temsil edileceği konusunda ciddi bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kısa bir süre önce TBMM Hükümeti'nin ulusun tek temsilcisi olduğunu açıklamasına karşın, İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, bu yaklaşımı görmezlikten gelmiş ve konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek amacıyla bir telgraf çekmiştir.[10] Tevfik Paşa'nın Ankara'ya temsilci göndermek istemesi ve barış görüşmelerine katılmak için çaba sarf etmesi, İstanbul'daki bazı çevrelerin, TBMM'yi geçici bir kurul olarak gördüklerini, yurdun kurtarılmasından sonra Meclis'in görevinin sona erdiğine inandıklarını ve TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu hala anlamamış olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmak istemesi, daha da önemlisi elde edilen askeri ve siyasi zafere ortak olmak girişimlerinde bulunması, bu hükümetin yanı sıra Saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale getirmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında iç ve dış koşulların uygun olmaması nedeniyle saltanata karşı doğrudan doğruya olumsuz bir tavır sergilemeyen, bununla birlikte Saltanatın kaldırılması için uygun bir siyasal ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te Osmanlı Hükümeti'ne karşı doğan tepki karşısında, ortaya çıkan sorunun kökten çözümlenmesi için Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. İstanbul Hükümeti'nin girişimlerine, Saltanata ve Hilafete yakın mebusların bile tepki gösterdikleri bu ortamda, Mustafa Kemal Paşa'nın telkinleriyle Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşları, Saltanatın kaldırılmasına dair hazırladıkları teklifi Meclis'e sunmuşlardır. 1 Kasım 1922'de Meclis'te yapılan oylamayla Saltanat kaldırılmış ve böylelikle 600 yılı aşkın bir süre yönetimde bulunan Osmanlı hanedanının egemenliğine son verilmiştir.[11]

---

9 **Türk İstiklâl Harbi**, s. 109.

10 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesika No: 260, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1969, s. 1236. Tevfik Paşa benzer bir başka telgrafı da 29 Ekimde çekmiştir. Bu telgraf için bkz. **Nutuk**, C. III, Vesika No: 263.

11 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIV, s. 314. Yine aynı kararla 1 Kasım 1922'de kabul edilen kanun ile hilafet kurumuna şimdilik dokunulmamış ve halifeliğe TBMM'nin belirleyeceği Osmanlı hanedanlığına mensup bir kişinin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Son padişah konumundaki Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de bir İngiliz gemisiyle yurttan ayrılmasından sonra 18 Kasım 1922'de TBMM, Abdülmecit Efendi'yi halifeliğe getirmiştir.

Saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra Tevfik Paşa sadrazamlık görevinden istifa ettiğini açıklamış[12] ve İstanbul Hükümetinin konferansa katılması gibi bir ihtimal de tümüyle ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler karşısında İtilaf Devletleri yetkililerinin "bizim için sorun yok, fark etmez" şeklinde tavır sergilemeleri,[13] artık dış dünyanın da Osmanlı Devleti'nin tükendiğini ve TBMM'nin sürekliliğini kabul ettiklerini göstermektedir.

Barış görüşmeleri öncesinde TBMM, bir yandan İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmaması için yoğun bir uğraş verirken, aynı günlerde Türk tarafını temsil edecek heyetin kimlerden oluşacağı ve bu heyetin başkanının kim olacağı sorunuyla ilgili de çalışmalar yapmıştır. TBMM Hükümeti Heyetinin başkanlığı için Vekiller Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) Rauf Bey başta olmak üzere, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal Bey ile Fethi Bey ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelenlerinin isimleri de gündeme gelmiştir.[14]

Özellikle daha önce Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olan Rauf (Orbay) Bey'in ismi sıkça geçmeye başlamıştır. Daha önce imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi'nin olumsuz sonuçlarını telafi etmek isteyen Rauf Bey için, Lozan'a heyet başkanı olarak gitmek son derece önemli bir olay haline gelmiştir. Rauf Bey barış konferansına katılarak hem geriye dönük eleştirilerden kurtulabilecek hem de daha önce mağlup taraf olarak muamele gördüğü Batılılarla hesaplaşma imkânını bulabilecekti.

Bütün bunlara karşın Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında çok farklı bir isim vardı. Bu kişi Mudanya Mütarekesi görüşmelerinden başarıyla çıkan ve hemen her konuda Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış olan İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet Başkanlığı için Rauf Bey'in yerine, İsmet Paşa'yı tercih etmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştır.[15]

Her şeyden evvel Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi olması, onun Lozan'a gitmesi için bir engel teşkil etmekteydi. Çünkü Lozan Konferansı, Hariciye Vekilleri (Dışişleri Bakanları) düzeyinde toplanacaktı ve bu nedenle de TBMM Hükümetinin Hariciye Vekili düzeyinde temsil edilmesi diplomatik açıdan daha uygundu.[16] Öte yandan Mustafa Kemal Paşa yurt dışında gerçekleşen ve kendisinin sınırlı etki yapabileceği bir konferans için en fazla güvendiği kişinin orada bulunmasını uygun görmekteydi. Meclis'teki muhalif İkinci Grup ile dirsek teması içinde bulunan Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya bu yönde güven verdiğini söylemek mümkün değildi. Bütün bunlara karşılık İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarına harfiyen uyacak kadar güvenilir bir kişi idi ve bunu da Mudanya'da yapılan ateşkes görüşmeleri sırasında

---

[12] İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 12. Cüz, İstanbul, 1951, s. 1742.

[13] **Türk İstiklâl Harbi**, s. 111.

[14] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 109; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. II, İstanbul, 1955, s. 41.

[15] **Nutuk**, C. II, s. 682.

[16] Rauf Orbay, *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, İstanbul, 1962, s. 52–53.

kanıtlamıştı.[17] Ayrıca İsmet Paşa, Osmanlı diplomasi geleneğinden gelmeyen ve Ankara zihniyetine sahip, yeni tip bir devlet adamıydı ve Batılılar karşısında herhangi bir eziklik duymuyordu. Onun bu niteliği İngilizlere yakınlığı ile bilinen Rauf Bey'e karşı, daha fazla ön plana çıkmasını sağlıyordu.[18] Mustafa Kemal Paşa bu süreçte, Ali Fuat ve Fevzi paşalarla, Yusuf Kemal ve Rauf beylerin de görüşlerini aldıktan sonra, İsmet Paşa'nın heyet başkanı olmasıyla ilgili kararını açıklamıştır.[19]

Alınan karar gereğince, 24 Ekim'de Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekilliğinden istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa getirilmiştir. Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafından saptanan TBMM Heyeti şu kişilerden oluşmuştur: Baş delege İsmet Paşa (İnönü), ikinci delege Dr. Rıza Nur Bey ve diğer delege ise önceki yıllarda İktisat Vekilliği yapmış olan Hasan (Saka) Bey idi.[20] Türk heyeti sadece bu isimlerden ibaret değildi. Bu isimlere ek olarak geniş bir danışmanlar grubu da oluşturulmuştur. Bu isimlerin bazıları şunlardır: Celal (Bayar), Zekai (Apaydın), Muhtar (Çilli), Veli (Saltık), Zülfü (Tigrel), Münir (Ertegün), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Şükrü (Kaya), Hikmet (Bayur), Fuat (Ağralı), Tahir (Taner), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı) Beyler.[21]

Lozan'da toplanacak konferansa katılacak heyetin kesin şeklini alması ve bu isimlerin TBMM tarafından onaylanmasından sonra söz alan İsmet Paşa, barış konferansında savunacakları temel ilkeleri şu konuşmasıyla açıklamıştır: "*Arkadaşlar yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar dünya tarafından bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Misak-ı Milli ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna şahit olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır*".[22]

İsmet Paşa'nın bu sözlerinden konferans için umut taşıdığı ve Batılı devletlere bakışının iyimser olduğu anlaşılmaktadır. Ancak görüşmelerin başlamasından kısa bir süre sonra, bu iyimser hava yerini gerginliğe bırakacaktır.

Heyetin kesinleşmesinden sonra Lozan'da ele alınması gereken konular üzerinde çalışmalara hız verilmiş ve Türk tezinin özeti şeklindeki 14 maddelik bir talimatname Hükümet tarafından heyete verilmiştir.

---

[17] **Nutuk**, C. II, s. 681.

[18] S. I. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, (Çev. H. A. Ediz), İstanbul, 1967, s. 184.

[19] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 109.

[20] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Karar No: 1947, C. No: 8, S. No: 7.

[21] Heyette yer alan isimlerin tam listesi için bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, TİTE Yay., İstanbul, 1943, s. 79.

[22] Karacan, **a.g.e.**, s. 36.

Bu talimatname şöyledir:

- Doğu Sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise görüşmeler kesilecektir.
- Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Vekiller Heyeti'nden talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları sorununda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.
- Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine olanaklar elverdiğince çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu Dirizor, çöl ve nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşır.
- Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar derhal ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır.
- Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.
- Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır.
- Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki görüşmeler kesilmeyi gerektirirse kesilmeden önce Ankara'ya bilgi verilecektir.
- Kapitülasyonlar kabul edilemez. Görüşmelerin kesilmesi gerekir ise yapılır.
- Azınlıklar: Esas, mübadeledir.
- Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi ortadan kalkacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır.
- Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.
- Yabancı kurumlar Türk kanunlarına tabi olacaklardır.
- Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli'nin özel maddesi yürürlüktedir.
- Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski antlaşmalara göre düzenlenecektir.[23]

Talimatname dikkatle incelendiğinde, birinci maddede yer alan Ermenilere toprak verilmeyeceği yönündeki kararlılık ve sekizinci maddedeki kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili kesin hüküm, Misak-ı Milli'ye olan bağlılığı göstermektedir. Burada toprak bütünlüğüne ve tam bağımsızlığa yapılan vurgu, talimatnamenin Misak-ı Milli ile uyumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Verilen bu talimatname, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barışı'nın Türkiye için başarı mı, yoksa hezimet mi olduğu yönündeki tartışmalara açıklık getirecek bir belge olması açısından da önemlidir. Yine bu talimatnameye bakarak, Lozan Konferansı sırasında Türk heyetinin başkanı olan İsmet Pa-

---

[23] **Türk İstiklâl Harbi**, s. 117–118.

şa'nın görüşmelerdeki tutumunun, Ankara'dan gelen talimatlara uygun olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapmak da mümkündür.

7.2.2. Görüşmelerin Başlaması ve Birinci Dönem

Lozan Konferansı, 13 Kasım 1922'de başlaması gerekirken, İngiltere'deki sorunlar ve Müttefik Devletler arasındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi nedeniyle, gecikmeli olarak 20 Kasım 1922'de başlamıştır.[24] Görüşmelerde İngiltere, Lord Curzon; Fransa, Bareré; İtalya ise Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca Çiçerin başkanlığında bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan'a gelmiştir. Diğer yandan Yunanistan'ın temsilcisi olarak da konferansa Venizelos katılmıştır. Yunan temsilci Venizelos hakkında bir parantez açmak gerekirse diğer heyet başkanlarından farklı olarak hiçbir diplomatik sıfatının bulunmaması dikkat çekicidir. Bunda şüphesiz ki Yunanistan'ın savaşta yaşadığı ağır yenilgi sonucunda ülkede bir askeri yönetimin kurulması ve bu yönetimin yenilgiden sorumlu tutulan diplomat ve askerleri Altılar Davası'nda yargılamasının –ki idamla cezalandırılacaklardır-etkisi büyüktür. Anadolu'da yaşanan bozgun sonrasında ciddi siyasal istikrarsızlıklarla baş etmeye çalışan askeri yönetim, Küçük Asya Harekâtı'nın baş mimarı sayılan ve o günlerde Paris'te bulan Venizelos'a yönelmiştir. Askeri yönetim, hiçbir siyasi görevi olmamasına karşın, yaşanan süreçle ilgili olarak onun bilgi ve deneyimine güvenerek Elefterios Venizelos'tan Lozan'da Yunanistan'ın temsilcisi olmasını istemiştir.[25]

İtilaf Devletlerinin temsilcileri, görüşmelerin oldukça kolay geçeceği düşüncesiyle Lozan'a gelmişlerse de,[26] daha ilk günkü konuşmalar sonunda bu düşüncelerinde yanıldıklarını anlamışlardır.[27] Görüşmelerin ilk gününde, tarafların taban tabana zıt hedeflere ulaşmak için konferansa katıldıklarının anlaşılması ve bunu her fırsatta dile getirmeleri, çok çetin bir diplomatik sürecin başladığının habercisi olmuştur.

Törenlerin tamamlanması, yöntem ve şekil ile ilgili sorunların belirlenmesinden sonra, Lozan Konferansı Uşi Şatosu'nda 22 Kasım 1922'de çalışmaya başlamıştır. Üç komisyon kurulmuştur. Arazi ile ilgili sorunlara, askerlikle ilgili işlere ve Boğazların statüsüne bakacak olan birinci komisyonun

---

[24] Karacan, **a.g.e.**, s. 58.

[25] Tasos Vournas, **İstoria Tis Neoteris Kai Syghronis Elladas (Genç ve Modern Yunanistan Tarihi)**, Tomos B (İkinci Cilt), Pataki Yayınları, Atina, (T.Y.), S. 151.

[26] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)**, Ankara, 1971, s. 51. Ayrıca konferansta ciddi bir direnme ile karşılaşmayacağını düşünen İngiltere heyetinin Başkanı Lord Curzon bile pek fazla hazırlık yapmadan Lozan'a gelmiştir. Earl of Ronaldshay, **The Life of Lord Curzon**, C. III, London, 1928, s. 322.

[27] İsmet Paşa İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö Habb ve İngiliz temsilci Lord Curzon'un konuşmalarından sonra söz almış ve diplomatik kuralları hiçe sayarak sert bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, Türkiye'nin taleplerini dile getirdiği konuşmasında sadece konferansa katılanlara değil, tüm dünyaya hitap etmiştir. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, İstanbul, 1933, s. 15-16; Karacan, **a.g.e.**, s. 64-65; **Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923**, Record of Proceedings and Draft Terms of Peace, London, 1923, s. 4.

başkanlığına Lord Curzon getirilmiştir. Mali ve ekonomik sorunlarla ilgili ikinci komisyonun başkanlığını ise Fransız Bareré'in yapması kararlaştırılmıştır. Azınlıklar ve diğer hukuki sorunlarla ilgili komisyonun başkanlığını ise İtalyan temsilci Garroni üstlenmiştir.[28]

Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Türk heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar, ayrıcalıklar ve azınlıklar; İtalya ile ise kapitülasyonlar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmış ve büyük bir çatışma içine girmiştir. Ayrıca Yunanistan ile de tamirat bedeli, Trakya sınırı (Karaağaç sorunu) ve Ahali Mübadelesi (Etabli) konularında önemli görüş ayrılıkları çıkmıştır.[29] Bu arada Bulgaristan ve Sovyet Rusya temsilcileri de, Boğazlarla ilgili oturumlara katılmak için Lozan'a gelmişlerdir. Konferansa yukarıda sözü edilen devletlerden başka, Japonya, Romanya ve Yugoslavya gibi devletler de katılmış ve ayrıca ABD de konferansta gözlemci olarak yer almıştır.

Türk heyeti elde edilen askeri zafere, bir de diplomatik başarı eklemek için, hiçbir ödüne yanaşmamakta ve gündeme gelen sorunların çözümünde Mudanya Mütarekesi'ni esas almaktaydı. Bundan hareketle Türk tarafı, Yunanistan'a karşı doğrudan, Müttefik devletlere karşı ise dolaylı da olsa büyük bir askeri zaferle güçlendirilmiş olan Misak-ı Milli gibi bir belgeye de dayanarak, masaya galip taraf olarak oturduğunu hemen her fırsatta dile getirmiştir.[30] Buna karşılık İtilaf Devletleri, konferansı Milli Mücadele'nin bir sonucu olarak değil, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak gördüklerini açıklamışlar ve bu nedenle de galip taraf olduklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca Lozan'da Mudanya'nın değil, Mondros'un esas alınması gerektiğini sık sık vurgulamışlardır.[31]

Konferansın ilk döneminde Türk tarafı, en fazla İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Hemen her konuda İsmet Paşa'nın yoğun itirazı ile karşılaşan ve böyle bir davranışı da hiç beklemediği anlaşılan İngiliz temsilci Lord Curzon, İsmet Paşa'yı "*Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız, Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakilerde. Unutmayın ne reddedersiniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız. Fransızlardan mı?*" şeklindeki sözlerle tehdit etmiştir.[32]

Lord Curzon'un tutumu ve diğer gelişmeler karşısında konferansın anahtar ülkesi olarak İngiltere'yi gören Türkiye, bu ülkenin kısmen de olsa bu devletin isteklerinin karşılanması edilmesinin gerektiğine inanmaya başlamıştır. Bu nedenle Sovyet Rusya'nın tüm tepki ve kışkırtmalarına karşın, Boğazlar

---

28 Karacan, **a.g.e.**, s. 71; **Türk İstiklâl Harbi**, s. 128.
29 Bilsel, **a.g.e.**, s. 578.
30 Josef Grew, **Atatürk ve İnönü**, (Çev. M. Akşun), İstanbul, 1966, s. 13.
31 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971, s. 25.
32 İnönü, **a.g.e.**, s. 89-90.

konusunda İngiliz tezine yaklaşılmış ve sorunun çözümü için İngiltere'ye belli oranda ödün verilmiştir.[33] Sovyetler kendi çıkarlarına uygun olarak Boğazların tümüyle Türkiye'nin egemenliğine bırakılması gerektiğini savunurken, İngilizler bu bölgenin yönetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması ve Türkiye ile ilgili bazı sınırlamalar getirilmesi görüşünde ısrar etmişlerdir. Türk tarafı ise Misak-ı Milli'yi de göz önünde tutarak konferansın genel başarısı ve diğer konularda İngiltere'nin desteğini alabilmek için Sovyet tezinden uzaklaşmış ve İngiliz görüşüne yaklaşmıştır.

Boğazlar konusunda Sovyet Rusya'nın muhalefetine rağmen ilerleme kaydedilmişse de, bu olumlu adım diğer konulara yansımamıştır. Öyle ki Şubat ayı başlarına gelindiğinde Musul (Irak Sınırı), Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), mali ve ekonomik konularla, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir.[34] Hemen hiçbir konuda ilerleme kaydedilememesi üzerine, Konferans çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir.[35] Görüşmelerin başarısız olması sonucu Türk heyeti ve diğer heyetler, Lozan'ı terk ederek ülkelerine dönmüşler ve yeni bir dönem başlamıştır.

7.2.3. Lozan Görüşmelerinin Kesilme Dönemi

4 Şubat 1923 – 23 Nisan 1923 tarihleri arası Lozan Barış Konferansı'nın kesilme dönemi olarak bilinir. Bu dönemde bir yandan görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer yandan da Türkiye'nin iç politikası Lozan Konferansıyla doğrudan ve dolaylı çeşitli gelişmelere sahne olmuştur.

Konferansla dolaylı da olsa ilgisi bulunan gelişmelerin ilki, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresidir.[36] TBMM Hükümeti, Cumhuriyet ilan edilmeden ve rejim sorunu çözümlenmeden önce, yeni Türk devletinin ekonomi politikasını belirlemek ve izlenecek ekonomik modeli tartışmak amacıyla İzmir'de bir iktisat kongresi toplamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasında tam ve kesin bağımsızlık vurgusu yaptığı bu kongrenin başkanlığını, Kazım Karabekir Paşa yürütmüştür.

İşçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden oluşan 1135 kişinin katıldığı kongrede, kabul edilen Misak-ı İktisadi ile ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış ve Türkiye'nin tam bağımsızlık konusundaki kararlılığı, Batılı devletlere bir kez daha açıklanmıştır. Tam bağımsızlıkla ilgili ısrarlı vurgu da, Lozan'daki ilk dönem görüşmelerinde çözüme kavuşturulamayan kapitülasyonlar için Batı'ya verilmiş olan mesaj olarak görülebilir. Türkiye bu yolla, kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararından vazgeçmeyeceğini bir kez daha göstermiştir.

---

33 Aralov, **a.g.e.**, s. 182.
34 **Tan**, 29 Ocak 1923.
35 Karacan, **a.g.e.**, s. 216; İnönü, **a.g.e.**, s. 95.
36 İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara, 1968.

Ayrıca yine kongre kararlarına bakıldığında, yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve yabancı sermayenin Türkiye'nin kanunlarına uymak koşuluyla yatırımlar yapabileceği vurgulanmıştır. Böylece kapitülasyonlardan ve diğer ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen Batılı devletlere, Türkiye'nin sosyalist bir rejime yönelmeyeceği konusunda güvence verilmiştir.

Türkiye İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Ankara'da TBMM'de de sıcak saatler yaşanmaya başlanmıştır. Lozan'dan dönen Türk Heyeti'nin Ankara'ya ulaşmasından sonra,[37] 27 Şubat'tan itibaren TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Görüşmelerde muhalif İkinci Gruba mensup milletvekilleri (özellikle de Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Yusuf Ziya Bey ve Durak Bey) Heyet ve Hükümete sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Lozan'da birtakım ödünlerin verildiğini iddia eden muhalif mebuslar, başta Musul, Karaağaç ve mali konular olmak üzere, gündeme gelen hemen her konuda İsmet Paşa ve Rauf Bey'i sıkıştırmışlardır.[38] Meclis'teki tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, Heyet'ten yana bir tavır takınmış ve Heyet'in Meclis'e değil, Hükümete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak, İsmet Paşa'ya olan güvenini bir kez daha dile getirmiş ve tartışmalara son noktayı koymuştur.[39]

Konferansa ara verilen dönemde Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bir diğer gelişme de Yunanistan'da ortaya çıkmıştır. Özellikle Lozan Konferansı'nın ilk aşamasında istediklerini almak bir yana, İsmet Paşa'nın kararlı tutumuyla karşılaşan Yunanistan'da adeta savaş hazırlıkları başlamıştır.[40] Bu bağlamda Batılı devletlerden destek sağlamaya çalışan Yunanistan, umduğunu bulamamış[41] ve dış politikada bir yalnızlaşma sürecine girmiştir.

Meclis'te Lozan ile ilgili tartışmaların tamamlanmasından hemen sonra, barış görüşmelerinin yeniden başlaması için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. Türkiye, İtilaf Devletleri'ne 8 Mart'ta verdiği bir nota ile barış koşullarını içeren projeyi açıklamıştır. Bu projeye göre Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içerisinde görüşülecek, anlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktı. Karaağaç, Yunanistan'a terk edilecekti. Yine aynı projede Boğazların statüsü ve azınlıklar hakkındaki anlaşmazlığın olmadığı açıklanmış; borçlar ve kapitülasyonlar başta olmak üzere ekonomik ve mali konularda Türkiye'nin tutumunun değişmediği ifade edilmiştir. Buna göre kapitülasyonlar tümüyle kaldırılacak, borçlar ise Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler arasında taksim edilerek ödemeler altın para hesabına

---

37 Lozan'dan İstanbul'a gelen İsmet Paşa, Eskişehir'de, İzmir'den dönen Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuş ve birlikte Ankara'ya dönmüşlerdir. İsmet Paşa'nın hükümet ve meclisten önce Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamalarda bulunması bazı çevrelerce hoş karşılanmamıştır. İnönü, **a.g.e.**, s. 98.

38 Bu görüşmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. III, s. 1305–1322.

39 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. IV, s. 173.

40 Kostas Hatziantonios, **Thedoros Pagkalos**, İoikos Yayınları, Atina, 2004, s. 223.

41 Salahi Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 362.

göre yapılacaktı.[42] İtilaf Devletleri bu notaya 28 Mart'ta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 Nisan'da yeniden başlayacağını duyurmuşlardır.[43]

Bu arada Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'daki Muhafız Birliği Komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesi, Ankara'daki havayı iyice gerginleştirmiş ve Meclis'teki gruplar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Sorun, Topal Osman ve adamlarının etkisiz hale getirilmesiyle kısmen çözümlenmişse de, siyasal gerilim bir süre daha devam etmiştir.

Aynı günlerde Türk notasının müttefikler tarafından kabul edilmesinden sonra, Ankara'da konferansla ilgili çalışmalara hız verilmiştir. İlk iş olarak 1 Nisan 1923'te Birinci TBMM'de seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.[44] Bu kararın alınmasında da, Lozan Konferansı'nın etkisi olmuştur. Çünkü konferansın devam ettiği günlerde ve kesilme döneminde Meclis'teki tartışmalarda, muhalif İkinci Grubun olumsuz tutumu ve engellemeleri, seçimlerin yenilenmesi kararının alınmasında doğrudan rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa taraftarlarının oluşturduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında, mevcut meclisin imzalanacak olan bir antlaşmayı onaylamayacağı dile getirilmiş ve sonuçta muhalif olan İkinci Grubun etkisini kırmak için yeni bir Meclis'in toplanması gereğinden hareketle, seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır.[45] Alınan bu kararın Meclis'te de kabul edilmesinden sonra, Birinci TBMM 16 Nisan'da son toplantısını yapmış ve dağılmıştır. Böylelikle 23 Nisan 1920 tarihinden beri varlığını sürdüren ve bağımsızlık savaşının kazanılmasını sağlayan Birinci Meclis, faaliyetlerini sona erdirmiştir.

Barış görüşmelerinin başlamasından hemen önce, Ankara'da konferansla ilgili bir başka gelişme, Amerikalı Chester grubuna verilen ayrıcalıktır.[46] TBMM Hükümeti, madenler, petrol kaynakları, demiryolları ve limanlarla ilgili olarak verdiği bu ayrıcalıkla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmak istemiş ve barış görüşmeleri sırasında ABD'nin desteğini kazanmayı amaçlamıştır.[47] Şöyle ki, Türkiye bu yolla, özellikle Musul konusunda İngiltere'ye karşı ABD'yi kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak Musul konusunda Türkiye'nin istekleri gerçekleşmeyince, Chester İmtiyazı da hayata geçememiştir.[48]

Sonuçta, 4 Şubat'tan 23 Nisan'a kadar geçen sürede Lozan'a gidecek olan Türk Heyeti'ni, gerek Ankara'daki muhalif çevrelere, gerekse Lozan'daki İtilaf Devletleri'ne karşı güçlendirecek tedbirler alınmıştır. Bu sayede Lozan'da İsmet Paşa'nın manevra alanı genişletilmiştir.

---

42 İnönü, **a.g.e.**, s. 105.
43 Bilsel, **a.g.e.**, s. 109; Karacan, **a.g.e.**, s. 229.
44 **Nutuk**, C. II, s. 727-728.
45 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s. 338.
46 Chester İmtiyazı ile ilgili olarak bkz. Yahya Sezai Tezel, *"Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı"*, **AÜSBF Dergisi**, C. XXV, S. 4, 1970, s. 294.
47 Timur, **a.g.e.**, s. 161.
48 Tezel, **a.g.e.**, s. 314.

7.2.4. Konferans'ın Yeniden Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması

Konferansın ikinci dönemi tüm heyetlerin Lozan'a ulaşmasından sonra, 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Bu dönemde Türk heyetinin başkanı yine İsmet Paşa ve Yunan heyetinin başkanı da Venizelos olmakla birlikte, Müttefiklerin heyetlerinde değişiklikler olmuştur. Sir Horace Rumbold İngiltere, General Pelle Fransa, Montagna ise İtalya heyetinin başkanı olarak Lozan'a gelmişlerdir.[49]

İkinci dönem, çeşitli açılardan birinci döneme göre daha farklı bir nitelik taşımaktaydı. Her şeyden önce Türk heyeti yeni dönemde, ilk döneme göre daha rahat ve daha güçlü durumdaydı. Heyet, Meclis'in seçim kararı alması nedeniyle İkinci Grubun baskısından kurtulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam desteğini alarak Lozan'a gelmiştir. Diğer taraftan birinci dönem görüşmelerinde ve kesilme dönemindeki müzakerelerde, istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin, ikinci dönemde fazla zorluk çıkarmayacağı ve konferansa eskisi kadar önem vermeyeceği anlaşılmıştır.[50] Bu yüzden Lord Curzon Lozan'a gelmemiş ve ikinci dönem görüşmelerine katılmamıştır. Bu gelişme, ikinci dönemde daha çok mali ve ekonomik konuların gündeme geleceğini ve görüşmelerin Türkiye, Fransa ve İtalya arasında geçeceğini göstermekteydi. Ayrıca Yunanistan ile tamirat bedeli ve Karaağaç konularındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi, Konferans'ın başarıya ulaşmasına engel olabilecek kadar önemli bir sorun olarak görünüyordu.

Görüşmelerin ikinci dönemini, önceki dönemden ayıran bir başka nokta ise Türk heyeti ile TBMM Hükümeti arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve ilişkilerin gerginleşmesiydi. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa ile bu heyetin sorumlu olduğu hükümetin başkanı olan (Vekiller Heyeti Reisi) Rauf Bey arasındaki ilişkilerin gerilmesi ve hatta kopma noktasına gelmesi, Türk tarafının elini zayıflatmıştır.

İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında tartışmaya yol açan konuların ilki, borçların ödenmesiyle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya, İstanbul'un boşaltılması ve borçların Frank olarak ödenmesi konusunda talimat vermelerine karşın, İsmet Paşa bunu hemen uygulamamış ve ancak ısrarlı diğer talimatlar sonucunda Ankara'nın kararına uymuştur.[51]

Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında, borçların ödenmesi konusunda bozulan ilişkiler, Yunanistan'dan istenen bir nevi savaş tazminatı olan tamirat bedeli konusundaki anlaşmazlık nedeniyle daha da gerginleşmiştir. Venizelos'un tamirat bedeli karşılığında Karaağaç'ın verilmesi teklifine, Ankara'dan olumsuz yanıt gelmesine karşın, İsmet Paşa'nın kendi iradesiyle Yunan teklifini kabul etmesi, Hükümet-Heyet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. İsmet Paşa'nın, diğer konularda başarı sağlamak amacıyla talimatların dışında hare-

---

[49] Karacan, **a.g.e.**, s. 234.

[50] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919–1926),** Ankara, AÜSBF Yay. 1978, s. 262.

[51] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 328; Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 381-384.

ket ederek Karaağaç karşılığında tamirat bedelinden vazgeçtiğini bildirmesine karşın, Rauf Bey bu açıklamadan tatmin olmamıştır.[52]

İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında kuponlar ve imtiyazlar konusunda çıkan görüş ayrılığı, artık bu iki devlet adamının tümüyle farklı çizgilere çekilmesine yol açmıştır.[53] Ancak barışın bir an evvel imzalanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın, bunalımlı günlerde iki devlet adamı arasındaki denge siyaseti ve İsmet Paşa'yı açıkça değil de, örtülü olarak desteklemesi, var olan siyasal gerilimi geçici de olsa ortadan kaldırmıştır.[54]

Hükümet ile Heyet arasındaki anlaşmazlığın Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle aşılmasından sonra, Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

7.3. LOZAN ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

7.3.1. Lozan Antlaşması'nın Önemli Koşulları

Lozan Antlaşması 143 madde ve 4 bölüm halinde düzenlenmiştir.[55]

7.3.1.1. Sınırlar

- **Trakya Sınırı:** Karaağaç Türkiye'de kalacak ve Meriç Nehri sınır olacaktı. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları dışındaki Ege Adaları Yunanistan'a bırakılacaktı. Buna karşılık Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları asker ve silahtan arındırılacaktı. Bu arada Türkiye, Kıbrıs ve Mısır'ın İngiliz yönetimine geçtiğini kabul edecekti.
- **Suriye Sınırı:** 20 Ekim 1921'de Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde kabul edilen sınır aynen benimsenecekti.
- **Irak Sınırı (Musul Sorunu):** Konferansın bitiminden 9 ay sonra yapılacak olan Türk-İngiliz ikili görüşmelerinde çözümlenecekti. Anlaşma sağlanamazsa çözüm Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakılacaktı.

7.3.1.2. Boğazların Statüsü

İtilaf Devletlerinin işgali tümüyle kalkacak ve Boğazlar Türkiye'nin başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti. Bu komisyonda Türk temsilcinin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın temsilcileri bulunacaktı. Ayrıca Çanakkale mıntıkasında sahilden 20 kilometrelik bir bölge ile İstanbul Boğazının her iki tarafının 15 kilometrelik mıntıkası asker ve silahtan arındırılacaktı.

---

[52] **Türk İstiklâl Harbi,** s. 236–237.

[53] **Nutuk,** C. II, s. 785; Cebesoy, **a.g.e.,** s. 339-340; Orbay, **a.g.e.,** s. 54.

[54] **Nutuk,** C. II, s. 768.

[55] Lozan Barışının tam metni için bkz. **Düstur,** III. Tertip, C. V, İstanbul, 1931, s. 15 ve devamı; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** C. I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 67-245.

7.3.1.3. Ekonomik ve Mali Hükümler

- Kapitülasyonlar bütün sonuçlarıyla kaldırılacaktır. Ancak bazı Batılı uzmanlar Türk adliyesini düzenlemek için 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık görevi yapacaklardı.
- Osmanlı Borçları, Osmanlı Devletinden ayrılan ülkeler arasında paylaşılacak ve Türkiye'nin payına düşen borçların ödenmesi belirli taksitlere bağlanacaktır.
- Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli karşılığında Karaağaç Türkiye'ye verilecektir.

7.3.1.4. Azınlıkların Statüsü

- Türkiye içinde yaşayan Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir.
- Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu değiş-tokuşun dışında tutulacaklardı.

7.3.2. Lozan Antlaşması ile İlgili Bir Değerlendirme

Lozan Barışıyla yeni Türk devletinin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşmayla, 28 Temmuz 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı resmen ve fiilen sona ermiştir. Bu arada Sevr Antlaşması da tarihe gömülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan diğer anlaşmaların, çok kısa sürelerde geçersiz hale gelmeleri ve hatta ciddi siyasal gerilimlere yol açmaları, buna karşılık Lozan'ın halen geçerliliğini koruması ve barışın güvencesi olması, bu antlaşmanın ne denli gerçekçi olduğunu da göstermektedir.

Lozan Barış Antlaşması daha önceki yıllarda imzalanan barış antlaşmaları dikkate alındığında Türk diplomasi tarihi açısında büyük bir başarıdır. Antlaşmayla Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleştirilmiş, tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğü sağlanmıştır. Türkiye, eşit olarak sürdürdüğü diplomasi sayesinde isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda sonraki yıllar için ciddi bir saygınlık elde etmiş, diplomatik ağırlık oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran "ezik diplomasi" geleneğinin sona ermesi ve Batı ile her konuda eşit ilişkiler döneminin başlaması anlamı taşımaktadır.

Öte yandan günümüzde halen tartışmalara neden olan Rodos ve Ege'deki 12 Ada ile ilgili bir parantez açıldığında, bu adaların Lozan Barış Antlaşması'nda kaybedildiği şeklindeki yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. Bazı Batılı kaynaklarda, Rodos ve 12 Ada'nın Lozan'daki antlaşmada İtalya'ya verildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak burada söz edilen antlaşma, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması değildir. Batılıların kastettiği antlaşma, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Antlaşması'dır. Çünkü Uşi

(Ouchy) Lozan'ın bir banliyösüdür ve bu yüzden Türklerin Uşi olarak bildiği antlaşma, Batılı kaynaklarda zaman zaman Lozan Antlaşması olarak geçmektedir. Öyle ki, bahsi geçen adalar, Trablusgarp Savaşı'nda İtalya tarafından işgal edilerek daha sonrasında Yunanistan'ın bu adaları işgal edebileceği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne verilmemiştir.[56] İtalyan kontrolüne geçmesinden yaklaşık on yıl sonra imzalanan Lozan Antlaşması'nda bu adaların kaybedildiği yorumu da tarihsel gerçekliği yansıtmamaktadır. Adalar konusunda konferansa damga vuran tartışmalar, Yunanistan'ın Balkan Savaşlarında işgal ettiği Ege Adaları[57] ve Meis (Kastellorizo) konusunda yaşanmıştır.

Bununla birlikte Türk tarafı, Lozan'da gündeme gelen bazı konularda istediği sonucu alamamıştır. Irak Sınırı ile ilgili kesin kararın konferans sonrasındaki Türk-İngiliz görüşmelerine bırakılması ve bir anlamda Musul'un Türkiye'nin sınırları dışında kalması; Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin kurulamaması; Suriye sınırının gündeme bile gelmemesi ve Hatay'ın Türk toprakları dışında kalması bunlara örnek olarak gösterilebilir. Sonraki yıllarda Musul Sorunu Türkiye'nin aleyhine, Boğazlar ve Hatay sorunları lehine çözüme kavuşturulacaktır.

Lozan Barış Antlaşması'nın Yunanistan tarafından nasıl yorumladığına bakıldığında ise Elefterios Venizelos'un Yunan basınına yaptığı açıklama onun ülkesi adına hissettiklerini gözler önüne sermektedir. Venizelos Lozan Barış Antlaşması'na imzasını attıktan hemen sonra hislerini; "*derin bir melankoli ve hüzün*" şeklinde açıklarken, 1919-1922 yılları arasında yaşanan savaşı "*Yunanistan'ı tamamen yıkıma sürükleyen bir savaş*" olarak nitelendirmiştir.[58]

Lozan Antlaşması, dış politikanın geneli açısından *Şark Meselesi'ne* yeni bir boyut kazandırırken, Türk iç politikası ise Lozan'ın etkisindeki yıllara girmiştir. Görüşmeler sırasında İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında başlayan tartışmalar, Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran siyasal görüş ayrılıklarına kadar uzanmıştır. Lozan Antlaşması konusundaki farklı yaklaşımlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na uzanan bir sürecin başlamasına teşkil etmiştir.

---

[56] Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 69.

[57] Balkan Savaşları'ndan sonra toplanan Londra Konferansı'nda, altı büyük devlet adalar sorununu Süferra Konferansı'nda tartışmışlar ve sonunda Ege Adalarının Yunanistan'a verilmesine karar vermişlerdir. Cevdet Küçük (Editör), **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, SAEMK, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s. 11.

[58] **Arheio Eleftherios Venizelos, Mousio Benaki**, (Eleftherios Venizelos Arşivi Benaki Müzesi), Fakelos (Zarf): 269-51, 173-269-51.; Ayrıca bkz., Çağla D. Tağmat, "*Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal of Modern Turkish History Studies),** XIV/29, (2014 Güz/ Autumn), s. 163.

KAYNAKÇA

ARALOV, S. I.; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,** (Çev. H. A. Ediz), İstanbul, 1967.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk,** Cilt II-III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1969.

Arheio Eleftherios Venizelos, Mousio Benaki, (Eleftherios Venizelos Arşivi Benaki Müzesi), Fakelos (Zarf): 269-51, 173-269-51.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BİLSEL, Cemil; **Lozan,** Cilt II, İstanbul, 1933.

CEBESOY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar,** Cilt I, İstanbul, 1957.

DAVISON, Roderic H.; *"Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne"*, **The Diplomats (1919-1939),** Princeton, 1953.

Düstur

Earl of Ronaldshay; **The Life of Lord Curzon,** Cilt III, London, 1928.

GOLOĞLU, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti,** Ankara, 1971.

GREW, Josef; **Atatürk ve İnönü,** (Çev. M. Akşun), İstanbul, 1966.

Hatziantonios, Kostas, **Thedoros Pagkalos,** İoikos Yayınları, Atina, 2004.

İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,** 12. Cüz, İstanbul, 1951.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar,** 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

KANDEMİR, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar,** Cilt II, İstanbul, 1955.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,** Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.

KÜÇÜK, Cevdet (Editör), **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi,** SAEMK, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk- İngiliz İlişkileri (1919–1926),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923, Record of Proceedings and Draft Terms of Peace, London, 1923.

OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam,** Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORBAY, Rauf; *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, **Yakın Tarihimiz,** Cilt IV, İstanbul, 1962.

ÖKÇÜN, Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir,** Ankara, 1968.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları,** Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

TAĞMAT, Çağla D. *"Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan"*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal of Modern Turkish History Studies),** XIV/29, (2014 Güz/ Autumn).

Tan, 29 Ocak 1923.

TEZEL, Yahya Sezai; *"Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı"*, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** 25. Cilt, 4. Sayı, 1970.

TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946),** Ankara, 1971.

TURAN, Şerafettin **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000.

Türk İstiklâl Harbi, Cilt II, Kısım VI, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1969.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

WALDER, David; **Çanakkale Olayı,** (Çev. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Atatürk Döneminde İç Politika

Doç. Dr. Necdet AYSAL

8.1. SALTANATIN KALDIRILMASI

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur. TBMM'nin üstünde hiçbir gücün kabul edilmeyeceğinin açıklanması ile de Osmanlı Devleti'nin varlığı fiilen ortadan kalkmıştır. Ayrıca yasama ve yürütme yetkisinin de TBMM'ye ait olması, Padişahın Türk ulusu üzerinde resmi ve fiili hiçbir yetkisinin kalmadığını göstermekteydi. Ancak savaş yılları olduğu için rejim konusu gündeme gelmemiştir. Yunan ordusunun Türk topraklarından atılmasından sonra, sıra rejim konusunun çözümlenmesine gelmiştir.

8.1.1. Saltanatın Kaldırılmasının Nedenleri ve Gerekçesi

Kurtuluş Savaşı sırasında ve TBMM'nin açıldığı dönemde, yurdun düşman işgalinden kurtarılması öncelikli olduğu için, Saltanat makamına karşı açıkça tavır alınmamış ve güçlerin bölünmemesine gayret edilmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'yu terk etmesinden hemen sonra, barış konferansına davet nedeniyle saltanat konusu gündeme gelmiş ve bu kez Mustafa Kemal Paşa, bu kurumla ilgili gerçek düşüncesini hayata geçirmiştir.

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra barış görüşmeleri hazırlıklarına başlanmış ve İtilaf Devletleri, 28 Ekim 1922 tarihli notalarında Osmanlı Hükümeti ile TBMM Hükümeti'ni birlikte barış görüşmelerine davet etmişlerdir. İtilaf Devletleri'nin her iki hükümeti de davet etmelerindeki amaçları, iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmak ve Türk tarafını bölerek güçsüzleştirmekti. Bu çağrı üzerine gerekli hazırlıklara hemen başlayan Osmanlı Hükümeti, TBMM'ye gönderdiği resmi yazılarla işbirliği içine girilmesi yönündeki isteğini bildirmiştir.[1]

---

[1] Necdet Öklem, **Saltanatın Kaldırılması,** İstiklâl Matbaası, İzmir, 1972, s. 17.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin bu tavrını ve Meclis'ten gelen tepkileri iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa sorunun kökten çözümlenmesi için Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiş ve konuyla ilgili 1 Kasım 1922'de komisyonda yapılan görüşme sırasında, millet egemenliği yanında kişisel egemenliğin de sürmesinin akla aykırı olduğunu belirtmiştir.

Komisyon, bu gelişmelerin ışığı altında Saltanat ile Halifeliğin birbirinden ayrıldığını ve Saltanatın kaldırıldığını belirten iki maddelik bir yasa taslağı hazırlamıştır.[2] Bu taslakta, Saltanat ve Hilafet kurumlarının birbirlerinden ayrılması, Osmanlı Saltanatının, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden başlayarak, sona erdiği hükme bağlanmıştır. Yine, Halifeliğe de Meclis tarafından seçilen, Osmanlı ailesinden birisinin geçmesi öngörülmüştür.

1 Kasım 1922'de Meclis'teki görüşmelerden sonra açık oylamaya sunulan bu taslak, bir milletvekilinin olumsuz oyuna karşın kabul edilerek yasalaşmıştır. Milli egemenliği ebedileştiren ve milletin kendi hakkının ifadesi olan bu kanunla, hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak saltanat kaldırılmış, Türk Devrimi de yönetsel alanda önemli bir aşama kaydetmiştir.[3] Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, *Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kaldırılma töreninin son evresi* de böylece kapanmıştır.[4]

Barış konferansına davet sorunu gerekçe gösterilmesine karşın, Saltanatın kaldırılmasının gerçek nedenleri ise tarihsel gelişmelere dayanmaktaydı.[5] Bu gerçek nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ 620 yıllık bir hanedan olan Osmanlı hanedanının çağın gerisinde kalması ve ömrünü tamamlamış olması;
- ✓ Birinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkede monarşilerin yıkılması ve yerlerine cumhuriyet yönetimlerinin kurulması;
- ✓ Bir ailenin iradesine dayalı yönetimlerin ulusal egemenlik anlayışına ters düşmesi;
- ✓ Mustafa Kemal Paşa'nın temel amacının ulusal egemenliğe dayanan, laik ve demokratik bir devlet kurmak olması;
- ✓ Yönetimin bir kişi ve aileden alınıp, tüm ulusa mal edilmeye çalışılması.

8.1.2. Saltanatın Kaldırılması Sonrasındaki Gelişmeler

Saltanatın kaldırılması kararı Vahdettin'e, Yıldız Sarayı'nda Refet (Bele) Paşa tarafından tebliğ edilmiştir.[6] Osmanlı Saltanatı tarihe karışınca, o

---

2 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi – Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 279; Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981, s. 171-173.

3 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Devre, C. 24/1, s. 314.

4 Turhan Olcaytu, **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı, Devrimimiz-İlkelerimiz**, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s. 20-21; Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 33.

5 Turan, **a.g.e.**, s. 280; Olcaytu, **a.g.e.**, s. 20-21; Gentizon, **a.g.e.**, s. 33.

yönetimin son Sadrazamı olarak tanınan Ahmet Tevfik (Okday) Bey de, 4 Kasım 1922'de istifasını kendisini bu göreve atamış olan Padişah Vahdettin'e sunmuştur.

Yine aynı gün TBMM Hükümeti, İstanbul'un idaresine el koymuştur. Devletin içinde bulunduğu durumdan korkan Sultan Vahdettin, İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağını düşünerek İngiltere'ye sığınma talebinde bulunmuş ve 16 Kasım 1922 günü İngiliz Komutanı Harrington'a şu mektubu yazmıştır: *"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica (yüce İngiliz devletine sığınıyor) ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara (başka yere) naklimi talep ederim (isterim) efendim! Halife-i Müslimin Mehmet Vahidettin".*[7]

Hayatını kurtarmak için yurtdışına götürülmesini dileyen Vahdettin'in isteği İngilizler tarafından olumlu karşılanmıştır. Sultan Vahdettin, 17 Kasım 1922 tarihinde önce İngilizlerin sürgün yeri olarak kullandıkları Malta'ya götürülmüş, fakat bir süre sonra Şerif Hüseyin'den bir çağrı alarak Mekke'ye geçmiştir. Mekke'de saltanat ve halifeliğin birbirinden ayrılmasının doğru olmadığını savunan bir bildiri de yayınlayan Vahdettin, bu girişimden beklediği sonucu alamamış, bunun üzerine İtalya'ya dönüp San-Remo'ya yerleşmiştir. Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin, 14 Mayıs 1926 yılında San Remo'da ölmüştür.[8]

Vahdettin'in yurttan ayrıldığı Ankara'ya bildirildiğinde konu, TBMM'nin 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda gündeme getirilmiştir. Öncelikle Şer'iye Vekili Konya Milletvekili Vehbi Efendi'nin halifeliğin boş olduğu, bu makama layık birisi seçildiğinde, onu halife olarak tanımanın gerekli olduğuna ilişkin fetvası okunmuştur.[9] Vehbi Efendi'nin bu fetvası üzerine halifelik için seçime gidilmiş ve ad okunarak yapılan oylama sonucunda, Sultan Abdüla-

---

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 361-367.

7 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, İstanbul, 1981, s. 49; Turan, **a.g.e.**, s. 281; Lord Kinross, **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1984, s. 419-421.

8 Vasiyeti üzerine cenazesi Şam'da bulunan Selahattin-i Eyyübi Camii'nin bahçesine defnedilmiştir. Bkz., Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. B., İmaj Yay., Ankara, 2001, s. 163; Gentizon, **a.g.e.**, s. 37-38.

9 Adı geçen fetva sureti şöyledir: "Müslümanların imamı olan Zeyd (simgesel bir ad), düşmanın, bütün Müslümanlar aleyhinde yok olmaya neden olacak ağır önerilerini, bir zorunluluk olmadan kabul ederek, İslam hukukunu savunmaktan aczini gösterir ve Müslümanların dinin gerekli kıldığı savunmalarında düşmana uyarak Müslümanların zarar görmelerine ve baş eğmelerine yol açacak hareketlere doğrudan doğruya girişir ve karışıklık doğuracak hareketlere devam edip ısrar ederse ve bundan da yabancıların koruması altına sığınarak halifelik makamını terk edip kaçmakla halifelikten eylemli olarak vazgeçtiği şer'ân münhal olur mu?- Yanıt: Olur! Bu suretle İslam hukukunu ve yararlarını korumak için halifelik makamına layık bir zata, ilgililer ve iş sahipleri tarafından biat olunmak gerekli (vacip) olur mu? Olur." Bkz., Turan, **a.g.e.**, s. 282.

ziz'in oğlu ve Vahdettin'in tahta çıkışından sonra hanedanın en yaşlı erkek üyesi olarak veliaht sayılan Abdülmecit Efendi, 148 oyla halife seçilmiştir.[10]

Abdülmecit Efendi, Müslümanların Halifesi sıfatından başka bir unvan kullanmaması, halifeliğe seçilmesinden dolayı memnuniyetini halka bildirmesi, Vahdettin'in davranışını kınaması ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun İslamiyet'e en uygun idareyi getirdiğini bildirmesi şartıyla halife tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, 19 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecit Efendi'ye Halife seçilmiş olduğunu bildirmiş ve bu durumu İslam dünyası ve Türkiye halkına ilan etmiştir.[11]

8.2. CUMHURİYETİN İLAN EDİLMESİ

Cumhuriyet kavramı, Türk diline Arapça'dan girmiş olan *cumhur* kelimesinden doğmuş bir rejimin adıdır.[12] Ansiklopedik anlama göre, bir ülkenin rejiminin cumhuriyet olabilmesi için, o ülkenin devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesi yeterlidir. Daha doğrusu egemenliğin kaynağının verasete dayanmamasıdır. Bu bağlamda Cumhuriyet, modern anlamıyla demokrasinin en gelişmiş şeklidir ve tarihi gelişmenin bir sonucudur.

8.2.1. Birinci TBMM'de Seçim Kararının Alınması

23 Nisan 1920'de olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin kurulmasıyla Türk siyasi yaşamında yeni bir dönem açılmıştır. Çok farklı görüş ve kesimlerin temsil edildiği Birinci Meclis, bu yönüyle tam bir halk meclisi niteliği taşımaktaydı.[13] Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarının oluşturduğu Birinci Grup ile muhalif İkinci Grup arasında birçok konuda anlaşmazlık çıkmış ve kıyasıya mücadele edilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Başkomutanlık Kanunu'nun çıkarılması sırasında doruk noktasına ulaşan fikir ayrılığı, özellikle 1921 sonlarında Malta'daki tutuklu milletvekillerinin de Meclis'e katılmalarıyla daha da artmış ve çatışmalar had safhaya ulaşmıştır. Bu arada zaten var olan ve resmen kuruluşunun 1922 Temmuz ayında gerçekleştiği belirtilen İkinci Gruba mensup me-

---

[10] TBMM ZC. Dönem: 1, Cilt: 1, s. 564-565.

[11] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1982, Belge No. 265, s. 1251–1252.

[12] Batıda Cumhuriyet kelimesi karşılığı olarak Latince "Res Publica" kelimesinden türetilen Fransızca'da "La République", İngilizce'de de "The Republic" kelimeleri kullanılmaktadır. Bkz. Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet,** İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994, s. 34.

[13] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 132–133; Mizyah Karaçam Şengil, **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları**, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 76; Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. B., Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 212-213; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s. 79-91.

[13] **Nutuk**, C. II, s. 438-439.

buslar, Saltanatın kaldırılmasından rahatsız olmuşlardır.[14] Bu muhalif grubun üyeleri, 2 Aralık 1922'de Meclis'e vermiş oldukları bir yasa teklifiyle seçim kanununda değişiklik yapılmasını istemişledir. Bu değişiklikle, seçim kanununa göre milletvekili seçilebilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde doğmuş olmak ya da milletvekili seçileceği ilde beş yıl ikamet etmek şartı getirilmek istenmiştir.[15] Bu koşullara uymayan Mustafa Kemal Paşa'nın parlamentoya girmesini engellemeye yönelik bu girişim, teklifin Meclis'te reddedilmesi sonucu önlenmiştir.

Lozan Konferansı'nın kesilmesi döneminde Meclis'te konferans ile ilgili yapılan gizli görüşmelerde, muhalif milletvekillerinin sert eleştiriler getirmeleri, gruplar arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Sonuçta gerek Meclis içinde ve gerekse Meclis dışında yaşanan iktidar mücadelesi, Meclis'i çalışamaz hale getirmiştir. Birinci Grubun harekete geçmesi sonucu, 1 Nisan 1923'te verilen önergeyle TBMM seçimlerinin yenilenmesi istenmiştir. Önergenin gerekçesinde, ilk Meclisin ülkenin bağımsızlığını sağlamakla görevini yapmış olduğu ve ülkenin önünde barış ve ekonomik sorunlar nedeniyle yeniden kamuoyunun kazanılması gerektiğinden söz edilmiştir. Meclis'te aynı gün kabul edilen bu önerge ile seçim kanunuyla ilgili çalışmalar başlanmış ve 16 Nisan'da Meclis son toplantısını yaparak dağılmıştır.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra, İkinci TBMM yeni toplanma yılına, 11 Ağustos 1923'te başlamıştır. İkinci Meclis bir üyesi dışında –Gümüşhane Mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey- tümüyle Birinci Gruba mensup mebuslardan oluşmuştur. 13 Ağustosta yapılan oylamayla Mustafa Kemal, TBMM Başkanlığı'na yeniden seçilirken, 14 Ağustos 1923'te ise V. İcra Vekilleri Heyeti seçimleri yapılmış ve Fethi (Okyar) Bey başkanlığında yeni kabine oluşturulmuştur.

İkinci TBMM'nin ilk günlerindeki en önemli çalışma ise kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması olmuştur.[16] Bu antlaşmanın Meclis içinde görüşülmesi sırasında Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu içindeki görüş farklılıkları ilk kez ortaya çıkmış ve oylamalara 270 milletvekilinin 227'si katılmıştır. Toplandığında türdeş görünen Meclis'te, Lozan Antlaşması 14 ret oyuna karşı-

---

[14] Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, 5. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 379; Tunaya, **a.g.e.**, s. 537; Muhalefet Grubu'nun kuruluşunda farklı görüşler vardır. Güneş'e göre Grup, 1921 sonları ile 1922 başlarında ortaya çıkmıştır. *Güneş*, **a.g.e.**, s. 182; Selek de muhalefetin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında ortaya çıktığını ve 1921 sonlarında örgütlü hale geldiğini ve örgütlemede Kara Vasıf'ın büyük rol oynadığını ileri sürmektedir. Bkz. Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, C. II, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 625; Mustafa Kemal, Nutuk'ta muhaliflerin daha saltanat kaldırılmadan önce bu konuda endişeye kapıldıklarını ve yoğun bir propaganda faaliyetine giriştiklerini anlatmaktadır. Bkz., **Nutuk**, C. II, s. 683-684.

[15] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1986, s. 360.

[16] Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1964, s. 91; Atatürk, **Nutuk**, s. 750.

lık 213 milletvekilinin lehte oyuyla kabul edilmiştir.[17] Lozan Antlaşması'nın metnine 14 ret oyunun çıkması, Meclis'te gelecekte bir muhalif hareketin gelişeceğinin de habercisi olmuştur.

8.2.2. Halk Fırkası'nın Kurulması

Meclis'te Birinci ve İkinci gruplar arasındaki mücadelenin şiddetlendiği günlerde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerinin muhabirlerine verdiği demeçte, yeni bir parti kurulacağını kamuoyuna ilk kez açıklamıştır.[18] Mustafa Kemal Paşa bu demecinde, savaşın kazanılmasının ülkeyi uygar dünyaya taşımak için yeterli olmadığını, ülkenin tamamen kalkınmasını sağlayacak ve gerçekçi bir programa sahip *Halk Fırkası* isimli bir partinin kurulacağını ve bu partinin yeniliklere öncülük edeceğini söyleyerek, herkesten yardım beklediğini dile getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı almasında hiç şüphesiz savaş yılları ve hemen sonrasında Meclis'te yaşanan şiddetli tartışmaların etkisi büyük olmuştur. Ulusal egemenlik temeline dayalı yeni bir devlet için yapılması gerekli devrimlerin, ancak Meclis'te bir siyasi partinin desteğiyle daha hızlı gerçekleştirilmesi düşüncesinden hareket etmiştir. Üstelik Meclis'teki muhalefetin tutumu da, Mustafa Kemal Paşa'nın bir parti kurma zamanının geldiğini düşünmesinde etkili olmuştur.

TBMM'de seçim kararının alınmasından hemen sonra, 8 Nisan 1923'te, Mustafa Kemal Paşa tarafından, *Dokuz Umde* olarak bilinen ve Halk Fırkası'nın ilk programı olarak kabul edilen seçim bildirgesi yayınlanmıştır. Bu beyannamenin giriş bölümünde Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceği ilk olarak resmen ifade edilmiştir.[19]

Mustafa Kemal Paşa, *Dokuz Umde* ile aynı gün bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırmıştır. Bu amaçla seçimlere son derece önem veren ve belirli tarihlerde yayınlamış olduğu tamim ve beyannamelerle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini sık sık uyaran Mustafa Kemal Paşa'nın, aday seçiminde de hassas davrandığı görülmektedir. Bu hassasiyetinin nedeni ise kuşkusuz İkinci TBMM'den çok şey beklemesi, toplumsal değişimin ve dönüşümün bu Meclis'te alınan kararlarla gerçekleşeceğine inanmasıdır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

---

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, IX. İçtima, s. 264-291; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, C. II, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 11–12.

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 50–52.

[19] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 2. B., Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 580.

Cemiyeti'nin çabaları sonuç vermiş ve seçimleri büyük çoğunlukla Cemiyetin adayları kazanmıştır.[20]

1923 seçimleriyle başlayan bu yeni dönemde, ilk bakışta Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e mutlak egemen olacağı izlenimi doğmuştur. Seçimlerin kazanılmış olması Halk Fırkası'nın kurulmasını onaylama anlamı taşıdığından, seçim sonrasında kuruluş hazırlıkları resmen başlatılmıştır.[21] Nitekim Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 Ağustos 1923'te toplanan milletvekilleri partinin tüzüğünü hazırlamaya girişmiş, yaklaşık bir ay süren tüzük çalışmaları 9 Eylül 1923'te sonuçlanmış ve Halk Fırkası'nın ilk tüzüğü kabul edilmiştir.[22] 11 Eylül'de yapılan toplantıda ise partinin genel başkanlık ve yönetim kurulu üyelerinin seçimi yapılarak Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası Başkanlığı'na getirilmiştir. Tüzüğün onaylandığı tarih olan 9 Eylül 1923, partinin de kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.[23]

8.2.3. Ankara'nın Başkent Olması

Ankara, 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin merkezi olmuş ve TBMM'nin açılmasıyla da Kurtuluş Savaşı'nın kalbinin attığı yer durumuna gelmişti. Mücadelenin her safhasındaki bütün eylem ve planlar, burada tartışılarak karara bağlanmış ve özellikle de TBMM'nin kurulmasından sonra daha da önemli bir konuma ulaşmıştı.

İkinci Meclis'in ilk günlerinde bir başka tartışma konusu da, yeni devletin başkentinin neresi olacağı olmuştur. İtilaf kuvvetlerinin 2 Ekim 1923'te İstanbul'u terk etmeleri, 6 Ekim'de de Türk ordusunun kente girmesi, yeni başkentin neresi olacağı tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

TBMM'nin kurulduğu yer ve Milli Mücadele'nin merkezi olması nedeniyle Ankara, 13 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın Meclise sunduğu önergenin oy birliğiyle kabul edilmesi sonucu,[24] yeni Türk Devleti'nin başkenti ve hükümet merkezi olmuştur.[25]

Ankara'nın başkent olmasıyla yeni Türk Devleti'nin Anadolu merkezli olduğu kanıtlanmıştır. Artık Osmanlı Devleti'ne dönüşün mümkün olmadığı tüm dünyaya gösterilmiştir. Batılı devletler bu kararı bir süre tanımamışlarsa

---

[20] Olaysız geçen seçimlerde 72 seçim bölgesinden 270 milletvekili seçilmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 89.

[21] Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yay., İstanbul, 1998, s. 75; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 37.

[22] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 391-392.

[23] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 559; Orhan Acun, "*CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine*", **Tarih ve Toplum**, C. XXIV, No. 141 (Eylül 1995), s. 132.

[24] Malatya Mebusu İsmet Paşa ve 14 arkadaşının Meclise sunduğu kanun teklifi için bkz. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 23-24.

[25] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara, 1999, s. 166-168.

da, Türk Devleti'nin kararlılığı karşısında elçiliklerini Ankara'ya taşımak zorunda kalmışlardır.[26]

8.2.4. Cumhuriyetin İlanı ve Tepkiler

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devleti kurulmuş ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğuna dair hükümle de Cumhuriyet yönetimi için önemli bir adım atılmıştı.

Ancak o dönem, savaş yılları olduğu için ulusun gücünü bölmemek adına rejim konusu açıkça tartışılmamıştır. Lozan Barışı'nın imzalanmasından sonra ise iç politikaya ağırlık verilmeye başlanmış, Ankara'nın başkent olmasıyla da çok önemli siyasal gelişmelerin olacağı mesajı verilmiştir.

27 Ekim 1923'te Fethi Bey'in istifasıyla ortaya çıkan hükümet bunalımı, Meclis'in çalışmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Güçler birliği ilkesinin en katı şekli olan Meclis Hükümeti sistemine göre yapılan seçimlerde bakanlar kurulunun oluşturulamaması, bu sistemin artık iyi işlemediğini göstermiş ve kabine sistemine geçilmesini zorunlu kılmıştır. Kabine sistemine geçiş için ise Cumhuriyet'in ilanı ve bu ilanla birlikte bir Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi gerekli görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmeler üzerine Cumhuriyetin ilan edilmesine karar vererek, 28 Ekim 1923 günü akşamı, İsmet (İnönü) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat (Bulca) Bey ile Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'i Çankaya'ya davet etmiştir.[27] Toplantıda misafirlerine, *"yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz"* diyerek görüşlerini açıklayan Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi, orada hazır bulunanlarca da olumlu karşılanmış ve hemen izlenecek yolun saptanmasına girişilmiştir. Konuklar ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması gereken değişikliklere ilişkin bir yasa tasarısı hazırlamışlardır.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ilgili anayasa değişikliğini içeren yasa tasarısı, 29 Ekim 1923'te Halk Fırkası Grubu'nda ele alınarak enine boyuna tartışılmıştır.[28] Tasarı aynı gün Meclis'e sunularak, devletin rejiminin Cumhuriyet olduğu *"Yaşasın Cumhuriyet"* sesleri ve alkışları arasında kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla ilgili oylamaya katılan 158 mebusun tümü olumlu yönde oy kullanmıştır.[29]

---

[26] Bilal N. Şimşir, *"Ankara'nın Başkent Oluşu"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, No. 20, (Mart 1991), Ankara, s. 207.

[27] Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 303.

[28] **Nutuk**, C. II, s. 804-805.

[29] Akşin, **a.g.e.**, s. 171-172; Kazım Özalp - Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, 4. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 26-27.

Söz konusu Anayasa değişikliği ile 1. madde şu şekilde yeniden düzenlenmiştir: *"Hâkimiyet bilâ kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bil-fiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir".*[30] Bundan sonra Cumhurbaşkanı seçimine geçilmiş, yoklama suretiyle ve açık oyla yapılan seçimde, 159 üyenin bulunduğu Meclis'te Mustafa Kemal, bir çekimser oya karşılık 158 üyenin olumlu oylarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.[31] Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, artık Cumhurbaşkanını TBMM seçecek, Başbakanı ise Cumhurbaşkanı tayin edecek, Bakanları Başbakan seçecek ve kabine Meclis'ten güvenoyu alınca hükümet kurulmuş olacaktı.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte; Türkiye Devleti'nin ve hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu kanunlaşmış; devlet başkanlığı ve hükümet bunalımı gibi sorunlar çözümlenmiştir. İlk kez kabine sistemine geçilerek, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından başbakanlığa atanan İsmet Paşa, Cumhuriyetin ilk kabinesini (Hükümeti) kurmuştur. Fethi (Okyar) Bey ise Meclis Başkanı seçilmiştir. Ayrıca ulusal egemenlik ilkesi biraz daha güçlendirilerek, halkın yönetime katılmasının yolu açılmıştır.[32]

Cumhuriyetin ilan edilmesi kimi çevrelerce olumsuz karşılanmış ve sert eleştirilere yol açmıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın), Abdurrahman Velid (Ebüzziya) ve Ahmet Emin (Yalman) gibi gazeteciler, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Vatan, gibi gazetelerde, Cumhuriyetin ilanını beğenmeyip sert eleştiriler getirmişlerdir.[33]

Cumhuriyetin ilanından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden rahatsız olan sadece İstanbul basını değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın bazı silah arkadaşları da gelişmelerden hoşnut olmamış ve basın yoluyla tepkilerini dile getirmişlerdir. En sert eleştiri, Rauf (Orbay) Bey'den gelmiştir. Rauf Bey ile Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir) ve Refet (Bele) Paşaların tepkileri, Cumhuriyet'in ilanından sonra Kurtuluş Savaşı kadrosu arasındaki ayrışmayı daha da belirgin hale getirmiştir.

8.3. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında önemli olan yurdun düşmandan kurtarılması olduğu için hilafet makamına karşı açıkça bir tavır alınmamıştı. Bu arada saltanatın kaldırılması sırasında halifelik kurumuna dokunulmamış, fakat Cumhuriyetin ilanından sonra laik ve demokratik bir toplum ve devlet düzeni için halifelik kurumu ciddi bir engel oluşturmaya başlamıştı.

---

30 TBMM ZC, Dönem: 2, Cilt: 3, s. 96 vd.

31 TBMM ZC, Dönem: 2, Cilt: 3, s. 99.

32 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", **Türk Dili,** No. 278, (Kasım 1974), s. 837.

33 Ozankaya, **a.g.e.**, s. 186-187.

8.3.1. Halifelik Sorununun Ortaya Çıkışı

Arapça kökenli olan Halife sözcüğü, *"babasından sonraya kalan çocuk, birisinin yerine geçen, vekil"* anlamları taşımaktadır.[34] İslam Peygamberinin vefatından sonra ortaya çıkan ilk sorun, peygamberin yerine kimin geçeceği olmuş ve *Halifelik* gündeme gelmiştir.

Halifelik konusunda İslam dünyasında ortak bir görüşe varmak mümkün olmamış ve özellikle Dört Halife döneminden sonra Emevi Devleti'nden Muaviye, seçime son verip bir sülale yönetimi kurunca, halifelik babadan oğula geçmiş ve tamamen bir saltanata dönüşmüştür.[35] Emevilerden sonra Abbasi sülalesinin eline geçen halifeliğin merkezi de Bağdat olmuştur. Bu dönemde Endülüs'te de Emevi soyundan gelen bir başka halife de varlığını sürdürmüştür.[36] 1258 yılında Moğolların Bağdat'a girmesi sonucu Abbasi Halifesi Mısır'a sığınmış ve Memluk Devleti bünyesinde varlığını korumuştur.

Halifelik, 1517 yılında son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil tarafından Yavuz Sultan Selim'e devredilmiş ve bu tarihten sonra resmen Osmanlı padişahları bu unvan ile anılmaya başlamışlardır. Ama asıl olarak II. Abdülhamit bu unvandan büyük ölçüde yararlanmış ve ilk bu dönemde İslamcılık, devletin temel siyaseti olmuştur.[37] Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı padişahı V. Mehmet Reşat, Halife sıfatıyla Cihad-ı Ekber ilan etmişse de, bu çağrıya İslam âleminden olumlu yanıt gelmemiştir. Bu da halifeliğin İslam âlemi üzerinde tüm işlerliğini yitirdiği anlamına gelmektedir.

8.3.2. Halifeliğin Kaldırılmasını Hazırlayan Olaylar

Bilindiği üzere hilafet, ümmet düşüncesi üzerine kurulmuş bir kurum olup, milli egemenlik düşüncesi üzerine kurulan yeni Türkiye'nin bu ortaçağ

---

[34] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi - Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap, (1. Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 46; Faik Bulut, **Resmi Belgeler Işığında Ordu ve Din-1826-1997 Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler**, 2. B., Doruk Yay., Ankara, 1997, s. 563.

[35] Mısır'da 909-1171 tarihleri arasında hüküm süren Şii Fatimi Halifeliği ile İspanya'da 929 yılında kurulan Emevi Devleti Halifeliği örnek gösterilebilir. Bkz., Turan, **a.g.e.**, s. 47; Gözler, **a.g.e.**, s. 72-73.

[36] Olcaytu, **a.g.e.**, s. 106.

[37] Şerafettin Turan, Mısır'ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim'in, Halife III. Mütevekkil'den halifeliği devraldığı yolundaki görüşlere katılmamaktadır. Turan, bu görüşünü o döneme ilişkin Osmanlı ve Arap belgelerinin hiçbirisinde ve o yıllarda yazılmış kitaplarda böyle bir devir işlemini gösteren bir kanıt bulunamadığına dayandırmaktadır. Yusuf Hikmet Bayur da *Türk İnkılâp Tarihi* isimli eserinde aynı hususa değinerek, bu görüşün son yüzyıllarda ortaya çıktığını savunmaktadır. Yapmış olduğumuz incelemelerde halifelik unvanının Osmanlı padişahları tarafından Yavuz Sultan Selim'den çok önceleri güçlülük simgesi olarak kullanılmaya başlandığı ve bu unvanla birlikte devletin giderek Teokratik bir karaktere bürünmüş olduğu açıkça görülmektedir. Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi, Türk kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe,** 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2000, s. 161; Orhan Koloğlu, **Gazinin Çağında İslam Dünyası 1919-1922**, I. Kitap, Boyut Yay., İstanbul, 1994, s. 17.

kurumu ile bağdaşması mümkün değildi. Köklü devrimlerle yeni düzenin kuruluş çalışmalarının bütün hızıyla devam ettiği bir dönemde, özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra Halifelik gibi dinsel bir kurumun laik bir devletle bağdaşmadığı görülmüştür.[38]

Saltanatın kaldırılmasından sonraki günlerde bazı çevrelerin Halife Abdülmecid'e bir padişah gibi davranmaları ve zaman zaman Meclisin üzerinde görmeleri, bütün dikkatlerin Halifelik kurumu üzerine toplanmasına yol açmıştır. Kaldı ki Halife'ye yakın kişiler arasında Rauf Bey ve Refet Paşa gibi, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinin de olması, Halifeliğin varlığını daha da fazla tartışılır hale getirmiştir. Bu arada saltanat taraftarlarının da halifelikten güç ve moral alarak eskiye dönmek için çalışmalar yapmaları; Halife Abdülmecid'in de kendisini bir padişah gibi görerek heyetler kabul etmesi de, halifeliğin kaldırılmasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.[39]

Halifeliğin kaldırılması konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı süratle hareketa geçiren bir başka olay ise 24 Kasım 1923'te Hindistan'da İsmailiye Mezhebi'nin İmamı Ağa Han ile Emir Ali Han'ın halifenin siyasi durumunun korunması için Başbakan İsmet Paşa'ya yazdıkları mektup ve bu mektubun daha İsmet Paşa'nın eline geçmeden muhalefeti temsil eden Tanin gazetesinde yayınlanması olmuştur.[40]

Bu mektubu İngiltere'nin, Hintli aydınlara Türkiye'nin iç işlerine karışmak için yazdırmış olduğu yorumları yapılmış ve basın da buna alet olmakla suçlanmıştır. Başbakan İsmet Paşa, olayı TBMM'ye taşıyarak ilgili gazetelerin İstiklâl Mahkemeleri'ne verilmesini istemiştir. Bazı gazeteciler İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmışlar, Lütfi Fikri Bey dışında cezalandırma yoluna gidilmemiştir.

Mektup krizinden sonra iyice göze batan Halifelik, bu kez bütçe konusunda gündeme gelmiştir. Halife Abdülmecid Efendi, 22 Ocak 1924'te Başbakan'a gönderdiği bir yazı ile kendisine ait bağımsız bir bütçe talebinde bulunmuştur.[41] Bu isteği, dış ülkelere temsilci göndermek, hükümete danışmadan yabancı elçileri kabul etmek ve gösterişli saltanat törenleri düzenlemek gibi uygulamalarla birleşince, İsmet Paşa *"Hükümet içinde birden fazla devlet başkanı olamaz."* diyerek buna tepki göstermiştir.

---

[38] Doğu Ergil, "*Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Lâiklik*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, No. 17, (Mart 1990), s. 260.

[39] Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988, s. 253–254.

[40] Mektup, 5–6 Aralık 1923'te dönemin Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştır. Mektupta halifeliğe dokunulmaması, Müslümanları birbirine bağlayan bir bağ olduğu için endişe duyulduğu ve bunların yanı sıra Hint Müslümanlarının Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlar dile getiriliyordu. Bkz., Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 14. B., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 51; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1973, s. 207-215; Lord Kinross, **a.g.e.**, s. 587.

[41] N. Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975, s. 47–50; Ergil, **a.g.m.**, s. 262.

İşte böyle bir ortamda Harp Oyunları nedeniyle İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile bir durum değerlendirmesi yapma zorunluluğu duymuş ve yapılan bu dörtlü toplantıda, artık Halifeliğin kaldırılması zamanının geldiğine karar verilmiştir.[42]

2 Mart 1924'te Halk Fırkası grubunda karara bağlanan hilafetin kaldırılması sorununun, bir kanun teklifi ile Meclise sunulması uygun görülmüştür.[43] Bunun üzerine daha önceleri Meşayih Meclisi (Şeyhler Kurulu) Başkanlığı yapmış olan Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile arkadaşlarının çalışmalarıyla, *Halifeliğin Kaldırılması ile Osmanoğulları Soyundan Olanların Türkiye Dışına Çıkarılması* hakkında bir kanun teklifi hazırlanmış ve bu teklifin komisyonlara gönderilmeden hemen görüşülmesi istenmiştir.[44] TBMM'nin 3 Mart 1924 günkü oturumunda söz konusu kanun teklifinin komisyonlara gönderilmeden görüşülmesi kabul edilmiştir. İlk olarak Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve 57 arkadaşının imzasını taşıyan *Şer'iye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin Kaldırılması*na ilişkin öneriler ele alınmış ve bazı küçük değişikliklerle kabul edilmiştir.[45] Bundan sonra, *Öğretimin Birleştirilmesi-Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'na ilişkin öneriler görüşülmüş ve yasalaştırılmıştır.[46]

Sıra halifeliğe geldiğinde öneriye ilk karşı çıkan Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey olmuştur. Zeki Bey, tasarı aleyhine en sert konuşmayı yapmış ve konuşması çeşitli milletvekilleri tarafından sık sık müdahalelere maruz kalmıştır. Zeki Bey'in konuşmasından sonra diğer milletvekilleri öneri lehine görüşlerini bildirerek halifeliğin kaldırılmasında hiçbir sakınca görmediklerini ifade etmişlerdir.[47] Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın kanun teklifini

---

42 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 618–619.

43 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), C. II, 2. B., Özener Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 1997, s. 925-926.

44 Kanun teklifini 53 kişi imzalamış ve bunlar arasında Kılıç Ali, Refik Koraltan, Celal Nuri İleri, Mazhar Müfit Kansu, Vasıf Çınar, Recep Peker, Yunus Nadi, İlyas Sami, Şükrü Kaya, Ağaoğlu Ahmet, Ruşen Eşref Ünaydın ve Tunalı Hilmi Beyler vardır. Bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 2. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 261; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 13-14.

45 429 sayılı Kanunla vakıfların yönetimi bir genel müdürlük olarak Başbakanlığa bağlanıyor, Müslüman vatandaşların inanç ve ibadet işlemleriyle uğraşmak ve din kuruluşlarını yönetmek için de Başbakanlığa bağlı bir "Diyanet İşleri Başkanlığı" kuruluyordu. Aynı kanun maddesiyle Genelkurmay da hükümet içinden çıkartılarak askerlikle ilgili konularda bağımsız bir başkanlığa dönüştürülüyordu. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 13; Turan, **a.g.e.**, s. 57; Fehmi Yavuz, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s. 43; Kanun maddesi için bkz., **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 446.

46 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birliğinin sağlanması hedeflenmiş ve artık dinsel örgütün ve eğitimin önemli düzenlemelerden geçirileceği açıkça görülmektedir. **Düstur**, C. V, 3 Mart 1924, II. Tertip, s. 323; Ethem Ruhi Fığlalı, **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla, 1997, s. 47.

47 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 18-21; Seyit Bey, **Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi**, Ankara, 1340, s. 117.

destekleyen konuşmasından sonra da maddelere geçilmiştir. Yapılan oylamayla Halifeliğin kaldırılması ve Halife ailesinin (Osmanlı soyunun) erkek ve kadınlarının ve bu kadınlardan doğanların, bu aileye damat olanların ülke dışına çıkarılmasıyla ilgili kanun kabul edilmiştir.[48]

3 Mart 1924 tarihinde 431 sayılı Kanunla Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Abdülmecid'in ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderilmesi uygun bulunmuş ve 4 Mart 1924 sabahı Halife ve ailesi yurdu terk etmiştir.[49]

Halifeliğin kaldırılmasıyla Osmanlı monarşisinin dayandığı dini bir kurum ortadan kaldırılmış, yeni Türkiye Devleti, demokratik ve laik gelişme yolunda son derece önemli bir adımı atmıştır. Eski saltanat rejimini geri getirmek için çaba gösterenlerin güç ve moral aldıkları bir merkez ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı ailesinin tüm fertleri yurt dışına çıkarılarak, saltanatın canlandırılması imkânı yok edilmiştir. Bu da toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu şekilde Batılı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale etmelerinin yolu kapatılmıştır.

8.4. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI

8.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Cumhuriyetin ilanı ve ardından Halifeliğin kaldırılması ile birlikte, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadro arasındaki görüş ayrılıkları iyice su yüzüne çıkmıştır. Bir tarafta köklü değişiklikleri savunan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fethi Bey gibi şahıslar varken, diğer tarafta değişimin zaman içinde yapılmasını öneren ve gelenekçi diyebileceğimiz bir başka grup oluşmuştur.[50] Bu grubun içinde Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey gibi Milli Mücadele'nin öncü kadrosunda ve Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde bulunan bazı kişiler yer almıştır.[51]

Bilindiği gibi gerek Birinci TBMM ve gerekse İkinci TBMM'de milletvekilleri, komutanlık ve memurluk görevlerini de aynı anda yürütebiliyorlardı. Savaşın gerekli kıldığı askerlik ve milletvekilliğinin birlikte yürütülmesi yöntemi, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Seçim Kanunu ile de korunmuştu.

---

48 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3 Mart 1924 (1340), C. VII. s. 28-29; **Sicil-i Kavanin**, C. I, İstanbul, Cihan Matbaası, 1926, s. 448; Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkartılması Hakkında Kanun No. 431, 3 Mart 1924.

49 Halife Abdülmecit, oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, iki eşi, çocuklarının özel öğretmeni ve Sekreter Salih, Keramet, Nigar, Mabeyinci Hüseyin Nakip ve özel doktoru Selahattin ile birlikte saraydan alınıp özel otomobillerle Çatalca'ya götürülmüş ve orada yataklı trene bindirilerek İsviçre'de Terribel kasabasındaki Büyük Alp Oteli'ne yerleştirilmiştir (9 Mart 1924). Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimimin Kurulması (1924–1930)**, Yurt Yay., Ankara, 1981, s. 84–87.

50 Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 63.

51 Turan, **Türk Devrim Tarihi III**, s. 97.

Özellikle TBMM'de Ali Fuat, Kâzım Karabekir, Refet, Kâzım, Fevzi, Fahrettin, Cafer Tayyar, Cevat ve Yusuf İzzet Paşalar, hem Meclis'te yer almışlar hem de komutanlık yapmışlardır. Yaz aylarında milletvekilliği veya komutanlıktan birisinin yürütülebileceği tartışmalarının başlaması üzerine -ki bu daha sonra yasalaşacaktır- Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimler milletvekilliklerinden istifa ederek ordularının başına dönerken, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yanından uzaklaşmış olan komutanlar askerlikten istifa edip Meclis'e katılmışlardır.[52] Mustafa Kemal Paşa tarafından *Paşalar Komplosu* olarak adlandırılan bu istifalar, Meclis'te örgütlü bir muhalefetin geliştiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Bu arada Mübadele Bakanı hakkında muhalif milletvekilleri tarafından verilmiş olan gensoru önergesi, İsmet Paşa Hükümeti ile ilgili bir güven oylamasına dönüşmüştür. Yapılan oylamada Hükümet, muhalefetin 18 olumsuz oyuna karşılık, 146 olumlu oyla Meclis'ten güvenoyu almayı başarmışsa da, Halk Fırkası, kendi içerisindeki muhalif kanadın partiden ayrılmasının önüne geçememiştir. Oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve 10 arkadaşı, Halk Fırkası'ndan istifa etmiş ve artan istifalar sonucunda 17 Kasım 1924'te *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* adı altında yeni bir siyasal parti kurulmuştur. Bu arada Halk Fırkası da, 10 Kasım'da yapmış olduğu toplantıda ismini *Cumhuriyet Halk Fırkası* olarak değiştirmiştir.[53]

Dâhiliye Vekâleti tarafından kuruluşu onaylanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Genel Başkanlığına Kâzım (Karabekir) Paşa getirilmiş, İkinci Başkanlığı Rauf Bey ve Genel Sekreterliği ise Ali Fuat Paşa üstlenmiştir. Mersin Milletvekili Besim, Trabzon Milletvekili Muhtar, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Bursa Milletvekili Necati, Ordu Milletvekilleri Faik ve Dr. Adnan (Adıvar) Beyler ise yönetim kurulunda yer almışlardır.[54]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında şu esaslar göze çarpmaktadır: *"Partinin sistemi liberalizm ve halkın hâkimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır. Din düşüncesi ve inançlarına saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır. Cumhurbaşkanının seçiminden sonra milletvekilliği ile ilgisi kesilir..."*[55]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programından da anlaşıldığı gibi, Halk Fırkası'na göre gelenekçi ve toplumsal dönüşümlere daha mesafeliydi. Halk Fırkası'ndan bazı milletvekillerinin istifa ederek muhalefet partisine katılmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın İstanbul'da sıkıyönetim ku-

---

52 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 90; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş, 1912–1922 ve Sonrası**, İnsel Basımevi, İstanbul, 1970, s. 378; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yay., İstanbul, 1992, s. 68.

53 Tunçay, **a.g.e.**, s. 88; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. III, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s. 8.

54 Gologlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 81; Kandemir, **a.g.e.**, s. 19.

55 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 216.

rulmasını isteyen önerisini reddetmiş ve son günlerde sert eleştirilere uğrayan İsmet Paşa Başbakanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır.[56]

Yeni kabineyi kurmakla TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey görevlendirilmiştir. 22 Aralık 1924'te kurulan Kabinenin hükümet programını, 27 Aralık'ta Meclis'te okuyarak güvenoyu isteyen Başbakan Fethi Bey'in, muhaliflerin de büyük desteğini aldığı görülmüştür.[57]

Muhalefete ılımlı bakan Fethi Bey'in Başbakanlığı döneminde boş bulunan milletvekillikleri için 13 ilde ara seçimler yapılmıştır. TCF, yeni örgütlenmekte olduğundan kimi yerlerde aday göstermemiş ve bağımsız adayları desteklemeyi uygun görmüştür. Özellikle Bursa'da yapılan seçimleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adayının açık farkla kazanması, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki sertlik yanlısı grubu tedirgin etmiştir. Bu arada Meclis'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetleri ve hükümetten çeşitli konular hakkında bilgiler istenmesi, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İki parti arasında devam eden sürtüşmeler, TBMM'nin 9 Şubat 1925 tarihli bütçe görüşmelerinde sert tartışmalara ve kavgaya dönüşmüş, milletvekillerinin karşılıklı tabanca çekmeleri sonucunda Ardahan Milletvekili Halit Paşa vurularak öldürülmüştür.[58]

8.4.2. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

Halit Paşa'nın öldürülmesinin Meclis'teki ilişkileri gerginleştirdiği bir dönemde, 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da, Bingöl civarında Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır.

İlk bakışta, devrimlere karşı dinsel bir hareket niteliği taşıyan Şeyh Sait İsyanı, gerisinde, İngiliz desteğindeki Kürt milliyetçiliğinin de izlerini taşımaktaydı. Başta İngilizler olmak üzere Hilafet komitesi ve isyan çıkarmak isteyenler, bir irtica hareketi ile isyanı başarabileceklerini ve memleketin her tarafını kapsayan bir şekle sokacaklarını hesaplayarak, Şeyh Sait gibi nüfuzlu kimseleri örgütleri arasına sokmayı gerekli görmüşlerdi. Özellikle yapmış oldukları propagandalarla Hükümetin aciz ve zayıf olduğu ve bu iddiaya bir kısım basını da tanık göstererek, Doğu'da çıkacak ayaklanmanın bir hafta içinde bütün Türkiye'yi saracağını ilan etmişlerdi.[59]

---

[56] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 100.

[57] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s. 359.

[58] Yüzbaşılığında Makedonya Cephesi'nde başından yara aldığı için sinir sistemi bozulan ve asabi mizacından ötürü "Deli Halit" diye tanınan Halit Paşa, Kel Ali lakaplı Ali (Çetinkaya) Bey tarafından vurulmuş, Meclis'te tedavi altına alınmasına rağmen 13/14 Şubat 1925 gecesi aniden zatürreeden ölmüştür. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 103-104; Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. B., ASAM Yay., Ankara, 2003, s. 80-82.

[59] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 100; Akşin, **a.g.e.**, s. 181-182; Feridun Kandemir, "*Şeyh Sait İsyanı*", **Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası**, C. VII, No. 37 (Şubat 1967), s. 3035; Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)**, A.Ü. İlahiyat

Şeyh Sait ve adamları, isyanın başladığı Piran'dan sonra Darahini'yi ele geçirerek ve diğer illerdeki teşkilatlarını da ayaklandırarak isyanı süratle genişletmek istemişlerdir. 16 Şubat 1925 günü Bakanlar Kurulu toplantısında İçişleri Bakanı Cemil Bey, bu olay hakkında geniş bir bilgi vererek, asilerin temizlenmesi için gerekli önlemlerin alındığını ve kısa zaman içerisinde meselenin kapanacağından bahsetmiştir. Hükümet ayaklanmanın acele olarak bastırılmasını ve tutukluların kurtarılmasını isterken, isyanın daha fazla yayılmasını engellemek için tenkil harekâtını uygun görmüştür. Durumu oldukça ciddi gören Genelkurmay Başkanlığı ise 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde, takip harekâtının Ordu Müfettişi Kâzım Paşa tarafından tek elden yürütülmesini uygun bulmuştur.[60] 19 Şubat 1925 akşamı Şeyh Sait ve yandaşları, Diyarbakır yönünde harekete geçmiş ve Hani bucağını ele geçirmişlerdir.[61]

Ayaklanmanın hızla yayılmakta olduğunu gören Hükümet, hemen doğu bölgesinde sıkıyönetim ilan etmiş ve gerekli tedbirleri hemen uygulamaya başlamıştır. İsyanın sadece Doğu illerini kapsadığını ve sıkıyönetimin yeterli olacağını savunan Başbakan Fethi Bey, CHF'nin keskin kanadından tepki görmüştür[62]. Bu arada Cumhuriyetin en uzak tehlikelerden dahi korunmasını ve halkın sükûn ve tam bir rahata kavuşmasını, hükümetin kendisine düşen görevleri yapmada çok azimli ve ileri görüşlü olmasını isteyen bir önerge verilmiştir. Bu önergenin oylamasında 60 beyaz oya karşı, 94 kırmızı oy alan Fethi Bey, kendi partisinin güvenini yitirmiş ve Başbakanlıktan istifa etmiştir.[63] İsmet Paşa, yeniden Başbakanlığa atanmıştır.

4 Mart'ta toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'nda yeni kabinesini açıklayan İsmet Paşa, ayaklanmayı süratle bastırabilmek amacıyla özel bir yasa çıkartmak ve suçluların yargılanmalarının çabuk olarak bitirilebilmesi için de, İstiklâl Mahkemeleri oluşturmak kararında olduğunu açıklamıştır.[64] Bu konularda grubundan destek alan yeni Başbakan, aynı gün toplanan TBMM'ye hükümetin programını sunmuştur. Fethi Bey'in Hükümet programını aynen kabul ederek benimseyen Başbakanın kurmuş olduğu 3. Hükümet,[65] 4 Mart 1925'te 29 olumsuz, 2 çekimser ve 154 olumlu oy ile Meclis'ten güvenoyu almıştır.[66]

Hükümet programında, ayaklanmayı bastırmak için özel önlemler alınacağını açıklayan Başbakan İsmet Paşa, güvenoyu aldıktan sonra yaptığı teşek-

---

Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s. 27; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1972, s. 77.

60 **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s. 94.

61 Kandemir, **a.g.m.**, s. 3035-3036.

62 21 Şubat 1925 tarihli hükümet tezkeresinin hemen arkasından ayaklanma hareketinin daha da yayılmasıyla ikinci bir tezkere daha hazırlanmış ve 24 Şubat 1925 tarihli bu tezkere ile de Malatya ilinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edildiği bildirilmiştir. Bkz. Gologlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930)**, s. 101.

63 Gologlu, **a.g.e.**, s. 110.

64 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 152-153.

65 **Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XV, s. 127.

66 Gologlu, **a.g.e.**, s. 110-111; Çavdar, **a.g.e.**, s. 278.

kür konuşmasında, hazırladıkları yasa tasarısının hemen görüşülmesini istemiş ve aynı gün acele olarak komisyona gönderilen tasarı, Meclis'in gündemine gelmiş ve iki yıl süreyle geçerli olacak (dört yıl yürürlükte kalacaktır) Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir.[67]

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden sonra, Hükümetin, biri ayaklanma bölgesinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki ayrı *İstiklâl Mahkemesi* kurulması yönündeki yeni bir önerisi de ele alınmıştır. Bu öneri 23 ret oyuna karşılık büyük bir çoğunlukla kabul edilmiş ve İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.[68]

Ankara'da bu gelişmeler devam ederken, Şeyh Sait, aynı günlerde kuvvetlerini toplayarak Diyarbakır önlerine gelmiş ve Samahir'deki karargâhında kurmayları ile görüşerek, 7 Mart 1925 günü gece yarısından sonra taarruza geçme emri vermiştir. Fakat olaylar planlandığı gibi gelişmemiş ve saldırı kararlaştırılan zamandan altı saat önce başlamış ve asiler düzenli ordu birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır.

Diyarbakır'dan umduğu yardımı alamayan Şeyh Sait, Ordu Komutanı Kâzım (Orbay) Paşa ile Kolordu Komutanı Mürsel (Bakû) Paşa ve Vali Cemal (Bardakçı) Bey'in gerekli önlemleri almasıyla Hani'ye çekilmek zorunda kalmıştır.[69] Burada hazırlıklarını tamamlayan isyancıların Varto üzerine saldırmalarıyla, 14 Mart'ta Varto çevresindeki kanlı çarpışmalarda Şeyh Sait'in oğullarından birisi öldürülmüş ve 16 Mart 1925'te Batı Dersim Aşiretleri Diyarbakır'a gelerek Hükümete bağlılıklarını bildirmişlerdir.[70]

Ordunun aldığı tedbirler sonucu bozguna uğrayan Şeyh Sait ve dört yüz kişi oldukları tahmin edilen isyancılar, son kozlarını oynayarak İran'a sığınmak istemişlerdir. Ancak Şeyh Sait ve asiler, Murat Nehri üzerindeki Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde yakalanmışlardır.[71]

Diyarbakır'a getirilen Şeyh Sait ve isyancılar, daha önce kurulmuş olan Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. Şark İstiklal Mahkemesi'nin Şeyh Sait ve diğer isyancılar hakkında verdiği karar, 28 Haziran 1925'te açıklanmıştır.[72] Şeyh Sait ve ayaklanmanın asıl suçluları kabul edilen 47 kişi idam cezasına çarptırılmış, ancak bunlardan iki kişinin cezaları hapse çevrilmiştir. İdam kararları, 29 Haziran 1925 sabahında yerine getirilmiştir.

8.4.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasına karşın Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte kalmıştır. İstanbul'da isyanla ilgili olarak yakalanan bazı kimselerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye kazandırmak için çaba sarf ettikleri anlaşılmış ve parti şubelerinde de bunu doğrulayan bazı belgeler ele geçiril-

---

67 Kandemir, **a.g.m.**, s. 3036.
68 **Zabıt Ceridesi**, II. Devre, C. XV., s. 154; Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 280.
69 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 122-123.
70 **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 115–132.
71 **A.g.e.**, s. 138.
72 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 310-327.

miştir.[73] Bu arada Şeyh Sait Ayaklanması ile ilgili olarak kurulan İstiklâl Mahkemelerinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye Yarbay Fethi, beş yıl hapse mahkûm olmuş ve aynı mahkeme 25 Mayıs 1925'te ayaklanma bölgesindeki tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.[74]

Parti Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa başta olmak üzere, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri, kendilerine yöneltilen bu suçlamaları kabul etmemişler, Meclis içinde ve dışında Anayasa'ya dayanarak yasal bir muhalefet yaptıklarını açıklamışlardır. Savcılığın, yapılan suç duyurusunu hükümete ulaştırması sonrasında toplanan Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm merkez ve şubelerinin kapatılmasını kararlaştırmıştır.[75] Böylece Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi başarısızlıkla sona ermiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu 1925–1929 yılları arasında, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ve bu isyanla ilgili görülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından başka, Meclis dışı muhalefet ve muhalif İstanbul basını da etkisiz hale getirilmiştir.[76] Ayrıca muhalefetin olmadığı bu dönemde, toplumu doğrudan ilgilendiren alanlarda köklü düzenlemeler yapılmıştır.

8.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İZMİR'DE SUİKÂST GİRİŞİMİ

Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonraki günlerde, Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet rejimine karşı olanlar, faaliyetlerini gizli olarak devam ettirmişlerdir.

Eski İttihatçılar, Birinci Meclis'teki İkinci Gruba mensup bazı muhalif milletvekilleri ve kapatılan Terakkiperver Fırka'nın kimi üyeleri, Mustafa Kemal Paşa ve çevresine karşı eylem için fırsat kollamaya başlamışlardır.

Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de düzenlenmek istenen bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan tertibe göre, Ziya Hurşit ve arkadaşları, bir yurt gezisinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'e geldiğinde suikast düzenleyeceklerdi. Daha sonra da kendilerini bekleyen bir motorla Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçacaklardı.[77]

Yurt gezisine çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelmekte bir gün gecikmesi, suikastçıları yurtdışına kaçıracak olan Giritli Şevki'yi kuşkulandırmıştır. Bu gecikmenin kendini ele vereceği korkusuna kapılan Giritli

---

[73] Bige Sükan Yavuz, "*1924 Türkiyesi'nde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi*", **Atatürk Yolu**, Yıl 6, No. 11, (Mayıs 1993), s. 223; Ergün Aybars, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, 1. B., İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1994, s. 57.

[74] Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 142; K. Özalp – T. Özalp, **a.g.e.**, s. 31-32.

[75] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 281; Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 613–614.

[76] Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 283.

[77] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 14. B., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 133.

Şevki, 17 Haziran 1926'da, İzmir Valisi Kazım Paşa'ya gidip her şeyi anlatmıştır. Yapılan ihbar üzerine harekete geçen güvenlik güçleri, Ziya Hurşit ve arkadaşlarını gizlendikleri yerlerde yakalamıştır.[78]

Bu arada İstanbul'da İttihatçılarla ilgili soruşturma başlatılmış ve İkinci Meşrutiyet döneminin Maliye Nazırı Cavit Bey ve bazı arkadaşları tutuklanmıştır. Eski İttihatçılardan Kara Kemal İstanbul'daki evinde sıkıştırıldığı sırada intihar etmiştir. Yine Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar gibi eski Terakkiperverciler de suikast girişimiyle ilgili görülerek tutuklanmışlardır.[79]

Yargılamalar için İzmir ve Ankara'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulmuş ve öncelikle Ziya Hurşit ve arkadaşları idam cezasına çarptırılmış, suikastçılarla işbirliği yapmak ve darbe düzenlemekle suçlanan Cavit Bey ve arkadaşları da aynı ceza ile karşı karşıya kalmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları olan Paşalar ise beraat etmişler, ancak siyasal yaşamları sona ermiştir. Sadece yurtdışında bulunan Rauf Bey gıyabında on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.[80]

Böylece İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan suikastçılar ve onlara yardım etmekle suçlananlar sert bir biçimde cezalandırılmış ve *İttihatçılık* da artık tümüyle tasfiye edilerek tarihe karışmıştır.

8.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE MENEMEN OLAYI

8.6.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nın kuruluşuyla gerçekleşmiştir.[81]

1930 yılı, Türkiye'de bir takım zorlukların ve sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. 1929 yılının Ekim ayında patlak veren ve kısa süre içinde tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalım, Türkiye'yi de fazlasıyla etkilemiştir.[82] Yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımların, toplumsal bir patlamaya dönüşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa, tüm bu sorunların çözümü için bir muhalefet partisinin kurulmasını uygun görmüştür.[83] Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir düşünceye yönelmesinde, 1925–1929 yılları arasındaki

---

78 Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 424.

79 Cebesoy, **a.g.e.**, C. II, s. 215–217.

80 Feridun Kandemir, **İzmir Suikâsti'nin İç Yüzü**, 2. B., Ekicigil Matb., İstanbul, 1955, s. 3-4.

81 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 613-614.

82 Uluslararası piyasada düşen fiyatlar, Türk ihraç ürünlerinin durumunu da etkilemiş, yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe girmesi iç piyasa ve halkın yaşamını oldukça zorlaştırmıştır. Bu arada Hükümetin sanayileşme siyaseti, alkollü içkilerin, sigara, şeker ve tuzun, deniz nakliyatının devlet tekeline alınması halkın hoşnutsuzluğunu daha da arttıracaktır. Bkz., Erdoğan Teziç, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., İstanbul, 1977, s. 70-72.

83 Turan, **a.g.e.**, 3. Kitap, s. 292.

devrimlerle rejimin artık oturduğuna inanması ve hükümetin denetlenmesinin artık zorunlu hale gelmesi etkili olmuştur.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle kurulması düşünülen muhalefet partisinin başkanlığını güvendiği bir arkadaşının üstlenmesini istemiş ve eski Başbakan ve dönemin Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'i uygun görmüştür.

1930'da yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelen Fethi Bey ile o sırada Yalova Termal Tesisleri'nde dinlenen Mustafa Kemal Paşa arasında, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumla ilgili olarak ayrıntılı bir görüşme yapılmıştır.[84] Bu görüşme sırasında bir de rapor sunarak Hükümet ile ilgili görüş ve eleştirilerini iletme fırsatı bulan Fethi Bey'e, Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni bir partinin kurulması teklif edilmiş ve 7 Ağustos 1930'da *Serbest Cumhuriyet Fırkası* adında yeni bir partinin kurulması kararlaştırılmıştır.[85]

Fethi Bey'in liberal anlayışını da yansıtan fırkanın adı, Mustafa Kemal tarafından bulunmuştur. Ancak Fethi Bey, partinin kuruluşu aşamasında, Cumhurbaşkanının partiler arasında tarafsız kalmasını ve bu partinin Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve izniyle kurulduğuna dair yazılı bir belgenin kendisine verilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'dan yazılı güvence alan Fethi Bey, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nın kuruluşunu içeren dilekçeyi 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan telgrafla İstanbul Valiliği'ne göndermiş ve bu başvuru ile fırkanın resmen kuruluşu onaylanmıştır.[86]

Programında 11 madde bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası, cumhuriyetçi, laik ve liberal bir anlayışla kurulmuştur.[87] Mustafa Kemal Paşa, verdiği desteği göstermek amacıyla çocukluk arkadaşı Nuri (Conker) Bey ile Tahsin (Uzer) ve hatta kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'ın bu yeni partiye üye olmalarını sağlamıştır. Fırkanın Genel Başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey, Genel Sekreteri ise Kütahya Milletvekili Nuri (Conker) Bey olurken, yönetici kadrosunda Ahmet (Ağaoğlu), Tahsin (Uzer), Mehmet Emin (Yurdakul), Nakiyüddin (Yücekök), Semih (Hızıroğlu), Ali Haydar (Yuluğ), Ali Galip, Refik İsmail (Kakmacı), İbrahim (Dalkılıç), Rasim (Öztekin) ve Doktor Reşit Galip'ten oluşan 14 milletvekili yer almıştır.[88]

İlk şubesini İstanbul-Taksim'de açan Serbest Cumhuriyet Fırkası, beklenmedik bir hızla yurt düzeyinde örgütlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Arif Oruç'un sahibi olduğu *Yarın* gazetesi ile Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Son Posta* gazetesi, yeni partiyi destekleyip, yayın organları durumuna gelmiştir.[89]

---

[84] Çavdar, **a.g.e.**, s. 297; Okyar, **a.g.e.**, s. 386-390.

[85] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, 3. B., Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 253.

[86] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 622-623.

[87] Okyar, **a.g.e.**, s. 470-472.

[88] Okyar, **a.g.e.**, s. 536-537.

[89] Goloğlu, **a.g.e.**, s. 282.

SCF, Büyük Millet Meclisi'nin tatil devresinde kurulduğu için, ancak 13 oturuma katılabilmiş ve yurt içinde yarattığı etkiyi, Meclis içinde gösterememiştir.[90] Halkın, Serbest Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi, Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açıklığı ile ortaya çıkmıştır.[91] 4 Eylül 1930'da parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e giden Genel Başkan Fethi Bey, büyük bir halk kalabalığı tarafından karşılanmıştır.[92] Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen bu büyük ilgi, Cumhuriyet Halk Partilileri endişelendirmiştir. Nitekim Fethi (Okyar) Bey'in yapacağı konuşmayı engellemek isteyen İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesiyle yumuşamış ve sorun çözülmüştür. Bununla birlikte, tüm tedbirlere karşın, CHF'lilerle SCF'liler arasında olaylar çıkmış ve iki kişi ölmüş, on beş kişi de yaralanmıştır.[93]

Serbest Fırka'nın olaylı İzmir gezisinden sonra Belediye Seçimlerine katılması, tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Tek dereceli olan ve kadınların ilk kez katıldığı bu seçimlerde, Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenenden daha çok oy almıştır. Tüm yurtta yapılan seçimler genellikle olaylı geçmiş ve açıklanan sonuçlara göre, 502 belediyenin 22'sini Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır.[94] Seçim sonrasında, sayımda usulsüzlük yapıldığı iddialarını gündeme getiren SCF'liler, 2 Ekim 1930 tarihli Meclis oturumunda konu hakkında bilgi vererek, 15 Ekim'de bir genel görüşmenin açılmasını kabul ettirmişlerdir.[95]

Belediye seçimleriyle ilgili tartışmalar sürerken, CHP içindeki sertlik yanlılarının da etkisiyle Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasındaki ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e bir mektup yazarak yaşanan gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya kalan ve gidişattan rahatsız olan Fethi Bey, partiyi kapatma kararı almış ve 17 Kasım 1930 günü partinin feshine ilişkin dilekçeyi İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir.[96]

8.6.2. Menemen Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerine son vermesi, ülkedeki siyasal gerilimi azaltmamıştır. Bu süreçte 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Batı Anadolu Bölgesi'nde yarattığı ekonomik sıkıntıların, halk üzerinde oluşturduğu olumsuzluklardan yararlanan bazı gerici çevreler (Derviş Mehmet ve müritleri), 23 Aralık 1930'da Menemen'de bir ayaklanma çıkarmışlardır.[97]

---

90 Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964, s. 142.

91 Yalman, **a.g.e.**, s. 1050-1052.

92 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. B., Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 46-48.

93 Us, **a.g.e.**, s. 20-25; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 284-285.

94 Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982, s. 180.

95 Çavdar, **a.g.e.**, s. 301-302.

96 Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 104.

97 Hikmet Çetinkaya, **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. B., Çağdaş Yay., İstanbul, 1997, s. 16.

Derviş Mehmet, kendisinin mehdi olduğunu, dini yaymak üzere görevlendirildiğini, şapka giyenlerin kâfir olduğunu ve yakında yine fes giyileceğini ileri sürerek halkı tehdit etmeye başlamıştır. Çıkan olaylara güvenlik güçlerinin müdahalesi yeterli olmamış ve Alay Komutanlığı asıl mesleği öğretmenlik olan Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine göndermiştir. Çıkan çatışmada Kubilay ile birlikte iki mahalle bekçisi hayatını kaybetmiştir.[98] Takviye edilen güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu olay bastırılmış ve bu arada Derviş Mehmet de öldürülmüştür.[99]

Cumhuriyete karşı gerici bir ayaklanma niteliği taşıyan Menemen'deki olaylar, Ankara'da ve yurdun diğer bölgelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiş, Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askeri mahkeme (Divan-ı Harp) kurulmuştur.[100] Menemen Olayı ile ilgili olarak İstiklal Mahkemelerinin kurulmamış olması iradi bir tercihtir. İstiklal Mahkemeleri ile ilgili kanunun yürürlükte olmasına karşın, bu mahkemelerin yargılama yapmaması, artık rejimin oturduğuna işaret etmekte olup, olağanüstü yargılama metotlarının geride kaldığını göstermektedir.

3 Ocak 1931'de kurulan Divan-ı Harp'te duruşmalar ve yargılamalar sonucunda, isyanın İstanbul'daki Nakşibendî şeyhleri ile ilişkisi ortaya çıkmıştır.[101] Şeyh Hoca Esat, Şeyh Halit, Hoca Saffet ve Hoca Esat'ın oğlu Mehmet Ali'nin ayaklanmanın hazırlanmasında etkin rol oynadıkları anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni olan 36 sanık hakkında ölüm ve 41 sanık hakkında da çeşitli hapis cezaları verilmiştir.[102]

8.7. ATATÜRK-İNÖNÜ AYRILIĞI

İsmet Paşa, 1924 yılı sonu ile 1925 yılı başı hariç, 1923'ten 1937 yılına değin Başbakan olarak görev yapmış ve Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı olmuştur. Ancak özellikle 1932 yılından sonra Atatürk'ün, Hükümete müdahale etmesi ve bakanları belirlemesi Başbakan İsmet Paşa'yı rahatsız etmiştir.[103]

Devletçilik konusundaki görüş ayrılığı, iki devlet adamı arasındaki bir başka anlaşmazlık konusu olmuştur. Atatürk ılımlı ve esnek bir devletçiliği savunurken, İnönü süreklilik arz eden daha katı ve doktriner bir devletçilik anlayışından yana olmuştur. Bir diğer neden ise Hatay sorununda yaşanan

---

98 Bu kurşun Kubilay'ın sağ omzundan girip arkasından çıkmıştır. Asteğmen Kubilay'ın silahla yaralanması ile ilgili geniş bilgi için bkz.; **Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi**, "*Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası*", 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.

99 Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930)**, s. 305.

100 **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, s. 1, 4.

101 Cemalettin Saraçoğlu, "*Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü*", **Tarih Konuşuyor**, C. V, No. 29 (Haziran 1966), s. 2513.

102 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Şubat 1931, s. 1.

103 **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, (Der. Hulusi Turgut), 5. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 313-314; Metin Heper, **İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi**, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 155.

anlaşmazlıktır. İsmet Paşa, bu sorunun görüşmeler yoluyla çözümlenmesini savunurken, Atatürk, daha kararlı bir politikayla bir an evvel çözüme kavuşturulmasından yana olmuştur.[104]

Ekonomide ve dış politikada bu görüş ayrılıklarının gündemde olduğu günlerde,[105] Çankaya'da herkesin önünde yaşanan bir tartışma bardağı taşıran son damla olmuş ve İsmet İnönü Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Yerine, liberal çevrelere yakınlığıyla tanınan İktisat Vekili Celal Bayar Başbakanlığa atanmıştır.[106]

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi üzerine,[107] 11 Kasım'da İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır.

KAYNAKÇA

ACUN, Orhan; "*CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine*", **Tarih ve Toplum**, Cilt XXIV, No. 141, (Eylül 1995).

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Basım, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

ALTAY, Fahrettin; **10 Yıl Savaş, 1912–1922 ve Sonrası**, İnsel Basımevi, İstanbul, 1970.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk, 1919-1920**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

_____; **Nutuk, 1920-1927,** Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

_____; **Nutuk, Vesikalar,** Cilt III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

AYBARS, Ergün; **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

_____; **İstiklâl Mahkemeleri,** Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

BIYIKLIOĞLU; Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919–1921),** Kent Basımevi, İstanbul, 1981.

BULUT, Faik; **Resmi Belgeler Işığında Ordu ve Din-1826-1997 Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler,** 2. Basım, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1997.

"*Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*", **Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi**, Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998).

CEBESOY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

CEMAL, Behçet; **Şeyh Sait İsyanı,** Hisar Matbaası, İstanbul, 1955.

ÇAĞATAY, Neşet; **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana),** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk ve Cumhuriyet,** İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994.

ÇETİNKAYA, Hikmet; **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup,** 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ERGİL, Doğu; "*Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Lâiklik*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VI, No. 17, (Mart 1990).

EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

---

[104] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, s. 337–338.

[105] Heper, **a.g.e.**, s. 152-153.

[106] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 6. B., Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s. 87-88.

[107] Mustafa Kemal Atatürk, ilk kez 29 Ekim 1923'te Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Atatürk, yapılan genel seçimler sonrasında, 1923, 1927, 1931, 1935 yıllarında olmak üzere, TBMM tarafından toplam dört kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 1997.
Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi; *"Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası"*, 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.
GENTİZON, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
GİRİTLİOĞLU, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
GOLOĞLU, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
_____; **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.
GÖZLER, Fethi; **Atatürk İnkılâpları-Türk İnkılâbı**, 2. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1983.
GÜNEŞ, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
Hâkimiyet-i Milliye; *"Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfi İdare Amirliği'ne Fahrettin Paşa Tayin Edildi"*, 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3403.
_____; *"Menemen'de Tahkik Heyeti Yeni Tevkifat Yaptı. Yakalanan Hacı ve Hocalar"*, 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398.
HEPER, Metin; **İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi**, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, 2. Kitap, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara, 1999.
KALAFAT, Yaşar; **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. Basım, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.
KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt III, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.
_____; **İzmir Suikâsti'nin İç Yüzü**, 2. Basım, İstanbul, 1955.
KARAL, Enver Ziya; *"Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması"*, **Türk Dili**, No. 278, (Kasım 1974).
KİNROSS, Lord; **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), 10. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1984.
KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
MUMCU, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 14. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz., Cemal Kutay), Adam-Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
OLCAYTU, Turhan; **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı, Devrimimiz-İlkelerimiz**, 8. Basım, Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998.
KOLOĞLU, Orhan; **Gazinin Çağında İslam Dünyası 1919-1922**, 1. Kitap, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1994.
OZANKAYA, Özer; **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
ÖZALP, Kazım-Teoman Özalp; **Atatürk'ten Anılar**, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
SARAÇOĞLU, Cemalettin; *"Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü"*, **Tarih Konuşuyor**, Cilt 5, No. 29, (Haziran 1966).
SELEK, Sebahattin; **Anadolu İhtilâli**, Cilt II, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987.
SEYİT BEY; **Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi**, Ankara, 1340 (1924).
Sicil-i Kavanin, Cilt I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.
SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.
SOYSAL, Mümtaz; **Dış Politika ve Parlamento**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.
ŞENGİL, Mizyah Karaçam; **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
ŞİMŞİR, Bilal N.; *"Ankara'nın Başkent Oluşu"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VII, No. 20, (Mart 1991).
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TEZİŞ, Erdoğan; **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1977.
TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. B., Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi – Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
TURGUT, Hulusi (Der.); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

ULUĞ, N. Hakkı; **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

US, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.

UYAR, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Cilt II, 2. Basım, Özener Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul, 1997.

YAVUZ, Bige Sükan; "*1924 Türkiyesi'nde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi*", **Atatürk Yolu,** Yıl 6, No. 11, (Mayıs 1993).

YETKİN, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Atatürk Dönemi Türk Devrimi

Doç. Dr. Necdet AYSAL

9.1. DEVRİMLER VE HEDEFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Silahlı mücadeleye hukuki ve siyasi yön veren ve yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası toplulukta tanıtan Lozan Barış Antlaşması ile Türk Devrimi'nin aksiyon aşaması tamamlanmıştır. Bundan sonra yıkılan, bozulan eski düzenin yerine yenisi kurulmaya başlanmış, sosyal hayatın icaplarına uygun olarak toplumu ve yeni kurulan devlete şekil ve düzen verilmeye çalışılmıştır. Modern devleti kurmak için sosyal bünye değişikliği bir zorunluluk halini almıştır.

Türk Devrimi adı verilen süreçte gerçekleştirilen yenilikler, aslında birer araçtır. Siyaset, hukuk, eğitim-kültür, ekonomik ve gündelik hayatta yapılan düzenlemelerle, Türk toplumunun çağdaş uygarlıklar düzeyine yükseltilmesine çalışılmıştır. Bu hedefle ulaşılmak istenen asıl amaç Türk Devleti'nin varlığını ve bağımsızlığını korumaktır.

Atatürk, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların, Batı tarafından nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür. Bununla birlikte toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen göstermiş ve ulusun tarihini ve dilini temel dinamikler olarak kullanmıştır. Tek bir cümleyle özetlemek gerekirse; Atatürk dönemi devrimleriyle Türk ulusunun kendi kimliğini koruyarak çağdaş uygarlığın bir parçası olması hedeflenmiştir.

9.2. HUKUK ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER

9.2.1. Osmanlı Hukuk Sistemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

En gelişmiş toplum düzeni olan devlette, gerek toplumun ve gerekse kişilerin ihtiyaçları, toplumda huzuru ve güveni sağlayacak şekilde düzenlenir. İnsanların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen bu kurallara ise *hukuk* adı verilmektedir. Toplumsal hayatı düzenleyen hukuk kurallarını, diğer

toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallardan (örf, gelenek, görenek, görgü kuralı, din vs.) ayıran temel özellik ise devlet tarafından düzenlenmesi ve zorlayıcı nitelik taşımasıdır. Bir başka deyişle maddi yaptırımlı olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi dini esaslara dayanmakta ve devlet-toplum hayatında din kuralları egemendi. Buna bağlı olarak da Osmanlı hukuku, *Şer'i Hukuk* ve *Örfi Hukuk* olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır.[1] Şer'i Hukuk kurallarının, *Kur'an*, *Hadis*, *İcma* ve *Kıyas* adı verilen dört ana kaynağı vardı.[2] Burada temel sorun Hicretin 3. yüzyılında İslam'da içtihat kapılarının kapanması ve söz konusu hukuk kurallarının kalıplaşmış halleri ile donmuş olması idi.[3]

Osmanlı klasik düzeninde özel hukuk alanı tümüyle Şer'i Hukuk kaynaklarına göre düzenlenirken, genel hukuk kapsamındaki devlet yönetimi ile ilgili olarak Şer'i Hukukun yetersiz olduğu durumlarda, Örf-i Hukuk devreye girmiştir. Örf-i Hukuk, Osmanlı padişahlarının, Orta Asya geleneğinden gelen hakanların tüze koymak anlayışının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Fatih ve Kanuni döneminde yayınlanmış olan kanunnameler, Örf-i Hukukun en çarpıcı örnekleridir. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde, yönetimin yozlaşmasına paralel olarak Örf-i Hukukun alanı daralmış, Şer'i Hukukun alanı devamlı genişlemiştir.

Müslümanlar için böyle bir hukuk sistemi geçerli iken, Gayrimüslimler için başka hukuk kuralları geçerli olmuştur. Onlar özel hukuk alanında kendi kilise kanunlarına tabi olmuşlar ve Şer'i Hukukun dışında tutulmuşlardır.

Tanzimatçılar, hem hukuk sisteminin aksayan yanlarını düzeltmek hem de Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde, herkesi aynı hukuk kuralları etrafında birleştirmek için, Batı'dan yeni kanunlar ve yargılama usulleri getirmişlerdir. Tanzimat dönemi, Batı hukuk kurallarının ilk kez alınması yönüyle Türk hukuk tarihinde çok önemli bir dönemi teşkil etmiştir. Ancak, eski hukuk kuralları kaldırılmadığı için, Müslümanlar ve Gayrimüslimler, kendi hukuk kurallarından vazgeçmemişler ve Tanzimatçıların beklediği bütünleşme gerçekleşmemiştir. Bir başka deyişle hukuk sisteminin daha da parçalanmasının önüne geçilememiştir.

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın milli devletin bir gereği olarak hukuku bütünleştirmek yolundaki çabaları ise Birinci Dünya Savaşı yüzünden tamamlanamamıştır. Türkiye'de hukuk birliğinin kurulması için Cumhuriyet dönemi ve Atatürk devrimleri beklenecekti.[4]

---

1 Özkan Tikveş, **Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku**, İzmir, 1975, s. 143–146.

2 Halil Cin, *"Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri"*, **150. Yılında Tanzimat**, (Haz. H. D. Yıldız), Ankara, 1992, s. ii.

3 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 13–14.

4 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, ATAM Yay., Ankara, 1987, s. 17; İbrahim Kaplan, *"Atatürk'ün Hukuk ve Laiklik Anlayışı"*, **A.Ü. SBF Dergisi**, C. 52, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1997), s. 359-360.

9.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Bir devletin temel yapısını, organlarını, organları arasındaki ilişkileri düzenleyen kişi hak ve özgürlükleri ile bu hak ve özgürlüklerin korunması içinde iktidarları sınırlayan temel hukuk kurallarının tümüne *Anayasa* adı verilmiştir.

Olağanüstü koşulların bir ürünü olan ve Kurtuluş Savaşı yıllarının gereklerine göre hazırlanan 1921 *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, çok detaylı bir anayasa niteliğinde değildir.[5] Ayrıca bu Anayasa 1924 yılına kadar geçen sürede zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Hem olağanüstü dönemin koşullarına göre biçimlenmesi hem de gelişmiş bir Anayasa'dan beklenen ayrıntıya sahip olmaması nedeniyle, 1921 Anayasası modern bir devletin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı.[6]

1924 yılına gelindiğinde ise yeni bir Anayasa'nın düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla, demokratik ve çağdaş ölçülerde bir anayasa hazırlanması gündeme alınmış ve 12 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırlamış olduğu tasarı, 20 Nisan 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* adıyla yürürlüğe girmiştir.[7]

6 bölüm ve 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası, genel nitelikleriyle ulusal bilinç ve ihtiyaçların ifadesi, tarihi ve toplumsal gelişmelerin bir sonucudur. Bu anayasada yumuşak bir kuvvetler birliği ilkesine yer verilmiş ve kamu hak ve özgürlükleriyle ilgili olarak geniş düzenlemeler yapılmıştır. Fransız Devrimi ilkeleri çerçevesinde yurttaşa tanınmış olan eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleri bu anayasada gözetilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra yürürlüğe giren anayasada, toplumun tepkisini azaltmak maksadıyla laiklikle bağdaşmayan hükümlere yer verilmiştir.

Olağan bir Meclis'in hazırlamış olduğu ve sivil bir anayasa niteliği taşıyan 1924 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nda zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. En kapsamlı değişiklik 1928 yılında gerçekleştirilmiş ve laikliğe aykırı olduğu öne sürülen hükümler kaldırılmıştır. 10 Nisan 1928'de yapılan değişiklikle, *"Devletin dini İslam'dır"* maddesiyle TBMM'nin yapacağı işler arasında sayılan din işlerini düzenlemekle ilgili ifade anayasa hükmü olmaktan çıkarılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin göreve başlarken içtikleri andın metni de, dinsel ifadelerden arındırılmıştır.[8] 5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve 5 Şubat 1937'de *"Kemalizm'in Prensipleri"* olarak bilinen altı ilkenin anayasaya alınması da diğer değişiklikler olarak göze çarpmaktadır.

---

5 Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1992, s. 5.

6 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddeleri için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, I / VII, s. 249-339; **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 39; Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi -Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci**, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 175-176.

7 Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962, s. 53–60.

8 Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001, s. 305-306.

1924 Anayasası 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 27 Mayıs 1960'daki Askeri Müdahale sonunda bu anayasanın yerine, yeni anayasa hazırlıklarına girişilmiştir. Sonraki yıllarda 1961 ve 1982 anayasaları yürürlüğe girecektir.

9.2.3. Türk Medeni Kanunu'nun Kabul Edilmesi

Şer'îye Mahkemelerinin 3 Mart 1924'te kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabul edilmesiyle hukuk alanında yapılması gereken düzenlemelerin de önü açılmıştır. Bu süreçte çeşitli komisyonlar oluşturularak Batılı ülkelerin yasaları incelenmeye başlanmış ve modern bir hukuk anlayışının yaratılması amaçlanmıştır.

Ama öncelik yeni hukuk sistemini uygulayacak modern hukukçuların yetiştirilmesine verilmiştir. Bunun için 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yükseköğretim kurumu olan bu okulun açılışında, Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu konuşmada, hukuk alanında yapılacak olan yeniliklerin amacını ve takip edilecek yolu şöyle açıklamıştır:[9] *"...Eski hayat kuralları ve eski hukuk yerine, yeni hayat kuralları ve yeni hukuku alarak, esaslı ve temelli değişiklikler yapmak teşebbüsündeyiz..."*

1926 yılı Türk hukuk tarihi için çok önemli bir yıldır. Devlet ve toplum düzeninin yapısını değiştiren kanunlar bu yıl yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunlar arasında tartışmasız en önemlisi Medeni Kanun'dur.

İnsan ve toplum ile doğrudan ilgili olan *Medeni Kanun*, toplum ve birey için diğer kanunlardan daha önemli bir yere sahiptir. Bir toplumda kişi hakları, ailenin niteliği, borç ilişkileri, miras işlemleriyle eşya hukukuna dair uygulamalar medeni kanunun kapsamı içindedir.

Türk tarihinin ilk Medeni Kanunu, 1876 yılında yürürlüğe giren *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*'dir. İslami esaslar taşıyan bu kanun, 1926 yılına değin yürürlükte kalmıştır. Bu arada 1917 yılında tüm Osmanlı tebaasını kapsayan Aile Hukuku Kararnamesi uygulamaya girmişse de, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un işgal günlerinde, azınlıkların isteği ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Atatürk'ün yönlendirmesiyle İsviçre'den iktibas edilen ve Türkiye koşullarına uyarlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da TBMM'de oy birliği ile kabul edilmiştir.[10] 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, 4 bölüm ve 937 maddeden oluşmaktadır.

Bu kanunun İsviçre'den alınmasının birinci nedeni, İsviçre Medeni Kanunu'nun Avrupa'da hazırlanan ve yürürlüğe giren en son medeni kanun olmasıdır. Ayrıca, laik-çağdaş bir nitelik taşıması; açık, pratik, esnek ve anlaşılır bir dille yazılmış olmasının, bu kanunun tercih edilmesinde son derece etkili olduğu söylenebilir.[11] Ayrıca kanunun asıl metninin Fransızca ve dönemin Ada-

---

[9] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. B., C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 249–250.

[10] **Sicil-i Kavanin**, C. II, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 73.

[11] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 190–191.

let Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş olması da etkili olmuştur.

Türk Medeni Kanunu, Türk toplum hayatına birçok çağdaş düzenleme getirmiştir. Eğitimde, çalışma hayatında ve hukuk alanında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Evlenme ve boşanma devlet denetimine alınmış, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanarak kadına da boşanma hakkı tanınmıştır. Miras konusunda kız ve erkek çocuklar arasında eşitlik sağlanmış ve Türk aile yapısı modern bir görüntüye ulaştırılmıştır. Bu arada söz konusu Medeni Kanun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının tümünü kapsadığı için, Patrikhanenin dünyevi yetkileri de ortadan kaldırılmıştır. Tüm bu yönleriyle Kanun, Türk modernleşmesi için ciddi bir dayanak teşkil etmiştir.

Medeni Kanun'un kabulünden kısa bir süre sonra, İsviçre'nin Neuchatel Kantonundan alınan *Borçlar Hukuku*, 8 Mayıs 1926'da Meclis'te kabul edilmiş ve bir süre sonra da yürürlüğe girmiştir.

9.2.4. Diğer Temel Kanunların Kabul Edilmesi

Hukuk alanında başlatılan devrimler, yalnızca Medeni Kanun ile sınırlı kalmamış, belirli aralıklarla yapılan düzenlemelerle bu alanda görülen boşlukların doldurulmasına çalışılmıştır.

Nitekim Türk Medeni Kanunu'ndan sonra, *Ceza Kanunu*'nun 1 Mart 1926'da İtalya'dan;[12] *Ticaret Kanunu*'nun 10 Mayıs 1926'da Almanya'dan alınmasıyla[13] Türk Hukuk Sistemi tam anlamıyla laik ve çağdaş esaslara oturtulmuştur.[14] Daha sonraki dönemlerde Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu kabul edilerek yürürlüğe konmuştur.[15] Böylece 1930 yılına gelindiğinde Türk Hukuk Sistemi topyekûn değiştirilmiş ve modern esaslar üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca hukuk sistemindeki dağınıklığa son verilmiş, laik ve ihtiyaçları karşılayabilecek bir yapı oluşturulmuştur.

9.2.5. Kadın Hakları

Tarihsel gelişim içinde kadın-erkek eşitliği, toplumsal bir sorun olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir. Toplumlarda kadının statüsü ve hakları sürekli gündemde kalmış ve dünya genelinde kadın haklarının kazanılması çok zahmetli ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde aile ile ilgili kurallar, İslâm hukuku esaslarına göre düzenlendiğinden toplumsal hayatta kadınların haklarına çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadın haklarına yönelik

---

12 **A.g.e.**, s. 199-200.

13 **A.g.e.**, s. 203-205.

14 Bige Sükan Yavuz, "*Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri*", **Atatürk Yolu**, C. IV, No. 15, (Mayıs 1995), s. 30.

15 Bozkurt, **a.g.e.**, 206-207.

birtakım girişimler olmuş, bu konuda bir kamuoyu oluşturulmuş, ancak siyasal haklar söz konusu edilmemiştir.[16] Milli Mücadele yıllarında ise kadınlar bu savaşı her yönüyle destekleyerek ön saflarda ve cephe gerisi hizmetlerde, milis kuvvetleri içinde faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca kurdukları dernekler ve düzenledikleri mitingler vasıtasıyla da kamuoyu oluşturmak konusunda yararlı olmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, konuşmalarında Türk kadınına daima güvenini belirtmiş ve daima yüceltmiştir. Türk kadınının siyasal haklara kavuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın rolü çok büyük olmuştur. Türk Medeni Kanunu, Türk kadınına çalışma hayatında, eğitimde, mirasta, aile hayatında ve toplumsal ilişkilerde çeşitli haklar kazandırmıştır.[17] Ancak o günlerde siyasal haklar konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu bağlamda ilk olarak 3 Nisan 1930 yılında çıkarılan Belediyeler Yasası ile Türk kadınlarına belediye seçimlerine katılma hakkı ve 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nun değiştirilmesi ile de muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.

Türk kadının asıl siyasal haklarını elde ettiği gelişme, 5 Aralık 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkının yasalaşarak kabul edilmesi olacaktır.[18] Bu anayasal değişikliği izleyen ilk seçimde, 1935 yılı seçimlerinde 18 kadın, TBMM'ye milletvekili olarak girmiş ve Türk kadını, toplumda hak ettiği yeri almıştır. Böylece Türk kadını, Avrupa kadınlarına göre oldukça erken bir şekilde siyasal haklar elde etmiştir.[19]

9.3. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER

9.3.1. Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemine Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin gerileme nedenlerinden birisi de eğitim ve öğretim işlerinin yetersizliği ve yüzyıllar boyu ihmal edilmiş olmasıdır. Batılı devletler, 16. ve 17. yüzyıllarda basım tekniğini geliştirerek bilimsel yaklaşımla eğitim ve öğretime önem verirken, Osmanlı Devleti içine kapanmış ve batıdaki gelişmelerin dışında kalmıştır. Geçmiş yıllardaki üstünlüğünün de etkisiyle Batı'dan gelen yeniliklere mesafeli durmuştur.[20]

Yeni Türk Devleti, eğitim konusunda Osmanlı'dan son derece olumsuz bir miras devralmıştır. Eğitim ve kültürde birlik olmadığı gibi, okullaşma oranı

---

[16] Okullar, meslekler, toplantılar, kıyafet, miras, şahitlik gibi konularda getirilen sınırlamalarla kadınlar toplumda daima küçümsenmiş ve ikinci plana atılmıştır. Bkz., Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, MEB Yay., Ankara, 1968, s. 53; Burhan Göksel, *"Atatürk ve Kadın Hakları"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, No. 1, (Kasım 1984), s. 213–215.

[17] Fethi Gözler, **Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı**, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 122-126.

[18] Afet İnan, **Medeni Bilgiler**, TTK Yay., Ankara, 1969, s. 89–93.

[19] Emel Doğramacı, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, ATAM Yay., Ankara, 1993, s. 22.

[20] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 1985, s. 71.

düşük ve okuma yazma bilenlerin sayısı son derece azdı. Devlet, eğitimin dışında tutulmuş ve bu denetimsiz ortamda çok sayıda yabancı okul başına buyruk bir şekilde faaliyet göstermiştir.

Yunan ordusunun Kütahya-Eskişehir yönünden büyük bir saldırı yaptığı günlerde, 16 Temmuz 1921'de, Ankara'da *Maarif Kongresi* toplanmıştır.[21] Mustafa Kemal Paşa, son derece güç şartlarda toplanan bu kongrenin ertelenmesine razı olmamış ve kongrenin açış konuşmasında, milli ve çağdaş bir eğitimin temellerinin atılmasını isteyerek şu tespitte bulunmuştur: *"Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin, milletimizin gerileme tarihinde, en önemli etken olduğu kanısındayım..."*[22]

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında bazı genel ilkelere değinerek, eski devrin hurafelerinden, boş inançlarından, Doğu ve Batı'dan gelebilecek zararlı etkilerden uzak, Türk milli karakterine ve tarihine uygun bir kültüre ihtiyaç duyulduğunu vurgulamış ve gelecekteki kurtuluşun büyük önderleri olarak öğretmenlere duyduğu derin saygıyı ifade etmiştir.[23]

9.3.2. Eğitim ve Öğretim Sisteminin Kökten Değiştirilmesi: Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlandırılmasından sonra, yeni Türkiye'nin geleceğinin eğitime dayandığı, en önemli ve onurlu görevin eğitim işleri olduğu inancını taşıyan Mustafa Kemal Paşa, her gittiği yerde, katıldığı her toplantıda eğitimin temel ilke ve hedeflerini ortaya koyarak, cehaletin, ancak eğitim yoluyla ortadan kaldırılabileceğini vurgulamıştır.[24] 22 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada en önemli işin eğitim olduğunu söyleyerek,[25] *"Eğitim işlerinde muhakkak muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin kurtuluşu ancak bu suretle olur."* şeklindeki sözleriyle eğitimin bir ulusun geleceğini nasıl belirleyeceğini ortaya koymuştur.[26]

Bu tür konuşmalarla ortamı ve kamuoyunu hazırlayan Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle ulusal eğitimin amacı ve gözetilecek ana ilkeler, Maarif Vekâleti tarafından hazırlanarak 8 Mart 1923 tarihinde *Maarif Misakı* (*Eğitim Andı)* adıyla yürürlüğe konmuştur.[27] Ayrıca aynı dönemde Mustafa Kemal

---

21 Akyüz, **a.g.e.**, s. 302.

22 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 19.

23 Ergün Özbudun, Ahmet Mumcu vd, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Yükseköğretim Kurulu Yay., Ankara, 1986, s. 152.

24 Atatürk'ün eğitime verdiği önem ve eğitim görüşü için bkz., Özkan İzgi, *"Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, No.1, (Kasım 1984), s. 266-267.

25 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II., s. 48.

26 Yahya Akyüz, *"Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, No. 23, (Mart 1992), s. 233; H. Raşit Öymen, *"Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri"*, **Atatürk Konferansları 1973–1974**, TTK Yay., Ankara, 1974, s. 145.

27 İzmir İktisat Kongresi'nin sona erişinden dört gün sonra Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa (Uzler) Bey'in yayınladığı genelge, eğitimci M. Rahmi (Balaban) Bey tarafından *"Eğitim Andı"* olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, III. Kitap, s. 66-67.

Paşa, başkanı olduğu "*Halk Fırkası*"nın 9 umde (ilke) denilen programında eğitim ve öğretim konusuna da geniş yer vermiştir.[28]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te Meclisin İkinci Dönem İkinci Toplantı Yılını açış konuşmasında da, *"Ulus kamuoyunda saptanan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin vakit kaybetmeksizin uygulanması gereğini gözlemliyoruz..."* diyerek eğitim ile ilgili çalışmaların geldiği noktayı vurgulamıştır.[29] Bu konuşmadan bir gün sonra, 2 Mart 1924'te toplanan Halk Fırkası Grubu'nda, bütün öğrenim kurumlarının Maarif Vekâleti'ne bağlanması konusunda Saruhan (Manisa) Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey ile 57 arkadaşı tarafından hazırlanan kanun teklifi, kısa bir görüşmeden sonra kabul edilmiştir. 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülen kanun teklifi, oy birliği ile kabul edilerek 430 sayı ile yasalaşmıştır.[30]

Kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye içerisindeki bütün bilim ve öğretim kurumları Maarif (Eğitim) Vekâleti'ne bağlanmış ve 4. madde uyarınca Vekâlet tarafından, yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, imamlık ve hatiplik gibi dinsel hizmetleri görecek memurların yetişmesi için de okullar açılması kararı alınmıştır.[31]

Bu kanunun kabul edilmesiyle öğretim kurumlarındaki *medrese-okul; yabancı okul* diye içerikte ve amaçta birbirine zıt üçlü bölünmüşlüğe son verilmiş, eğitim kurumları üzerinde devlet kontrolü ve denetimi sağlanmıştır. Eski eğitim kurumları kaldırılmış ve medreseler kapatılmıştır.[32] Böylece eğitimde dinin etkisi kırılarak ulusal, çağdaş, laik ve demokratik bir eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.

22 Mart 1926 tarihinde çıkarılan Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu tamamlanmış, devletin izni olmadan hiçbir okul açılamayacağını öngören bir düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte okullardaki ders müfredatları çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmiş, eğitim öğretim kademeleri oluşturulmuştur.[33]

---

[28] 8 Nisan 1923'te yayımlanan Dokuz Umde'nin eğitimle ilgili olan bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: *"Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esâsata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdârı temin edilecektir. Vesâiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır."* Bkz., **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, ATAM Yay., Ankara, 1991, s. 517.

[29] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 347.

[30] *"Tevhidi Tedrisat Hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve Rüfekasının Teklife Kanunisi, 2 Mart 1340 (1924)"*, Kanun teklifi için bkz. Bekir Sıtkı Yalçın ve İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 97–98.

[31] Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis görüşmeleri için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem II, C. VII, s. 26, 29, 114; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun sureti için bkz. **BCA**, Fon. 51.. 0. 0, Yer. 2. 12..11, (20. 4. 1924).

[32] Gözler, **a.g.e.**, s. 161-164.

[33] **TBMM Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 22. Cilt, s. 353.

9.3.3. Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesinin Kabul Edilmesi

Türkler bulundukları kültür çevrelerine göre tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Bunların en belirginleri, Orta Asya'da kullanmış oldukları Göktürk ve Uygur alfabeleri ile İslamiyet'i kabul ettikten sonra kullanmaya başladıkları Arap alfabesi olmuştur.[34]

Arap kökenli alfabenin okuma ve yazmada doğurduğu güçlükler ve Türkçenin ses yapısına uygun olmaması, yüzyıllar boyunca sıkıntılar yaratmış, okuma-yazma bilenlerin sayısının hep düşük kalmasına yol açmıştır. Okuma-yazma bilmek Osmanlı ülkesinde önemli bir ayrıcalık haline gelmiştir.[35] Okuma-yazma bilenlerin sayısının azlığı, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılar için de bir sorun teşkil etmiş ve mevcut alfabenin ıslahı için çalışmalar yapılmıştır. Ancak yeni bir alfabeden çok, Arap alfabesinin Türkçeye uygun hale getirilmesine yönelik bu çabalar, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramıştır. II. Meşrutiyet döneminin ideolojik ortamından etkilenen Mustafa Kemal Paşa için de alfabe, modernleşen Türk toplumu için çözümlenmesi gereken bir sorun olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, daha Kurtuluş Savaşı başlarında 8 Temmuz 1919'da geleceğe yönelik girişimlerini açıklarken, Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e, Latin alfabesinin uygulanabileceğini not ettirmiştir.[36]

Yurdun düşman işgalinden kurtarılmasından sonra İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen *Misak-ı İktisadi*'de bir okuma bayramından bahsedilmesi, okuma-yazma konusunda bazı düzenlemelerin yapılacağının habercisi olmuştur.[37]

Türk modernleşmesi açısından belki de en büyük kırılmayı teşkil eden, Harf devriminin ilk adımı 20 Mayıs 1928'de milletlerarası rakamların kabul edilmesiyle atılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Türk Alfabesi'nin hazırlanması için bir komisyon kurulmuştur.

Üç ay gibi kısa bir sürede hazırlanan yeni Türk Alfabesi, 9–10 Ağustos akşamı Sarayburnu'nda Mustafa Kemal Paşa tarafından şu sözlerle halka duyurulmuştur: *"Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz..."*[38]

---

[34] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kısım IV, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 379–380; Bahriye Üçok, *"Yazı Devrimi, Kur'ân Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıkışlar"*, **Belleten**, C. XLIII, No. 172, (Ekim 1979), s. 826–827.

[35] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 202–203.

[36] Erzurum Kongresi'nin ertesi günü Mustafa Kemal'in Mazhar Müfit Bey'e not ettirdiği değişikliklerden 5. sırayı *"Latin Harflerinin Kabulü"* almıştır.

[37] Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan hemen sonra İzmir İktisat Kongresi'ne işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından *"Latin Harflerinin Kabulü"* önergesi verilince, Kongre Başkanı Kâzım (Karabekir) Paşa, *"Latin harfleri İslam birliğini bozar"* gerekçesiyle önergeyi okutturmadan reddetmiştir. Bkz. M Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK Yay., Ankara, 1973, s. 44-45.

[38] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 272–274.

Bu konuşmasıyla alfabenin değiştirilmesi konusundaki kararlılığını ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa'nın, Harf Devrimi ile aynı güne rastlayan Meclis açış konuşmasında; *"Türk milletine kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek lâzımdır. Bu anahtar Latin esasından alınan Türk alfabesi olacaktır. Yeni Türk harflerinin kanunlaşması, ülkemizin yükselme çabalarında başlı başına bir geçit olacaktır"* şeklindeki ifadeleri, bu sürecin gelişimi açısından önemlidir.[39] Gerçekten de, bu konuşmadan hemen sonra 1 Kasım 1928'de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi, TBMM'de 1353 sayılı yasa olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.[40]

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Harf Devrimi ile bin yıllık Arap harfleriyle yazı yazma geleneği yıkılmış ve Batı uygarlığı ile yakınlaşma sağlanmıştır. Yeni alfabenin toplum tarafından kısa zamanda benimsenmesi için *Millet Mektepleri* adı verilen okullar açılmıştır. Millet Mektepleri, yeni alfabenin topluma öğretilmesi ve yeni bilgilerin aktarılması konusunda önemli bir işlev görmüştür. Türk toplumunda okuma-yazma bilenlerin sayısı hızla artmaya başlamış ve yeni Türk harflerini öğretmek için en büyük çabayı gösteren Mustafa Kemal Paşa'ya *Başöğretmen* unvanı verilmiştir.[41]

9.3.4. Yeni Tarih ve Dil Anlayışı

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir imparatorluk olduğu için ulusal bir tarih anlayışı doğmamıştı. Dinin de etkisiyle İslâm tarihine ve hanedana dayanan bir tarih anlayışı vardı. Bu tarih anlayışında, Türklerin İslâmiyet öncesindeki varlıkları ve uygarlığa katkıları yok sayılmıştı. Oysa İslâmiyet öncesinde Orta Asya'da gelişmiş bir Türk kültür ve uygarlığı vardı. İlk olarak II. Meşrutiyet döneminde ulusal bir tarih anlayışı gündeme gelmişse de, bu çabalar yeterince etkili olamamış, böyle bir tarih anlayışı ancak Cumhuriyet döneminde hayata geçmiştir.

Türk ulusunun oluşumunda tarihin önemli olduğuna inanan Atatürk, pek çok yerli ve yabancı kitapları okuduktan sonra, notlar almış, tarihle ilgili yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur: *"...Büyük devletler kuran atalarımız büyük ve kapsamlı medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizler için bir borçtur."* diyerek,[42] tarih konusundaki yanlışlıkları ve eksiklikleri ortadan kaldırmak istemiştir. O'na göre, tarih belgelere ve kaynaklara dayanılarak araştırılmalıydı.

---

[39] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 377–378.

[40] **Sicil-i Kavanin**, C. V, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 3.

[41] Konuyla ilgili olarak camilerin, imam ve hatiplerin yeni Türk harflerini öğrenmek üzere açılan resmi ve özel kurslara devam etmeleri istenmiştir. Bkz., **BCA**, Fon. 51. 0. 0. 0, Yer. 12. 105. 42, (10. 11. 1928); Sami N Özerdim, **Yazı Devriminin Ölçüsü**, TDK Yay., Ankara, 1978, s. 40-45.

[42] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, TTK Yay., Ankara, 1966, s. 89; **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, 1. Kitap, (Haz. Genelkurmay Başkanlığı), MEB Basımevi, İstanbul, 1988, s. 359.

Bilimsel tarih araştırmaları için bilim adamlarını özendiren Mustafa Kemal Paşa, ulusal bir tarih anlayışının geliştirilmesi ve Türk tarihinin bilimsel olarak yeniden araştırılması amacıyla 12 Nisan 1931'de *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasına önayak olmuştur.[43] Türk tarihi üzerindeki araştırmalara resmi bir nitelik kazandıran bu Cemiyet, 1935'te *Türk Tarih Kurumu* adını alacaktır.

Atatürk'ün tarih tezine göre, Orta Asya uygarlığın merkezidir. Uygarlık, Türklerin göçleri sayesinde diğer coğrafyalara yayılmıştır. Bu bağlamda Türklerin uygarlığa çok önemli katkıları olmuştur. Anadolu'nun ilk yerleşik uygarlığı olan Hititlerin ve Mezopotamya'da ilk uygarlığı kuran Sümerlerin kökenleri Türk'tür. Türkler dolikosefal ve sarı ırka mensup değil, brakisefal ve beyaz ırka mensup bir topluluktur.

Bu tarih anlayışının bilimsel ve siyasal hedeflerini şöyle sıralamak mümkündür:

- ✓ Ulusal bir tarih anlayışı geliştirmek,
- ✓ Türk ulusunda milli bilincin gelişmesini sağlamak,
- ✓ Uygarlığın tüm insanlığın ortak malı olduğunu savunmak,
- ✓ Akla ve bilime dayanan bir tarih anlayışını topluma benimsetmek,
- ✓ Türk tarihinin İslâmiyet öncesindeki yıllara dayandığını kanıtlamak,
- ✓ Türklerin İslâmiyet öncesindeki uygarlık alanındaki hizmetlerini bilimsel yollarla açıklamak,
- ✓ Anadolu'nun Türklerin öz vatanı olduğunu tüm dünyaya göstermek...

Ulusal kültürün gelişmesinde tarih kadar, dil de önemlidir. Dil, bir ulusun geçmişten geleceğe kuşaklar arasındaki iletişimi ve devamlılığını sağlayan en önemli etkendir. Cumhuriyet öncesinde aydınlar ve bilim adamları Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıklı olduğu bir dil konuşurken, halk daha saf bir Türkçe kullanmaktaydı. Tanzimat döneminden itibaren Türk dilinde kullanılan yabancı kökenli kelimelere Fransızca da eklenmişti. Böylece dil birliği tamamen bozulmuş, Türkçe yabancı dillerden gelen kelimeler nedeniyle gerçek kimliğinden uzaklaşarak, bir sanat ve edebiyat dili olmaktan çıkmıştı.

Yeni alfabenin kabul edilmesi, dildeki yeniliğe de ortam hazırlamıştır. Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan çalışmalar, 12 Temmuz 1932 tarihinde *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Dildeki bağımsızlığı, kültürel bağımsızlığın, doğal olarak da tam bağımsızlığın bir parçası sayan Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1932 yılında TBMM'yi açış konuşmasında, *"...Milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dileği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın, dikkatli, alâkalı olmasını isteriz..."* sözleriyle dildeki gelişme ve sadeleşmeyi sağlamak, sade-

---

[43] Hasan Cemil Çambel, *"Atatürk ve Tarih"*, **Belleten**, C. III, No. 10, (1939), s. 270–271.

ce toplumda bir akım olarak değil, yasama ve yürütme organına da düşen bir görev olarak göstermiştir.[44]

Türk dilinin kaynakları, geçirdiği değişimler ve gelecekteki gelişmelerin esaslarını belirlemek amacıyla 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe'de Birinci Dil Kurultayı toplanmış ve çalışmalar hızlandırılmıştır.[45] Bu çalışmalar sonucunda *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, 31 Ağustos 1936'da *Türk Dil Kurumu* adını alacaktır. Türk Dil Kurumu'nun çabalarıyla Türkçe bir kültür ve sanat dili haline getirilmiş, Türkçe roman ve şiir yazılabileceği, edebi metinler yaratılabileceği kanıtlanmış ve ayrıca bilim dili, aydın dili ve halk dili gibi ayrımlar da ortadan kaldırılmıştır.

Atatürk'ün tarih ve dil çalışmalarına önem vermesi, binlerce yıllık yurdumuz olan Anadolu'nun tarihini ortaya çıkarmış ve kültürel gelişmeler hızlanmıştır.

9.3.5. Dârülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne

Tanzimat döneminde kurulan ancak hem öğrenci bulamaması hem de Medrese baskısı nedeniyle kısa bir süre sonra kapatılan Dârülfünun, II. Abdülhamit döneminde, 1900 yılında yeniden açıldıktan sonra süreklilik kazanmıştır.[46] Meşrutiyet döneminde geliştirilmesine çalışılan Dârülfünun, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine devreden tek üniversite olarak 1933 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak Cumhuriyet dönemindeki devrim hareketleri ve bilimsel gelişmeler karşısında yetersiz kalan Dârülfünun, İsviçre'den gelen ve Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilen Prof. Malche'ın vermiş olduğu rapor doğrultusunda, 1933 yılında kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.[47]

Üniversite reformu olarak adlandırılan, Dârülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılmasından sonra birçok bilim insanı görevinden alınmış ve yükseköğretim yeni kadrolarla sürdürülmüştür. Aynı günlerde, Almanya'da Hitler tarafından kurulan Nazi yönetiminin baskısından kaçan bilim adamlarının bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. Çeşitli dallarda çalışmalar yapan bu bilim adamlarının sayesinde, üniversite reformundan beklenen fayda sağlanmıştır. Atatürk döneminde İstanbul Üniversitesi'nden başka, 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü ve 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Böylece 1946 yılında kurulacak olan Ankara Üniversitesi'nin temelleri de atılmıştır.

---

44 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 390.

45 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 538.

46 Aydoğan Ataünal, **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1993, s. 28–34.

47 Mehmet Saray, **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453–1993)**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1996, s. 47.

9.3.6. Güzel Sanatlar

Sanat, ulusları birleştiren en önemli olgudur. Bir ulusun modernleşmede ve kalkınmada hangi düzeyde olduğunu gösteren temel etkendir. Bu gerçeğin farkında olan Atatürk; *"...Güzel sanatlarda başarı; bütün inkılâpların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar, bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima yoksun kalacaklardır"* diyerek sanatın vazgeçilmezliğini vurgulamıştır.[48]

Çağdaş sanat kurumları ve yöntemleriyle gelişen ama milli ve geleneksel değerlerden çıkan yeni sanat anlayışını köklü bir duruma getirmek için Cumhuriyet döneminde yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Atatürk, her alanda sanatçının yetiştirilmesi ve toplumda saygın bir yer alabilmesi için yöneticilere talimat vermiştir. Güzel sanatlarla ilgili okullar, konservatuar, müzeler ve tiyatrolar açılmıştır. Yine müzik, resim, heykel ve mimaride önemli sanatçılar yetiştirilmiştir.[49] Toplumun kültürel değişim ve dönüşümünde belki de en önemli görevi, 1932 yılında açılan Halkevleri üstlenmiştir. Halkevleri sayesinde yeni alfabe, yeni sanat anlayışları, dil ve edebiyattaki gelişmeler, kısaca Türk Devrimi ile benimsetilmek istenen Cumhuriyet ideolojisi Türk toplumuna götürülmüştür.

9.4. EKONOMİK ALANDAKİ GELİŞMELER

9.4.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisi

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve yeni enerji kaynaklarının sanayiye uygulanmasıyla kendini gösteren Sanayi Devrimi sonucunda Batılı devletler, sömürge imparatorluklarını güçlendirmişler ve yayılma politikalarını hızlandırmışlardır.[50]

19. yüzyılın ortalarından itibaren kapitülasyonlar ve ticaret sözleşmeleri ve dış borçların da etkisiyle, Osmanlı ekonomisinde tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancıların etkinliği giderek artmıştır. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, havagazı işletmeciliği, madencilik sektörü gibi kamu hizmetleri yabancı şirketlerin kontrolüne girmiştir.[51] Azınlıkların kontrolünde bulunan ticarette ise milli tüccar bir türlü ön plana çıkamamıştır. Tarımda, modernleşmeye geçilememiş, tohum ıslah çalışmaları yapılamamıştır. Bu nedenle üretim düşmüş ve köylünün durumu kötüleşmiştir.[52]

Osmanlı Devleti, bu ortam içerisinde girmiş olduğu Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan da yenik çıkmış ve im-

---

[48] **Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, s. 367.

[49] Turhan Feyzioğlu, *"Atatürk ve Güzel Sanatlar"*, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s. 848.

[50] Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. B., Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s. 2-3.

[51] Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990, s. 54–55.

[52] Turan, **a.g.e.**, s. 249; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 12-14.

zalanan Mondros Mütarekesi ile pek çok ağır koşulu kabul etmek zorunda kalmıştır.[53] Mondros Mütarekesi siyasi ve askeri olduğu kadar, ekonomik olarak da sınırlamalar getirmiştir.

9.4.2. Türkiye İktisat Kongresi ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nden alınan olumsuz ekonomik mirasın kötü izlerini silmek için yurdun düşman işgalinden kurtarılmasından hemen sonra, Cumhuriyetin ilanı bile beklenmeden, 17 Şubat 1923'te İzmir'de *Türkiye İktisat Kongresi* toplanmıştır.[54]

Amaç, baştanbaşa harabeye dönmüş Anadolu'yu yeniden imar etmek, halkı yoksulluktan kurtarmak ve üretimi arttırmak için kararlar almaktı. Türkiye İktisat Kongresi, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı ve henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği bir dönemde, yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasının belirlenmesi ve dış dünyaya tam bağımsızlık konusundaki kararlılığın gösterilmesi amacıyla toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ve dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in girişimleriyle, 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan kongreye, işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden 1135 kişi katılmıştır.[55]

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında; tam bağımsızlık için, ekonomik bağımsızlığın vazgeçilmezliğine vurgu yapmış ve elde edilen askeri zaferlerin ekonomik başarılarla taçlandırılmasının önemi üzerinde durmuştur. Kongrede, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirler görüşülmüş ve ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulları değiştirmek için önemli kararlar alınmıştır.[56]

Türk tarihinde ekonomik sorunların tartışıldığı bu ilk kongrede, *Misâk-ı İktisâdi* adı verilen ekonomik ant kabul edilmiştir.[57] Buna göre, Türk ulusu kan dökerek sahip olduğu ulusal bağımsızlık ilkesinden hiçbir biçimde fedakârlık yapmayacaktır. Bu bağımsızlık ilkesi içinde ekonomik kalkınma sağlanacak, siyasal bağımsızlık gibi, ekonomik bağımsızlıktan da taviz verilmeyecekti. *Misak-ı İktisadi*'de, büyük devletlerin ekonomik boyunduruğu altına girmeden, öz kaynaklarla bağımsız kalarak kalkınma öngörülmekteydi. Ayrıca yabancı sermayeye karşı olunmadığı, Türk kanunlarına uymak koşuluyla yabancı sermayenin gelebileceği ortaya konulmuştur.

Kazım Karabekir başkanlığında yürütülen kongre, Lozan'daki görüşmelerle doğrudan ilgilidir. Tam bağımsızlık vurgusu yapılarak kapitülasyonların

---

[53] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1970, s. 1; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s. 105–107; Ali Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 62–69.

[54] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s. 1-2.

[55] Ökçün, **a.g.e.**, s. 3-4.

[56] Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. B., İmaj Yay., Ankara, 2009, s. 44; Şahin, **a.g.e**, s. 33.

[57] Ökçün, **a.g.e.**, s. 323–325.

kaldırılması konusundaki kararlılık bir kez daha dile getirilmiş, yabancı sermayeye karşı olunmadığının ifade edilmesiyle de, sosyalist ekonominin benimsenmeyeceği açıklaması yapılmıştır.[58] Ayrıca kongre sonunda devlet destekli ve özel sektör ağırlıklı bir liberal ekonomik politikanın izleneceği de karara bağlanmıştır.

9.4.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Faaliyetler

9.4.3.1. Tarım Alanındaki Gelişmeler

Aşar Vergisi, İslami geleneklere uygun olarak Müslüman köylülerden alınan aynî bir vergi idi. Osmanlı Devleti'nin vergi sisteminde, köylünün her yıl ürettiğinin yüzde 10'u, bazen de yüzde 10'dan fazlası vergi olarak toplanırdı.[59] Bu verginin toplanması sırasında köylüler, mültezimlerin baskısına maruz kalıyor ve eziliyorlardı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, toplumun bütün kesimleri gibi kırsal kesimlerde yaşayanların da, yaşam düzeylerinin geliştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Sonuçta üretimin arttırılması ve köylünün refah düzeyinin yükseltilmesi amacıyla 17 Şubat 1925'te Aşar Vergisi kaldırılmış ve köylünün rahat nefes alması sağlanmıştır.[60]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımla ilgili atılan adımlar, Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıyla sınırlı kalmamıştır. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla topraksız köylüye arazi dağıtılmış ve kredi faizlerinde indirime gidilmiştir. Çiftçilere ucuz ve kolay kredi sağlanması için kooperatifçilik özendirilmiş, modern tarım yöntemlerini yaygınlaştırmak amacıyla örnek çiftlikler, fidanlıklar ve tohum ıslah enstitüleri kurulmuştur. Diğer yandan Avrupa'ya tarım öğrenimi için öğrenciler gönderilmiş, Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılarak tarım memurlarına ve öğretmenlerine hizmet içi eğitim yoluyla modern bilgiler verilmiştir.[61]

Aynı dönemde, hayvancılık ve ormancılığın geliştirilmesi için tedbirler alınmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar sayesinde, tarımsal üretim hızla artmış, kırsal kesimde yaşayanların gelir düzeyi yükselmiştir.

9.4.3.2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Sanayileşme, bir ülkenin kalkınması için temel iktisadi sektörlerden biridir. Sanayileşmeyen bir ülkenin, uluslararası ölçekte bir güç unsuru olması mümkün olmadığı gibi, bu tür ülkeler bağımsızlıklarını da korumak konusunda yetersiz kalabilirler.

Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerde, diğer alanlarda olduğu gibi sanayi alanında da olumsuz bir tablo söz konusu idi. Ülkede sadece 75 bin sanayi

---

58 Şahin, **a.g.e.**, s. 33-34.

59 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), C. II, 2. B., Özener Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul, 1997, s. 987.

60 Şahin, **a.g.e.**, s. 10-11.

61 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 38–39.

işçisini barındıran cılız bir sanayi vardı. Kapitülasyonlar ve ticaret antlaşmaları nedeniyle Osmanlı ülkesi tümüyle yabancı malların satıldığı bir pazar durumuna gelmişti.[62]

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, genel olarak el sanatlarına ve küçük imalathanelere dayanan sanayi, İstanbul, İzmir ve Adana'da kötü durumdaki az sayıdaki dokuma fabrikası ve İstanbul'da harap halde bulunan birkaç askeri fabrikadan ibaretti.

Sanayileşmedeki sorunların aşılması amacıyla dönemin Hükümeti, elindeki tüm sanayi tesislerinin yönetimini, 19 Nisan 1925 tarihli yasa ile kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası*'na bırakmış, fakat banka sermaye ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklara sahip olmadığı için istenilen sonuç elde edilememiştir. Aynı dönemde devlet bütçesinden yapılan harcamalarda yerli malların satın alınması zorunlu kılınmış ve ayrıca tekstil fabrikalarının genişletilmesi ve yeni fabrikaların açılması teşvik edilmiştir.[63]

Milli sanayinin güçlendirilmesi için atılan en önemli adım ise II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nun, 28 Mayıs 1927'de yeniden 15 yıl süreyle yürürlüğe konulmasıdır. Özel sermayeyi sanayileşme alanına çekebilmek için tekrar yürürlüğe konulan bu kanun, sanayicinin yatırım yapabilmesi için özendirici tedbirleri içermekteydi.

9.4.3.3. Ticaret Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet öncesinde ticaret genellikle azınlıklar tarafından kontrol edilmekteydi. İkinci Meşrutiyet döneminde milli bir tüccar sınıf oluşturmak için bazı çalışmalar yapılmışsa da, bunlardan istenilen sonuç elde edilememiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların çoğunun yurt dışına çıkmaları nedeniyle ticari alanda büyük bir boşluk doğmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Türklerin ticari hayata atılabilmesi için çeşitli tedbirler alınmış ve ilk olarak tüccara kredi sağlanması amacıyla 26 Ağustos 1924 yılında *İş Bankası* kurulmuştur.[64] Ayrıca 19 Nisan 1926 tarihli *Kabotaj Kanunu* ile Türk denizlerinde taşımacılık yapma hakkı Türklere tanınmış, böylece deniz ticaretinin gelişmesi için gerekli olan altyapı hazırlanmıştır.[65]

Devlet, üç beyaz (un, şeker, pamuk) ve üç siyah (kömür, demir, akaryakıt) projelerine öncelik vermiş ve bu temel maddelerin yurtiçinde üretilmesiyle önemli ölçülerde döviz tasarrufu sağlamıştır.

1923–1929 yılları arasında uygulanan dış ticaret politikası, Lozan Antlaşması'na bağlı olarak beş yıllık süre ile Türkiye'nin dış ticarette liberal bir politi-

---

62 İlkin, **a.g.e.**, s 40.

63 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 52-53.

64 **a.g.e.**, s. 416.

65 Adı geçen Kanun 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XXIV, s. 143.

ka izlemesini öngörmüştü.[66] Ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığı ile yürütülmüş ve gümrük vergilerinin düşük olması nedeniyle dış ticaret sürekli açık vermiştir. Bu bankalar, ihracat mevsiminde Türk lirasının değerini yükseltmekte, ithalatın yoğunlaştığı dönemlerde ise liranın değerini düşürerek ticaretin gelir artırıcı etkisini yok etmekteydiler.[67] Hükümet, 13 Mayıs 1929'da *Ticaret Kanunu*'nu çıkarmış, aynı yıl gümrük vergileri ve kambiyo kontrolü yoluyla ticaret açığını kapatmış ve çeşitli müdahalelerle 1930 yılında Türk lirasının değerini korumayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin mali politikalarını belirlemek ve para basmak işi, İngiliz- Fransız ortaklığında faaliyet gösteren Osmanlı Bankası'na bir ayrıcalık olarak verilmişti. Bu banka doğrudan doğruya yabancılar tarafından oluşturulmuş ve merkezi Avrupa'da olan bir kuruluştu. Bu durum 11 Haziran 1930'da *Merkez Bankası Kanunu*'nun çıkarılmasıyla düzeltilmiş, devletin para ve kredi işleriyle kısa süreli para siyasetini ayarlayacak *Merkez Bankası* kurulmuştur.[68]

9.4.3.4. Ulaşım ve Bayındırlık Alanındaki Gelişmeler

Ulaşım, bir ülkenin kalkınmasında doğrudan rol oynayan önemli bir etkendir. Üretilen malların modern yöntemlerle dağıtılması, sanayinin gelişmesi ve ticaretin canlanması için temel zorunluluktur.[69]

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Atatürk döneminde altyapı oluşturmak amacıyla demiryolu, karayolu, köprü ve liman yapımına, bataklıkların kurutulmasına önem verilmiştir. Özellikle demiryolu yapım ve işletmeciliği devlet tekeline alınmış, 22 Nisan 1924 tarihli yasa ile yabancıların kendi ekonomik çıkarlarına uygun olarak yaptıkları demiryollarının satın alınması yoluna gidilmiş ve alınan hatlar hızlı bir şekilde devletleştirilmiştir.

1933 yılına kadar 2213 km. yeni demiryolu hattının yapımı tamamlanmıştır. Tamamlanan bu hatlar, dışarıdan hiçbir yardım alınmadan, milli bütçe ve emekle gerçekleştirilmiştir. 1938 yılına gelindiğinde ise yılda ortalama 200 km. inşasıyla toplam demiryolu uzunluğu 3360 km'ye ulaşmıştır. Bu dönemde, Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum; Samsun-Sivas; Zonguldak-Ankara; Sivas-Malatya; Malatya-Diyarbakır hatlarıyla yurdun hemen bütün yerleşim merkezleri birbirine bağlanmıştır.[70]

Bu arada karayollarının yapımına da önem verilmiş, başta Ankara olmak üzere, tüm yerleşim merkezlerinin modern bir görüntüye kavuşması için çalışmalar yapılmıştır. Bu arada Cumhuriyet'i simgeleyen yeni bir mimari anlayışı doğmuş ve bu anlayışa uygun olarak yeni yollar, köprüler ve limanlar inşa edilmiştir.

---

66 Boratav, **a.g.e.**, s. 71.
67 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 88–89.
68 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 130–131.
69 Boratav, **a.g.e.**, s. 46-47.
70 Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950)**, Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 68.

9.4.4. Devletçilik Uygulamasına Geçiş

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal ağırlıklı ekonomik politikadan, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle beklenen yararlar elde edilememiştir. Gümrük tarifelerinin yükselmesi beklentisiyle aşırı ithalata gidilmesi, buhran nedeniyle ihracat gelirlerinin umulmadık düzeye gerilemesi ve Türk lirasının hızla değer kaybetmesi ekonomik durumu olumsuz etkilemiştir.

Ayrıca Osmanlı dış borçlarının ilk taksidinin vadesinin gelmesi, özel sektörün elinde yeterince sermaye birikiminin olmaması, bilgi birikimi ve deneyiminin yetersiz olması, yeterli sayıda teknik eleman, vasıflı işçi ve mühendisin bulunmaması gibi nedenler de toplumda liberal ekonomiye karşı bir tepki doğurmuş ve ülkede ekonomik model tartışmaları yoğunlaşmıştır.[71]

Bütün bu olumsuz gelişmelerin etkisiyle 1930 yılı, ekonomik politikada önemli değişikliklerin meydana geldiği bir yıl olmuştur. Artık ülkede "*özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın*" görüşü değil, "*ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın*" görüşü hâkim olmaya başlamıştır.

Kısacası özel sektörün her türlü destek ve teşvike rağmen ülke kalkınmasında kendisinden beklenen hamleyi gerçekleştirememesi ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi yüzünden Türkiye'de uygulanan liberal ağırlıklı ekonomik politika gözden düşmüştür.

Bu süreçte tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de İngiliz iktisatçı Keynes tarafından üretilen devlet müdahaleciliğine dayanan uygulamalar gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin devletçi ve milli ekonomik modeli benimsemesinde temel aldığı amaç, *devlet eliyle sanayiyi geliştirmek ve milli sanayiyi geliştirecek önlemleri almak* olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılından itibaren ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına uygun önlemleri sırasıyla yürürlüğe koyarak devletçiliği kurumsallaştırmaya başlamıştır. Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta bundan sonra izlenecek ekonomik politikayı şu şekilde açıklamaktadır: "*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz.*"[72]

1931'de devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini öngören ve Atatürk tarafından da mutedil devletçilik olarak adlandırılan ekonomik politikayla Türkiye, başta sanayi olmak üzere tarımda, ticarette ve diğer sektörlerde hızla kalkınmaya başlamıştır.

Bu yeni dönemde Atatürk, sanayileşmeyi devlet öncülüğünde beş yıllık planlara bağlamış ve "*milli ekonominin temeli tarımdır*" ilkesini yürürlükte tutmuştur. Atatürk halkçılıkla desteklediği devletçilik ilkesiyle topraksız çiftçi bırakmamak; iş araçlarını artırmak, iyileştirmek ve korumak; özel tedbirler alarak ucuz ve iyi ürün elde etmek amacını gütmüştür.[73]

---

[71] Tokgöz, **a.g.e.**, s. 68.
[72] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 506.
[73] Tokgöz, **a.g.e.**, s. 74.

Bu arada 1930-1933 yılları arasında sanayiyi hızlandıracak kurumsal yapılanmaya gidilmiş, Sanayi ve Maadin Bankası yerine 20 milyon sermaye ile 3 Haziran 1933'te *Sümerbank* kurulmuştur. Böylece, planlı kalkınma modelinin uygulanması aşamasına geçilmiş, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurulun hazırlamış olduğu ve devlet öncülüğünde sanayi kesiminde yapılacak yatırımların ana ilkelerini belirleyen rapora dayanan plan, 1934 yılında beş yıl süreyle yürürlüğe girmiştir.[74]

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel hammaddeleri yurtiçinde üretilen ve üretilebilecek sınaî tesislerin, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelerin, kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayabilecek düzeyde tutulmasına öncelik vermiştir. Söz konusu dönemde 20 fabrikanın kurulması öngörülmüş ve dokuma, cam, kimya ve kâğıt sanayinde çok sayıda fabrika açılmıştır. Bu fabrikaların işletme ve yönetimleri Sümerbank'a verilmiş, madencilik ve enerji işlerini yönetmekle Etibank ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü görevlendirilmiştir. Yine planlı ekonomi sayesinde Nazilli Bez Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası ve Zonguldak Antrasit (Taş Kömürü) Fabrikası gibi önemli sanayi kuruluşları faaliyete geçmiştir.

Bu temel politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasıyla 16 milyonluk nüfusta yoksulluk kademeli olarak azalmış, ulus kendine yeter hale gelmiş, dış ticaret fazlası ortaya çıkmış, Türk parasının değeri korunarak Merkez Bankası'nda 36 milyon döviz ve 26 ton altın birikmiş, devlet öncülüğünde başlayan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış, dönem sonunda öz kaynaklara dayalı 17 sanayi işletmesi açılmış, çıkarılan mali, iktisadi, sosyal yasalarla ekonominin işleyişini düzenleyen kurallar ve kurumlar oluşturulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olması üzerine 1936 yılında *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Birincisinden daha geniş olarak hazırlanan planla, kurulacak tesis ve fabrikaların 100'ü geçeceği öngörülmüş ve bu amaçla İktisat Vekili Celal Bayar başkanlığında bir *Sanayi Kongresi* toplanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, bu ikinci planın uygulanmasını engellemiştir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar ve Osmanlı'dan devralınan enkaza rağmen, Atatürk'ün titizlikle uygulamış olduğu dört temel ekonomi politikası başarıyı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türk Lirasının yurt içindeki değerini koruyan, enflasyonsuz para-kredi politikası izlenirken, gerçek kamu kaynaklarına dayanan denk bütçeler oluşturulmaya çalışılmış, ulusal kaynakların elden geldiğince etkin kullanılması için planlı kalkınmaya yöneliş başlamış ve dış ekonomik ilişkilerde de devalüasyonsuz bir anlayış benimsenmiştir.

---

[74] Boratav, **a.g.e.**, s. 65-66.

9.5. GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DÜZENLEMELER

9.5.1. Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma: Şapka İktisâsı Hakkında Kanun

Yatay ve dikey hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı Osmanlı toplumunda, tarih boyunca bir kıyafet birliği söz konusu olmamıştır. Farklı dinlere mensup din adamları kendi inanç sistemlerinin gereği olan kıyafetlerle dolaşırken, askerler, sivil görevliler ve toplumun diğer kesimleri de yine kendi mesleki ve dini anlayışları ve pratiklerine göre kılık-kıyafet kullanmışlardır.

Anadolu'da yeni bir içerik ve biçim kazanan özellikle erkek giyim ve kuşamı, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde II. Mahmut'un yeni kurduğu askeri birliğe, yeni bir başlık giydirmesi ile büyük bir değişikliğe uğramıştır. II. Mahmut'un emriyle memurlar ceket, pantolon, fes ve potin giymeye başlamışlarsa da, bu uygulama başta Şeyhülislam ve ulema tarafından hoş karşılanmamış ve şeriata aykırı olduğu ileri sürülmüştür.[75]

Kılık-kıyafetin de dâhil olduğu gündelik hayatta yoğun bir değişimin yaşandığı Tanzimat yıllarından sonra, II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, topçu ve süvari askerlerine, fes yerine kalpak giydirilmek istenildiğinde, daha önce fesi şeriata aykırı bulup karşı çıkanlar, bu kez de fesi savunup, kalpağın kullanılmasına tepki göstermişlerdir.

Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerin topyekûn değişikliği ifade ettiğinden hareketle, bu süreçte yaşamın hemen her alanında olduğu gibi kılık-kıyafet konusunda da kökten düzenlemelere gidilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı gezide, şapka devriminin ilk işaretini başında taşıdığı *Panama Şapka*'yı halka göstererek vermiştir.[76] 28 Ağustos 1925'te İnebolu Türk Ocağı'nda ise giyim ve şapka üzerine bir konuşma gerçekleştirmiş ve uygar olmak kavramına açıklık getirmiştir.[77] Atatürk'ün bu gezilerdeki konuşmaları hemen etkisini göstermiş ve devlet görevlilerinden olduğu kadar, halktan da belirli bir kesim fesi çıkarıp şapka giymeye başlamıştır.[78]

Toplumda şapkanın kullanılmasıyla ilgili tartışmalar devam ederken, konu Hükümetçe ele alınmış ve 2 Eylül 1925'te yayımlanan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile devlet memurlarına, *halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkayı giymeleri zorunluluğu* getirilmiştir.[79] Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmelerden sonra, halkın tepkisini saptayabilmek amacıyla Eylül sonunda İzmit,

---

[75] Padişah II. Mahmut, vermiş olduğu kararı uygulatmak için Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi'yi azletmekten bile çekinmemiş ve ilk aşamada kullanılmak üzere Tunus'tan 50.000 fes getirtmiştir. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 102.

[76] Atatürk'ün 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Belediye Dairesi önünde toplanan halka hitaben yapmış olduğu konuşma için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, 5. B., ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 215-216; Yavuz, **a.g.m.**, s. 306.

[77] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 218–222.

[78] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 186.

[79] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 441; **BCA**, Sayı 2546, Dos. 14–32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61..2. 1, (20. 9.1925).

Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezisinde ülke sorunlarını ve yapılacak olan devrim hareketlerini halka anlatma fırsatını bulmuştur. *Şapka İktisâsı Hakkında Kanun* ile ilgili teklif, 16 Ekim 1925'te Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşları tarafından Meclis Başkanlığı'na verilmiştir.[80] Meclis'te yapılan görüşmelerden sonra oylamaya geçilmiş ve öneri Nurettin Paşa ile Ali İhsan (Ergani) Bey'in olumsuz oylarına karşılık, büyük çoğunlukla, 25 Kasım 1925'te kabul edilmiştir.[81]

Şapka giyilmesine tepki niteliğinde başlayan, ama aslında Cumhuriyete karşı olan bazı ayaklanma girişimleri ise İstiklâl Mahkemesi'nin devreye girmesiyle kısa süre içinde bastırılmıştır.[82]

1934 yılına gelindiğinde, 1925 yılında şapkayla ilgili olarak yapılan düzenlemeyi tamamlayan bir gelişme yaşanmıştır. Bu kez din adamlarının kıyafetlerini düzenleyen yasa çıkarılmış ve kılık-kıyafet alanındaki yenileşme daha ileri bir noktaya ulaşmıştır. Bu son çıkarılan yasayla din adamlarının, dini kıyafetlerle mabet, ibadethane ve mezarlıklar dışında dolaşmaları yasaklanmıştır. Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Museviliğin en üst dini otoritesi bu uygulamanın istisnasını teşkil etmiştir. Kamu düzeninin ve toplumsal eşitliğin sağlanması yolunda önemli bir basamak olan bu düzenlemeyle laiklik anlamında daha ileri bir seviyeye ulaşılmıştır.

9.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Aynı dine mensup kişiler tarafından benimsenen, tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan, Tanrıya ulaşma arzusuyla tutulan yollardan her birine *tarikat* denir. İslâmi kuralların yer ve zamana göre yorumlanmasının da etkisiyle çeşitli tarikatlar ortaya çıkmıştır. Tarikat üyelerinin toplanacakları, birlikte ibadet edecekleri özel kapalı yerlere *tekke* denilmiş ve tekkelerin küçükleri de hücre, küçük oda anlamında *zaviye* olarak adlandırılmıştır.[83] İslamiyet'te ölen din bilgini, devlet yöneticisi ya da halktan bazı kişilere, daha sonra bir takım üstün vasıfların yüklenmesi yüzünden, bunların mezarları da önem kazanmış ve *türbe* adı verilen kutsal mekânlar ortaya çıkmıştır.

İlk çıkış anında halkın yararına çalışan ve onları eğiten tekke ve zaviyeler, zamanla bu işlevlerinden uzaklaşarak dini istismar eden, toplumun inançlarını sömürmeye çalışan, çağın getirdiği yeniliklere karşı çıkan ve insanların yararına olan gelişmelere de taassup içinde tepki gösteren oluşumlar haline gelmiş-

---

80 Konya Mebusu Refik Bey ve rüfekasının 2/479 numaralı teklif-i kanunisi ve Adliye ve Dahiliye mazbataları için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 247-248.

81 "Şapka İktisası Hakkında Kanun" ile ilgili olarak bkz. **Sicil-i Kavanin**, C. II, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 15.

82 Olaya karışanlardan 32 kişi mahkûm olmuş ve 2 kişi de sürgünle cezalandırılmışlardır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, II. Devre, C. XX, 12 Aralık 1341 (1925), s. 109–110; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, 1. Kitap, Başnur Matb., Ankara, 1972, s. 156-157; **BCA**, Dos. 89 B 65, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 101. 654 15, (16. 11. 1925).

83 Turan, **a.g.e.**, s. 177.

tir. Toplum üzerinde son derece etkili olan bu dini oluşumlar, devlet işleri ve siyasete de atılmaktan çekinmemiş ve çıkarlarının tehlikeye düştüğü durumlarda ayaklanmalar ve karışıklıklar çıkararak toplum düzenini bozmaktan geri kalmamışlardır.

3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkâf Vekâleti kaldırılırken, tekkeler ve zaviyeler, yeni kurulan *Diyanet İşleri Başkanlığı*'na bağlanmıştır. Ancak, bu sırada çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve yapılmakta olan devrimleri sıkıntıya sokmuştur. Dinin de etkili olduğu bu isyanın bastırılmasıyla birlikte yapılan yargılama sürecinde, tekkelerin ayaklanma hazırlıkları için birer merkez olarak kullanıldığı anlaşılmış ve bu bulguları değerlendiren İstiklâl Mahkemesi, ayaklanma bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir. 28 Haziran 1925 tarihinde alınan bu karar, tekke ve zaviyelerin asıl amaçlarından saparak, birer siyasal dernek gibi çalıştıkları için, Dernekler Yasası'nın izinsiz açılan kuruluşlara ilişkin hükmüne dayandırılmıştır.

Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşları tarafından, hazırlanarak Meclis'e verilen *Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Hakkında Kanun* teklifi, 30 Kasım 1925 tarihinde Meclis'te görüşülmüş ve kabul edilmiştir.[84] Aynı kanunla bütün tarikatlarla birlikte şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, bilinmezlikten haber vermek, dileğe kavuşturmak amacıyla yapılan muskacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması, bunlara ait hizmetlerin yapılması ve bu unvanlarla ilgili elbiseler giyilmesi de yasaklanmıştır.

9.5.3. Uluslararası Saat, Takvim, Rakam ve Ölçü Birimlerinin Kabulü ile Hafta Tatili Uygulamasına Geçilmesi

1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde, toplumsal yapıyı kökten değiştiren ve yüzlerce yıllık gelenek ve göreneklerin sorgulanmasına yol açan bir dizi karar alınmıştır. Çoğu yasal düzenleme biçiminde yapılan bu kararlardan birisi de uluslararası saat, takvim, rakam, ölçü ve hafta sonu tatilinin kabul edilmesi olmuştur.[85]

Türkler arasında uzun yıllardan beri zaman ölçüsü olarak güneş, kum, ezanî saat gibi değişik metotlar kullanılmıştır. Bu metotlardaki temel esas ise güneş ışınlarının yeryüzüne iniş konumu olmuştur. İslâm ülkeleri ve Osmanlılarda uzun yıllar kullanılmış olan *ezanî saat*, namaz vakitlerini ve ona çağrı olan ezanı gözettiği için bu adla anılmış, ayrıca Batılı devletler Türk usulü anlamında *alaturka saat* olarak nitelemişlerdir. Batı'daki zaman ölçüsü ise *alafranga saat* olarak tanınmıştır.[86] Kullanılan bu saat sistemi, Batı ile Osmanlı Devleti arasında zaman farklılıklarını ve çeşitli sorunları gündeme getirmiş-

---

[84] **Sicil-i Kavanin**, C. II, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 18; **Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XIX, s. 312-329.

[85] Çavdar, **a.g.e.**, s. 289.

[86] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 194.

tir. Nihayet bu alandaki kargaşaya Cumhuriyet'in ilanından sonra, 26 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan kanun ile son verilmiştir.

Türkler yaşadıkları coğrafyaya ve etkileşimde bulundukları kültürel çevreye göre tarih içerisinde çeşitli takvimler kullanmışlardır. Türkler arasında bilinen en eski takvim *12 Hayvanlı Takvim*'dir. Bu takvimde her ayı bir hayvan sembolize ettiği için bu isim verilmiştir.[87] 12 Hayvanlı Takvim, İslamiyet'in kabulünden sonra da Türkler arasında kullanılmışsa da, zamanla Hicri Takvim ağır basmıştır. Hicri Takvim'de ise Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği 622 yılı başlangıç olarak ele alınmış ve yıl olarak da ay yılı kullanılmıştır. Ayların isimleri Arapça olup, bir yıl 354 gün olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde I. Mahmut döneminde düşünülüp H. 1205 (M. 1790) yılından itibaren *Sene-i Maliye* adıyla mali işlerde, hicret tarihinden başlayan, fakat güneş yılı esasına dayanan *Rumi Takvim* adıyla yeni bir takvim kullanılmaya başlanmıştır. Bu takvimin birinci ayı Mart olarak alınmış ve Hicri Takvim ile birlikte kullanılmıştır. Batı ile ilişkilerin arttığı ve Miladi Takvim'in de gündemde olduğu bir süreçte, hem Rumi hem de Hicri takvimin birlikte kullanılması, zaman zaman karışıklığa yol açmıştır. Bu karışıklığın giderilmesi için II. Meşrutiyet döneminde bazı tedbirler alınmışsa da, bundan beklenen sonuç elde edilememiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan yeni düzenlemeler arasında takvim konusu da gündeme getirilmiş, Batı ile uyum sağlamak ve ilişkilerdeki zorlukları aşmak için Batılı ülkelerin kullandığı ve artık uluslararası bir niteliğe bürünen Miladi Takvim'e geçmek uygun görülmüştür.[88]

Sonuçta, saat ve takvim değişikliği konusunda yasal düzenlemeleri içeren çalışmalar başlatılmış ve 26 Aralık 1925'te kabul edilen kanunlarla Hicri ve Rumi takvim kaldırılarak yerine *Miladi Takvim*,[89] ezani (alaturka) saat yerine de *Milletlerarası Saat* sistemi kabul edilmiştir.[90] Okumada karşılaşılan güçlükler ve yeni harflere geçişin söz konusu olduğu günlerde ise 20 Mayıs 1928'de

---

87 Bu hayvanlar sırasıyla 1-sıçan (sıçgan), 2-öküz (sığır), 3-pars (bars), 4-tavşan (tavışgan), 5-ejder (lu), 6-yılan, 7-at (yond), 8-koyun (koy), 9-maymun (biçin), 10-tavuk (tağuk), 11-it (köpek), 12-domuz (tonguz) olarak adlandırılmıştır. Bu takvimde güneşin hareketi esas alınmış ve aylar birbirine eşittir. Bkz. Fahri Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, C. II, Sahaflar Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 17.

88 Hicri takvimin ayları, Muharrem, Safer, Rebi'ül-evvel, Rebi'ül-âhir, Cemaziyel-evvel, Cemaziyel-âhir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce olarak düzenlenmiştir Miladi takvimin başlangıcı olarak ise Hz. İsa'nın doğum günü esas ele alınmış ve takvim yılı olarak da güneş yılı kabul edilmiştir. Bkz. Gözler, **a.g.e.**, s. 140-141.

89 Sıtkı Yalçın ve İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 497.

90 697 sayılı Yasa ile günü 24 saate bölen vasati güneş saati (alafranga), ülkede tek resmi zaman ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Ancak ezani saat, resmi işlemler dışında isteyenlerce kullanılabilecekti. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XX, Ankara, 1977, s. 267–276.

kabul edilen 1288 Sayılı Kanun ile uluslararası rakamlara geçiş de kabul edilmiştir.

Gündelik hayatla ilgili düzenlemeler sonraki yıllarda da devam etmiştir. 26 Mart 1931 tarihinde çıkarılan kanunla arşın, endaze, okka, çeki gibi eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri kaldırılmış, yerine metre, kilogram gibi Kıta Avrupası'nda kullanılan ölçü birimleri kabul edilmiştir.[91] Böylece Türkiye, *Uluslararası Metrik Sistem*'e de geçmiştir.

Böyle bir uygulamaya geçmekle, hem iç piyasalardaki uygulamalara birlik getirilmiş hem de uluslararası ticari-ekonomik ilişkilerde Batı ile uyum sağlanmıştır. Peş peşe yapılan yasal düzenlemelerle birçok alanda Batı ile uyumlu hale gelen Türkiye'de, hafta tatili konusunda da bir takım yenilikler yapılması gerekli görülmüştür.

Aslında 17 Şubat 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Türkiye'de hafta tatilinin Cuma olduğuna ilişkin bir karar alınmıştı. Ancak ülkede Hıristiyan ve Musevi unsurlar da yaşadığı için bu karar, bazı aksaklıklara ve tartışmalara yol açmıştı.

Yapılan değerlendirme sonucunda hem toplumsal bütünlüğü güçlendirmek hem de Batı ile uyum sağlamak için 1 Haziran 1935'te kabul edilen bir yasa ile hafta tatili Cuma'dan Pazar gününe alınmıştır.[92]

9.5.4. Soyadı Kanunu'nun Kabulü

Herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki ada, aile adına soyadı denir. Bütün uygar toplumlarda ailenin köklülüğünü belirten soyadları vardır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında; nüfusun hızla artması, askerlik, tapu, nüfus, miras, adalet, eğitim gibi devlet işlerindeki yoğunluğu beraberinde getirmiş ve soyadının bulunmaması nedeniyle bu alanlarda sık sık karışıklıklar çıkmaya başlamıştır.

Toplum hayatındaki bu karışıklık, 21 Haziran 1934'te çıkarılan *Soyadı Kanunu* ile sona erdirilmiştir.[93] Bu kanunla her Türk vatandaşının öz adından başka soyadı taşıması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca alınacak soyadının Türkçe olması istenirken, rütbe, memurluk, yabancı ırk ve millet adları ile ahlâka aykırı, gülünç kelimelerin soyadı olarak alınması yasaklanmıştır. Bu kanun çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın hangi soyadını alacağı arkadaş çevrelerinde görüşülmüş[94] ve TBMM, 24 Kasım 1934'te çıkardığı bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya *Atatürk* soyadını vermiştir. Yine çıkarılan bir başka yasayla *Atatürk* soyadının başkaları tarafından alınması ve kullanılması yasaklanmıştır.

---

91 **Sicil-i Kavanin**, C. VII, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 64.

92 Gözler, **a.g.e.**, s. 147; **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 393.

93 Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Temuçin F. Ertan, *"Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu"*, **Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 10, (2000), s. 255–272.

94 Turhan Aytul, *"Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler"*, **Milliyet**, 15 Aralık 1974, s. 2.

Aynı yıl içerisinde çıkarılan bir diğer kanunla da *ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, paşa, hanım, hanımefendi* gibi eski toplum zümrelerini belirten unvanların kullanılması yasaklanmıştır.[95] Böylece bu kanunla Türk toplumsal hayatından lâkaplar atılmış ve Batıda olduğu gibi çağdaş uygulamaya geçilmiştir.

9.5.5. Sağlık Alanındaki Gelişmeler

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra, yeni Türk Devleti'nin daha ilk günlerinde toplum sağlığı konusuna ayrı bir önem verilmiş ve kurulan ilk hükümette, Türk tarihinde ilk kez *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*'na yer verilmiştir.[96]

Sağlık konusuna Cumhuriyetin ilanından sonra da öncelik verilmiş ve doktor, hemşire ve sağlık kurumlarının sayısı arttırılmıştır. Sıtma, trahom, verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklara karşı planlı ve programlı bir şekilde mücadele edilen bu dönemde, devletin sağlık konusundaki hizmetlerinin ülke geneline yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır.[97] Bu arada spor özendirilmiş, sağlıklı ve zinde kuşakların yetiştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Hatta bunun için spor ve gençlikle ilgili bir bayram dahi üretilmiştir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

AKYÜZ, Yahya; *"Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VIII, No. 23, (Mart 1992).

_____; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, (Der. Mustafa Selim İmece), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Birinci Kitap, (Haz. Genelkurmay Başkanlığı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

ATAÜNAL, Aydoğan; **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.

AYBARS, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam-Mustafa Kemal (1922–1938),** Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYTUL, Turhan; *"Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler"*, **Milliyet**, 15 Aralık 1974.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BAŞGÖZ, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

---

[95] Olcaytu,**a.g.e.**, s. 81-82.

[96] Bedii N. Şehsuvaroğlu, Demirhan D.E, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık Yay. Ltd. Şti., Bursa, 1984, s. 63.

[97] **Sıhhıye Mecmuası**, *"Fevkalâde Nüshası: Dr. Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına"*, Sıhhat ve İctimaî Vekâleti Yay., Ankara, 1942, s. 10.

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
BOZKURT, Gülnihâl; **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi-Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
CİN, Halil; "*Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*", **150. Yılında Tanzimat**, (Haz. H. D. Yıldız), Ankara, 1992.
ÇAMBEL, Hasan Cemil; "*Atatürk ve Tarih*", **Belleten**, Cilt III, No. 10, (1939).
ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
DOĞRAMACI, Emel; **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.
_____; **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.
DUMAN, Ahmet; **Yetişkinler Eğitimi**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.
ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
_____; **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970.
ERGİN, Osman; **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt IV–V, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1942, 1943.
EROĞLU, Hamza; **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
ERTAN, Temuçin F.; "*Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu*", **Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 10, 2000.
FERİDUN, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962.
FEYZİOĞLU, Turhan, "*Atatürk ve Güzel Sanatlar*", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992.
GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri,** I. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.
GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, (Haz. M. Kaplan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
GÖKSEL, Burhan ; "*Atatürk ve Kadın Hakları*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, No. 1, (Kasım 1984).
GÖZLER, Fethi; **Atatürk İnkılâpları-Türk İnkılâbı**, 2. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1983.
HİÇ, Süreyya; **Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
İNAN, Afet; **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1968.
_____; **Medeni Bilgiler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
İZGİ, Özkan; "*Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, No. 1, (Kasım 1984).
JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
KAPLAN, İbrahim; "*Atatürk'ün Hukuk ve Laiklik Anlayışı*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1997).
KARAL, Enver Ziya; **Atatürk'ten Düşünceler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.
KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
KOÇER, Ali; **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Sevinç Matbaası, İstanbul, 1974.
LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
ÖKÇÜN, A. Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. Basım, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.
ÖYMEN, H. Raşit "*Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri*", **Atatürk Konferansları 1973–1974**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
ÖZBUDUN, Ergun, MUMCU, Ahmet vd.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1986.
ÖZBUDUN, Ergün; **1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.
ÖZERDİM, Sami N; **Yazı Devriminin Ölçüsü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.
PAMUK, Şevket; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, 2. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
SARAY, Mehmet; **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453–1993)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1996.
SERTER, Nur; **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

Sıhhıye Mecmuası, *"Fevkalâde Nüshası: Dr. Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına"*, Sıhhat ve İctimaî Vekâleti Yayını, Ankara, 1942.
Sicil-i Kavanin; Cilt 1, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.
ŞAHİN, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
TBMM Hükümeti Dönemi, Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
TİKVEŞ, Özkan; **Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku**, İzmir, 1975.
TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Basım, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.
TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
TURAN, Şerafettin; **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
_____; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
_____; **Türk Devrim Tarihi - Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap, (1. Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
TÜRKGELDİ, Ali; **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
ÜÇOK, Bahriye; *"Yazı Devrimi, Kuran Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıkışlar"*, **Belleten**, Cilt XLIII, No. 172, (Ekim 1979).
ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK Yayınları, Ankara, 1973.
YALÇIN, Sıtkı, GÖNÜLAL, İsmet; **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.
YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Cilt II, 2. Basım, Özener Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul, 1997.
YAMANER, Şerafettin; **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.
YAVUZ, Bige Sükan; *"Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri"*, **Atatürk Yolu**, Cilt IV, No. 15, (Mayıs 1995).

ONUNCU BÖLÜM
Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası

Dr. Alper BAKACAK

10.1. LOZAN BARIŞI SONRASI TÜRKİYE (1923–1930)

Yeni Türkiye Devleti'nin uluslararası alanda tanınması, dört yıllık ağır ve zorlu bir Kurtuluş Savaşı'nın sonunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla gerçekleşmiştir. Ancak Lozan Barışı'nın çözemediği ya da Türkiye'nin kendi lehinde çözüme kavuşturamadığı bazı sorunlar, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk dış politikasının temel konuları olmuştur. Daha açık bir deyişle, 1923 sonrasındaki ilk yıllar, Lozan'ın onarımı için geçen ya da Lozan'ın etkisi altındaki yıllardır.

10.1.1. Türk-Yunan İlişkilerinde Ahali Değişimi (Etabli) Sorunu

Lozan Konferansı'nda varılan anlaşmaya göre, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'da bulunan Türkler, karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. Sadece 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da yerleşik olarak yaşayan Rumlar ile buna karşılık Batı Trakya'da yaşayan Türkler, bu değişimin dışında tutulacaklardı. Lozan'da alınan bu kararları uygulamak için uluslararası karma bir komisyon kurulması karara bağlanmıştı. Kurulan bu uluslararası komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalara başlamış ancak yürütülen incelemeler ve çalışmalar sırasında Türk ve Yunan temsilcileri arasında *yerleşik* (étabi) sözcüğünün yorumlanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Anlaşmazlıklar taraflar arasında bir çözüme kavuşturulamayınca, Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş ve Uluslararası Daimi Adalet Divan'ından, konu ile ilgili görüş istenmiştir. Ancak Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Şubat 1925'te yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözememiş, bunun üzerine Türk-Yunan ilişkileri gerilmiştir.[1]

---

[1] Melek Fırat, "*1923–1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 338–339.

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması ve önde gelen Türkleri tutuklaması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Yunanistan'ın bu tutumuna karşılık olarak Türkiye, misilleme yapmış ve İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur.[2]

Yaşanan krizi çözmek amacıyla yapılan ikili görüşmeler sonucu, 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat bu antlaşmaya rağmen ahali değişiminin uygulanmasında ve yürütülmesinde yine birtakım sorunlar çıkmıştır. Yeniden gerilen ilişkiler, ancak Yunan Başbakanı Venizelos ve Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'in şahsi gayretleri sonucu uzlaşma ile sonuçlanabilmiştir. Buna göre iki devlet arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan yeni bir sözleşmeyle yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi *yerleşik* olarak tanımlanmıştır. Ayrıca her iki ülkenin içindeki azınlıklara ait mallarla ilgili olarak düzenlemeler yapılmıştır.[3]

1930 antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm sorunlar büyük ölçüde halledilmiştir. Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti ile yaşanan sıcak ilişkiler esnasında, 30 Ekim 1930'da Dostluk, *Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması* imzalanmıştır.[4] 1931'de ise Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet (İnönü), Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret de ilişkileri olumlu etkilemiştir.[5] Öyle ki, Yunanistan, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne giriş sürecine olumlu yönde katkı yapacak, her iki ülke 1934 yılında kurulacak olan Balkan Antantı'na beraber katılacak ve ayrıca Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü için aday gösterecektir.[6] Böylece kurulan dostluk ve işbirliği ortamı, 1950'li yıllarda başlayacak olan Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkmasına kadar devam edecektir.

10.1.2. Türkiye-Irak Sınırı'nın Belirlenmesi (Musul Sorunu)

Değerli petrol yataklarına sahip, Kerkük ve Süleymaniye şehirlerini de içine alan Musul Vilayeti, 19. yüzyılın sonlarından itibaren petrolün bir enerji kaynağı olarak kullanılmasına paralel olarak önem kazanmıştır. Kapitülasyonlar nedeniyle bölgenin, Batılı devletlerin denetimine geçmesini istemeyen II. Abdülhamit, petrol yataklarının bulunduğu yeri özel mülkiyetine almıştır. Buna karşın sömürgeciliğin şiddetlendiği ve yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç

---

2 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "*1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*" **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 64.

3 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul, 1997, s. 326.

4 Fırat, *a.g.m.*, s. 339. Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 393-396.

5 M. Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 148.

6 Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstermesiyle ilgili belge için bkz. Damla Demirözü, "*Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 308-309.

duyulduğu bir dönemde Musul ve civarı, İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD gibi büyük devletlerin rekabet alanlarından birisi haline gelmiştir.[7]

Musul, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından işgal edilmiş ve buradan Basra ve Bağdat'ı da kapsayan bir coğrafyada *Irak* adında, İngiltere'nin manda yönetiminde, yeni bir devlet kurulmuştur.

Oysa Musul ve Kerkük yöresi Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edildiği için ve Güneydoğu Anadolu'nun devamı niteliğindeki etnik yapısından dolayı, Misak-ı Milli sınırları içinde yer almıştır. Ancak İngiltere, Türkiye'nin temel izlencesi olan Misak-ı Milli'yi görmezlikten gelmiş ve Kurtuluş Savaşı sonrasında da Musul ve Kerkük topraklarından çıkmayı reddetmiştir.[8]

Lozan Barış Konferansı'ndaki ikili görüşmelerde Musul'un siyasal geleceği konusu yoğun görüşmelere rağmen çözüme kavuşamamıştır. Bunun üzerine Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi uyarınca, bu sorunun çözümü, dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılması koşuluyla yapılması kararlaştırılan Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Eğer iki ülke arasında anlaşma sağlanamazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi de kabul edilmiştir.[9]

Bu amaçla Lozan'ın öngördüğü Musul konusundaki ikili görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da *Haliç Konferansı* adı altında başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi *Ali Fethi Bey*, İngiltere'yi ise *Sir Percy Cox* temsil etmiştir. 5 Haziran'a kadar devam eden görüşmelerde iki taraf arasında, daha önce de olduğu gibi uzlaşma sağlanamamıştır. Türkiye, Musul ve Kerkük bölgesinin Türk sınırları içinde kalmasının gerekçelerini ortaya koyup, taleplerinde ısrar ederken, İngiltere ise bu fikre yanaşmadığı gibi, Hakkâri ilinin dinsel çoğunluğunun *Nesturî* olduğunu ileri sürerek, bu bölgenin de Irak sınırları içinde olması gerektiğini savunmuştur.[10]

Haliç Konferansı'nın sonuçsuz kalması üzerine İngiltere, Türk-Irak sınırı bölgesindeki çeşitli olayları kışkırtarak bölgede çatışma çıkartma politikasını gütmeye başlamıştır. Bu gelişme Türk-İngiliz ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır.

Sonuçta, Lozan Barış Antlaşması'nda alınan karar gereğince, konu *Milletler Cemiyeti*'ne havale edilmiştir. Musul Sorunu, 1924 yılının Eylül ayında, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin gündemine gelmiştir. Yapılan toplantıda Türkiye, bölgenin kaderinin bölge halkının oylarıyla (plebisit ile) belirlenmesi yönünde bir teklif sunmuş, ancak İngiltere bu teklife olumsuz yanıt vermiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi, iki tarafı da dinledikten sonra halen uygulanan mevcut durumun bozulmamasını öngören bir karar almış ve bu

---

7 Bülent Demirtaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yay., İstanbul, 1991, s. 69-70.

8 Fahir Armaoğlu, "*Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul**, ATAM Yay., Ankara, 1998, s. 111.

9 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım II, C. II, (Çev. Seha L. Meray), Ankara, AÜSBF Yay., 1969. s 4.

10 İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "*Batı Avrupa'yla İlişkiler*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 263.

toplantıda *Brüksel Hattı* olarak adlandırılan sınır, geçici olmak kaydıyla kabul görmüştür. Ayrıca Konsey, konunun bir komisyon tarafından incelenmesini kararlaştırmıştır.[11]

Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği Komisyon, Irak ve Türkiye'de incelemeler yaptığı sırada 1925 yılının Şubat ayında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da *Şeyh Sait İsyanı* patlak vermiştir. Bu durum karşısında Türkiye'nin tezi de zayıflamıştır. Bu isyan Türkiye'yi askeri ve ekonomik olarak yıprattığı gibi, bölgenin istikrarını bozduğu için İngiltere'nin işine gelmiştir.

Bu arada Komisyon incelemelerini tamamlayıp sonucu 16 Temmuz 1925'te bir rapor olarak sunmuştur. Raporda Musul ve Kerkük'ün İngiltere'nin mandaterliğindeki Irak'ta kalmasının gerektiği belirtilmiştir. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu da, bu rapora uyarak kararını vermiştir.[12]

Ancak Türkiye'nin Komisyon raporuna karşı çıkması ve Milletler Cemiyeti'nin hakemlik kararı almasının kendi tüzüğünde öngörülmemesi, Cemiyet Konseyi'nin nihai karar almasını engellemiştir. Çünkü Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca, anlaşmazlığın sadece Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi söz konu idi. Bu nedenle Milletler Cemiyeti Konseyi iki tarafın görüşlerini dinledikten sonra, Komisyon'un raporunu kabul etmiş, ancak bununla birlikte *Lahey Adalet Divanı*'ndan cevap talep edilen üç soru sorulmasına karar vermiştir. Bu sorular şunlardır:[13]

- Lozan Antlaşması'nın Musul Sorunu ile ilgili maddesine göre Milletler Cemiyeti Konsey'ine verilen görev hakemlik mi, tavsiye vermesi mi, yoksa taraflar arasında arabuluculuk yapması mı?
- Meclis'in alacağı kararlarda oybirliği aranmalı mı, yoksa çoğunluk yeterli mi?
- Türkiye ve İngiltere'nin temsilcilerinin oylamaya katılmaları doğru olur mu?

Milletler Cemiyeti'nin konuyu bu şekilde Lahey Adalet Divanı'na taşıması, İngiltere tarafından olumlu bulunmasına rağmen Türk tarafı siyasal bir sorunun hukuki yollarla çözülmesinin mümkün olmayacağı gerekçesiyle bu girişime de karşı çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, *Brüksel Hattı* üzerinde İngiliz ve Türk askerlerinin arasında zaman zaman yaşanan çatışmaları incelemek adına Milletler Cemiyeti'nin soruşturma yapması için görevlendirdiği Estonyalı General Laidoner'i de soğuk karşılamıştır. Bu yüzden Türk Hükümeti, generalin Türk tarafında inceleme yapmasına izin vermemiştir. Lahey Adalet Divanı belli bir inceleme süresi sonunda Milletler Cemiyeti'nin başvurusunu 21 Kasım 1925 tarihinde yanıtlamıştır. Buna göre;

- Milletler Cemiyeti'nin tüzüğünün 15. maddesi Milletler Cemiyeti Meclisi'nin aldığı kararların bağlayıcı olmayacağını söylemesine rağmen, Lozan Antlaşması'nın Musul ile ilgili maddesinde yer alan

---

[11] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978, s. 294.

[12] Ş. Yurdakul, **Musul Meselesi**, Ankara, 1975, s. 25.

[13] Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 297; Yurdakul, **a.g.e.**, s. 35.

Musul'un kesin geleceğinin Milletler Cemiyeti'nin alacağı karara bağlı olması dolayısıyla alınacak karar bağlayıcı olacaktır.

- Milletler Cemiyeti'nin tüzüğünün 5. maddesinin 1. fırkası gereği kararlar oybirliği ile alınmalıdır.
- İngiltere ve Türkiye karar için oy kullanabilirler, ancak onların kullanacakları oy, oybirliğinin saptanmasında göz önünde tutulamaz.

Lahey Adalet Divanı'nın açıkladığı bu hükümler, Türkiye'nin sorunu kendi lehine çözmekte her aşamada daha da yalnız kaldığı gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye'nin katılmadığı oturumunda Lahey Adalet Divanı'nın verdiği yetki doğrultusunda, Komisyonunun vermiş olduğu kararı aynen kabul etmiştir. Buna göre, Türkiye-Irak sınırı olarak *Brüksel Hattı* diye bilinen sınır kabul edilmiştir. Ayrıca Irak ile İngiltere'nin 25 yıllık mandaterlik antlaşması yapmaları da onaylanmıştır.[14]Bu kararı büyük tepki ile karşılayan Türkiye, hemen bir gün sonra, 17 Aralık 1925'te, SSCB ile *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'nı imzalayarak karara karşı göstermiş olduğu olumsuz tavrı somutlaşmıştır.[15]

Bu ortamda Türkiye, iki yoldan birini seçmek durumunda kalmıştır. Bunlardan ilki Musul ve Kerkük üzerindeki hukuki egemenliğinin devam ettiğini dünyaya duyurarak yeni kararı görmezden gelmek; ikinci olarak da Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan İngiltere'nin Musul üzerindeki fiili işgalini kabullenerek, uzlaşma yoluna gitmek. Ulusal ve uluslararası ortam ve koşulların etkisiyle Türkiye ikinci yolu seçmiştir.

Bu doğrultuda 5 Haziran 1926'da İngiltere ile *Ankara Antlaşması*'nı imzalayan Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmiştir. Antlaşma ile Türkiye-Irak sınırı belirlenmiş ve Irak Hükümeti, 25 yıl boyunca elde edeceği petrol gelirinin yüzde 10'unu Türkiye'ye vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak Türkiye antlaşma gereği, 500 bin sterlini nakit alarak hisselerini devretmiştir.[16]

Musul Sorunu'nun çözümünde Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'nin aleyhinde karar vermesi beklenmedik bir gelişme değildir. Çünkü Cemiyet, 1920 yılı başlarında kurulduğu ilk andan itibaren, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin etkisinde bir kurum olarak faaliyet göstermiştir. Türkiye'nin henüz üye dahi olmadığı bu cemiyetin, Irak Sınırı ile ilgili olarak İngiltere'nin aleyhine bir karar vermesi beklenemezdi. Sorunun çözüm şekli Türk-İngiliz ilişkilerinin bir süre daha soğuk kalmasına, buna karşılık olarak Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır.

10.1.3. Türk-Fransız İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması'nda, Türkiye ile Fransa arasındaki bazı sorunların çözümlenemediği görülmüştür. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması

---

[14] Uzgel ve Kükçüoğlu, *a.g.m.*, s. 265.

[15] Bu anlaşmayla ilgili olarak bkz. Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 109-118.

[16] Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 318-319. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 309-317.

ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi, Fransızları memnun etmezken, Türkiye-Suriye sınırının, 1921 Ankara Antlaşması'na göre çizilmesi ve Hatay'ın sınırların dışında kalması ise Türkiye'nin istemediği bir sonuç olarak antlaşma metnine girmiştir.

10.1.3.1. Türkiye-Suriye Sınırı

Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi için bir komisyon kurulması kararına varılmıştı.[17] Çeşitli nedenlerle kurulması aksayan bu komisyon, 1925'in Şubat ayında çalışmalarına başlayabilmiştir. Ancak komisyon çalışmalarında, bazı toprakların hangi devlete ait olduğu konusunda anlaşmazlık çıkmış ve çalışmalara son verilerek, Türk ve Fransız hükümetlerinin doğrudan doğruya yaptıkları temaslara geçilmiştir. Bu temaslar sonucu 18 Şubat 1926'da *Dostluk ve İyi Komşuluk* adı verilen sözleşme imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşme, sadece Türkiye-Suriye sınırını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini de düzenleyecek hükümler de barındırmıştır.[18]

10.1.3.2. Yabancı Okullar Sorunu

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, tanınmış olan kültürel ayrıcalıkların da etkisiyle çok sayıda yabancı okul açılmıştır. Batılı eğitim tekniğini Osmanlı ülkesine taşımaları yönünden olumlu yanları da bulunan bu okullar, asıl olarak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve egemenlik alanı açısından ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Çoğunluğu misyoner Fransızlar tarafından açılan bu okullar, yeni kurulan Türk devletinin temel değerlerine ve bağımsızlık anlayışına aykırı görülmüş ve Türk-Fransız ilişkilerinin gerilmesine yol açan bir başka etken olarak karşımıza çıkmıştır.

Türk Hükümeti yürüttüğü milli eğitim politikaları ve Lozan Antlaşması hükümleri gereği, yabancı okullardaki tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verilmesini ve bu okulların Türk müfettişler tarafından denetlenmesini kararlaştırmıştır. Alınan bu kararlara rağmen söz konusu yabancı okullar, özerk yapılar olduklarını öne sürerek, kararları uygulamaya yanaşmamışlardır. Türk Hükümeti de kararlarında ısrarcı olunca, durum bir uluslararası sorun haline dönüşmüştür. Papalık ve Türkiye'de en fazla okulu bulunan Fransa, bu duruma müdahale etmek istemişse de, Türk Hükümeti sadece bu okulları muhatap kabul edeceğini kararlılıkla açıklamıştır. Türkiye'nin bu ödün vermeyen tutumu sonrasında Fransa, daha ileri gidememiş ve kurallara uymayan okulların kapanmasıyla sorun çözümlenmiştir.[19]

---

[17] Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız İlişkileri**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 146.

[18] İlhan Uzgel, "*1923-1939 Fransa'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 278.

[19] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 324.

10.1.3.3. Osmanlı Borçları Sorunu

1854'ten itibaren alınan dış borçlar Osmanlı Devleti için birçok soruna neden olmuştur. Geri ödenemeyen borçlar yüzünden Osmanlı maliyesi çökmüş ve ülke ekonomisi yabancı devletlerin kontrolüne girmiştir. 1881 yılında kurulan *Düyun-u Umumiye* de, bu sürecin bir parçası olarak Osmanlı maliyesini denetim altına almıştır. Osmanlı Devleti genel olarak tahvillerini dünya borsalarında satmak suretiyle borçlanmıştır. Osmanlı tahvilleri en çok Fransız borsasında satılmış ve bu nedenle Fransa, Osmanlı borçları konusunda diğer devletlere göre daha hassas davranmıştır.

Lozan Konferansı'nda Osmanlı borçları da ele alınmış, ancak uzun süre bu konuda anlaşma sağlanamamıştır. Konferansın ikinci dönemindeki görüşmelerde uzlaşmaya varılmış ve Antlaşma metnine borçlarla ilgili hükümler konulmuştur. Lozan Barışı'nın 46. maddesine göre Türkiye, borçların önemli bir kısmını ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca bu borçların ödenme şeklinin daha sonra ilgili devletler arasında yapılacak ikili görüşmeler ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Lozan Konferansı sonrasında, çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılarla Türkiye arasında yapılan ikili görüşmeler bir hayli uzamış ve zaman zaman taraflar arasında gerginlikler yaşanmıştır. Borçların ödenmesi konusunda, miktar ve ödeme şeklinin her iki tarafın da onaylayacağı şekilde bir formüle bağlanması, ancak 13 Haziran 1928'de imzalanan bir antlaşma ile gerçekleşebilmiştir.[20]

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan birçok ülke gibi Türkiye de kendi çapında olumsuz etkilenmiştir. Borçları geri ödemekte güçlük çekmeye başlayan Türkiye, borç ödeme takviminde bir düzenleme yapılmasını istemiş ve görüşmeler yeniden başlamıştır. Sonuçta, 22 Nisan 1933'te Paris'te Osmanlı borçlarının geri ödenmesi konusunda, yeni bir takvim belirlenmiştir. Yapılan bu antlaşmaya göre Türkiye, bir önceki döneme kıyasla kendi isteklerine çok daha uygun bir ödeme planına sahip olmuştur.

10.1.3.4. Adana-Mersin Demiryolu Sorunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitülasyon rejiminin kalıntılarını temizlemek amacıyla aldığı tedbirlerden biri de, ülke içindeki yabancı şirketler tarafından işletilen demiryollarını satın alarak devletleştirmek olmuştur. 5 Ocak 1929'da çıkarılan kanunla, bir Fransız şirketinin işlettiği Adana-Mersin demiryolu da bu kapsamda satın alınmak istenmiştir.[21]

Demiryolu hattını satmaya yanaşmayan şirket ile yapılan görüşmelere Fransa Hükümeti de katılmıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Fransızların geri adım atmalarıyla çözümlenmiştir. 1929 yılının Haziran ayında yapılan bir anlaşma ile Fransızlar, demiryolunun Türkiye'ye devrini onaylamışlardır.

---

[20] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 87.

[21] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 324-325.

10.1.3.5. Bozkurt-Lotus Davası

Fransa ile yaşanan sorunlardan biri de *Bozkurt-Lotus* adıyla bilinen davadır. Fransız Bandıralı *Lotus* adlı gemi ile Türk Bandıralı *Bozkurt* nakliye gemisi, 2 Ağustos 1926'da Ege Denizi'ndeki Midilli adasının 5–6 deniz mili açıklarında çarpışmış, bu kaza sonucu Bozkurt batmış ve mürettebatından sekiz kişi boğularak ölmüştür. Bunun üzerine iki geminin de kaptanı, tedbirsizlik ve ihmal suçlamasıyla İstanbul'da tutuklanmışlardır. Yargılanan Türk kaptan 4 ay, Fransız kaptan ise 80 gün hapse mahkûm olmuştur.

Fransa Dışişleri Bakanlığı, böyle bir yargılama için Türk mahkemelerinin yetkisiz olduğunu ileri sürerek, bu karara itiraz etmiş ve Fransız kaptanın serbest bırakılmasını istemiştir. Türkiye ise Lozan Antlaşması'nı gerekçe göstererek adlî kapitülasyonların kaldırıldığını ve Türk hukuk sisteminin Avrupa mevzuatına uygun hale getirildiğini hatırlatmış ve bu isteği reddetmiştir. Böylece iki ülke arasında yeni bir sorun ortaya çıkmış ve bu anlaşmazlığın çözümü için, Milletler Cemiyeti'nin bir yan organı olan, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na başvurulmuştur.

Fransa'nın tezi, yaşanan bu kaza sonucu ortaya çıkan durumun Türkiye'nin ceza hukukunu değil, uluslararası hukuku ilgilendirdiği yönünde olmuştur. Ayrıca denizlerin serbestliği ilkesi doğrultusunda bir ticaret gemisinde işlenen suçların davasına, geminin bayrağını taşıdığı ülkenin mahkemesinde bakılması gerektiği de savunmuştur. Türkiye ise suç yerinin Bozkurt gemisi olduğu ve Fransız kaptanla ilgili davanın ulaşımla ilgili olmayıp, bir kamu davası olduğu gerekçesini öne sürmüştür. Bu bağlamda Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na, Lozan'ın İkamet ve Adli Yetki Sözleşmesi'nin 15. maddesinin ihlal edilip edilmediği sorulmuştur.[22]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Divan'da dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey temsil etmiştir. Mahmut Esat Bey'in, *"Türkiye, Fransız kaptanı tutuklamakla devletlerarası hukuka uygun hareket etmiş midir?"* şeklinde sorulan bir sorunun, *"Türkiye, kaptanı tutuklamakla devletlerarası hukuka aykırı hareket etmiş midir?"* olarak değiştirilmesini sağlaması, davanın seyrini Türkiye'nin lehine etkilemiştir. Metnin bu yeni şekli, tezin ispat sorumluluğunu Türk tarafına değil, Fransız tarafına yüklemiştir. Daha açık bir deyişle Türkiye kendi eyleminin haklı olduğunu değil, Fransa Türkiye'nin hukuka aykırı davrandığını kanıtlamakla yükümlü kılınmıştır.

Yaptığı inceleme sonucu, 7 Eylül 1927'de kararını açıklayan Divan, Türkiye'nin konuyla ilgili uygulamasını hukuka aykırı görmemiş ve devletlerarası hukukla ilgili herhangi bir ihlalin bulunmadığını belirtmiştir. Divan, ayrıca ulaşım düzenine aykırı bir durumun olmadığına ve ölümlerin kaptanların kişisel ihmalleri sonucu gerçekleştiğine de hükmetmiştir.

Davanın Türkiye tarafından kazanılması, Lozan Antlaşması ile kaldırılan kapitülasyonların, fiilen de ortadan kalktığını göstermiştir. Bu gelişmeden dolayı, 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra,

---

[22] İlhan Uzgel, "*Bozkurt Lotus Davası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 278.

Mahmut Esat Bey'e, Bozkurt-Lotus Davasında göstermiş olduğu başarıya atfen Atatürk tarafından, *Bozkurt* soyadı verilecektir.

10.1.4. Türk-İtalyan İlişkileri

1922'de iktidara gelmiş olan İtalyan lider Mussolini'nin *Roma İmparatorluğu*'nu yeniden canlandırmak üzerine kurduğu politika, genel olarak Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bir yayılma politikası olan ve Doğu Akdeniz havzasına egemen olmayı amaçlayan İtalya'nın bu siyaseti, Türkiye açısından bir tehdit olarak algılanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilere güvensizlik hâkim olmuştur. Bu güvensizliğin önemli kaynaklarından biri de Musul konusunda, Türkiye'nin olası bir askeri müdahalesi gerçekleşirse, İtalya'nın da yaşanan krizden yararlanarak Anadolu'ya asker çıkartacağına yönelik söylentiler olmuştur.[23]

1926–1927 yılları, Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Musul Sorunu'nun çözümlenmesi, Türkiye'nin Fransa ve İtalya ile olan ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak İtalya'nın Arnavutluk'u giderek etkisi altına almaya başlaması, Balkanlar'da ve özellikle Yugoslavya'da kaygı uyandırmış; Yugoslavlar ile Fransızlar, İtalya'ya karşı bir ittifak yapmışlardır. Bunun üzerine İtalya, Yunanistan ve Türkiye'yi yanına alarak bir ittifak yapmak istemişse de, aynı dönemde Türk-Yunan ilişkilerinin ahali değişimi (étabti) sorunu yüzünden bozuk olması yüzünden bu gerçekleşmemiştir. Buna karşılık Türkiye ile İtalya arasında yapılması düşünülen ittifak anlaşması için yürütülen görüşmeler sayesinde iki ülke arasında bir yumuşama söz konusu olmuştur.[24]

Yaşanan bu olumlu süreç, iki devlet arasında 30 Mayıs 1928'de bir *Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması*'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Buna göre, taraflar birbiri aleyhine oluşturulacak herhangi bir anlaşma veya ittifaka katılmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. [25]

1928 Antlaşmasıyla Türkiye ve İtalya arasında önceden yaşanmış olan sıkıntılar büyük ölçüde atlatılmış ve ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte, bu antlaşmaya rağmen, İtalya'nın yayılmacı politikası sona ermediği için, samimi bir işbirliği ortamı hiçbir zaman kurulamamıştır.

1930 yılında imzalanan Türk-Yunan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin mevcut uluslararası düzenin, bir başka deyişle statükonun devamını savunan bir dış politika izleyerek, kolektif güvenlik sistemlerine bağlanmaya başlaması, İtalya ile ilişkilerin yeniden gerilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun bir sonucu olarak da, 1936 yılında imzalanan Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi sonrası, Türk-İngiliz yakınlaşmasının yaşanması da, Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

---

[23] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** TTK Yay., Ankara, 1991, s. 220.

[24] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 82.

[25] Akşin, **a.g.e.,** s. 221. Anlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 335-339.

10.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri

Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma, Lozan Antlaşması sonrasında da devam etmiştir. Bu dönemde, iki ülke ilişkileri, ticaret, iç politika ve dış politika ekseninde gelişmiştir.

Sovyetler, ticari ve ekonomik ilişkiler ile Türkiye'yi nüfuzu altına almaya çalışmışsa da, Türkiye'nin sadece Sovyetlere dayalı bir dış ticarete yönelmemesi, aynı dönemde Batıyla da ekonomik ilişkiler kurması Sovyetlerin, Türkiye üzerindeki iktisadi etkisini kırmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen bir başka nokta da komünizm olmuştur. Türkiye, Sovyetler ile iyi ilişiler içinde olmasına karşın, ülke içinde komünist hareketlere izin vermemiş ve zaman zaman sertlikle müdahale etmiştir. Buna karşın Sovyet Rusya, Türkiye'nin iç politikasına açıktan müdahalede bulunmamayı tercih etmiş ve Türkiye'nin komünizme olumsuz bakışının ilişkileri bozmasına izin vermemiştir.

Bu arada Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan iyi ilişkiler, Musul Sorunu'nun İngiltere'nin lehinde çözümlenmesinden hemen sonra, 1925'te imzalanan *Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* ile daha da gelişmiştir. Söz konusu Antlaşma, üç yıl olarak planlanmış olsa da, çeşitli zamanlarda uzatılarak uluslararası durumun da etkisiyle 1945'e kadar sürmüştür. [26]

10.1.6. Doğu Devletleriyle İlişkiler

10.1.6.1. Afganistan ile İlişkiler

Türkiye'nin, yakın ve iyi ilişkiler kurduğu ilk doğu devleti Afganistan olmuştur. 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan *Dostluk Antlaşması* ile başlayan resmi ilişkiler, Lozan sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimler, Afganistan'a model olmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Afganistan, Türkiye'den öğretmen, subay ve doktor gibi teknik uzmanlar getirtmiş ve Türkiye'ye öğrenci göndermiştir.[27]

Rusya ile İngiltere arasında uzun yıllardır süren bir nüfuz mücadelesine sahne olan Afganistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu iki ülke tarafından işgale uğrama tehlikesini yakından hissetmiştir. Bu ortamda Afganistan, Türkiye'yi bir dayanak olarak görmüştür. 25 Mayıs 1928'de Afgan Kralı Amanullah'ın Türkiye ziyareti çerçevesinde, *ebedi* dostluğun altı çizilmiş, *Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması* imzalanmıştır.[28] 1928 Kasımında Kral Amanullah'ın devrilmesinden sonra da Türk-Afgan ilişkileri zedelenmeden devam etmiştir.

---

[26] Gürün, **a.g.e.**, s. 268-270. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 268-270.
[27] Akşin, **a.g.e.**, s. 191.
[28] Soysal, **a.g.e.**, s. 330-332.

10.1.6.2. İran ile İlişkiler

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra Türkiye, doğu komşularından İran ile sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretlerden kaynaklanan küçük çaplı sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan sınır sorunları ile ilgili olarak, Musul Sorunu'nun çözüme kavuştuğu günlerde, 22 Nisan 1926'da bir *Güvenlik ve Dostluk Antlaşması* imzalanmıştır.[29] Bu antlaşmanın daha da güçlenmesi için, 1928'de yeni bir protokol yapılmış ve var olan sorunlar çözümlenmeye çalışılmıştır.

Sonraki yıllarda, olumlu seyreden Türk-İran ilişkileri, özellikle İran'ın, 1932 yılı sonrasında, Batılılaşma konusunda Türk modelini örnek almasına kadar uzanmıştır. Bu çerçevede 1934 Haziranında İran Şahı Rıza Pehlevi Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında, Atatürk ile Pehlevi arasında kişisel dostluk ilişkileri kurulmuş, bu durum, iki ülke arasında samimi ilişkilerin geliştirilmesine neden olmuştur.

10.1.6.3. Arap Ülkeleri ile İlişkiler

Türkiye'nin Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkileri, bu ülkelerinin neredeyse tamamının manda altında olması dolayısıyla hatırı sayılır bir gelişme gösterememiştir. Öte yandan Türkiye'nin 3 Mart 1924'te Halifeliği kaldırması ve laikleşme yönünde yaptığı atılımlar, bu ülkelerdeki kökten dinci çevrelerin Türkiye'ye olumsuz bakmalarına yol açmıştır. Buna karşılık manda yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi veren aydınlar için ise Türk Kurtuluş Savaşı bir model olarak görülmüştür.

10.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİŞ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1931–1939)

1930'lu yılların başı itibariyle tüm dünyayı etkisi altına alacak olan siyasal krizler dönemi başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasından sonra da çözümlenemeyen sorunların devam etmesi ve 1929'da tüm dünyayı sarsan ekonomik krizin neden olduğu artçı siyasi bunalımlar, ister istemez Türkiye'yi de etkilemiştir. Avrupa'da revizyon isteyenler (ki bunların başını İtalya ve 1933'ten sonra da Almanya çekiyordu) ile statükoyu korumak isteyen İngiltere ve Fransa gibi anti-revizyonistler (statükocular) arasında yaşanan gerginliklerde, Türkiye genel olarak anti-revizyonistlere yakın bir tutum sergilemiştir. İtalya'nın 1935 yılından itibaren giderek daha da ciddileşen Doğu Akdeniz'de yayılma politikasına karşı Türkiye, barışın korunmasında ve saldırganlara karşı tedbir alınmasında İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmıştır. Bu yıllarda Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikasının saygınlığını ülkeyi ziyaret eden yabancı devlet adamları ve hükümdarların varlığından da anlamak mümkündür. Türkiye'nin, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girişi de bu süreçte gerçekleşmiştir.

---

[29] **A.g. e.,** s. 276-280.

10.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda alınan karar gereğince, 1920 yılı başlarında kurulmuştur. Başta İngiltere olmak üzere, savaşın galipleri tarafından, uluslararası ilişkilerde barışın sağlanması amacıyla kurulan bu cemiyete, savaşın mağluplarının alınmayacağının ortaya çıkması üzerine ABD üye olmamıştır. Böylece daha kurulduğu günlerde, Milletler Cemiyeti'nin anlaşmazlıkların çözümü konusunda çok da başarılı olamayacağı anlaşılmıştır.

Milletler Cemiyeti'nin başlıca organları, bütün üyelerin temsil edildiği Genel Kurul ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve daha sonra Almanya'nın dâhil olmasıyla sürekli beş ve geçici dokuz üye ülkeden oluşan Konsey'dir.

Genel Kurul'un yetkileri arasında dünya barışını engelleyen sorunlar ile ilgilenmek; Genel Sekreter'i seçmek; Misak'ta değişiklikler yapmak; Konsey'in geçici üyelerini seçmek; Milletler Cemiyeti'nin bütçesini denetlemek bulunuyordu. Konsey ise Genel Kurul'un yetkilerine sahip olmakla birlikte, ayrıca ülkeler arası anlaşmazlıklarda zorlayıcı tedbirler almak; üyelikten çıkarmak; manda rejimi altındaki üyeleri denetlemek yetkilerine sahipti.

Genel Kurul'da ve Konsey'de kararların, belli istisnalar dışında oy birliği ile alınması zorunluluğu vardı. Bu da, tüm üyelere veto yetkisinin verilmesi anlamı taşımaktaydı.

Milletler Cemiyeti'nin diğer önemli organı Genel Sekreterlik'ti. Bunun yanı sıra Milletler Cemiyeti içinde sağlık, ticaret, ulaşım gibi teknik nitelikli kuruluşlar; manda ve mülteciler yüksek komiserliği gibi siyasal nitelikli komisyonlar; Uluslararası Çalışma Örgütü; Uluslararası Sürekli Adalet Divanı gibi kuruluşlar da bulunuyordu.[30]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi, uluslararası işbirliği ve kolektif barış çabaları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir gelişmedir. Bu süreçte Türkiye, 1928 yılındaki silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonunun çalışmalarına Sovyetler Birliği'nin talebiyle davet edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile birlikte hareket etmek istediği tek uluslararası organizasyon bu olmamış, savaşı hukuk dışı ilan eden Briand-Kellog Paktı konusunda da benzeri şekilde Türkiye'nin pakta katılmasını sağlamıştır. Türkiye de bu gibi çalışmalarda, Sovyetler ile birlikte hareket etmeye özen göstermiştir. Denebilir ki, bu dönemde Türkiye'nin uluslararası işbirliği ve kolektif barış çalışmalarında yer almasında, Sovyetler Birliği'nin önemli bir yeri ve desteği olmuştur.[31]

1930'dan itibaren Türkiye'nin dış politikasında, İngiltere ve Fransa ile belli bir yakınlaşma başlamıştır. Bu yakınlaşmanın bir yansıması olarak, Yunanistan'ın önerisiyle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne davet edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde ilk kez görülen davet uygulaması, Türkiye'nin uluslararası

---

[30] İlhan Uzgel, "*Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 331.

[31] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 336.

alanda ağırlığının arttığını göstermesi bakımından önemlidir. 18 Temmuz 1932 tarihinde yapılan Cemiyet Genel Kurulu'nda yapılan oylamada 43 ülkenin onayıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir.

Sovyetler Birliği, bu gelişme karşısında dış politikada birlikte hareket ettiği Türkiye'nin kendisinden koparak Batılı devletlerle işbirliğine girmesinden endişelenmiştir. Fakat bu endişe, 1933'te Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi ile değişen dengeler karşısında çok uzun sürmemiştir. Aynı zamanda revizyonist Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı sonrası, Sovyetler Birliği de 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.[32]

Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Türk dış politikasını da olumlu yönde etkilemiştir. Böylece Türkiye, tüm çekincelerinden arınmış ve Milletler Cemiyeti'ne sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kalmıştır. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti'nin dünya barışının korunması çabalarını da daima desteklemiştir.[33]

10.2.2. Türk-Alman İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Almanya'da yaşanan ekonomik bunalım sonucu Nasyonal Sosyalistler (Naziler) ile Komünistler ülkede güç kazanmışlardır. Bu dönemde birçok koalisyon hükümeti başa geçse de, siyasal istikrarsızlık Almanya'yı derinden etkilemiştir.

Eylül 1930 seçimlerinde, Yahudi ve komünist düşmanlığını öngören; Weimar Cumhuriyeti'nin federal yapısına karşı merkeziyetçiliği savunan ve Versailles (Versay) Antlaşması'nı reddederek daha aktif bir dış politika benimseyen Naziler birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimlerde tek başına iktidara gelecek çoğunluğu bulamayan Naziler, 1933 yılında yaşanan hükümet krizi sonucu, Adolf Hitler'in Başbakanlığında bir azınlık hükümeti kurmuşlardır. Naziler, aynı yıl yapılan erken seçimlerde daha büyük bir başarı kazanarak iktidarlarını kesinleştirmişler ve totaliter bir devlet yönetim sistemine yönelmişlerdir.[34]

1933'te Nazilerin iktidara gelmesine kadar geçen zamanda, Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkiler, her iki devletin de kendi iç ve dış sorunlarıyla uğraşmalarından dolayı fazla gelişmemiştir. Ancak Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Türk-Alman ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkilenmiştir. Öyle ki, 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 13 milyon lira iken 1936'da bu rakam 41. 7 milyon liraya kadar çıkmıştır. [35]

1933'ten itibaren Almanya'dan kaçan Yahudi kökenli bilim adamlarına Türkiye'nin sahip çıkması, belli bir soğukluğa yol açmışsa da, Türk ve Alman bilim adamları ve sanatçıları arasında yaşanan işbirliği, İkinci Dünya

---

[32] Gürün, **a.g.e.,** s. 129.

[33] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 337.

[34] Fatma Keskin, "*Hitler Dönemi Almanyası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 301.

[35] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 353.

Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Almanya arasında ilişkilerin geliştirilmesinde kültürel bir temel oluşturmuştur.[36]

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak, Almanya ile olan ilişkileri devamlı gerilemiştir. 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi nedeniyle Türk-Alman ilişkilerinde olumsuz bir hava esmiştir. Buna rağmen, 1938'de Almanya ile uygun şartlarda, 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması yapılmıştır.[37]

10.2.3. Balkan Antantı

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından Balkan devletleri arasında bir yakınlaşma ve işbirliği yaşanmaya başlamıştır. Bu işbirliği Balkan Antantı adıyla anılan ittifakın 1934 yılında kurulmasıyla somutlaşmıştır.

Balkanlar'da barışın geliştirilmesi adına yapılan bu ittifak için ilk adımlar, Dünya Barış Kongresi'nin 1929 yılında Atina'da yaptığı toplantıda atılmıştır. Kongre başkanı (Yunanistan eski Başbakanlarından Papanastasiu), Balkanlar'da bir ittifak yapılması fikrini ortaya atmış, buna Balkan ülkelerinin tüm katılımcılarının olumlu bakmaları sonucu, 1930 Ekiminde Atina'da I. Balkan Konferansı toplanmıştır. Her yıl yapılmasına karar verilen konferansın ikincisi, 20 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. 1932'de Bükreş'te toplanan üçüncü konferansta bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış, ancak bu gelişmeye Bulgaristan'ın olumsuz yaklaşması üzerine gerçekleşmemiştir.[38]

Ancak 1933'te Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle Avrupa'da dengeler değişmeye başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politika izlemeleri ve birlikte hareket etmeleri, Balkan ülkelerini rahatsız etmiş ve ittifak düşüncesini güçlendirmiştir.

Balkanlarda yapılması düşünülen ittifak için Bulgaristan'dan olumsuz yanıt alınması üzerine, Romanya ile temas kurulmuştur. Bulgaristan'ın kendi topraklarının bir kısmını talep etmesinden çekinen Romanya, pakta girmeyi kabul etmiştir. Yugoslavya da benzer kaygılarla yeni oluşuma katılma konusunda olumlu fikir beyan etmiştir.[39]

9 Şubat 1934'te Belgrat'ta yapılan toplantı sonucunda, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katıldığı *Balkan Antantı* kurulmuştur. Antant ile birlikte gizli bir protokol de imzalanmıştır. Buna göre taraflardan biri Balkan ülkelerinin dışında bir ülke tarafından saldırıya uğrarsa (ki burada isim geçmese de bu ülke İtalya'dır) ve herhangi bir Balkan ülkesi de saldırgana yardım ederse Antant'a üye ülkeler savaşa girip birlikte hareket edeceklerdir. Türkiye bu antlaşma sonrası olası bir Sovyetler Birliği-Romanya savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini, tarafsız kalacağını Sovyetlere

---

[36] H. Bingün, "*Türkiye'ye Sığınan Bilim Adamları*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 307.

[37] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1939)**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 208–209.

[38] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 99-101.

[39] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 339-340.

bildirmiş, Yunanistan ise Balkan Antantı'nın kendisini İtalya ile bir çatışmaya sürüklememesi konusunda bir çekince koyma ihtiyacı duymuştur.[40]

Antant ile Balkanlar'da bir güvenlik şeridi kurulduğuna inanılmasına rağmen dört ülke arasında arzu edilen işbirliğinin gerçekleşmesi beklenen seviyeye ulaşamamıştır. Bağdaştırıcı ülke konumundaki Türkiye, bu antlaşmaya sonuna kadar bağlı şekilde hareket etmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Balkan Antantı'nın işlevsiz kalmasına engel olamamıştır.

10.2.4. Akdeniz Paktı

Musul Sorunu'nun çözümlenmesi sonrasında belli bir süre mesafeli seyreden Türk-İngiliz ilişkileri zamanla normale dönmüştür. Türkiye'nin 1929'da Briand-Kellog Paktı'na, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması ve İtalya ile Almanya'nın yayılmacı ve saldırgan politikaları, Türk-İngiliz yakınlaşmasını olumlu yönde etkilemiştir.

1934 yılında kurulan Balkan Antantı ve 1936'da oluşturulan Akdeniz Paktı da, Türk-İngiliz işbirliğini güçlendirmiştir. Akdeniz Paktı, 1935 Ekiminde İtalya'nın Ege'deki adalarda askeri tahkimata başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması sonucunda Akdeniz'de yaşanan İtalya tehdidi karşısında ortaya çıkmıştır.

İngiltere, İtalya'nın yayılmacı faaliyetleri karşısında Milletler Cemiyeti'ni harekete geçirmiş, Fransa ile anlaşarak bir İtalyan saldırısı karşısında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti vermiştir. İspanya dışında diğer devletler bu garantiyi memnunlukla karşılayarak kabul etmişler ve bu üç devlet de olası bir İtalyan saldırısında İngiltere'nin yanında yer almak konusunda garanti vermişlerdir. Karşılıklı verilen garantilerden oluşan bu sisteme Akdeniz Paktı adı verilmiş ve Türkiye bu ittifaka, 22 Ocak 1936'da katılmıştır.[41]

Akdeniz Paktı, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki İngiltere, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sürecinde Türkiye'yi desteklemiştir. İngiliz Kralı VIII. Edward'ın 4-6 Eylül 1936'da İstanbul'a yaptığı gayri resmi ziyaret ise ilişkilerin olumlu yönde geliştiğinin önemli göstergelerinden biri olmuştur.[42]

10.2.5. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Konferansı'nda anlaşmaya varılan boğazlar statüsüne göre, ticaret gemilerinin serbestçe geçişini sağlamak için hem İstanbul Boğazı çevresi hem de Çanakkale Boğazı çevresi ve buna ilave olarak Marmara adaları as-

---

[40] Paktın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 454-458.

[41] Uzgel, "*Batı Avrupa İle İlişkiler*", s. 273. Akdeniz Paktı'na ilişkin belgeler için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 489-492.

[42] Kral VIII. Edward, ziyaretinin ikinci günü Sultan Ahmet Camii, Ayasofya Müzesi ve Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiş, bir gün sonra da Moda'da düzenlenen deniz yarışlarını izlemiştir. Ardından da Viyana'ya gitmek üzere trenle İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1973, s. 379.

kersiz bölgelere dönüştürülmüştür. Antlaşmada bu bölgelerin güvenliğini ise Milletler Cemiyeti'nin belirleyeceği şekilde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya üstlenmiştir. Ancak zaman içinde Milletler Cemiyeti'nin barışı sağlama konusundaki güçsüzlüğü ortaya çıktıkça, sorunlar da giderek artmıştır. Japonya'nın bu oluşumdan çıkması ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ile Lozan'da alınan kararların işlevsiz kaldığı ortaya çıkmıştır.[43]

Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan hükmü Lozan'da istemeyerek kabul etmiş olan Türkiye, bu konuda önceleri uyumlu bir politika izleyerek, Milletler Cemiyeti'nin kalıcı barışı ve silahsızlanmayı sağlayacağı ümidiyle hareket etmiştir. Ancak 1933 sonrasında dünyanın hızla savaşa doğru sürüklenmesi, Milletler Cemiyeti'nin giderek etkinliğini yitirmesi ve silahlanmanın artması, Türkiye'nin 1935'ten itibaren Boğazlar ile ilgili statüyü gündeme getirmesine yol açmıştır.[44]

Anlaşmalara aykırı olarak silahlanan Almanya konusunu konuşmak için toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye, boğazlar rejiminin değişmesinin kendi güvenliği için zorunlu olduğu tezini gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği temsilcisi Türkiye'nin görüşünü desteklemişse de, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler konunun gündemle ilgili olmadığını söyleyerek ilgisiz kalmışlardır.[45]

Türkiye, Boğazlar konusundaki isteklerini, daha sonraki uluslararası toplantılarda da dile getirmeye devam etmiştir. Son olarak İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı yaptırım olarak neler yapılması gerektiği konusunun tartışıldığı Milletler Cemiyeti'nin toplantısında, Boğazlar konusunu yeniden gündeme getiren Türk heyetinin istekleri, bu kez ilgili ülkeler tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine, Lozan Konferansı'nda boğazlar sözleşmesini imzalayan devletlere bir nota veren Türkiye, boğazların güvenliği için verilmiş olan kolektif güvenlik garantilerinin işlemez hale geldiğini belirterek, ülkesinin güvenliği için bu statünün kendi lehinde değiştirilmesini ve Türk askerinin sözü geçen bölgelere girmesini talep etmiştir.

İtalya'nın uluslararası kurallara uymayarak Habeşistan'a girmesi ve Almanya'nın Versay Antlaşması'na aykırı olarak Ren Bölgesi'ne asker konuşlandırması ile karşı karşıya kalan Batı kamuoyu, Türkiye'nin diplomatik yollarla Boğazlar konusunda yenileme isteğini olumlu karşılamıştır. Türkiye'nin bu tutumu, özellikle İngiltere'nin politikasını değiştirmesinde etkili olmuştur. Kuvvetli bir Türkiye'nin kendisi için değerli bir dost olacağı fikriyle hareket etmeye başlayan İngiltere, bu yolla Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan uzaklaştırabileceğini de düşünmüştür.

İngiltere ile benzer politika izleyen Fransa'nın Türkiye'yi desteklemesi ve Türkiye'nin her ne pahasına olursa olsun, Boğazlar üzerinde bir statü değişikliğini başaracağına inanan Sovyet Rusya'nın da olur vermesiyle yeni bir konferansın toplanması için uygun ortam sağlanmıştır. Bu noktada Türkiye'ye karşı çıkan tek

---

[43] Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** TTK Yay., Ankara, 1973, s. 178.

[44] Kudret Özersay, *"Montreux Boğazlar Sözleşmesi"*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001. s. 371.

[45] Akşin, **a.g.e.,** s. 285-286.

ülke İtalya olmuş, ancak bu devlet de zamanla yeni statüyü kabul etmek zorunda kalmıştır.

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde 22 Haziran 1936'da toplanmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda 20 Temmuz 1936'da Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme ile ticaret gemileri için tam bir serbestlik sağlanırken savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi konusunda da düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Türkiye, tarafsız veya savaş dışı olduğunda, savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemeyecektir. Bununla beraber, Türkiye bir savaşa girerse veya yakın bir savaş tehlikesi ile karşılaşırsa, boğazların kullanılması konusu tamamıyla Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de lehine bazı değişiklikler içermiş, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin Boğazları kullanarak Karadeniz'e geçirebilecekleri savaş gemilerinin cinsi ve tonajı sınırlandırılmıştır.[46]

Böylece, arzuladığı gibi bir sonuca kavuşan Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam egemenliği kabul edilmiştir. 20 yıllık bir süre için geçerli olacağı hükmü bulunan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, imzası bulunan herhangi bir devletin karşı çıkmaması nedeniyle, günümüzde de aynı statüde geçerliliğini korumaktadır.

10.2.6. Sadabat Paktı

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Versay Antlaşması'nı sık sık ihlal etmeye başlaması, dünyayı hızla yeni bir savaşa doğru sürüklemiştir. Bu ortam içinde Türkiye ve bazı Ortadoğu ülkeleri güvenlik kaygısıyla işbirliği arayışlarına yönelmişlerdir.

Aslında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali öncesinde, Irak ve İran'la ilişkiler yakınlaşmış, Irak Kralı Emir Faysal 1931'de, İran Şahı Rıza Pehlevi ise 1934'de Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır. Ardından Türkiye'nin girişimleriyle İsviçre'nin Cenevre şehrinde 2 Ekim 1935'te üçlü bir ön protokol imzalanmıştır. Ancak Türkiye'nin ısrarla desteklediği çok daha kapsamlı bir işbirliği antlaşması, İran ile Irak arasında yaşanan sınır sorunları ve Türkiye ile İran arasında çözümlenememiş bazı konular yüzünden gerçekleşememiştir. [47]

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında daha yakın bir tehditle karşı karşıya kalan bu üç devlet, yeniden bir araya gelmişler ve Afganistan'ın da katılmasıyla 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda beş yıllık bir süre için geçerli olacak, Sadabat Paktı'nı imzalamışlardır. Bu pakt ile taraflar, kendi aralarında dostluk ilişkilerini devam ettirmek; Milletler Cemiyeti'nin oluşturduğu barış ortamına bağlı kalmak; birbirlerinin iç işlerine karışmamak; ortak çıkarları ilgilendiren konularda birbirleri ile temas etmek; saldırı amaçlı hiçbir siyasal birlikteliğe girmemek konularında anlaşmışlardır.[48]

---

[46] Soysal, **a.g.e.,** s. 501-518.
[47] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.,* s.106-107
[48] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 347.

Böylece Türkiye yaklaşan savaş öncesinde Balkan Antantı ile batı sınırında bir güvenlik sitemi kurmakla kalmamış, aynı zamanda doğuda da benzeri bir güvenlik çemberi oluşturmuştur.

10.2.7. Hatay Sorunu

Türkiye ile Fransa arasında 1921 Ankara Antlaşması'nda Suriye sınırları içinde kalan *İskenderun Sancağı*, özel bir idare şekline sahip olmuştu. Buna göre kısaca *Sancak* olarak anılan bölgenin halkına kendi ulusal kültürünün korunması için her türlü kolaylık sağlanacak ve bölgede Türk parası geçerli olacaktı.[49] Sancak'ta bir otonom yönetim kurulmasına karşın Türkiye, hiçbir zaman Misak-ı Milli sınırları içinde olan bölgeden vazgeçtiğini açıklamamıştır. Öyle ki Atatürk daha 1923 yılında *"Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz"* diyerek Hatay'ın Türk topraklarına katılması yolundaki kararlılığın vurgulamıştır.

Suriye ve Lübnan bölgesinde yerleşmekte zorluklar yaşayan Fransa, dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiği günlerde, Avrupa'da yaşanan krizlerin de etkisiyle, 1936 Eylülünde Suriye'ye, 1936 Kasımında da Lübnan'a bağımsızlık tanımıştır. Ancak Sancak konusunda herhangi bir karar almayan Fransa, Suriye'den çekilirken bölgedeki haklarını da bu devlete devretmiştir. Türkiye bu durumu kabul etmemiş, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile Sancak'a da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Fransa, Türkiye'nin tepkisi karşısında Sancak'a bağımsızlık vermenin, Suriye'nin parçalanması demek olacağını, buna da yetkisinin bulunmadığını bildirmiştir.[50]

Sancak konusunda bu gelişmeler yaşanırken, Türk kamuoyu ve İskenderun halkı konuyu yakından takip etmiş, bağımsızlık için gösteriler yapmıştır. Sancak'ta yaşanan bu sıcak gelişmeler sonrası, Türkiye ve Fransa sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuşlardır.

Milletler Cemiyeti konuyu 1936 yılının sonlarına doğru gündemine almış ve İngiltere'nin de arabuluculuğuyla 27 Ocak 1937'de Sancak'a yeni bir statü verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, İskenderun Sancağı, iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir hale gelmiştir. Ayrıca kendine özgü bir anayasa ile idare edilmesi de onaylanmış ve bu konuda Milletler Cemiyeti gözetimi de sağlanmıştır. Yine, varılan anlaşmaya göre, bu gözetim Fransızlar tarafından yürütülecek ve Türkiye ile Fransa bir garanti antlaşması yaparak, Sancak'ın bütünlüğünü savunacaklardı. *Hatay* ismi de bu esnada ortaya çıkmış ve Sancak artık bu isimle anılmıştır.[51]

Milletler Cemiyeti, Hatay Anayasası'nın hazırlanmasında doğrudan etkili olmuştur. Türkiye ve Fransa'nın da görüşlerine başvuracak olan bir komisyon kurulmuş ve hazırlanan Anayasa, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Kon-

---

[49] Bu durum anlaşmanın 7. maddesinde yer almaktadır. Bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 51.

[50] Özden Zeynep Alantar, *"Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi"*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yay., İstanbul, 2001, s. 89.

[51] Gönlübol ve Sar, **a.g.e.,** s. 129.

seyi tarafından kabul edilmiştir. Aynı gün Türkiye ve Fransa arasında da, Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan bir antlaşma imzalanmıştır.[52]

Hatay'ın geleceği açısından beliren iyimser hava, bazı sorunlar nedeniyle uzun sürmemiştir. Bölgedeki Fransız temsilcilerinin uygulamaları ve Hatay'ın bağımsızlığını köstekleyici faaliyetleri, halk ile yönetimi yeniden karşı karşıya getirmiştir. Türk kamuoyu da, bu konu üzerindeki hassasiyetini ortaya koyan yeni eylemler yapmıştır. Böylece Türk-Fransız ilişkileri yeniden sıkıntılı bir sürece girmiştir. Sorunun çözümü için Türkiye ile Fransa'nın anlaşma sağlayamamaları, Hatay Meclisi için yapılması gereken seçimlerin iptal edilmesine yol açmıştır. Böylece Hatay sorunu çözümsüzlüğe girmiştir. Bu ortamda Milletler Cemiyeti yeniden araya girerek, sorunun çözülmesi için bir komisyon daha oluşturmuş, bu komisyon seçim tüzüğü hazırlamış ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar yapılmasına karar vermiştir.

Ancak Fransız idarecilerle halk arasında olayların devam etmesi yüzünden seçimler yine gecikmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Türkiye, sorunun askeri yolla çözülebileceği mesajı vermek amacıyla, Hatay sınırına 30 bin kişilik bir askeri kuvvet kaydırmıştır. Avrupa'da yaşanan siyasal krizlerden dolayı, Türkiye ile bir sıcak çatışmayı göze alamayan Fransa, bu noktada geri adım atmış ve Hatay'da Fransız yöneticilerin yerlerine Türk kökenlilerin geçmesini kabul etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ve Fransa'nın bölgeye 2.500'er kişilik askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile Türk kuvvetleri 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. Bu ortamda, 1938 yılının Ağustos ayında yapılan seçimler sonucu Hatay Meclisi toplanmıştır. İlk toplantıda bağımsız *Hatay Cumhuriyeti* ilan edilmiştir. Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı, Abdurrahman Melek ise Başbakan olmuştur.[53]

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından Hatay ile olan sıcak ilişkiler İnönü döneminde de sürmüştür. Hatay Meclisi bu dönemde, hem Türk Medeni Kanunu'nu hem de Türk Ceza Kanunu'nu aynen kabul etmiştir. Ancak Hatay yöneticileri, Türkiye'den her türlü konuda destek almakla birlikte, daha da ileri giderek Türkiye'ye katılmak istediklerini dile getirmişlerdir.[54]

Türkiye ile birlikte Fransa'nın da garantisi altında olan Hatay'ın Türk topraklarına katılması için öncelikle Fransa'nın onayı gerekli olmuştur. Fransa önceleri buna karşı çıkmışsa da 1939'un Mart ayından itibaren Avrupa'nın hızla savaşa doğru sürüklenmesi ve aynı günlerde Türk-İngiliz ittifakının kurulmak üzere olması nedeniyle Türk isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. 23 Haziran 1939'da, iki devlet arasında yapılan anlaşma ile Fransa, Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını onaylamıştır.[55] Böylece, Hatay Meclisi'nin aldığı karar uyarınca 7 Temmuz 1939'da Hatay, Türkiye'ye katılmıştır.

---

52 Alantar, *a.g.m.*, s. 94-95. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 544-547.

53 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 105-109.

54 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 351.

55 Soysal, **a.g.e.**, s. 573–581.

1923–1939 yılları arasında Türk dış politikasında Atatürk'ün bağımsızlığı, akılcılığı, gerçekçiliği ve barışçılığı esas alan ilkeleri egemen olmuştur. Bu süreçte, Türkiye, *yurtta barış-dünyada barış* anlayışı çerçevesinde bir dış politika izlemekle birlikte, hiçbir zaman edilgen duruma düşmemiş ve gerektiğinde sert ve ödünsüz politikalar üretebilmiştir. Hatay sorununun çözümü, Türkiye'nin barışçı olduğu kadar, kararlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** TTK Yay., Ankara, 1991.

ALANTAR, Özden Zeynep; "*Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

_____; "*Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

BİNGÜN, H.; "*Türkiye'ye Sığınan Bilim Adamları*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

DEMİRÖZÜ, Damla; "*Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım 2005.

DEMİRTAŞ, Bülent; **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul, 1991.

ERKİN, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

FIRAT, Melek; "*1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem; "*1919–1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*" **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GÜRÜN, Kamuran; **Türk Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

HATİPOĞLU, Murat; **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954**, Ankara, Siyasal Kitabevi.

KESKİN, Fatma; "*Hitler Dönemi Almanyası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOÇAK, Cemil; **Türk-Alman İlişkileri (1923–1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZERSAY, Kudret; "*Montreux Boğazlar Sözleşmesi*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt I-II, (Çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

UZGEL, İlhan ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; "*Batı Avrupa'yla İlişkiler*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

UZGEL, İlhan; "*1923–1939 Fransa'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; "*Bozkurt Lotus Davası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; "*Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

YURDAKUL, Ş.; **Musul Meselesi**, Ankara, 1975.

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Atatürk İlkeleri

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

11.1. ATATÜRK İLKELERİNE GENEL BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliğini oluşturan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık (Devrimcilik), Atatürkçülük ya da Kemalizm adı verilen Türk Devrimi'nin düşünce sistemini oluşturan Atatürk İlkeleridir.

İlkelerin tümü dünya ölçeğinde, Türk Devrimi öncesinde belirmiş ve çeşitli uluslar tarafından uygulama alanına sokulmuştur. Atatürk ise sentez gücünü kullanarak, bu ilkeleri bütünleştirmiş, bir ideolojinin, hatta devletin temelini oluşturacak yapıya büründürmüştür. Bununla birlikte Atatürk tarafından sistematize edilen söz konusu altı ilkenin hepsinin aynı kaynaktan beslendiğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik Fransız Devrimi'nin Türk Devrimi üzerindeki etkisini yansıtırken; Devletçilik, Sovyet Devrimi'nin etkisiyle ancak 1930'lu yıllarda uygulama alanı bulabilmiştir. Halkçılık ve İnkılâpçılık ilkeleri ise hem Fransız hem de Sovyet devrimlerinin etkisiyle biçimlendirilen ilkeler olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün fikir ve düşünceleriyle özdeşleşen ya da sonraki yıllarda çeşitli yazar ve fikir adamları tarafından özdeşleştirilen ilkelerin Türkiye coğrafyasındaki uygulayıcısı Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Bu olgu rastlantı değildir. Çünkü Atatürk'ün biyografi incelendiğinde, O'nun en önemli özeliklerinden birisi, okumaya olan düşkünlüğü ve bir asker olarak, ömrü cephelerde geçen bir insan olmasına rağmen tarih başta olma üzere sosyoloji ve felsefe gibi sosyal bilimlere olan ilgisidir. Elbette askeri bürokrasinin bir parçası olarak Anadolu'ya geçen ve ülkenin kurtuluşunun mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün eylemci yönü çoğu zamanlar ağır basmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun dağılma sürecinin kaygılı neslinin bir parçası olan Atatürk, pek çok arkadaşı gibi bu kötü gidişi durdurmak uğruna çalışmalar yapmış, çözümler üretmeye yönelmiş ve hatta politik bir şahsiyet haline dönüşmüştür. Bu süreçte Atatürk'ü diğer arkadaşlarından ayıran temel özellik; O'nun olay ve olgular karşı-

sında, genetik zekâsının ve çevresel faktörlerin de etkisiyle eylemci yönünü terk etmeden, bir düşünce adamının gereği olan çözümler üretmiş olmasıdır.

Atatürk tarafından Türk toplumunun yapısına uygun hale getirilen ve bu haliyle özgün olan Atatürk İlkelerinin, Türk devletine yansımaları ve uygulama alanı bulmaları, aynı anda gerçekleşmemiştir. Topyekûn bir direniş niteliği taşıyan Kurtuluş Savaşı yıllarında, bu mücadelenin ruhuna uygun olarak, Milliyetçilik ve Halkçılık ön plana çıkarılıp toplumsal seferberlik için pratikleştirilirken, Cumhuriyet'in ilanı ve takip eden diğer devrimler sırasında Cumhuriyetçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık, devlet ve toplum pratiğine geçmiştir. Bu ilkelerin gündeme geldiği ve uygulama alanı bulduğu döneme bakıldığında, söz konusu üç ilkenin devletin kuruluş dinamiklerini oluşturduğunu, yeni devletin uluslararası sisteminin bir parçası olmasını sağladığını ve toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinin vazgeçilmezleri olduğunu söylemek mümkündür. En son olarak ise 1930'lu yılların başında Devletçilik ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımın Türkiye'yi etkilediği bir dönemde güncelleşen Devletçilik bu yönüyle Atatürk İlkeleri arasında belki de uluslararası konjonktür ile en fazla ilgisi olan ilkedir. Devletçiliğin de eklenmesiyle hemen herkes tarafından bilenen altı ilke belirmiştir.

Atatürk'ün altı ilkesi ya da Atatürk İlkeleri, 1931 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kurultayı'nda partinin temel ilkeleri haline geldikten sonra, CHP'nin 1935 yılında toplanan Dördüncü Kurultayında bu kez Kemalizm'in Prensipleri olarak ifade edilmiştir. İlkeler, 1924 Anayasası'nda, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle de, bir anayasa maddesi haline getirilmiş ve devletin temel ilkeleri niteliğine büründürülmüştür.

Siyasal içerikli olduğu kadar, toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı ile de doğrudan ilgili olan Atatürk İlkeleri'nin her biri ayrı özellikler taşımakla birlikte, birbirini tamamlayan ortak değerleri de içermektedirler. Tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, akılcılık ve bilimsellik, demokrasi ve ulusal egemenlik, bütün ilkelerin içeriğinde bulunan ortak özelliklerdir.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da, Atatürk İlkeleri'nin tarihi bir birikimin eseri olduğu ve bir bütün olarak ele alınması zorunluluğudur. Çünkü bu ilkeler, ancak birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları olarak siyasal, ekonomik ve toplumsal anlam taşırmaktadırlar. Bu ilkelerin herhangi birinden feragat edilmesi, Atatürkçü düşünce sisteminin içini boşaltacağı gibi, ilkelerden kaynaklanan yerleşmiş birtakım değerlerin de çözülmesi sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte, iç ve dış koşullar nedeniyle, herhangi bir ilkenin daha öne çıkması veya ilkelerden birinin daha dar bir uygulama alanına çekilmesi söz konusu olabilir. Ama bunda da yukarıda sözü edilen bütünlüğün sarsılmaması temel koşuldur.

11.2. CUMHURİYETÇİLİK

11.2.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Kavramları

Cumhuriyet kelimesi Arapça *cumhur* kelimesinden gelmektedir. Cumhur, halk, ahali, topluluk demektir.[1] Bu bağlamda cumhuriyet veya cumhuri rejim halka ait, millet topluluğuna ait rejim anlamı taşımaktadır. Cumhuriyetin en belirgin özelliği, devleti yönetenlerin tümünün seçimle işbaşına gelmesidir. Bir devlet şekli olarak cumhuriyette egemenlik teorik olarak ulusa aittir. Bu anlamda cumhuriyet demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Cumhuriyetçilik ise cumhuriyet rejimine bağlı olmak, onu her türlü tehlikeden korumak ve yüceltmek, yükseltmek demektir.

Bu açıklamalardan hareketle, cumhuriyet ile demokrasi her zaman aynı anlamda kullanılmaz. Genel olarak cumhuriyet bir devlet şekli iken, demokrasi bir öz, bir içerik ve uygulamadır. Bu bağlamda, bir ülkede şeklen cumhuriyet olmasına karşın demokrasi olmayacağı gibi, cumhuriyet olmayan ve şeklen monarşi olan bir başka ülkede demokratik bir sistem görülebilir. Ama ne olursa olsun, cumhuriyete güç kazandıran ve onu işlevsel kılan asıl etken, demokrasi ile birlikte düşünülmesidir.

İlkçağda Yunan ve Roma uygarlıklarında görülen cumhuriyet, Ortaçağ ve Yeniçağda ise İtalyan şehir devletlerinde, aristokratik niteliği ile ön plana çıkmıştır. Ancak modern anlamdaki, halk egemenliğine dayanan cumhuriyet, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi sonrasında görülmüştür. Osmanlı Devleti ise uzun yıllar bu gelişmenin dışında kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci, cumhuriyete uzanan yolda çok önemli bir birikim oluşturmuştur. Ancak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet aşamaları ile mutlak monarşinin sınırlanmasında önemli mesafe kat edilmişse de, bir cumhuriyet fikrine ulaşılamamış, aydınlar çoğunlukla anayasal demokrasiyle yetinmişlerdir. Bununla birlikte, özellikle II. Meşrutiyet dönemi, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, cumhuriyetçi aydın, asker ve bürokratların belirmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu açıdan Türkiye'de cumhuriyet ve cumhuriyetçilik fikirlerinin, tarihsel arka planında, başta II. Meşrutiyet dönemi olmak üzere, Osmanlı modernleşme süreci bulunmakla birlikte, Cumhuriyete geçiş, Osmanlı birikiminden beslenen, ama onu kesinlikle aşan bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

Ancak Türkiye'de cumhuriyet yönetimine geçilmesinde sadece iç dinamikler etkili olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bakıldığında, savaşı kaybetmiş olan imparatorlukların ve monarşilerin yıkıldıkları görülür. Osmanlı Devleti de, imparatorluk olarak örgütlenmiş geleneksel bir monarşi idi. Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden monarşilerin (hanedanların) çöktüğü bir dönemde, Genel Savaş'tan başka, bir de Anadolu hareketine karşı kaybeden Osmanlı monarşisinin böylesi dönemde varlığını sürdürmesi neredeyse

---

[1] Şemsettin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1978, s. 482; **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., C. I, Ankara, 1988, s. 263.

imkânsızdı. Daha açık bir deyişle Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ölçekte rejim ve sistem konusundaki değişimler, bir önceki paragrafta belirtilen iç etkenlerle birlikte değerlendirildiğinde, Türklerin, Atatürk önderliğinde Cumhuriyet rejimine yönelmeleri bir konfor değil, ulusal ve uluslararası koşulların ürettiği zorunluluktu.

11.2.2. Atatürk'e Göre Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik

Atatürk, daha gençlik dönemlerinden itibaren cumhuriyetin Türk ulusu için en uygun yönetim şekli olduğunu görmüştür. Milli Mücadele yıllarında halk egemenliği kavramını bazen açık, bazen örtülü bir biçimde işleyen Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın hemen başında, bu mücadeleyi halka dayandıracak girişimlerde bulunmuştur. Havza Bildirisi ve Amasya Genelgesi ile Erzurum ve Sivas Kongreleri, Atatürk'ün mücadeleyi halkla birlikte yapacağının ve sonrasında da halka dayalı bir rejim kuracağının ilk işaretleri olmuştur.[2]

TBMM'nin açılması sonucu, Anadolu'da ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devletinin kurulması, cumhuriyete giden yolda önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan egemenliğin ulusa ait olduğuna dair hüküm[3] ise bu devletin rejiminin cumhuriyet olduğunun ifade edilmesi açısından önemlidir. 1 Kasım 1922 tarihine kadar Türkiye'de iki hükümetli, iki anayasalı ancak tek parlamentolu bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Saltanat ve Hilafet makamının da varlığını sürdürmesi nedeniyle iki başlılık görülmüştür. Bağımsızlık Savaşı'nın askeri yönünün başarıyla sona ermesi ve bunun bir sonucu olarak Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında Saltanat kaldırılırken, yine siyasi bir zafer olan Lozan Antlaşması'nın ardından da Cumhuriyetin ilanı gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki siyasal gelişmeler, Cumhuriyetin temel özelliklerinin ve değerlerinin belirmesine katkı sağlarken, Cumhuriyetin ilan edildiği, 29 Ekim 1923'te ise daha önce doğmuş olan rejimin adı konulmuştur.

Cumhuriyetin, Türk devletinin yönetim şekli olarak kabul edilmesi sonucu, Osmanlı mirası olan ilahi egemenlik anlayışı yerine, dünyevi bir egemenlik anlayışı benimsenmiştir. Artık bu yeni dönemde egemenliğin kaynağı artık halktır. Bu bağlamda, Türk devriminin temel adımlarından olan Cumhuriyetin ilanı, sadece bir kurumun kaldırılmasına bağlı fiziksel bir düzenleme değil, aynı zamanda din ve gelenekler ile bütünleşmiş, adeta kutsallaşmış bir iktidarın ve bunun çevresindeki bir zihniyetin yıkılışıdır. Artık yönetme-yönetilme, egemenlik gibi konular, özgürce ve eşit bir şekilde akıl yürütülecek bir alan

---

[2] Amasya Genelgesi'nde Sivas'ta bir ulusal kongre düzenleneceğinin ve bu kongreye temsilci seçimlerinin Belediyeler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacağının belirtilmesi, söz konusu kongrenin bir sivil toplum girişimi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine Erzurum ve Sivas Kongreleri de Anadolu'daki ulusal mücadelenin daha en başından itibaren halka dayandığını göstermektedir.

[3] Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 91.

haline gelmiştir. Bu bir anlamda siyasal katılım demektir ve artık siyasal çoğulculuğun da gelişmesi için süreç hızlanmıştır.

Atatürk'e göre Türk ulusunun doğasına, gelenek ve göreneklerine en uygun yönetim şekli cumhuriyettir.[4] En ileri ve en gelişmiş devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna inanan Atatürk'ün cumhuriyetçilik anlayışı, iki temel esas üzerine inşa edilmiştir. Bunlar demokrasi ve ulusal egemenliktir. Atatürk'e göre demokrasinin temel nitelikleri şunlardır:[5]

- *Demokrasi esas itibariyle siyasal niteliktedir. Bir sosyal yardım veya ekonomik örgüt sistemi değildir.*
- *Demokrasi fikridir, bir kafa işidir.*
- *Demokrasi bireyseldir, vatandaşların egemenliğe insan sıfatıyla katılmasıdır.*
- *Demokrasi eşitlikçidir. Bütün bireyler aynı haklara sahiptir.*

Cumhuriyet ile demokrasiyi birbirinden ayırmayan Atatürk'e göre egemenlik, ulusun tümüne aittir, kimseye emanet edilemez ve vazgeçilemez. Bir bütündür ve bölünemez. Ayrıca egemenliği kullanma açısından bütün bireyler birbirine eşittir.[6]

Atatürk, kuruluşunda doğrudan rol oynadığı Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve bağımsızlığını koruyabilmesi için devrim hareketlerine girişmiş ve toplumun çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmasının yolunu açmıştır.

Monarşilerin yıkıldığı, cumhuriyetlerin kurulduğu bir dönemde devlet kurucusu olarak beliren Mustafa Kemal Atatürk, bu cumhuriyetin demokrasi ile güçlenmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. O'nun dönemindeki çok partili siyasal yaşam denemeleri, iç ve dış dinamiklerin tesiriyle kalıcı olamamış, ancak sonraki siyasal gelişmeler için çok önemli deneyimler olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, Avrupa'da çok sayıda diktatörün anti-demokratik rejimler kurdukları bir dönemde, demokrasiyi ve demokratik yönetimi hiçbir zaman aşağılamamış ve her zaman bir hedef olarak göstermiştir.

Cumhuriyetçilik ilkesi günümüz Türkiye'si açısından değerlendirilecek olursa; Türk toplumunun hiç de küçümsenmeyecek bir cumhuriyet deneyimine ve kültürüne sahip olduğu söylenebilir. Birçok Avrupa ülkesinin cumhuriyete kalıcı olarak ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yöneldiği düşünülürse, Türkiye'nin cumhuriyet yönetimi ile hem Türk dünyası hem İslam dünyası hem de kıta Avrupası açısından özgün bir yere sahip olduğu gerçektir.

---

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TBM Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, C. III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., TTK Basımevi, 1989, s. 106.

5 A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 31.

6 **Medeni Bilgiler**, s. 31.

11.3. MİLLİYETÇİLİK

11.3.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik: Tanım ve Tarihsel Gelişim

Fransızca *nation* kelimesinin karşılığı olarak *aynı kökten* ve *aynı soydan gelme* anlamında kullanılan millet ya da ulus, her şeyden önce aralarında ortak bağlar bulunan insan topluluğunu ifade etmektedir. Millet 20. yüzyılın başlarına kadar, genel olarak maddi öğelere dayalı bir birliktelik olarak ele alınmış ve açıklanmıştır.

Objektif bir anlayışla millet tanımı yapan bazı bilim adamları, ırk birliğini merkeze koyarak millet tanımı yapmışlarsa da, aynı ırka mensup olan, ancak millet olamayan topluluklar (Araplar gibi) bulunduğu gibi, farklı ırklardan gelmelerine karşın, bir millet halinde yaşayan toplulukların (Amerikalılar) varlığı bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

Bazılarına göre ise din birliği bir millet olmak için yeterlidir. Ancak bu da modern millet anlayışına uygun bir yaklaşım değildir. Çünkü Araplar gibi aralarındaki din birliğine rağmen bir millet halinde yaşamayan topluluklar ve tam aksi olarak, Japonlar gibi farklı dinlere mensup olmalarına karşın millet olma özelliği taşıyan topluluklar günümüzde varlıklarını sürdürmektedir.

Bir kısım bilim insanı ise dil birliğini esas alan açıklamalar yapmışlardır. Ancak ırk ve din birliğine göre daha etkili bir faktör olan dil birliği de tek başına millet olmak için yeterli bir öğe değildir. Örneğin Araplar, dil birliği bulunmasına karşın millet olmayan bir topluluk iken, dil birliğine sahip olmayan İsviçreliler millet aşamasına gelmiş bir topluluktur.

19. yüzyıl sonlarından itibaren çağdaş millet anlayışında sübjektif ve manevi öğeler ön plana çıkmıştır. Sübjektif millet anlayışını ilk kez sistematik bir biçimde ortaya koyan Fransız düşünür E. Renan olmuştur. Yeni millet anlayışında, belirleyici olan öğeler ırk, din ve dil değil, kültür birliği, ortak duygu ve düşünce ile birlikte yaşama arzusu öne çıkarılmıştır. Bundan hareketle millet; dil birliğine, tarih birliğine, kültür birliğine ve estetik duygusu açısından ortak değerlere sahip olan bireylerin meydana getirmiş olduğu bir topluluktur.

Milliyet, bir millete mensup olma durumu, milliyetçilik ise bu mensubiyet bilincidir. Daha açık bir ifadeyle milliyetçilik, kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin, bir arada ve aynı sınırlar içerisinde, bağımsız bir şekilde hayat sürmek ve üyesi oldukları toplumu yüceltmek ve yükseltmek isteğidir. Millet gerçeğinden hareket eden bu ideolojik nitelikli milliyetçilik anlayışı, temelde milli egemenlik ve milli bağımsızlık fikrinden güç almıştır.[7]

Millet (ulus) insanlığın bugüne kadar ulaşmış olduğu en gelişmiş ve en ileri toplum düzenidir. Milliyetçilik ya da ulusçuluk ise millet (ulus) gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı olup 19. yüzyıldan itibaren var olan en geçerli bir sosyal politikadır. Ulusal devletin kökenlerini Vestfalya Barışı'na kadar götürmek mümkün olmakla birlikte, çağdaş anlamda milliyetçilik, Fransız

---

[7] Gencay Şaylan, *"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yay, s. 1945-1946.

Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve önce Avrupa'da, daha sonra da dünya ölçeğinde etkili olmuştur. Bu akımın etkisiyle ulusal devletler kurulmuş ve bu süreçten özellikle çok uluslu imparatorluklar olumsuz etkilenmiştir.

Milliyetçilik akımının bir eyleme dönüşmesinden olumsuz etkilenen çok uluslu devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Bu olumsuzluk iki yönde kendisini göstermiştir. Bir yandan milliyetçi ayaklanmalar yüzünden topraklar kaybedilirken, diğer yandan devletin kurucu ve asli unsuru olan Türkler arasında milliyetçilik duygusunun ve ideolojisinin gelişmesi gecikmiştir. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, Batılılar tarafından bir Türk imparatorluğu olarak değerlendirilmesine karşın Türkler arasında Türkçülük değil, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşünceleri öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin devamlılığı sorunsalı en fazla Türkleri ilgilendirdiği için, bu unsurlar arasında etnisiteye dayalı çözüm arayışları rağbet görmemiştir. Bu yüzden de uzun bir süre Türkler, imparatorluğun devamını sağlamak için milliyetçi düşüncelerden uzak kalmışlardır.

Ancak Türkler arasında milliyetçilik düşüncesi, II. Meşrutiyet döneminde, özellikle de Balkan Savaşları kayıplarının yarattığı sarsıntı ile ön plana çıkmıştır. Osmanlıcılık ve kısmen de İslamcılık düşüncesinin, isyanları durdurmakta yetersiz kalması ve Balkan uluslarının imparatorluktan ayrılmalarını önleyememesi, hatta ayrılarak bağımsız devlet kuran Osmanlı bakiyesi unsurların toprak talebinde bulunması, Türk aydını açısından düşünsel bir dönüşüme yol açmıştır. Türkler arasında gecikmiş olarak beliren milliyetçilik anlayışı, iddialı bir projeyle toplumun önüne çıkmış ve Turancılık gibi büyük bir ideal şeklinde kendisini göstermiştir. Türk aydını, önce Osmanlılardan oluşan bir imparatorluk, ardından Müslümanlardan oluşan bir imparatorluk idealinden sonra, nihayetinde yönünü Türklerden oluşan bir imparatorluğa çevirmiştir.

11.3.2. Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik

Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan işgaller döneminde milliyetçilik, Türklerin bağımsız yaşama mücadelesinin ifadesi; yeni bir devletin kuruluşu aşamasında Misak-ı Milli ile sınırlanmış bir gerçekçilik ve daha geniş anlamda Türk Devrimi bütünü içinde, devrime yön veren temel ilkelerden birisi olmuştur.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin son döneminde güncelleşen ve kuramsal anlamda gelişen milliyetçiliğe, düşünsel anlamda kendi katkısını yaptığı gibi, söz konusu fikri gerçekçi temellerde hayata da geçirmiştir. Bunun en büyük örneği de Ulusal Kurtuluş Savaşı ve bu savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel ideolojisi milliyetçilik olduğu gibi, kurulan yeni Cumhuriyet de çağdaş bir ulusal devletti.

Manevi öğeleri ön plana çıkaran Atatürk, milleti; *"zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunması hususunda iradeleri ortak olan insan-*

ların birleşmesinden meydana gelen topluluğa millet adı verilir" şeklinde tanımlamıştır.[8]

Atatürk'ün bu tanımı günümüzde tüm uluslar için geçerli olmakla birlikte, her ulusun kendi koşullarından kaynaklanan birtakım etkenlere dayalı olarak belirdiği ve geliştiği de bir başka gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Türk ulusuna özgü birtakım etkenler de vardır. Atatürk'e göre Türk milletini oluşturan unsurlar ise şunlardır:[9]

- Siyasi varlıkta birlik
- Dil birliği
- Yurt birliği
- Irk ve köken birliği
- Tarihi yakınlık
- Ahlaki yakınlık

Atatürk'ün "dini, mezhebi, dili ne olursa olsun kendini Türk olarak gören ve Türk gibi yaşayan herkes Türk'tür" bir düşünceye ulaşması, Atatürk milliyetçiliğinin kültürel ortaklığa dayalı ve birleştirici olduğunu göstermektedir. Atatürk milliyetçiliğinde temel koşul milli birlik ve beraberlik, ortak duygu ve düşünce ile kültürdür. Atatürk'ün milliyetçiliği, dine dayalı, ümmetçi bir toplum yapısından, ulus aşamasına geçişi sağlamasıyla, Türk modernleşme süreci açısından da en önemli kırılmadır. Bu sayede çağın en ileri devlet modeli olan ulusal devletin de sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi sağlanmıştır.

Atatürk kültürel içerikli, barışa dayalı, ırkçılık ve şovenizmden uzak olan, milliyetçilik anlayışını şöyle ifade etmiştir: *"Milliyetçilik, ilerleme ve gelişme yolunda, uluslararası ilişkilerde, Türk toplumunun çağdaş uluslarla yan yana ve bir uyumda yürümekle birlikte, kendine özgü karakterini ve bağımsız kimliğini esas tutmaktadır."*[10]

Atatürk'ün birçok söylev ve demecinde sözünü ettiği "Türk", ırkla ilgili bir kavram değil, hukuksal ve coğrafi bir tanımlamadır. Atatürk'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yaşayan ve kendini Türk olarak gören herkes Türk'tür. Yine Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içinde yaşayan hangi etnik kökenden gelirse gelsin herkes Türk'tür. Bu gerçek 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde şu şekilde somutlaşmıştır: *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur."*[11]

Bütün milletlerin yaşama hakkına saygı gösteren Atatürk, ulusal kimliğin korunmasını her zaman ön planda tutmuş ve *"Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle bir milliyetçiyiz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz"* sözleriyle de milliyetçilik anlayışının barışçılığa dayandığını, yayılmacılığı reddettiğini bir kez daha vurgulamıştır.[12]

---

[8] **Medeni Bilgiler**, s. 23-24.
[9] **Medeni Bilgiler**, s. 22.
[10] **Medeni Bilgiler**, s. 25.
[11] Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 128.
[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 101.

1931 yılında açılan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve hemen bir yıl sonra kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ile ulusal tarih ve dil anlayışını geliştiren Atatürk, Türk ulusunun tarihsel ve kültürel zenginliklerine inerek, ulusta güven duygusu geliştirmeyi amaçlamıştır.

Milliyetçiliğin Türk toplumunu yüceltme uğrunda bireylere görevler yüklemesi, bu ilkeyi laik ve çağdaş bir toplumla doğrudan ilişkili kılmaktadır. Bu bağlamda ulus, hem laik hem de çağdaş bir toplumsal aşamanın sonucudur.

Milliyetçiliğin, Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren, Atatürk'ün düşünsel katkısıyla şekillendiği gerçeğinden hareket edilirse, O'nun öngördüğü Türk milliyetçiliği, diğer milliyetçilik anlayışlarından birtakım ayırıcı özellikler taşır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:[13]

- Ulusal birlik, beraberlik ve bütünlüğü esas alır.
- Saldırgan değil, barışçıdır.
- Irkçılık ve şovenizme karşıdır. Diğer ulusların haklarına saygılıdır.
- Laik ve çağdaş düşünceye açıktır.
- Demokratiktir.

Milliyetçilik ya da ulusçuluk, küreselleşmenin ön planda olduğu günümüzde, geleceği en fazla tartışılan ilkelerden birisidir. Bir yandan küreselleşme, diğer yandan mikro düzeydeki etnik hareketler, ulus devletin ve doğal olarak da milliyetçilik düşüncesinin geleceğini tehdit etmektedir. Türkiye açısından düşünüldüğünde, özellikle Avrupa Birliği ile olan ilişkiler, ulus devletin temel değerlerinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğuracak gibi görünmektedir. Bu bağlamda, ulus devlet ve milliyetçiliğin, çağın koşullarına uygun olmayan anlayışlar olduğu iddiası, üzerinde tartışılmaya değer bir konudur. Gelişmiş ülkelerin kendi milli varlıklarından taviz vermeye yanaşmadıkları bir dönemde, ulus devlet süreçlerini değersizleştirmeye çalışmaları ciddi bir çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda da, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan uygulamalar, sadece Türkiye için değil, gelişmekte olan diğer devletler açısından da incelenmeye değerdir.

11.4. HALKÇILIK

11.4.1. Halk, Halkçılık ve Tarihsel Gelişim

Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insanların oluşturduğu topluluğa halk denir. Halk ile millet eş anlamlı gibi görünmekle birlikte, aralarında küçük de olsa bir farklılık vardır. Millet soyut bir topluluk, halk ise somut, gözle görülen bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle millet ortak bilinci yansıtan topyekûn bir kitle olarak belirirken, halk tek tek bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halkçılık ise bireyler arasında hiçbir hak ayrılığı görmemeye, topluluk içinde hiçbir ayrıcalık kabul etmemeye, halk adı verilen tek ve eşit bir varlık

---

[13] Söz konusu bu özelliklerin ayrıntısı için bkz. Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 64–86.

tanımaya yönelik tutum ve görüştür. Halkçılık ilkesine göre, hiçbir kişiye, gruba veya zümreye ayrıcalık tanınamaz. İşte bu bağlamda ulusu oluşturan bütün bireyler birbirine eşittir. Ayrıca bu eşitlik anlayışından hareketle, toplumsal çatışmaların önüne geçilebileceğine de inanılmıştır.

Fransız Devrimi sonrasında, bir akım olarak yayılan halkçılık; eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleri çerçevesinde gelişmiştir. Halkçılık, Türk toplumunu, biraz gecikmeli de olsa, II. Meşrutiyet döneminde etkilemeye başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemindeki halkçılık iki kaynaktan beslenmiştir: Birincisi Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura gibi Rusya'dan gelen Türkler aracılığıyla gelişen Rus *Narodnizmi*'nden etkilenen harekettir.[14] Diğeri ise Durkheim'den ve onun Fransız *Solidarizmi*'nden esinlenen dayanışmacılıktır. Bunun öncüsü ise Ziya Gökalp'tir.[15]

II. Meşrutiyet dönemi halkçılığı, dilde sadeleşmeyi sağlayarak, aydın-halk arasındaki uçurumun giderilmesini amaçlamıştır. Balkan Savaşları ve İttihat ve Terakki politikalarının da etkisiyle Türkçülüğe dönüşen Halkçılık, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, Narodnizm'in ve Solidarizm'in de etkisiyle daha farklı nitelikler kazanmıştır.

11.4.2. Atatürk'e Göre Halk ve Halkçılık

II. Meşrutiyet döneminde kuramsal olarak geliştirilen halkçılığın ilk pratikleri, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleştirilmiştir. Hem işgalci güçlere karşı hem de Saray ve Osmanlı Hükümetine karşı yürütülen mücadelenin ilk günlerinden itibaren halkçılık, temel dayanak olmuştur. Sivas Kongresi'ne katılacak olan delegelerin Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri ve Belediyeler aracılığıyla seçilmesi, daha en başında halkçılık ideolojisinin hayata geçirildiğinin kanıtıdır. Ülkeyi kurtarabilmek için halkın mücadelenin merkezine çekilmesi girişimleri, bundan sonraki günlerde de devam etmiştir. Bu siyasal girişimler, hem silahlı mücadelenin başarısının anahtarı hem de halkın egemenliğine sahip çıkması anlamına gelmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, halkın egemenliğe ve kaderine sahip çıkmasının somutlaşmış hali olup, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na temel olan 1920 tarihli Halkçılık Beyannamesi'nde, Kurtuluş Savaşı'nın, padişahlığa, emperyalizme ve geri kalmışlığa karşı yapıldığı vurgulanmıştır.[16]

9 Eylül 1923'te kurulan siyasal partinin adının Halk Fırkası olması da rastlantı değildir. Bu da elde edilen askeri ve siyasi zaferlerin, sınıfsal değil, ulusal bir mücadelenin sonucu olduğu anlayışını yansıtmaktadır. Bağımsızlık

---

[14] Narodnizm, halk sözcüğünden türetilmiş olup, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'da küçük burjuvanın ortaya çıkardığı devrimci bir harekettir.

[15] Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Gündoğan Yay., Ankara, 1990, s. 46–47.

[16] Programın 3. maddesinde, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanlara karşı savunmada bulunacağı açıklanırken, 8. maddesinde Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur denmekte idi. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 273.

Savaşı'nın kazanılmasından sonra, bu kez halk egemenliğini kalıcı kılacak modernleşme ve kalkınma hamlelerine girişilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki devrimlerin hemen hepsinin doğrudan ya da dolaylı olarak halkçılık ilkesi ile ilgisi vardır.

Peki, Atatürk'e göre halk ve halkçılık nedir?

Atatürk, halk ile milleti eş anlamlı olarak kullanmıştır. O'na göre, *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."*[17] Bu sözden de anlaşılacağı gibi halkçılık ilkesi, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ile doğrudan ilgilidir ve bu ilkelerin bir sonucudur. Atatürk'e göre halkçılık ilkesi tüm ulusu kapsamaktadır. Bu anlamda milliyetçilik için söylenenlerin tümünün halkçılık için de geçerli olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin bir halk yönetimi olduğu ve halka dayandığı düşünülürse, halkçılık ile cumhuriyetçilik arasındaki devamlılık arz eden bağlantı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Atatürk'ün halkçılık ilkesi demokrasinin ve demokratik yönetimin bizatihi kendisidir. Atatürk halkçılığının temel hareket noktasını, yüzyıllardır ihmal edilmiş Türk halkını geliştirmek, uygar dünyanın bir üyesi haline getirmek ve teknolojinin bütün imkânlarından yararlanmasını sağlamak oluşturmuştur.

Atatürk kurulan Türk devletinin halkçı karakterini 1923 yılında şu sözlerle ifade etmiştir: *"Türkiye Devletinin, bu yeni kuruluşun dayandığı temeller, nitelik bakımından kendinden önceki tarihsel kuruluşların temellerinden başkadır. Bunu bir sözcük ile anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki yeni Türk devleti bir halk devletidir. Geçmişin kuruluşları ise bir kişi devletiydi, kişilerin devleti idi."*[18]

Atatürk'ün halkçılık anlayışına göre sınıflar yoktur, mesleki gruplar vardır. Bu nedenle de sınıf çatışması söz konusu değildir, mesleki zümreler arasında iş bölümü ve dayanışma bulunmaktadır. Halkçılık, sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmanın temel anahtarıdır. Söz konusu sınıfsızlığı Atatürk şu sözleri ile ortaya koymuştur: *"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir topluluk telakki etmektir."*[19]

Atatürk, ulusun genel hakları dışında herhangi bir gruba veya kişiye ayrıcalık tanınmayacağını savunurken, sınıf çatışmasını tümüyle reddetmiş, irade ve egemenliğin kaynağını ulus olarak gördüğünü her vesile ile vurgulamıştır. Atatürk'ün halkçılık anlayışı bu bağlamda demokrasi ile son derece uyumlu olup, asıl olarak modern anayasalarda devletin niteliklerinden birini oluşturan sosyal devlet ilkesiyle örtüşmektedir.

Atatürk'ün halkçılık anlayışı, teorik açıklamaları da aşan bir özelliğe sahiptir. Söz konusu ilke, açılan kurum ve yapılan devrimlerle toplumsal pratiğe

---

[17] **Medeni Bilgiler**, s. 18.

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 338.

[19] Bu tanım, Mustafa Kemal'in yaklaşan seçimler öncesinde -20 Nisan 1931'de- yayınladığı *"Millete Beyanname"* adındaki bildiride yer almaktadır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977, s. 207-208.

dönüştürülmüştür. 1932 yılında kurulmuş olan Halkevleri ile toplumun eğitilmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi hedeflenirken,[20] 21 Haziran 1934 tarihli Soyadı Kanunu ile halkçılığın eşitlik ilkesi önündeki sosyal ve psikolojik engeller ortadan kaldırılmıştır.[21] Bu yolla Osmanlı Devleti döneminde herhangi bir iradesi olmayan tebaadan, iradeli yurttaşa geçilmiş ve birey ön plana çıkarılmıştır. Bu bireyin bilinçli, iradeli ve toplumsal bir varlık olarak kendisini geliştirmesi hedeflenmiştir.

Bu bilgiler çerçevesinde, Atatürk'ün halkçılık ilkesinin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Tüm milleti kapsamaktadır ve diğer sistemlerde olduğu gibi toplumun bir kesimi değil, tümü halk olarak görülmektedir.
- Sınıf kavramına ve sınıf çatışmasına karşıdır. Atatürk'e göre sınıf yoktur, meslekler ve çalışma grupları vardır. Sınıf çatışması yoktur, iş bölümü vardır.
- Demokrasiden ve milli egemenlikten yanadır.
- Kanun önünde eşitlik ve adaleti sağlamaya yöneliktir.
- Vatandaş ile devlet arasındaki işleri düzenlemeyi ve aydın ile halk arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.
- Halkın mutluluğunu sağlamayı ve refah düzeyini arttırmayı amaçlamaktadır.

Halkçılık, günümüzde, pek çok devletin anayasasında kendisini gösteren sosyal devlet anlayışını yansıtmaktadır. Sosyalizmin çöktüğü ve kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir dünya düzeninde halkçılık ilkesi, popülizmi aşarak daha da anlamlı hale gelmiştir. Belki sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum yaratmak pek çok kişi için bir ütopya ve imkansız bir ideal olmakla birlikte, halkçılık, kanun önünde eşitlik ve adaletin sağlanması, gelir dağılımının adil olması, çatışmaların önlenerek iç barışın kurulması gibi toplumsal beklenti ve özlemler için bir hareket noktası olabilir.

11.5. DEVLETÇİLİK

11.5.1. Devlet ve Devletçiliğin Tanımı

Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlığa devlet adı verilmiştir. Devletçiliğin geniş ve dar olmak üzere iki anlamı vardır. Devletin, ekonomiye, toplum yaşamına ve kültürel çevreye yapmış olduğu bütün müdahaleler, geniş anlamda devletçilik olarak tanımlanabilir. Dar anlamda devletçilik ise devletin piyasa, mal ve hizmetleri doğrudan üretmesi demek olan, ekonomiye müdaha-

---

[20] Halkevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çeçen, **Halkevleri,** Gündoğan Yay., Ankara, 1990.

[21] Ayrıntılı bilgi için bkz. Temuçin Faik Ertan, *"Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu"*, **Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 10, 2000.

lesidir. Bununla birlikte devleti, bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde bir baskı aracı olarak gören Marksist devlet anlayışları ve yine devleti, toplumda çıkar çatışmalarının doğurduğu bir güç olarak ele alan Marksist eğilimli yaklaşımlar vardır.[22] En yaygın olarak devletçilik, bir milletin yönetimle ilgili ve ekonomik işlevlerinin devlet tarafından birleşik bir yönetim altında bütünleştirilmesi siyaseti demektir.

Devletler tarih boyunca içinde bulundukları çevre ve barındırdıkları insanların niteliklerine göre gelişmeler göstermişlerdir. Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, önce liberal devlet anlayışı, ardından da buna tepki olarak sosyalist devlet anlayışı doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet şekillerinde ve ekonomik sistemlerinde önemli değişiklikler olmuş ve ortaya liberal sistem, sosyalist sistem ve karma sistem olmak üzere belli başlı üç ekonomik model ortaya çıkmıştır. Liberal sistemde birey, bütün ekonomik faaliyetlerinde özgürdür ve devletin rolü son derece sınırlıdır. Ekonominin de doğa olayları gibi kendine özgü kuralları olduğundan hareket eden bu anlayışa göre, ekonomiye dıştan müdahale edilmemelidir.

Liberal sistemin getirmiş olduğu bazı eşitsizlikler ve toplumsal sorunlar, sosyalist modelin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sistemde, liberal sistemin aksine, birey, ekonomik faaliyetlerin dışında tutulmuş ve bütün üretim araçları devlet denetimine alınmıştır. Sosyalist sistemde devlet, toplum adına bütün ekonomik faaliyetleri kontrolü altına almıştır.

Ancak sosyalist sistemin, bireyin gelişimi ve üretim kapasitesinde yaratmış olduğu sorunlar nedeniyle 20. yüzyılın başlarından itibaren karma ekonomik sistem güncelleşmiştir. Karma sistemde devlet ve bireyin ekonomik faaliyetleri arasında bir denge kurulmuş ve sosyal devlet prensibi ön plana çıkmıştır.

11.5.2. Atatürk'e Göre Devlet ve Devletçilik

Devleti; *"Muayyen mıntıkada yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyetidir"*[23] şeklinde tanımlayan Atatürk, devleti sınıfsal açıdan ele almadığı gibi, insanların oluşturmuş olduğu bir aygıt olarak nitelemiştir.

Devletçilik ilkesi, diğer beş ilkeye göre daha geç belirmiş ve sistemleştirilmiştir. Tarihi kökenleri, klasik dönem Osmanlı düzenine kadar götürülebilecek olan devletin ekonomiye müdahalesi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle, 1930'lu yıllardan itibaren daha da geliştirilmiş ve sistematik hale getirilmiştir. Devletçilik, bunalımın çok büyük olması nedeniyle, bütün dünyada başlayan devlet müdahaleciliğinin, daha doğrusu Keynesçi ekonomik anlayışın Türkiye'ye yansımasının bir sonucudur. Bununla birlikte Türkiye'ye komşu olan ve sosyalist ekonomik sistemi benimsediği için bunalımın dışında kalan Sovyet deneyiminin de etkisinin olduğu inkâr edilemez.

---

[22] İsmail Hüsrev Tökin, *"Milli Kurtuluş Devletçiliği"*, **Kadro**, S. 12, 18 Haziran 1933, s. 27.

[23] **Medeni Bilgiler**, s. 26.

Ancak Türkiye'deki devletçilik, uygulamaları ve sonuçları itibariyle özgün olup, aynı zamanda kapitalizm ve sosyalizme karşı bir üçüncü yol arayışıdır. Söz konusu iktisadi politika, Atatürk'ün de sık sık ifade ettiği gibi *mutedil (ılımlı)* bir devletçiliktir ve doktriner değildir. Bu bağlamda esnek ve faydacıdır. Koşullara göre uygulama alanı genişletilebilir veya daraltılabilir. Bireyin haklarını ve gelişimini de göz ardı etmemesi nedeniyle demokratiktir. Devlet kapitalizmi de, sosyalizm de değildir. Özel mülkiyete karşı olmayan ve özel sektörün de varlığını sürdürmesine izin veren Atatürk devletçiliğinde, bütün ekonomik faaliyetler devletin kontrolü ve denetiminde değildir. Özel teşebbüsün ilgilenmediği ve gücünün yetmediği alanlarla kamu çıkarlarının ön planda olduğu dallara, devletin yatırım yapması öngörülmüştür.

Atatürk, izlenen bu devletçi ekonomi politikasının özelliklerini 1935 yılında şöyle açıklamıştır: *"Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir şeydir."*[24]

Osmanlı Devleti'nden devralınan ilkel, dışa bağımlı ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermeyen ekonomik yapı yerine, modern bir tarım ve sanayi kurmayı hedefleyen devletçilik, tam bağımsızlık anlayışı ile de sıkı bir ilişki içindedir. Atatürk ekonomik bağımsızlığı tam bağımsızlığın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir: O; *"Tam bağımsızlık, bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur... Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz"* diyerek bu düşüncesini somutlaştırmıştır.[25]

Atatürk tarafından öngörülen devletçilik, emperyalizmin müdahalesine karşı geliştirilmiş olan bir savunma sistemi olarak da algılanabilir. Ulusal sanayiyi korumak ve Türk ekonomisini dış saldırılar karşısında canlı tutabilmek için devlet eliyle kalkınmak ve sanayileşmek hedeflenmiştir.

Yine halkçılık ilkesinin de bir gereği olan devletçilik, sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum oluşturmanın en önemli araçlarından biridir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, hiçbir kesimin diğerinin aleyhine güçlenme-

---

[24] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** ATAM Yay., Ankara, 1999, s. 306.

[25] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1960, s. 624.

mesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının yolu da akılcı ekonomik politikalardan geçmektedir. Bu açıdan devletçilik, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal bir programdır. Daha açık bir ifadeyle iç barış ve toplumsal bütünlük için vazgeçilmezdir.

Özetle Atatürk devletçiliğinin amaçları ve belirgin nitelikleri şunlardır: Türk devletini ve toplumunu çağdaş bir yaşam düzeyine yükseltmek, toplumun refahını arttırmak ve ekonomiyi canlandırmak; halkın ihtiyaçlarını göz önünde tutarak bu doğrultuda planlamalara gitmek; ekonomide, tam bağımsızlık anlayışını mümkün kılmak ve uluslararası ilişkileri de ekonomi ile birlikte düşünmek; özel sektörü esas almakla birlikte ülke kalkınmasında özel sektörün ilgi göstermediği ya da gücünün yetmediği alanlarda yatırım yapmak; ülke içi ekonomik faaliyetleri bütünleştirecek, başka bir ifade ile ulusal pazarın oluşmasını sağlayacak faaliyetlere önem vermek.

Yukarıda nitelikleri sunulan devletçilik ilkesinin, iktisadi pratikleri ise özetle şunlardır:

- 1924 yılından itibaren yabancı şirketlerin elinde olan demiryolları satın alınmış ve yenileri yapılarak ulusal pazarın oluşumuna katkı sağlanmıştır.
- Özel sektör desteklenmeye devam edilirken madencilik, ulaşım, endüstri, kimya gibi dallarda devlet eliyle büyük yatırımlar gerçekleştirilmiştir.
- Kalkınma, sanayileşme konuları planlı ve istikrarlı bir şekilde ele alınmıştır. 1934 yılında uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, modern bir ekonomi görüşüne ulaşıldığını göstermenin yanında, vaktinden önce 1937 yılında bitirilerek geri kalmış bir ülkede sanayinin temelleri atılmış, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak üretim düzeyine ulaşılmıştır.
- Devlet eliyle kurulan büyük sanayi işletmeleri ile modern anlamda bir işçi sınıfının doğması söz konusu olmuştur.
- Ekonomide sağlanan ilerlemeler ile Osmanlı döneminin dış borçla yaşayabilen devlet geleneği terk edilmiştir.
- Sanayinin temeli olan yatırımlar ile özel sektörün gelişmesine uygun koşullar yaratılmıştır.

Devletçilik ilkesi sonraki yıllarda üzerinde en fazla tartışılan ilkelerden biri olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da ağırlığını hissettirmeye başlayan liberal görüşlerin de etkisiyle devletçilik ilkesi geri plana düşmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras ile 1930'lu yıllarda uygulan müdahaleci politikalar, devletçilik yolunda güçlü bir gelenek oluşturduğu için, Türkiye'de liberal iktisat politikalarının uygulama alanı 1980'lere kadar sınırlı kalmıştır.

Bununla birlikte Atatürk döneminde temelleri atılan, teorik ve pratik altyapısı oluşturulan devletçi model, uzun yıllar Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. 1980'lerden sonra yine dünyadaki gelişmelere paralel

olarak devlet müdahaleciliği de gözden düşmüştür. Ancak Türkiye'nin bölgeleri arasındaki kalkınma ve sanayileşme farklarının bulunması, ulusal ekonominin korunması, Türkiye'nin geleceğini yakından ilgilendiren doğal kaynakların etkin kullanılması gibi nedenlerle devletin zaman zaman ekonomiye müdahalelerde bulunması, vazgeçilmez bir ekonomik politika tercihi olarak varlığını koruyacak gibi görünmektedir.

11.6. LAİKLİK

11.6.1. Laikliğin Anlamı ve Tarihsel Gelişimi

Laik kelimesi Yunanca *laikos* sözcüğünden gelmektedir. *Laos*, halk, kitle, kalabalık; *laikos* ise halka ait, kalabalığa ait demektir. Latinceye *laicus* olarak geçen kelime, kiliseye mensup olmayan, ruhban sınıfından olmayan anlamında kullanılmıştır. Fransızcaya ise *laic* ve *laique* şeklinde geçen kelime, Türkçeye de buradan girmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi laiklik, kökü itibariyle de dinsizlik ya da din karşıtlığı anlamında değil, kilise veya dine ait olmayan, kiliseye mensup olmayan anlamında kullanılmıştır.

Bu bağlamda laiklik, felsefi anlamda insan aklının eseri olan düşüncenin, dini düşünceden ayrılması anlamına gelirken, siyasi anlamda, devlet ve dünya işleri ile din işlerinin birbirlerinden ayrılması anlamı taşımaktadır.[26]

Laiklik, Orta Çağ Avrupa'sında, değişmez din ilkeleri çerçevesinde hayatın her alanında egemenlik kuran Kilise ve din adamlarına karşı burjuva sınıfı ve merkezi krallıklar önderliğinde yürütülen mücadele ile şekillenmiştir. Reform Hareketleri ile başlayan, Aydınlanma Çağı ile devam eden ve Fransız Devrimi'ne kadar uzanan sürecin sonunda, özgür düşüncenin gelişmesi önündeki engeller kaldırılmıştır. Bu süreçte Kilise, devlet karşısında güç kaybetmiş, devlet işleri din işlerinden ayrılmıştır. Bu özet bilgiden de anlaşılacağı gibi, laiklik Avrupa'da, Katolik Kilisesi'nin ekonomik, siyasi ve sosyal baskısına ve egemenliğine karşı gelişen ve sınıfsal nitelik taşıyan bir mücadelenin sonunda yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ise laiklik, daha farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. İslam'da bir ruhban sınıfı veya Katolik Kilisesi gibi örgütlü bir yapı bulunmaması, güç elde etmek isteyen bir burjuva sınıfının doğmaması ve merkezileşmenin çok önceki tarihlere dayanması yüzünden bir sınıfsal hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Laiklik, modernleşmenin, daha doğrusu sekülerleşmenin bir parçası olarak Türk dünyasında kendisini göstermiştir. Bu nedenle laiklik çoğu zaman asrilik anlamında da kullanılmıştır.

Batı karşısında devleti güçlendirme çabaları çerçevesinde, Tanzimat döneminde ilk kez laik eğitim kurumları açılmış, Batı'dan ceza ve ticaret kanunları alınmış, yargılama alanlarında laik kanunlara göre hüküm veren mahkeme-

---

[26] Laiklik ile ilgili tanımlar için bkz. Suat Sinanoğlu, **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamı**, İstanbul, 1954; Hilmi Ziya Ülken, **Laiklik**, Ankara, 1973; Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985.

ler kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin sürecek olan ve hayatın her alanında görülecek olan bir ikilik başlamıştır. Bu durum Cumhuriyet'e dek süren bu ikilik, dini değer ve kurumlar ile laik değer ve kurumların yan yana ve genelde kavga halinde olması sonucunu doğurmuştur. Osmanlı modernleşmesi boyunca, devlet adamları, bürokratlar ve aydınlar, Doğu değerleriyle Batı değerlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır. Ancak bu telifçi yaklaşım beklenen sonucu vermemiştir. Bununla birlikte, Batı uygarlığına dâhil olabilmek ve çağdaşlaşabilmek için devlet, siyaset, hukuk, ekonomi, eğitim alanlarında ve gündelik hayatta, artık din ölçülerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşananlar, Atatürk'ün laiklik konusundaki fikir ve eylemlerinin tarihsel arka planını da oluşturmuştur.

11.6.2. Atatürk ve Laiklik

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Batı'da Kilise-Devlet çatışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan laiklik, Türkiye'de çağdaşlaşmanın bir boyutu olarak gelişmiştir. Batı'nın gelişme dinamiklerini ve Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geri kalmasının nedenlerini iyi tahlil eden Atatürk, aklı ve bilimi geri plana atan toplumların çağın ne derece gerisinde kaldıklarını ve Batı'nın sömürgesi haline geldiklerini görmüştür. Bu tarihsel olgu üzerinden hareket eden Atatürk için laiklik, çağdaş ve ulusal devletin varlığı ve bağımsızlığı için vazgeçilmez bir ilke olmuştur.

Türkiye'de laiklik iki boyut üzerinde yükselmiştir. Birincisi devletle ilgili olan siyasal boyut; ikincisi ise toplumla ilgili olan sosyo-kültürel boyuttur. Siyasal anlamda laiklik, devletin akıl ve bilimle yönetilmesi; yönetimde, eğitimde, hukukta ve ekonomide din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. İkinci boyut olan sosyokültürel anlamda ise toplumda din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması; kimsenin inancından dolayı kınanmaması ve sorgulanmamasıdır. Toplumda din, mezhep, inanç ve ibadet farklılıklarının bir çatışmaya dönüşmemesi, Atatürk'ün kurmuş olduğu ulusal devletin varlığı ile de yakından ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda laiklik, hem demokrasinin yerleşmesinin hem de ulusal devletin varlığını korumasının bir anahtarı olarak görülmüş ve bütün devrimlerin temeline oturtulmuştur.

"Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kaste ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz" diyen Atatürk, laiklik anlayışının hemen bütün boyutlarını ortaya koymuştur.[27]

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi'nin temel taşı, pek çok yazarında belirttiği gibi laikliktir. Türk Devrimi, devlet yapısını, hukuk

---

[27] Kocatürk, **a.g.e.,** s. 228.

sistemini, eğitim ve kültür hayatını donmuş kalıplardan kurtarıp, aklın ve bilimin ışığında çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bütün alanlarda gerçekleştirilen köklü düzenlemelerin ortak noktası, laiklik ilkesine dayanmasıdır.

Dini gerekli bir kurum olarak gören ve dinsiz ulusların varlığını sürdüremeyeceğine inanan Atatürk, söz konusu görüşlerini Türk Devrimi'nin her evresinde hayata geçirmiştir. Örneğin TBMM'nin açılışı ile fiilen, ilahi egemenlik anlayışı yerine, dünyevi egemenlik anlayışı getirilmiş ve bu değişiklik 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da hukuksal zeminde ifade edilmiştir. Egemenliğin kaynağının değiştirilmesinin belki de en önemli aşaması, Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Bu arada Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasıyla da, dine dayanan geleneksel egemenlik anlayışından güç alan kurumlar tasfiye edilmesinin önü açılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim laik temellere oturtulurken, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile de dinin devlet üzerindeki vesayetine son verilmiştir. 1926 yılında çıkarılan Türk Medeni Kanun ile dini nitelikli Mecelle kaldırılarak aile, miras, evlenme, boşanma gibi konular, laik hukuk kapsamına alınmıştır.

Tekke Zaviye ve Türbeleri kapatan kanun ilgili olarak Mustafa Kemal'in *"...Ölülerden medet ummak medeni bir toplum için yüzkarasıdır. Bugün ilmin, fennin bütün kapsamıyla medeniyetin saçtığı ışık karşısında filan veya falan şeyhin irşadıyla maddi ve manevi saadet arayacak kadar ilkel insanların medeni Türk toplumunda var olabileceğini asla kabul etmiyorum..."* şeklindeki açıklaması, ulemanın toplumdaki egemenliğine karşı çıkışın yanında, sorunların akıl ve bilim ile çözülmesinin zorunluluğuna da işaret etmektedir.

1928 yılında yapılan değişikliklerle de milletvekili yeminlerindeki dini içerikli yeminler ve Anayasa'da yer alan *"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dini İslam'dır"* ibareleri kaldırılmıştır. Yine laiklik, diğer Atatürk İlkeleri ile birlikte 1931 yılında tek parti olan CHP'nin programında yer almış ve ardından da 1937 yılında Anayasa hükmü haline getirilerek devletin niteliklerinden birisini oluşturmuştur.

Atatürk'ün laiklik anlayışının temel nitelikleri şu şekilde sıralanabilir:[28]

- Din ve devlet işlerinin kesin olarak birbirinden ayrılması;
- Toplumda din, vicdan, mezhep, ibadet ve inanç özgürlüğünün sağlanması;
- Devletin resmi bir dininin bulunmaması;
- Devletin din ayrımı gözetmemesi ve dinler karşısında tarafsız kalması;
- Devletin din kurallarına bağlı kalarak yönetilmemesi;
- Toplumda akıl, bilim ve gerçekliğin egemen olması;
- Dinin politikaya alet edilmemesi ve sömürülmemesi.

---

[28] Atatürk'ün laiklik anlayışının temel niteliklerinin ayrıntısı için bkz. Turhan Feyzioğlu, *"Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik"*, **Atatürk Yolu**, 2. Baskı, Ankara, 1987; Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981.

Türkiye'de ve dünyada dinin siyasallaşmasına paralel olarak laiklik ilkesi de güncelliğini korumaktadır. Belki de gelenekçiliğin en güçlü ideolojik dayanağı olan din olgusu, günümüz koşullarında insan yaşamını en fazla kuşatan değer haline gelmiştir. Bu nedenle din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve toplumda din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesi yönüyle laiklik ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Bireyin olay ve olgular karşısında içgüdüsel değil de, iradi olarak tutum geliştirmesi, bağımsız düşünmenin bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Din başta olmak üzere, toplumsal değerler üzerinden bireyi kısıtlama ve hareket alanını daraltma girişimlerine karşı da demokrasi ve laikliğin anlamına uygun olarak vitrine çıkarılması zorunluluk olarak görünmektedir.

Atatürk'ün laiklik ilkesi aynı zamanda Türk modernleşmesinin temel taşı ve hareket noktasıdır. Modernleşme ise Türk devlet ve toplumunun varlığını ve bağımsızlığını devam ettirecek temel araçtır. Bu açıdan bakıldığında laiklik, aklı ve bilimi önceleyen bir devlet yönetimi öngördüğü gibi, içerde demokrasi, dışarıda da bağımsızlıkla doğrudan ilgilidir.

11.7. İNKILÂPÇILIK (DEVRİMCİLİK)

11.7.1. İnkılâp (Devrim) Nedir?

Arapça kökenli olan *inkılâp* kelimesi, *kalb* kökünden gelmektedir ve *"değişme, bir halden başka hale geçme, dönüşme"* anlamı taşımaktadır.[29] Devrim ile eş anlamlı kullanılan inkılâp, toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, dönüşüm anlamında da kullanılmaktadır. Ama en genel tanımıyla devrim ya da inkılâp; var olan siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının kısa zamanda, zorla ve tümüyle yıkılarak, yeni bir yapının, yeni bir düzenin oluşturulmasıdır.

Hızlı ve köklü değişimi içeren inkılâbın (devrim) üç evresi vardır. Birinci evre hazırlık aşamasıdır. Devrimin dayanacağı temel fikirlerin ve ideolojinin belirdiği bu aşamada, aydınlar, düşünürler veya devlet adamları halkı bilinçlendirip, köklü bir değişikliğin gerekliliği konusunda çalışmalar yaparlar. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşananlar, yapılan reformlar ve arayışlar Türk Devrimi'nin hazırlık aşaması sayılabilir. İkinci evre ise eylem dönemidir. İhtilal adı verilen bu aşamada mevcut sistem, geniş halk yığınlarının hareketiyle kısa zamanda, zorla yıkılır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve Amasya Genelgesi, bu evrenin başlangıcı, Saltanatın kaldırılması ise sonu olarak ele alınabilir. Üçüncü evrede ise yıkılan düzenin yerine, birikmiş sorunları çözebilecek ve halkın beklentilerine cevap verebilecek yeni bir sistem kurulması amaçlanır. İnkılâbın bu aşaması, devletin ve toplumun eğitimden yönetime, ekonomiden kültüre yepyeni ilkeler çerçevesinde yeniden inşa edilmesidir. Saltanatın kaldırılmasından sonra gerçekleştirilen devrimler,

---

[29] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1984, s. 525.

üçüncü evreye ait gelişmeler olarak görülebilir. Bu bilgilerden hareketle bir devrimin birinci ve üçüncü aşamaları uzun ve geniş bir zaman dilimini ifade ederken, ikinci evre olan ihtilal, kısa süreli bir eylem dönemini kapsamaktadır.

11.7.2. Atatürk ve Türk Devrimi

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki reformlarla birçok yeni kurum getirilmiş, çağdaş bilgi ve değerler ile donanmış aydınlar yetişmiş ve yeni düşünceler geliştirilmişse de, kökten değişimi içeren devrim fikri yerleşmemiştir. Bununla birlikte söz konusu reformlar, yukarıda da değinildiği gibi, Türk Devrimi için bir hazırlık evresini teşkil etmiş ve tarihsel arka planı oluşturmuştur.

Bu reform ortamında yetişen ve özellikle de II. Meşrutiyet'in düşünsel ortamından etkilenen Atatürk, sınırlı reformlarla Osmanlı Devleti'nin çöküşünün engellenemeyeceğini görmüş ve daha köklü dönüşümlerin gerekli olduğuna inanmıştır. 1918 yılında kaleme aldığı Karlsbad anılarında, devrimin gerekliliğini ve geleceğe dönük hedeflerini *"Benim elime büyük bir yetki ve kudret geçerse, ben toplum hayatımızda arzu edilen inkılâbı, bir anda bir coup (darbe) ile uygulayacağımı sanırım"* şeklindeki sözlerle ifade eden Atatürk,[30] Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak topyekûn değişimi hayata geçirmeye başlamıştır.

Atatürk Türk Devrimi'ni üç aşamada gerçekleştirmiştir. İlk olarak emperyalist güçlere karşı mücadele edilmiş ve toprak bütünlüğünün önündeki engeller kaldırılmıştır. Daha sonra hiçbir işlevi ve gücü kalmayan Osmanlı Saltanatı yıkılarak, monarşiye son verilmiş ve Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Son aşamada ise yeni kurulan devletin devamlılığını sağlayacak devrim hareketlerine girişilmiştir. Bu aşamada eski ve köhne kurumlar kaldırılmış, yerlerine yeni ve çağdaş kurumlar getirilmiştir. Siyasetten ekonomiye, eğitimden hukuka hemen her alanda köklü düzenlemelerle çağın gereklerine uygun bir devlet ve toplum düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır.

19. ve 20. yüzyıllara damgasını vuran üç devrim; Fransız, Sovyet ve Türk devrimleri incelendiğinde, yukarıdaki evreler açısından aralarında benzerlikler görülmesine karşın, Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi'ni özgün kılan birtakım özellikler söz konusudur. Bunların birincisi Türk Devrimi'nde ihtilal evresi diğer devrimlere göre daha kısadır ve zorlama göreceli olarak daha azdır. Bu nedenle kanlı denilebilecek, kaotik dönem uzun sürmemiştir. Çünkü Atatürk, işgallere ve egemen çevrelere karşı zaten meşru olan direnme hakkını, çok kısa bir zamanda yasal bir zemine oturtmuştur. TBMM'nin açılması ve 1921 yılında anayasanın kabul edilmesi, bu sürecin en önemli basamaklarını teşkil etmiştir. Fransız ve Sovyet devrimlerinde ise ihtilal dönemi çok kanlı ve yıpratıcı geçmiştir.

İkinci farklı yön, Türk Devrimi'nin sınıfsal değil, ulusal bir nitelik taşımasıdır. Milli Mücadele, herhangi bir sınıfın egemenliği pahasına gerçekleşti-

---

[30] A. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 43.

rilmemiş, ulusun topyekûn katılımıyla başarılmıştır. Fransız Devrimi burjuva sınıfı lehine kazanımlar getirirken, Sovyet Devrimi'nin öncüsü işçi sınıfı olmuştur. Türk Devrimi, hemen her aşamasıyla halk egemenliğine yönelmiş ve herhangi bir sosyal sınıfın tahakkümünü önlemeye çalışmıştır.

Türk Devrimi'nin üçüncü ayırıcı yönü ise hem içe hem de dışa karşı yürütülmüş olmasıdır. Daha açık bir deyişle, Türk Devrimi'nde yurdu işgal eden emperyalist güçlere karşı bağımsızlık, bu güçlerle işbirliği yapan Saray ve Hükümete karşı da egemenlik mücadelesi verilmiştir.

Türk Devrimi'ni Fransız ve Sovyet devrimlerinden ayıran bir başka özellik de, kuramcısının ve uygulayıcısının aynı kişi ve kadrolar olmasıdır. Türk Devrimi'nin kuramcısı da, uygulayıcısı da Atatürk'tür. Bir başka deyişle devrimin tasarımı da, uygulaması da Atatürk'e aittir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında gerçekleştirilen köklü değişikliklerle bir bütün olan Türk Devrimi'ni 5 Kasım 1925 tarihinde, Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı nedeniyle yapmış olduğu konuşmada şu şekilde tanımlamıştır: *"Türk İnkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran, en gelişmiş tarz olmuştur."*[31]

Yine 1933 yılında yapmış olduğu bir başka konuşmada ise *"İnkılâp, mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni ihtiyaçlarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktır"* şeklinde bir açıklama yapan Atatürk,[32] devrimin amacını da şu sözlerle ortaya koymuştur: *"Efendiler yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti Halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve şekilleri ile uygar bir topluluk haline yükseltmektir."*[33]

İnkılâpçılık ilkesi, Atatürk'ün kültür ve uygarlık anlayışı ile de yakından ilişkilidir. Şöyle ki, Atatürk, kültür ile uygarlığı aynı görmüş, tüm insanlığa ait değerler olarak ele almıştır. Uygarlığı, yüksek kültür olarak ifade eden Atatürk'e göre, çağdaş uygarlığın doğuşunda bütün ulusların katkısı vardır. Bu uygarlığa katkı yapamayacak kadar içe kapalı olan toplumların yaşama şansı yoktur. Bu bağlamda inkılâpçılık, sürekli kendini yenilemek, çağın gereklerine göre davranmak ve çağın gerisinde kalmamak anlamı da taşımaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Atatürk sürekli devrimi savunmuştur. Ancak bu sürekli devrim, siyasal iktidarın ihtilalcı yöntemlerle yıkılmasından daha ileri bir anlam taşımaktadır. Atatürk'ün sürekli devrim anlayışı, toplumun ve devletin sürekli olarak kendini yenilemesi, çağın gerisinde kalmaması ve yeni gelişmelere açık olmasına dayanmaktadır. Çağdaş uygarlıklar düzeyinde olma-

---

31 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II, s. 249.

32 A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** TTK Basımevi, Ankara, 1959, s. 250.

33 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 89.

yan ulusların, gelişmiş devletler tarafından sömürüldüğünü gören Atatürk için, devrimler bir amaç değil, bağımsızlığı ve varlığı korumak için birer araçtır. Asıl amaç Türk devletinin ve Türk ulusunun varlığının korunmasıdır.

Atatürk'ün inkılâp ve inkılâpçılık anlayışında, Batı'nın körü körüne taklit edilmesi de yoktur. Taklitçiliğin bir ulus için hüsran olacağını belirten Atatürk, öncelikle Türk ulusunun kendi özelliklerine ve değerlerine güvenmiş, yeniliklerin kimlik bunalımı yaratmaması için özen göstermiştir. Öyle ki, çağdaş uygarlığın bir parçası olmanın ötesinde, kendi tarihsel kimliğini terk etmeden uygarlığa katkı yapmayı ön planda tutmuştur. Bunun için de Türk tarihine, kültürüne ve değerlerine inanmıştır.

Bu arada Şeyh Sait Ayaklanması ve Menemen Olayı gibi olayların yaşanması, Türk Devrimi'nin kazanımlarının korunması için tedbirler alınmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için zaman zaman sert tedbirler alınmışsa da, asıl olarak devrimi anlatmak, benimsetmek ve temellerini derinleştirmek yolu seçilmiştir. Ancak inkılâpçılığı, sadece var olanı korumak şeklinde değil, toplumu daha çağdaş yaşam koşullarına ulaştıracak çalışmaları sürdürmek olarak anlamak, Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışına daha uygundur.

Türk Devrimi, hem Kurtuluş Savaşı hem de çağdaşlaşma hamleleri ile ezilen uluslar için bir model olmuştur. Emperyalist güçlerin mağlup edilebileceği ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin laik ve demokratik bir Cumhuriyet kurabileceği tüm dünyaya kanıtlanmıştır.[34] Bu nedenle Türk Devrimi de, evrensel nitelikler taşımaktadır ve lideri Atatürk, başta ezilen uluslar olmak üzere, tüm dünya tarafından 20. yüzyıla damgasını vuran devlet adamı olarak hatırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

AFETİNAN A.; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

_____; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

_____; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1960.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, **T.B.M Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, Cilt I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

BAŞGİL, Ali Fuad; **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985.

ÇEÇEN, Anıl; **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1984.

ERTAN, Temuçin F.; *"Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu"*, Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, S. 10, 2000.

FEYZİOĞLU, Turhan; *"Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik"*, Atatürk Yolu, 2. Basım, Ankara, 1987.

GOLOĞLU, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

[34] Türk Devrimi'nin yurtdışında değerlendirilişi için bkz. Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, I. Kitap, Çaba Matbaası, Ankara, (t.y.)

KOLOĞLU, Orhan; **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, I. Kitap, Çaba Matbaası, Ankara, (t.y.)
OZANKAYA, Özer; **Atatürk ve Laiklik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
SARINAY, Yusuf; **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
SİNANOĞLU, Suat; **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamı**, İstanbul, 1954.
ŞAYLAN, Gencay; *"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt VII, İletişim Yayınları, (t.y.)
Şemsettin Sami; **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara, 1988.
TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim; **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.
TÖKİN, İsmail Hüsrev; *"Milli Kurtuluş Devletçiliği"*, Kadro, S. 12, 18 Haziran 1933.
ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Laiklik**, Ankara, 1973.

ON İKİNCİ BÖLÜM
Atatürk Sonrası Türkiye

Dr. Kadri UNAT

12.1. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938–1950)

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 sabahı vefat etmesi üzerine Meclis Başkanı Abdülhalik Renda yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek için TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmış ve 11 Kasım 1938'de yapılan oylama sonucunda Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir.[1] Hemen ardından Celal Bayar Hükümeti usulen istifa etmiş, ancak İnönü yeni hükümeti kurma görevini tekrar Celal Bayar'a vermiştir.[2] Bununla birlikte İnönü'nün isteği doğrultusunda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu yeni hükümette yer almıştır.[3]

26 Aralık 1938'de de parti genel başkanını seçmek için Cumhuriyet Halk Partisi Birinci Olağanüstü Kurultay toplanmıştır. Önemli tüzük değişikliklerinin yapıldığı kurultayda Atatürk; partinin kurucusu ve *Ebedi Başkan*'ı olarak kabul edilirken, İnönü; *"Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür"* şeklindeki maddeyle partinin Genel Başkanlığına seçilmiştir.[4] Bu arada İnönü için *Milli Şef* unvanının kullanılmaya başlanması dikkat çeken diğer bir gelişmedir. Böylece Atatürk döneminde sık sık kullanılan şef kavramı kurultayda resmi bir nitelik kazanmıştır.[5]

---

1 **TBMM** Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Cilt: 27, s. 16-17.

2 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği),** Bilgi Yay., Ankara, 2003, s. 126-131.

3 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem: 5, Cilt: 27, s. 21.

4 Önceki tüzüklerde Genel Başkan'ın hangi koşullarda değişebileceğine yer verilmemişken yeni tüzüğe göre, Değişmez Genel Başkan, ancak ölüm, görev yapamayacak kadar hasta olma ve istifa gibi üç koşuldan biri gerçekleştiğinde değişebileceğine tüzükte yer verilmiştir. Bu üç koşuldan biri gerçekleştiğinde, Büyük Kurultay olağanüstü olarak toplanacağı ve yeni bir Değişmez Genel Başkan seçileceği karara bağlanmıştır. **C.H.P. TÜZÜK, Partinin Üsnomal Kurultayı Onaylamıştır.,** Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s. 3.

5 Nadir Nadi, **Perde Aralığından,** Çağdaş Yay., İstanbul, 1991, s.14-15; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** Cilt: 1, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 164-173;

İnönü bu süreçte bir yandan hükümet ve parti üzerindeki siyasi otoritesini arttırma yönünde çaba sarf etmiş, diğer yandan da Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk ile anlaşmazlığa düşerek siyasi alandan uzaklaşan devlet adamlarıyla yeniden bağlantı kurarak onlarla uzlaşmıştır.[6] Milli Şef bu yolla Atatürk döneminde muhalefette kalmış ve kendilerine siyasi alanda yer bulamamış olan bu önemli kişilerin, yeni yönetime karşı bir muhalefet bloğu kurmalarını engellemeyi amaçlamıştır.[7] Bu çerçevede yapılan görüşmelerden sonra Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın ile Fethi Okyar 1938 ara seçimlerinde değişik bölgelerden aday gösterilmiş ve milletvekili seçilmişlerdir. Kısa bir süre sonra da Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi isimler CHP'ye katılmıştır.[8]

25 Ocak 1939'da ise Cumhuriyet Halk Partisi Divanı toplanmış ve burada hem seçim kararı alınmış hem de Celal Bayar Hükümeti istifa etmiştir. İnönü de hükümeti kurma görevini Refik Saydam'a vermiştir. Böylelikle İnönü, başbakanlıktan istifa ettiği 1937 yılında kendisini destekleyen Saydam'a hükümeti kurma görevini vermek suretiyle hem parti içindeki iktidarını sağlamlaştırmış hem de geçiş dönemi büyük ölçüde tamamlanmıştır.[9]

29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan CHP Beşinci Kurultayı'nda alınan kararlar ve parti tüzüğünde yapılan değişiklikler de Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahiptir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kurultayın açış konuşmasında, demokratikleşme yolunda önemli adımların atılacağını ve TBMM'de Müstakil Grup'un kurulacağını açıklamış ve bu çerçevede 21 kişiden oluşan Müstakil Grup kurulmuştur. Hem partiyi hem de hükümeti denetlemek üzere CHP milletvekillerinden oluşan bu grubun başkanı İsmet İnönü olmuştur. Ancak Müstakil Grup üyelerinin, gruba mensup oldukları süre içinde hükümette yer alamamaları, parti grup toplantılarında fikir beyan edememeleri ve oy kullanamamaları öngörülmüştür.[10] Dolayısıyla Müstakil Grup gerçek bir muhalefet işlevi göremediği gibi bir denetleme grubu olarak da faaliyet göste-

---

Cemil Koçak, *"Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef"*, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm,** Cilt: 2, İletişim Yay., İstanbul, s. 119-137; Hakan Uzun, *"Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. IX, 20-21, Yıl: 2010/Bahar-Güz, s. 257-264.

6 Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 173.

7 Koçak, **a.g.e.,** C. I, s. 174.

8 Dönemin önemli bir özelliği de, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Kılıç Ali gibi Atatürk'ün yakın çevresinde yer alanların bu seçimlerde aday gösterilmeyerek uzaklaştırılmalarıdır. İş Bankası yönetiminde de önemli değişiklikler yapan İnönü, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Erişgil'in yerine Selahattin Çam'ın genel müdür olmasını sağlamıştır. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 44.

9 Hikmet Bila, **CHP (1919-2009),** Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 78-79.

10 **C.H.P. Nizamnamesi (Beşinci Büyük Kurultayın 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir),** Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 26-31.

rememiştir.[11] Yine aynı dönemde İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri, valilerin de CHP İl Başkanı olması uygulamasına son verilmiştir.[12]

12.1.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Versay Antlaşması ile neredeyse tüm gücünü yitiren Almanya, Adolf Hitler liderliğinde kurulan Nasyonal Sosyalist rejiminin güçlenmesiyle Avrupa'da önemli bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır. Zira Hitler, iktidara geldikten sonra Versay Antlaşması'nın hükümlerini tanımadığını ilan etmiş ve ülkesini kötü duruma düşürmüş olan İngiltere ve Fransa ile boy ölçüşebilmek için İtalya'nın Faşist lideri Benito Mussolini ile Ekim 1936'da anlaşarak Berlin-Roma Ekseni'ni ilan etmiştir. Bir ay sonra da Japonya ile anlaşarak her yerde komünizmle savaşmak için Anti-Komintern Paktı imzalamıştır. İtalya'nın da Ocak 1937'de bu ikiliye katılmasıyla İkinci Dünya Savaşı boyunca Mihver Devletleri olarak isimlendirilecek olan grup ortaya çıkmıştır.[13]

Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın temel aktörleri iki blok halinde şekillenmiştir. Bir tarafta Almanya, İtalya ve Japonya'nın bulunduğu Mihver Devletleri, diğer tarafta ise İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği, daha sonra da SSCB ve ABD'nin katılacağı Müttefik Devletler yer almıştır.

Bu süreçte Almanya'nın, 1939 yılı başlarında önce Avusturya'yı, ardından da Çekoslovakya'yı topraklarına katması ve İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiğini gösteren işaretler olmuştur. İtalya'nın, Arnavutluk'u işgalinin Türkiye'yi de kaygılandırdığı günlerde, İngiltere ise Romanya ve Yunanistan'a toprak bütünlüğü konusunda garanti vermiştir.

İngiltere'nin aynı şekilde bir garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini ilan etmesi üzerine Türk Hükümeti bu teklifi olumlu karşılamış ve İngiltere ile

---

[11] Nükhet Turgut, *"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı"*, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,** (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986, s. 443.

[12] Nizamnamede İçişleri Bakanı'nın Parti Genel Sekreteri olması ve Valilerin İl Başkanı olması uygulamasına son verilmekle birlikte, parti-hükümet temasının sona ermediğini belirtmek gerekir. Partinin hükümetle teması konusuyla ilgili olarak nizamnamede yer alan 100 ve 101. maddeler şöyledir: Madde 100: *"Parti, kendi bağrından doğan hükümet teşkilatıyla kendi teşkilatını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilatının kendi hükümetini her yönden muvaffak etmek için bütün kuvvetiyle çalışması esastır."* Madde 101: *"Merkezde partiyi alakalandıran işlerin takibi için yapılacak temaslar Parti hükümetinin İcra Vekilleriyle Genel Sekreter veya bunların adlarına harekete salahiyetli kimseler arasında şifahi ve tahriri olarak cereyan eder. Vilayetlerde Partiyi alakalandıran işler için sözle veya yazı ile vuku bulacak temaslar Parti reisleriyle valiler arasında olur."* **C.H.P. Nizamnamesi (Beşinci Büyük Kurultayın 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir),** s. 1, 9, 25.

[13] Mustafa Aydın, *"1939–1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** C. I, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 407.

Türkiye arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler, Türkiye'yi barış cephesine bağlayan bir bildirgenin 12 Mayıs 1939'da yayınlamasıyla sonuçlanmıştır. Buna göre iki devlet, ulusal güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Ayrıca söz konusu antlaşma imzalanana kadar Akdeniz'de savaşa neden olabilecek bir saldırının gerçekleşmesi durumunda birbirlerine yardım edeceklerdi. Ancak öngörülen ittifak herhangi devlete karşı olmayacaktı.

Buna benzer bir bildirge Türkiye ile Fransa arasında, iki devlet arasındaki Hatay sorunu çözüme kavuştuktan sonra, 23 Haziran 1939'da ancak yayınlanabilmiştir.[14] Bu sırada Türk-İngiliz ve Türk-Fransız bildirgelerine tepki gösteren ve bu bildirgelerin bir ittifak antlaşmasına dönüşmesini engellemeye çalışan Hitler, Stalin ile gerçekleştirdiği görüşmeden sonra 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yayınlanan bildirgeler sonucunda, 19 Ekim 1939'da bir ittifak antlaşması da imzalanmıştır. Antlaşmanın "Herhangi bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ile Fransa'ya yardım edecektir" şeklindeki hükmü, Türkiye açısından en önemli maddesidir.[15]

Böyle bir ortamda Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması, İngiltere ve Fransa açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Söz konusu tarihe kadar Almanya'ya karşı yatıştırıcı bir siyaset izleyen İngiltere ve Fransa, toprak bütünlüğü garantisi verdikleri Polonya'ya yapılan saldırı sonrasında Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmesine kadar geçen iki gün içerisinde, Alman orduları Polonya'nın Kuzey, Güney ve Doğu kısımlarını işgal etmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı fiilen başlamıştır.[16]

İtalya savaşa girinceye kadar Türkiye'nin mevcut durumunda bir değişiklik olmamıştır. Ancak, İtalya'nın Haziran 1940'ta savaşa girmesi, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile imzalamış oldukları ittifak antlaşmasını gündeme getirmelerine yol açmıştır. Yeni duruma göre savaş Akdeniz'e sıçradığı için Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılma ihtimali doğmuştur. İngilizler ve Fransızlar da, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa katılması yolundaki taleplerini hemen dile getirmeye başlamışlardır.

Ancak Türkiye, aynı ittifak antlaşmasında yer alan Sovyetler Birliği faktörü nedeniyle savaşa katılmayacağına dair hükme dayanarak savaş dışı kal-

---

[14] Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983)**, C. I, AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s. 137-139.

[15] Antlaşmanın bütün hükümleri için Bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 599–601.

[16] Liddell Hart, **İkinci Dünya Savaşı**, C. I, (Çev. Kerim Bağrıaçık), YKY, İstanbul, 2003, s. 36.

mayı tercih etmiştir.[17] Çünkü Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel amacı, savaşa girmeden Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve denge siyaseti veya aktif tarafsızlık siyaseti izleyerek Türk topraklarına gelebilecek muhtemel saldırıları önlemekti.[18]

28 Ekimde İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Almanya'nın da Ocak 1941'den itibaren Balkanlara inmeye başlaması, Türkiye'nin yanı sıra Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi de telaşlandırmıştır. Bu arada Bulgaristan Mart 1941'de Mihver grubuna katıldığını ilan etmiş ve Almanya Nisan 1941'de Yugoslavya ile Yunanistan'ı işgal etmiştir. Böylece Almanlar, Türkiye'nin batı sınırına dayanmışlardır. Bu arada Suriye'de Alman yanlısı Fransız Vichy Hükümeti, Irak'ta ise yine Alman yanlısı subaylar yönetimi ele geçirmişlerdi. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, 1941 yılının ortalarına gelindiğinde, Türkiye'nin komşularından, sadece Sovyet Rusya ve İran, Almanya'nın işgaline uğramamış veya etkisi altına girmemiştir. Dolayısıyla Türkiye, sınırlarında yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle kendini büyük bir tehlike ve tehdit altında hissetmeye başlamıştır.[19]

Aynı günlerde İngiltere de Türkiye'yi, Müttefikler tarafında savaşa sokma konusunda girişimlerine hız vermiş, 26 Şubat 1941'de Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını tekrar istemiştir. Ancak Türkiye, Almanya ile birlikte Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceğini ve askeri teçhizat bakımından yetersiz olduğunu ileri sürerek bu teklife kayıtsız kalmıştır.

Almanya'nın Balkan coğrafyasında birtakım işgaller gerçekleştirdiği günlerde, Sovyet-Alman ilişkileri de bozulmuştur. Almanya ile savaştan önce imzaladığı ittifak antlaşmasının uzun sürmeyeceğini anlayan Sovyet Rusya, olası bir Alman saldırısı karşısında, kendi yanında yer almasını sağlamak için Türkiye'ye dostça yaklaşmaya başlamıştır. Sonuçta, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 24 Mart 1941'de bir Saldırmazlık Bildirisi yayınlanmış ve iki devlet arasında 1925'te imzalanmış olan paktın yürürlükte olduğu ilan edilmiştir. Böylece Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi geçici de olsa ortadan kalkmıştır.[20]

Türkiye, bu sıralarda Alman baskısıyla da karşı karşıya kalmıştır. Ancak askerlerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek isteyen Almanya, Türkiye'ye Ege adalarından toprak vaadinde ve saldırmazlık garantisinde bulunmuşsa da, Türkiye bu teklifi reddetmiştir. Bununla birlikte 18 Haziran 1941'de bir Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmış ve her iki devlet birbirinin toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı duymayı ve birbirine karşı her türlü harekâttan kaçınmayı taahhüt etmiştir.[21] Almanya, Türkiye ile imzaladığı antlaşmadan birkaç gün

---

17 Esmer-Sander, *a.g.m.*, s. 146-147.

18 Selim Deringil, **Denge Oyunu, (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 42-49.

19 Deringil, **a.g.e.,** s. 133.

20 Yusuf Sarınay, *"Dış Politika (1938–1995)"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 430.

21 Antlaşma hükümleri için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 647.

sonra, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır. *Barbarossa Harekâtı* olarak adlandırılan bu saldırı, savaşın seyrini değiştirmiştir.[22]

Savaşın gidişatını değiştirecek olan *Pearl Harbour Baskını* da Barbarossa Harekâtı'ndan kısa bir süre sonra yaşanmıştır. Japonya'nın 7 Aralık 1941'de ABD'nin Pearl Harbour Donanma Üssü'ne gerçekleştirdiği ve *Pearl Harbour Baskını* olarak adlandırılan bu gelişme üzerine ABD, Japonya ve Almanya'ya savaş ilan ederek Müttefik Devletler tarafında savaşa katılmıştır.[23]

Sovyetler Birliği ve ABD'nin Müttefiklerin tarafında savaşa katılması, savaşın Mihver Devletleri açısından olumsuz seyretmeye başlamasına yol açmıştır.[24] Bu arada 1942 yılı sonlarından itibaren, başta İngiltere olmak üzere Müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskıları giderek artmıştır. Özellikle de Almanların Ruslar tarafından Stalingrad'da durdurulması, Müttefikleri savaşı kısa süre içinde sonlandırmaya ve savaş sonrası düzenin temellerini atmaya yönelik çeşitli planlar yapmaya sevk etmiş ve Türkiye de stratejik konumu itibariyle bu planların içinde yer almıştır.[25]

Müttefikler bu çerçevede bir dizi konferans düzenlemiş ve Roosevelt, Churchill ile Stalin çeşitli tarihlerde bir araya gelmiştir. *Kazablanka Konferansı*, ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında 14-24 Ocak 1943 tarihlerinde Fas'ta gerçekleşen ilk konferanstır.[26] Konferansta Türkiye'nin savaşa girmesi konusu da ele alınmış ve Churchill, burada beliren görüşü bildirmek için Türkiye'ye gelme gereği duymuştur.[27]

Bunun üzerine Churchill ile İnönü, 30-31 Ocak 1943'te Adana yakınlarındaki Yenice İstasyonunda görüşmüşlerdir. *Adana Görüşmeleri* olarak bilinen bu toplantıda Churchill, Türkiye'nin kısa süre içerisinde savaşa gireceğini düşünmüştür. İnönü ise Türk ordusunun modern silahlarla takviye edilmesi koşuluyla savaşa girebileceğini söylemiştir. Bu amaca yönelik olarak Türk-İngiliz askeri görüşmeleri 1943 ilkbaharında başlamış, ancak Türkiye'nin isteklerinin fazlalığı nedeniyle görüşmeler tıkanmış ve bir sonuç alınamamıştır.[28]

Bu gelişmelerin ardından Mayıs 1943'te Washington Konferansı, Ağustos 1943'te Quebec Konferansı, Ekim 1943'te Moskova Konferansı ve Kasım 1943'te Kahire Konferansı ve Kasım-Aralık 1943'te Tahran Konferansı gibi toplantılar gerçekleştirilmiştir.[29]

---

[22] Aydın, *a.g.m.*, s. 445.

[23] Geniş bilgi için bkz. John Toland, **Pearl Harbour Baskını ve Sonrası,** (Çev. Samih Tiryakioğlu), Başkan Yay., İstanbul, 1973.

[24] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007, s. 389.

[25] Aydın, *a.g.m.*, s. 450.

[26] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 390.

[27] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 412.

[28] Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., 1974, s. 152–161.

[29] Konferanslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 389-394.

Söz konusu gelişmeler yaşanırken İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları, Adana Görüşmeleri'nden sonra da devam etmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında I. Kahire Konferansı'nda bir araya gelmiştir. Eden'in Müttefik devletler adına üs talebinde bulunduğu bu konferansta, Türk yetkililer, Türkiye açısından üs vermekle savaşa girmek arasında bir fark bulunmadığını ifade ederek bu isteği geri çevirmiştir.[30] Söz konusu görüşmenin ardından 4-6 Aralık 1943'te toplanan II. Kahire Konferansı İnönü'nün de katılımıyla gerçekleşmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt ile İnönü'nün bir araya geldiği konferansta, Türkiye üzerinde yapılan baskılar doruk noktasına ulaşmış, ancak Müttefikler bu görüşmelerde de Türkiye'yi savaşa girme konusunda ikna edememişlerdir.[31]

II. Kahire Konferansı'ndan sonra, 4 Şubat 1944'te Türk-İngiliz görüşmeleri kesintiye uğramış ve İngiltere, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu bildirmiştir.[32] İngiltere söz konusu telgrafta ABD'nin de Türkiye ile ilişkilerini dondurmasını istemiş ve ABD, 1 Nisan 1944'te Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımları (Lend and Lease) durdurmuştur.[33]

Bununla birlikte, İngiltere ve ABD'nin yoğun çabaları sonucunda Türkiye, 20 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurmuştur. Ancak bazı Alman savaş gemilerinin Haziran 1944'te Boğazlardan Karadeniz'e geçmesi, Türkiye ile Müttefiklerin arasının daha da açılmasına neden olmuş ve bu olay Alman yanlısı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu arada savaşın seyrinde de önemli gelişmeler yaşanmaya başlamış, Müttefikler, 4 Haziran 1944'te Roma'yı ele geçirmiş ve 6 Haziran 1944'te de Fransa'nın Normandiya kıyılarına geniş çaplı bir çıkarma harekâtı düzenlemiştir. Hava ve kara harekâtlarının eş zamanlı olarak gerçekleştirildiği *Normandiya Çıkarması* sonucunda Almanya cephesi çökmüştür.[34] Böylelikle Müttefikler batıdan, Sovyetler de doğudan Berlin yönünde ilerlemeye başlamıştır.[35]

Savaşın sonucunun büyük ölçüde belli olduğu dönemde, Türkiye de 2 Ağustos 1944'te Almanya ile 6 Ocak 1945'te de Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmiştir.[36]

---

30 Şükrü S. Gürel, *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yay., İstanbul, s. 534.

31 Weisband, **a.g.e.,** s. 247-250.

32 William Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yay., İstanbul, 2003, s. 97.

33 Esmer-Sander, *a.g.m.,* s. 180.

34 Geniş bilgi için bkz. Hans Speidel, **Normandiya Çıkarmasının Perde Arkası,** (Çev. Samih Tiryakioğlu), Başkan Yay., İstanbul, 1982.

35 Geniş bilgi için bkz. Hart, **a.g.e.,** C. II, s. 625-640.

36 Gürel, *a.g.m.,* s. 535.

Savaşın kaderi de 1945 yılının başlarında büyük ölçüde belli olmuştur. Roosevelt, Churchill ve Stalin 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta Konferansı'nda bir araya gelmiştir.[37] Türkiye ve Balkan ülkelerinin geleceği açısından önemli bir yere sahip olan bu konferansta, 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin hem San Francisco'da yapılacak toplantıya katılma hakkını elde edecekleri hem de Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri kararı alınmıştır.[38]

Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Türkiye, hem Müttefiklerin yanında yer aldığını göstermiş hem San Francisco'da toplanacak olan konferansa katılmaya hak kazanmış hem de Sovyetlerle ilişkilerini düzeltmek istemiştir.[39]

Türkiye'nin savaşa katılmak uğruna yaptığı son hamleye rağmen 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925'te imzalanmış olan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın feshini istediğini Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir. Türk Hükümeti, 7 Nisanda verdiği cevapta Sovyet Hükümetinin tekliflerinin ne olduğunu sormuş ve iki tarafın da çıkarlarına uygun yeni bir antlaşmanın yapılabileceğini bildirmiştir.[40]

Olaylar bu şekilde gelişirken, 25 Nisan-26 Haziran tarihleri arasında San Francisco görüşmeleri gerçekleşmiştir. Türkiye'nin de katıldığı bu görüşmelerde, Birleşmiş Milletler Anayasası'nı belirleyen metin hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Türkiye'nin de kurucuları arasında bulunduğu örgütün hazırlanan anayasa taslağı, ilgili devletler tarafından onaylandıktan sonra 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girecektir.[41]

Bu arada Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmasıyla savaş Avrupa'da resmen sona ermiştir. Almanya'nın savaştan çekilmesiyle ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında *Potsdam Konferansı* toplanmıştır. Türkiye'ye yönelik olarak Sovyet tehdidi sonrasında başlayan görüşmelerde Polonya, Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya, Boğazlar, Uzakdoğu ve Japonya'nın teslim olması gibi sorunlu konular görüşülmüştür.[42] Ancak konferansın sonunda ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki balayı havası sona ermiş ve Soğuk Savaş Dönemine giden süreç başlamıştır.

Savaşın en çarpıcı yönlerinden biri ABD'nin, Japonları teslim olmaya zorlamak için Potsdam Konferansı'nın ardından Hiroşima ve Nagazaki'ye nükleer başlıklı saldırılar düzenlemesi olmuştur. Bu saldırılar sonucunda bü-

---

37 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 399-402.
38 Deringil, **a.g.e.,** s. 250.
39 Weisband, **a.g.e.,** s. 380.
40 Esmer-Sander, *a.g.m.,* s. 184–185.
41 Turan, **İsmet İnönü,** s. 256.
42 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 403-406.

yük bir faciayla karşı karşıya kalan Japonya, 14 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş tamamen sona ermiştir.[43]

12.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İç Politik Gelişmeler

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş, ancak Türk toplumu ekonomik olarak birçok olumsuzlukla karşılaşmıştır.[44] Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin yarı seferberlik havasına girmesi, aktif nüfusun en dinamik yaş grupları arasına giren önemli bir kesiminin silâh altına alınması ve bütçenin önemli bir kısmının savunma giderlerine tahsis edilmesi yüzünden ekonomik ve mali olumsuzluklar yaşanmıştır.[45] Durum böyle olunca Türkiye'yi savaşın olumsuz etkilerinden korumak amacıyla bazı kanunlar çıkarılmıştır. Ancak toplumun çeşitli kesimlerini ağır vergi yüklerine maruz bırakan söz konusu düzenlemeler, uygulama esnasında bazı suiistimalleri, haksızlıkları ve tutarsızlıkları da beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevedeki düzenlemelerin ilki *Milli Korunma Kanunu* olup,[46] bu yasaya dayalı olarak çıkarılan kanunnameler, savaş yıllarında uygulanan ekonomi politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur.[47] Refik Saydam Hükümeti döneminde, 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan Milli Korunma Kanunu, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla geniş yetkiler vermiştir.[48] Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasına karar verildikten sonra, bu uygulamaya ait işleri yürütecek dairenin kurulması kararlaştırılmış ve ilk olarak fatura vermek zorunluluğu hakkında 5 Mart 1940 tarihli kararname yayınlanmıştır. Ayrıca, 3 Nisan 1940 tarihinde de taşınmaz malların kiralarının arttırılması yasaklanmıştır. 25 Aralık 1940 tarihinde ise hükümete özel teşebbüs tarafından üretilen veya ithal edilen malların dağıtımını organize etme görevi verilmiştir. Bu yetkileri kullanmak ve bu görevleri yerine getirmek için de Ticaret Bakanlığı'na bağlı ve merkezi İstanbul'da olan *Ticaret Ofisi* kurulmuştur. Ayrıca Kanun ile devletin ekonomiye müdahale olanakları genişlemiş ve özel sermaye devlet tarafından denetlenmeye başlamıştır. Bununla birlikte hükümete tanınan bu yetkilerin sadece olağanüstü durumlarda, diğer bir deyişle seferberlik halinde ve devletin savaşa girmesi durumunda kullanılabilmesi öngörülmüştür.[49]

Milli Korunma Kanunu ile ordunun düşük maliyetle beslenmesi ve giydirilmesi, kentli nüfusun da temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Ancak piyasa denetiminin öngörüldüğü bu süreçte karaborsa, rüşvet ve nüfuz ticareti engellenememiştir. Yürürlüğe girdiği günden itibaren çıkarılan kanun-

---

43 Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918–1994)**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 186-187.

44 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 2007),** İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s. 81.

45 Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 287.

46 Milli Korunma Kanunu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Goloğlu, **a.g.e.,** s. 62-63; Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 321-325.

47 Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 321.

48 Aydemir, **İkinci Adam**, C. II, s. 212.

49 Goloğlu, **a.g.e.,** s. 58.

namelerle uygulanan Milli Korunma Kanunu, yasal takviyeler yapılmasına karşın beklenen sonucu sağlayamamıştır.[50] Çünkü kanun, zabıta önlemleri ile ekonomiyi düzenlemek gibi yanlış bir zihniyetin üzerine oturtulmuştur.[51] Dolayısıyla Milli Korunma Kanunu, toplumun neredeyse bütün kesimlerinin tepkisine neden olmuştur.

Bir defaya mahsus olmak üzere 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan *Varlık Vergisi Kanunu*, savaş yıllarının dikkat çeken bir diğer önemli yasal düzenlemesidir.[52] Kanun ile 15 gün içinde 500 milyon TL toplanması öngörülmüş (ancak toplanabilen miktar 315 Milyon TL civarındadır) ve vergisini belirlenen süre içinde ödemeyenler (bir ay içinde) zorunlu çalışma veya mallarının haczedilmesi yaptırımı ile karşı karşıya kalmıştır.[53] Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na göre Varlık Vergisi ile enflasyonla mücadele için tedavülden para çekmek; savaş yıllarında haksız kazanç elde etmiş olanların kazançlarını vergilendirmek ve devlet gelirlerini arttırmak hedeflenmiştir.[54] Büyük çoğunluğu azınlıklardan oluşmak üzere, vergi yükümlülerinin yüzde 70'inin İstanbullu olduğu bu uygulama, servetlerini kaybeden azınlıkların yerlerini Müslüman-Türk iş adamlarının almasına yol açmış ve o zamanki deyimle *Hacı Ağalar* ortaya çıkmıştır.[55] Ancak Hükümet, içten ve dıştan gelen baskılar nedeniyle 1943 yılında önce uygulamayı durdurmuş, 15 Nisan 1944'te de Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.[56]

Varlık Vergisi uygulamasına son verildikten yaklaşık bir yıl sonra toprak ürünleri üzerinden hesaplanarak ayni veya nakdi olarak tahsil edilmesi öngörülen *Toprak Mahsulleri Vergisi* gündeme gelmiştir. Savaş ortamında haksız kazanç sağladığı halde, o ana kadar karşılığını ödemeyen çiftçileri muhatap alması öngörülen kanun, 26 Nisan 1944'te yürürlüğe girmiştir. Kanun, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir şekilde uygulandığı için en ağır yükü, piyasaya pek az açılmış olan ve esasen savaş şartları içinde üretimi düşmüş, sadece kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapabilen küçük köylüye yüklemiştir.[57] Yaklaşık üç yıl uygulanan bu vergi de, büyük çiftlik sahiplerinin CHP iktidarına sırt çevirmesine, hatta savaş sonrası dönemde cephe almasına neden olmuştur.

Savaşın etkisiyle Türkiye'de çeşitli askeri ve ekonomik önlemler alınırken basınla ilgili bazı düzenlemeler de yapılmıştır.[58] Söz konusu önlemlerin

---

50 Bkz. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 332.

51 Goloğlu, **a.g.e.,** s. 63.

52 Geniş bilgi için bkz. Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,** İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 135.

53 Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914–2007),** İmaj Yay., Ankara, 2007, s. 121.

54 Tokgöz, **a.g.e.,** s. 120.

55 Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi,** C. I, s. 403.

56 Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 342.

57 Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,** s. 85.

58 Aslında dönemin Basın Kanunu ile ilgili ilk düzenlemesi, Celal Bayar'ın Başbakanlık döneminde ve 28 Haziran 1938 tarihinde yapılan değişikliklerdir. Hükümete önemli yetkilerin tanındığı bu düzenlemeyle; gazete ve dergi yayınlamak isteyenlerin bulundukları yerdeki en

başında Kasım 1940'ta İstanbul'da ilan edilen ve daha sonra yaygınlaştırılarak süresi uzatılan sıkıyönetim gelmektedir.[59] İç ve dış politika konularında, sadece belirli sınırlar içinde haberlere yer verilebilmiş, gazetelerdeki başyazılar, genelde dış politika konularını kapsamış ve iç politikaya az yer verilmiştir.[60] Bu dönemde Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tanin, Sabah, Vakit ve Ulus gibi gazeteler sıkıyönetim uygulamalarını üzerlerinde en fazla hisseden basın-yayın organları olmuştur.[61] Önde gelen gazetecilerin de anılarına yansıyan bu baskılar, hangi haberin kaçıncı sayfada, kaç sütun üzerine, kaç puntolu harflerle yazılacağına ve hava durumunun yazılıp yazılmayacağına kadar varmıştır.[62] Savaşla ilgili haberler ise Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emriyle sadece tek sütun üzerinde yayınlanabilmiştir.[63]

İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye açısından sorunlu geçmesine rağmen, modernleşme çabaları da devam etmiştir. Eğitim, kültür ve sanat alanlarında çeşitli kurumların açıldığı bu dönemde, tiyatrodan müziğe, tarih araştırmalarından edebiyata birçok alanda önemli eserler vücuda getirilmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün önemsediği projeler arasında yer alan *Köy Enstitüleri,* dönemin en önemli gelişmesidir. 17 Nisan 1940'ta TBMM'de onaylanan *Köy Enstitüleri Yasası*[64] sonucu kırsal kesime öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Köy Enstitüleri, Türkiye'nin dünya eğitim tarihine kazandırdığı en özgün modellerden biri olarak döneme damgasını vurmuştur.[65] Kuruluş sürecinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un önemli görevler üstlendiği Köy Enstitüleri'nin programı oluşturulurken, köy hayatının bütün özel şartları göz önünde tutulmuştur. Bu çerçevede öğretmen adaylarının klasik bilimlerden çok köy ve köylü için gerekli olan bilgilerle donatılması hedeflenmiştir. Programda uygulamalı eğitime de önem verilerek öğretmen adaylarının çok yönlü bir eğitim sürecinden geçmeleri sağlanmıştır.[66]

---

büyük mülki idare amirinden (vali ya da kaymakam) izin alması, gazete ya da dergi çıkaracak olanların herhangi bir bankadan 1000 ila 5000 arasında bir garanti mektubu temin etmeleri zorunluluğu, sui şöhret sahibi olanlara yayın hakkı tanınmaması gibi kısıtlamalar getirilmiştir. Bkz. Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 134.

59 Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 169.

60 Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 135.

61 İkinci Dünya Savaşı yıllarında kapatılan gazetelerin isimleri, kapatılma süreleri ve kapatılma sayılarının listesi için bkz. Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 138–139.

62 Metin Toker ve Ahmet Emin Yalman'dan akt. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950),** C. I, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s. 398-399.

63 Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 135.

64 Yasa ile ilgili geniş bilgi için bkz. Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri,** YKY, İstanbul, 1997, s. 154–155.

65 İlhan Tekeli, *"Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C. III, İletişim Yay., İstanbul, s. 666.

66 Köy Enstitüleri uygulaması 1946'da Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığından ayrılmasına kadar sürmüştür, denilebilir. Köy Enstitüleri mezunlarının köylerde görev almaya başlamasından sonra toplum yapısında önemli değişikliklere neden oldukları yönünde kam-

12.1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İç Politika

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan siyasi, diplomatik ve askeri gelişmelerle dünyanın birçok yerinde yeni kavramlar ve anlayışlar ortaya çıkarken, Türkiye de bu sürecin bir parçası olmuş ve CHP iktidarı demokratikleşme çerçevesinde önemli adımlar atmıştır.

İktidarı demokratik düzenlemelere sevk eden iç etkenlerin başında İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklı ortaya çıkan toplumsal tepki gelmektedir. Ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşayanlar ile esnaf ve tüccar gibi grupları olumsuz yönde etkileyen savaş ekonomisi, huzursuzlukları arttırmış ve iktidarı yeni çözümler aramaya yöneltmiştir.[67] Bir diğer iç etken de, uzun süredir iktidarda bulunan CHP'nin ciddi bir yıpranma sürecine girmiş olması ve kendine çeki düzen verme ihtiyacını hissetmesidir. Göz ardı edilmemesi gereken diğer bir etken ise Atatürk dönemindeki çok partili siyasal yaşama geçiş denemelerinin heyecanının devam ediyor olmasıdır.[68]

Savaş sonrası dönemde ABD, demokratik-kapitalist kanadı; Sovyetler Birliği ise komünist kanadı temsil etmeye başlamıştır. Böylece ABD ve Sovyetler Birliği gibi iki güç odağı, kendi ideolojilerini dünya çapında hâkim kılacak ittifaklara yönelmişlerdir.[69] Demokratik-kapitalist kanadı oluşturan ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan kazançlı çıkmaları, Türkiye'nin demokrasiye yönelmesindeki temel dış etken olmuştur. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Türkiye ile 1925 yılında imzalamış olduğu antlaşmayı yenilemeyeceğini bildirmesi de, Türkiye'nin batıya yönelmesini hızlandıran önemli bir diğer etkendir. Bu gelişme, yüzünü zaten batıya çevirmiş olan Türkiye'nin, ABD'ye ve diğer batılı devletlere yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır.[70]

Aynı döneme denk gelen tüm bu gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'de yeni siyasi partilerin kurulması gerektiği yolundaki ilk ciddi açıklama, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluşu için San Francisco'da bulunan Türk heyetinden gelmiştir.[71] Türk heyeti tarafından yapılan açıklamadan başka, İnönü de 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada, Cumhuriyet rejiminin ortaya çıkardığı halk hükümeti şeklinin her bakımdan gelişeceğini ve savaşın zorun-

---

panya yürütülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Köy Enstitüleri, Hasan Ali Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer döneminde Köy Öğretmen Okulları'na dönüştürülmüş ve 27 Ocak 1954'te kapatılmışlardır. İ. Tekeli, *a.g.m.*, s. 666-667.

67 Taner Timur, **Çok Partili Hayata Geçiş,** İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 23.

68 Temuçin F. Ertan, *"Atatürk Sonrası Türkiye"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 409.

69 Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler,** Bağlam Yay., İstanbul, 1999, s. 21.

70 Cem Eroğul, *"Çok Partili Düzenin Kuruluşu"*, **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 114.

71 Ertan, *a.g.m.*, s. 409.

lu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça, demokratik prensiplerin Türkiye'de yerleşeceğini belirtmiştir.[72]

Cumhurbaşkanı İnönü'nün siyasi alandaki değişimi teşvik eden bu söylemi hemen karşılık bulmuştur. Kısa bir süre sonra, hükümet tarafından meclise sevk edilen ve toprağı olmayan ya da yetmeyen çiftçilerin toprak sahibi edilmesini öngören *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* ile ilgili tasarıya, başta Adnan Menderes olmak üzere, bazı milletvekilleri karşı çıkmışlardır.[73] Hemen ardından da hükümetin meclise sunduğu 1945 yılı Bütçe Kanunu, bazı milletvekilleri tarafından eleştirilmiş, hatta bir kısmı hükümetin ekonomi politikalarının yetersiz olduğunu ifade ederek ret oyu kullanmıştır. 1945 yılı öncesinde örneği olmayan bu gelişmeler, siyasi alandaki değişimin ilk işaretleri olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu gelişmeleri tamamlayan en önemli olay ise CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na 7 Haziran 1945'te sunulan 'Dörtlü Takrir'dir.[74] Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan gibi dönemin tanınmış siyasetçilerinin imzalarını taşıyan bu takrirle çok partili siyasi hayata geçiş süreci daha da hız kazanmıştır. Dörtlü Takrir'in CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmesi ve aynı günlerde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM tarafından kabul edilmesi, CHP'deki parti içi muhalefeti kopma noktasına getirmiştir.

Ancak Celal Bayar ve arkadaşlarının yeni bir parti kurması beklenirken, kurulan ilk siyasi parti, Milli Kalkınma Partisi olmuştur.[75] Kuruluş başvurusu, Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945'te yapılan MKP, Eylül 1945'te resmen faaliyete geçmiş, ancak Türk siyasal yaşamında yeterince ses getirememiş ve bir süre sonra etkisini tümüyle yitirmiştir.[76]

Bu arada 17 Eylül 1945'te Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş, CHP Meclis Grubu'nun 25 Eylül tarihli toplantısında da partinin iç durumunu bozdukları gerekçesiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ihraç edilmiştir. Koraltan için de 27 Eylül'de ihraç kararı alınmış, böylece Dörtlü Takrir'in

---

72 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 229-230.

73 TBMM'de yaşanan tartışmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Cilt: 17, s. 124-193.

74 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunulan Dörtlü Takrir'de siyasi hayata yönelik istek ve beklentiler özetle şöyle idi: "Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı ilkesini meydana getiren demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu ilkelerin tümüyle uygulanması sonucunda refah ve saadete kavuşacağı kanısına bağlanmış olan vatandaşların bütün ülkede ve özellikle partimiz üyeleri arasında en büyük çoğunluğu oluşturduğu şüphesizdir. İşte bu kanıyladır ki; ulusça özlenen bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik." Takririn tamamı için bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908–1950),** Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 359-361.

75 Geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kurulması (1945–1950),** C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 516-541.

76 Turan, **İsmet İnönü,** s. 218.

sahipleri partiden uzaklaştırılmıştır.[77] Söz konusu gelişmeler yaşanırken Celal Bayar ve diğerlerinin yeni bir parti kurmasına kesin gözüyle bakılmaya başlanmıştır.

İsmet İnönü de, 1 Kasım 1945 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında, çok partili siyasal yaşama geçiş konusundaki kararlığını tekrar dile getirerek iktidar karşıtı bir siyasi partinin var olmamasını, Türk demokrasisinin tek ve en önemli eksiği olarak değerlendirmiştir.[78] İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli nutku, kuruluş hazırlıkları devam etmekte olan yeni partinin ön duyurusu niteliği taşımaktadır.[79] Söz konusu gelişmelerden sonra da Demokrat Parti, Celal Bayar'ın başkanlığında 7 Ocak 1946'da kurulmuştur.[80] DP'nin programı, özetle siyasi alanda demokrasiye, ekonomik ve toplumsal alanlarda ise liberalizme dayanmaktadır.[81]

DP'nin kurulmasından sonra Türkiye'de, iktidar-muhalefet ilişkileri yeni bir çehreye bürünmüş ve Cumhuriyet rejiminin Türkiye'ye getirdiği siyasal yapının batı parlamentarizmine benzeme yolundaki en büyük eksiği de giderilmiştir.

DP, örgütlenme konusunda da oldukça hızlı davranmıştır. Nitekim tek parti döneminde Celal Bayar'a yakın olan CHP'li milletvekilleri birer ikişer DP'ye geçerken, Mart 1946'ya gelindiğinde Demokrat Parti, 16 il ve 36 ilçede örgütlenme işini tamamlamıştır.[82] DP'nin giderek örgütünü genişletmesi ve güçlenmesi, iktidarı tedirgin etmiş ve 10 Haziran 1946'da toplanan TBMM, muhaliflerin karşı çıkmalarına rağmen erken seçim kararı almıştır.[83] Böylece 1947'de yapılması gereken genel seçim, 21 Temmuz 1946 tarihine alınmıştır.

Türkiye'nin ilk tek dereceli ve çok partili genel seçimi, 21 Temmuz 1946'da çoğunluk sistemine ve açık oy-gizli tasnif esasına göre yapılmıştır. CHP, söz konusu genel seçime ülke genelinde (63 ilde), DP ise örgütlenmesini tamamlayamadığı için 47 ilde katılabilmiştir. Seçimde katılım oranı yüzde 75 olmuş ve CHP 397, DP ise 61 milletvekili çıkarmıştır.[84] Dönemin seçim yasasının gerekli güvenceleri sağlamaması yüzünden, oyların kullanım şartlarında ve sayımında CHP'nin hile yaptığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddia-

---

77 Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 441.

78 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem: 8, Cilt: 20, s. 3-9.

79 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980),** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yay., İstanbul, 2007, s. 24–25.

80 Mehmet Ali Birand-Can Dündar-Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu,** Milliyet Yay., İstanbul, 1995, s. 26; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950),** Bilgi Yay., Ankara, 1998, s. 90–95; Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 442 – 445.

81 **Cumhuriyet,** 8,9 Ocak 1946.; Tevfik Çavdar, *"Demokrat Parti",* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yay., C. VIII, s. 2065.

82 Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** s. 240.

83 **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem: 7, Cilt: 24, s. 81-87.

84 Erol Tuncer, **1946 Seçimleri,** TESAV Yayınları, Ankara, s. 99.

lar, 21 Temmuz 1946 seçimini Türk siyasi tarihinin tartışmalı konularından birine dönüştürmüştür.[85]

Yeni dönemin Başbakanı, partiler arası ilişkilerde sertlik yanlısı olarak bilinen Recep Peker olmuştur. Bu arada DP de ilk büyük kongresini Ocak 1947'de toplamış ve *Hürriyet Misakı* adında bir bildirge yayınlamıştır. Yayınlanan bildirgede bazı siyasi taleplerde bulunan DP'liler, bu taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda TBMM'yi terk edeceklerini dile getirmişlerdir.[86]

Cumhurbaşkanı İnönü, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu böyle bir ortamda demokratik yaşamın sağlam temellere dayandırılarak sürdürülmesi amacıyla hakem rolü üstlenerek 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamıştır.[87] Ancak 12 Temmuz Beyannamesi'ne rağmen partiler arasındaki gerilim sona ermemiş ve içinden çıkılamayacak bir hal almıştır. Bu arada sertlik yanlısı Recep Peker'in başbakanlıktan istifası üzerine İnönü, hükümeti kurma görevini daha ılımlı bir siyasetçi olan Hasan Saka'ya vermiştir.[88]

İktidar ile muhalefet ilişkilerinin inişli çıkışlı bir şekilde seyrettiği günlerde, Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup milletvekili Demokrat Parti'den ayrılarak 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuştur. Bu partinin kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak'ın yanı sıra Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan gibi isimler yer almıştır.[89]

1949 yılına gelindiğinde ise, Hasan Saka'nın yerine Şemsettin Günaltay Başbakan olmuş ve yeni hükümet, mevcut seçim kanununun geliştirilmesi ve demokratik bir yapıya kavuşturulması için bir çalışma başlatmıştır.[90] 11 kişilik bir bilim kurulunun Şubat 1950'ye kadar yaptığı çalışmalardan sonra hazırlanan kanun tasarısı, 16 Şubat 1950'de TBMM tarafından kabul edilmiştir. Yeni kanun ile çoğunluk sisteminin yanı sıra gizli oy-açık tasnif uygulaması getirilmiştir.[91]

Bu gelişmelerden sonra 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçime, CHP ve DP ülke düzeyinde katılırken Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi ise sadece İstanbul'da katılabilmiştir.[92] Seçim sonucunda, DP 416 milletvekili; CHP 69 milletvekili; MP ise bir milletvekili çıkarmıştır. Böylece CHP'lilerin oylarıyla kabul edilen çoğunluk sisteminin sonucunda DP'nin Meclis'te yüzde 85,4'lük bir oranla temsil edilmesi,[93] temsilde adalet tartışma-

---

85 Çavdar, "*Demokrat Parti*", s. 2065.

86 Söz konusu talepler; anayasaya aykırı kanunların belirlenerek çıkarılması, seçimlerin sağlıklı bir ortamda yapılmasını sağlayacak yeni bir seçim yasasının hazırlanması, devlet başkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin aynı kişide toplanmaması şeklinde özetlenebilir. Koçak, "*Siyasal Tarih*", **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 184.

87 12 Temmuz Beyannamesi'nin tam metni için bkz. **Ulus,** 12 Temmuz 1947.

88 Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 464.

89 Koçak, "*Siyasal Tarih*", **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 191.

90 Aydemir, **İkinci Adam,** Cilt: 2, s. 477; Tuncer, **1950 Seçimleri,** s. 68.

91 **Resmi Gazete,** Sayı: 7439, 21 Şubat 1950; **Ulus,** 17 Şubat 1950.

92 Koçak, "*Siyasal Tarih*", **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 192.

93 Erol Tuncer, **1950 Seçimleri,** TESAV Yay., Ankara, s. 117.

larını beraberinde getirmiştir. Temsilde adaletle ilgili tartışmalar 1954 ve 1957 seçimlerinde de devam edecektir.

12.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1946-1950 arasındaki muhalefet yıllarında ağırlıklı olarak demokrasi ve liberalizm söylemiyle ön plana çıkan DP, 14 Mayıs genel seçimiyle iktidara geldikten sonra Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Böylelikle 27 yıl devam eden CHP iktidarı sona ermiş ve DP, iktidara gelmiştir.

12.2.1. Demokrat Parti İktidarının İlk Yılları (1950-1954)

Celal Bayar'ın TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçildiği ve DP genel başkanlığından istifa ederek bu görevi Adnan Menderes'e devrettiği yeni dönemde, Refik Koraltan TBMM Başkanlığını, Fuat Köprülü de Dışişleri Bakanlığını üstlenmiştir. İlk hükümeti kurmakla da Adnan Menderes görevlendirilmiştir.[94] Yeni duruma göre Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde ilk adımlardan biri olarak değerlendirilen Dörtlü Takrir'e imza atan isimler, yeni dönemde siyasetin temel aktörleri haline gelmişlerdir.

Yeni dönemde iktidar partisi DP ile ana muhalefet partisi CHP arasındaki ilişkiler daha ilk andan itibaren gerilmiş ve bu durum DP'nin on yıllık iktidarı boyunca bu doğrultuda devam etmiştir. Birinci Menderes Hükümeti programında anti-komünist temalar işlenirken, gericilik de bir antikomünist taktiği olarak değerlendirilmiştir. 1946'dan itibaren kurulan CHP Hükümetlerinin dine baskı diye görülen bazı noktalarda yapmış olduğu düzenlemeler, bu dönemde de devam etmiştir. Öyle ki, DP'nin 16 Haziran 1950'de yaptığı ilk düzenleme Arapça ezan yasağını kaldırarak bu yolda radikal bir adım atması olmuştur. Ayrıca 14 Temmuz 1950'de genel af ilan edilmiş, böylelikle CHP döneminde işlenen bütün suçlarla ilgili af getirilmiştir.[95]

Muhalefet yıllarında demokrasi, kamu özgürlükleri, insan hakları ve grev hakkı gibi kavramların savunuculuğunu üstlenen ve iktidara gelmesi durumunda bunları kısa sürede hayata geçireceği vaadinde bulunan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra, özellikle kamu özgürlükleri konusunda birtakım demokratik adımlar atmıştır. 15 Temmuz 1950'de çıkarılan 5680 sayılı "Basın Kanunu" bunun en önemli örneklerinden biridir. Kanuna göre; gazete veya dergi çıkarmanın herhangi bir izne bağlı olmaması sağlanmış ve basın suçlarına verilen cezalarda indirime gidilmiştir.[96]

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte tutan devrimler-tutmayan devrimler tartışması da yoğunlaşmıştır. DP'nin, CHP'nin din politikalarını terk etmesi ve bu konuda bazı düzenlemelere yönelmesi, birtakım dini çevreleri cesaretlendirmiş ve Atatürk'ün büst ve heykellerine saldırılar yapılmıştır. Ticaniler adı

---

[94] Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 31.
[95] Çavdar, *a.g.m.*, s. 2068.
[96] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem: 9, Cilt: 1, s. 726-771.

verilen grubun saldırıları, DP'nin önde gelenlerini de rahatsız etmiş ve 25 Temmuz 1951'de *Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun* çıkarılmıştır.[97] Devletin kurucusu olan Atatürk gibi bir liderin manevi kişiliğinin bu şekilde bir kanun ile korunması çabası, Türkiye'de hemen her dönem tartışma konusu olmuştur.

Muhalefet yıllarında anti-devletçi bir söylemle toplumun desteğini kazanan DP, Birinci Menderes Hükümeti programında devletin ekonomiye müdahalelerinin asgariye indirileceğini ifade ederek, devlet sektörünün daraltılacağı ve özel teşebbüsün destekleneceği üzerinde durmuştur. Aynı programda, Cumhuriyet döneminin en büyük projelerinden biri olan demiryolu yapımından vazgeçileceği ve karayollarının yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir.[98]

1923'ten beri devam etmekte olan denk bütçe uygulamasından da vazgeçilen bu dönemde, para ve maliye politikası tümüyle değişmiştir. Ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmeye çalışan yeni hükümetin faaliyetleri, önceki döneme göre daha hızlı bir ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti'nin bu süreçteki temel amacı, yurt çapında ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirmek şeklinde kendini göstermiştir.[99] Bu çerçevede DP döneminde üç temel ekonomi politikasının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunların birincisi tarım sektörüne öncelik vermek; ikincisi sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak; üçüncüsü de liberal bir dış ticaret politikası izlemektir.[100]

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, İkinci Dünya Savaşı yıllarında üretim düşüşü yaşanan tarım sektöründe büyük oranda bir canlanma başlamıştır. Boş arazilerin tarıma açılmasının sağlandığı bu dönemde, DP'lilerin karşı çıktığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun da etkisiyle çiftçinin çıkarlarına öncelik verilerek çiftçiye ucuz kredi imkânı sağlanmış ve tarım ürünleri, Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından dünyadaki fiyatlarının üstünde alınmıştır. Diğer taraftan Marshall Yardımları sayesinde başta traktör olmak üzere modern tarım aletlerinin sayısında önemli bir artış yaşanmış ve tarımda makineleşme önemli ölçüde gerçekleşmiştir.[101]

---

97 Madde 1 – Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır. Madde 2 – Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasiyle işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır. Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli artırılır. Madde 3 – Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet savcılıklarınca re'sen takibat yapılır. Madde 4 – Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer. Madde 5 – Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür. **Resmi Gazete**, 31 Temmuz 1951.

98 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem X, C. I, s. 26.

99 İlkay Sunar, *"DP ve Popülizm"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C. VIII, İletişim Yay., İstanbul, s. 2082.

100 Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2007),** s. 140–141.

101 Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 327.

Özel sektöre dayalı bir sanayileşmeyi öngören DP, bir yandan yabancı sermayenin ülke sınırları içinde yatırım yapmasını sağlamak amacıyla 1951 ve 1954'te yabancı sermayeye elverişli koşullar sunan kanunlar çıkarırken, diğer yandan da önceki dönemlerde olduğu gibi devlet eliyle özel sektörü destekleme stratejisini devam ettirmiştir. 1950'de Dünya Bankası'nın desteği ile kurulan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası da özel sektöre kredi sağlamak gibi bir görev üstlenmiştir.[102] Aynı zamanda, Et ve Balık Kurumu, Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi, Azot Sanayi, Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Yem Sanayi Anonim Şirketi ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Anonim Şirketi gibi devlet işletmeleri de bu dönemde açılmış ve faaliyete geçmiştir.[103]

Ayrıca Atatürk döneminde kurulan ve Demokrat Parti döneminde modernize edilen Denizcilik Bankası, Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı, Kâğıt Fabrikası ise Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi adını almıştır.[104]

DP döneminin eğitim politikaları da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İlk olarak Halkevleri ve Halkodaları Ağustos 1951'de devletleştirilmiş ve bu kurumların mal varlıkları hazineye aktarılmış,[105] Köy Enstitüleri ise Şubat 1954'te kapatılarak, Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştür.[106] Bu gelişmelerin yanı sıra ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir.[107]

1950-1954 döneminin en çarpıcı gelişmelerinden biri de, CHP'nin mallarına haksız kazanç oldukları gerekçesiyle el konulmasıdır. 1952 yılında TBMM'nin onayı alınmadan Kore Savaşı'na asker gönderilmesinin partiler arası ilişkileri gerginleştirdiği ortamda, 14 Aralık 1953'te, çıkarılan *Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun* ile partinin sahip olduğu bütün malların yanı sıra para, haklar ve alacakların hepsinin haksız kazanç olduğuna hükmedilmiş ve bunların hazineye devredileceği ifade edilmiştir.[108]

Bu girişimiyle CHP'yi 1954 genel seçimi öncesinde güçsüzleştiren Demokrat Parti, sonraki günlerde din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan bir dernek saydığı Millet Partisi'ni de kapatmıştır.[109] CHP'nin mallarına el konul-

---

[102] http://www.tskb.com.tr. Erişim Tarihi: 28.08.2014.

[103] Geniş bilgi için bkz. Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,** Phoenix Yay., Ankara, 2004, s.307-313.

[104] Ertan, *a.g.m.,* s. 409.

[105] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem: 9, Cilt: 9, s. 741-743.

[106] Akşin, **a.g.e.,** s. 232.

[107] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, Alfa Yay., İstanbul, 1999, s. 252. Yüksek öğretimde 1957 yılında Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1958 yılında ise Erzurum'da Atatürk Üniversitesi açılacaktır.

[108] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem: 9, Cilt: 26, s. 160-231.

[109] Geniş bilgi için bkz. Erer, **On Yılın Mücadelesi,** s. 150-155; Tanör, **a.g.e.,** s. 352; Kahraman, **a.g.e.,** Cilt 2, s. 333; **Zafer,** 28 Ocak 1954.

duğu bir ortamda Millet Partisi'nin de kapatılması, dönemin otoriter anlayışının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[110]

Böyle bir ortamda 1954 seçimi yapılmıştır. 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçime Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Türkiye Köylü ve İşçi Partisi katılmıştır. Seçim sonucuna göre DP 503; CHP 31; CMP de beş milletvekiliyle TBMM'de temsil edilme hakkı elde etmiştir.[111]

12.2.2. Demokrat Parti İktidarının İkinci Dönemi (1954-1957)

1954 genel seçimi, oyların yüzde 58,42'sini alan DP'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu sonuç DP'nin izlediği iç ve dış politikanın toplum tarafından onaylanması anlamı taşıdığı için iktidar, muhalefet üzerindeki baskılarını 1954 yılından sonra daha da artırmıştır. Gazetecilere hapis ve para cezalarının verilmesiyle[112] CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir gün gözaltında tutulması sonrasında, 6 ay hapse mahkûm edilmesi de iktidar-muhalefet ilişkilerini büyük bir çıkmaza doğru sürüklemiştir.

1954-1957 yılları DP iktidarı açısından kazançların ve kayıpların iç içe geçtiği yıllar olmuştur. Seçimden hemen sonraki ilk iki yıl ekonomide ve dış politikada yaşanan olumlu süreç, 1956 yılının sonlarından itibaren yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakmıştır.

DP iktidarının 1954-1957 yılları arasındaki döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri de, *6-7 Eylül Olayları*'dır. Kıbrıs Sorunu nedeniyle Türk-Yunan ilişkilerinin gerildiği sıralarda, 6 Eylül 1955 günü, İstanbul gazetelerinden birinde, Yunanlıların Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evi bombaladıkları yönünde bir habere yer verilmesi üzerine, İstanbul'da Rumlara ve Yunanistan temsilcilerine karşı saldırı düzenlemişlerdir. Rumların yanı sıra diğer azınlık grupların da evleriyle iş yerlerinin tahrip edildiği, mezarlık ve kiliselerinin yağmalandığı olaylar, İzmir'e de sıçramıştır. Bunun üzerine İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiş, ordu birlikleri devreye girmiş ve sükûnet sağlanmıştır. Ancak 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'yi, uluslararası alanda çok zor duruma düşürmüş ve Türkiye'nin dış ilişkileri ağır bir yara almıştır.[113]

DP iktidarını 6-7 Eylül Olayları gibi zorlayan bir başka gelişme de, ekonominin giderek bozulması olmuştur. 1957'den sonra dış kredi alımının zorlaşması

---

[110] Eroğul, **a.g.e.**, s. 128-129.

[111] **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1954.

[112] Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971),** Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s. 130. Bu dönemde 82 yaşında olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın tutuklanması çok ses getirmiştir.

[113] 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı sırada İstanbul'da yaşanan saldırılara ve yağmalamaya tanık olan Ortaylı, bu olayları Türkiye açısından "Güz Sancısı" şeklinde değerlendirerek Türkiye'nin bugüne kadar uluslararası arenada 6-7 Eylül yağmasının töhmeti altında olduğunu ifade etmektedir. İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 105-110. Ayrıca bkz. Çavdar, **a.g.e.**, C. II, s. 52-56; Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 190-201.

ve Türkiye ekonomisinin iyice dışa bağımlı hale gelmesi, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve yatırımlarda ciddi bir azalma yaşanmıştır.

Bu süreçte, Türkiye'ye Batı nezdinde büyük bir itibar kazandıran Kore Savaşı, sonuçları itibariyle ekonominin bozulmasında tetikleyici bir unsur olmuştur. Türkiye'nin geleneksel ihraç maddesi olan tarım ürünlerine olan talebi ve dolayısıyla bunların dünya piyasalarındaki fiyatlarını arttırmışken, savaşın sona ermesiyle hem talep azalmış hem de fiyatlar düşmüştür.[114] Yaşanan ağır kuraklığın etkisinin yanı sıra, 1954'ten itibaren görülen döviz darlığı da, DP'nin liberal ekonomi politikasını gözden geçirmesine ve ithalatı kısıtlayıcı önlemler almasına yol açmıştır.[115]

İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'nin kurulduğu bu dönemde, ithalatla ilgili bazı kısıtlayıcı önlemler alınmıştır. Gümrük vergisinde değer esasına geçilmesi ve gümrük tarifelerinin yükseltilmesinin yanı sıra 6 Haziran 1956'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu bunların belli başlılarıdır. Böylece muhalefet yıllarında tek parti döneminin iktisadi uygulamalarını eleştiren DP de, ekonomideki kötü gidişin çözümünü, tek parti dönemi yöntemlerini uygulayarak çözmeye çalışmıştır.[116]

Ekonomik alanda yaşanan sorunlar, DP siyasetinin gün geçtikçe sertleşmesine yol açmış ve 1955'ten itibaren hem muhalefet üzerinde hem de basın üzerinde baskı kurma suretiyle anti-demokratik olarak nitelenen yollara başvurmuştur.[117] Dönemin muhalefet partileri olan Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi arasında birleşme konusunun tartışıldığı günlerde,[118] DP, 1958'de yapılacak olan genel seçimi, daha fazla kan kaybetmemek için öne çekmiş ve 27 Ekim 1957'de yapılacağını ilan etmiştir.[119]

1957 genel seçiminde DP oyların yüzde 48,6'sını alarak 424 milletvekili; CHP yüzde 41,4'ünü alarak 178 milletvekili; Cumhuriyetçi Millet Partisi yüzde 6,5'ini alarak 4 milletvekili, Hürriyet Patisi ise yüzde 3,5'ini alarak 4 mil-

---

[114] Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara, 1991, s. 168.

[115] Ahmad, **a.g.e.,** s. 168.

[116] Yaşar Baytal, *"Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950–1957)"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** S. 40, Kasım 2007, s. 557.

[117] Muhalefeti susturmak adına yapılan bu baskıları 1953 yılında CHP'nin mallarının hazineye devredilmesine dair çıkarılan kanuna kadar götürmek mümkündür. 1954'te Millet Partisi'nin kapatılması, 30 Haziran 1954'te seçim kanununda yapılan bir değişiklikle Devlet memurlarının siyasete girmelerini zorlaştırıcı hükümlerin hayata geçirilmesi ve radyonun siyasi partilerce kullanılmasının yasaklanması, basın üzerindeki hükümet denetimini arttırmak için Basın Kanunu'nda 1954 ve 1956'da yapılan değişikliklerle gazetelere yayın yasağının getirilmesi, gazetecilerin tutuklanması (Hüseyin Cahit Yalçın, Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik Enik gibi gazeteciler bu dönemde tutuklanmıştır) ve İspat Hakkı'nın kaldırılması gibi gelişmeler dönemin en çarpıcı gelişmeleridir. Bkz. Zürcher, **a.g.e.,** s. 335-337.

[118] DP, 1957 seçimlerinden hemen önce seçim kanununda bir değişiklik yapmış ve muhalif partilerin birleşmesinin önüne geçmiştir. Yapılan değişiklikle; *"Her seçim çevresi için tespit edilecek milletvekili sayısının 1954 seçimlerinde bu çevreler için tespit edilmiş milletvekili sayısından aşağı olmayacağı"* öngörülmüştür. **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem: 10, C. 39, s. 1225-1226.

[119] Zürcher, **a.g.e.,** s. 337; Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 295.

letvekili çıkarmıştır.[120] Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere DP, 1954 genel seçimine göre oy kaybetmiş olmasına rağmen iktidarını sürdürmüştür. Ama yine de temsilde adalet sorunu giderilememiştir.

12.2.3. Demokrat Parti'nin Son Dönemi ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne Giden Süreç (1957-1960)

Yeni dönemde DP kadrolarında belirgin bir değişiklik yaşanmamış ve TBMM, 2 Kasım 1957'de Celal Bayar'ı 413 oyla üçüncü kez Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı da 404 oyla TBMM Başkanlığına seçmiştir.[121] Siyasal kadronun aynı olmasına karşın, DP iktidarı ortaya çıkan ekonomik bunalımlar karşısında çaresiz kalmış ve 1958 yılı bunalımlara sahne olmuştur. DP'nin dış borç almak zorunda kaldığı yeni dönemde, 4 Ağustos 1958'de IMF ile yapılan ve İstikrar Programı adını alan uzlaşma sayesinde başta ABD olmak üzere, çeşitli Avrupa ülkelerinden ve Dünya Bankası'ndan kredi desteği ve yardım alınmışsa da, ekonomik sorunlar çözümlenememiş ve Amerikan Doları 2.80'den 9 TL'ye kadar yükselmiştir.[122]

Bu arada muhalefet partilerinin güç birliği kurma yönündeki girişimlerinden rahatsız olan Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı bir konuşmada vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı oluşturulacak olan Vatan Cephesi'nde yer almalarını istemiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra da DP'lilerin öncülüğünde *Vatan Cephesi* kurulmuştur.[123] Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Vatan Cephesi'ne üye olan vatandaşların isimlerinin her gün radyodan okunduğu bu süreçte, toplumsal kutuplaşma artmış ve yer yer çatışmalar yaşanmıştır.[124]

DP tarafından 18 Nisan 1960'ta kurulan ve 15 kişiden oluşan Tahkikat Komisyonu, 27 Mayıs Askeri Müdahalesine giden süreçte iktidar-muhalefet ilişkilerini tümüyle kopma noktasına getirmiştir. Olağanüstü yetkilerle donatılan Tahkikat Komisyonu'na her türlü yayını ve muhalif faaliyeti yasaklama yetkisi verilmiş ve komisyon kararlarına uymayanlara da bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür.[125] Siyasette sert rüzgârların estiği bu süreçte DP, Tahkikat Komisyonu aracılığıyla muhalif kesimlerin siyasi faaliyet alanlarını daraltmayı hedeflemiştir.[126]

---

[120] Erol Tuncer, **1957 Seçimleri,** TESAV Yay., s. 111.

[121] Albayrak, **a.g.e.,** s. 299–300.

[122] Mustafa Albayrak, *"Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri"*, **Demokrasi Platformu,** S. 17, 2009 Kış, s. 180.

[123] Albayrak, *a.g.m.,* s. 181.

[124] Bu çatışmaların ilki Kayseri Yeşilhisar'da yaşanmış ve Tarım Kredi Kooperatifi seçimlerini CHP'lilerin kazanması üzerine DP'liler CHP'lilere saldırmıştır. Bkz. Çavdar, **a.g.e.,** C. II, s. 79-80.

[125] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem XI, C. XIII, s. 212.

[126] Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 410–414.

27-28 Nisan 1960'ta İstanbul ve Ankara'da yaşanan toplumsal olaylar, 27 Mayıs Askeri Müdahalesine giden sürecin önemli halkalarından birini oluşturmuştur. Üniversiteli öğrenciler, iktidarı protesto ederek, antidemokratik uygulamalara karşı olduklarını ifade etmiştir. Hükümet, bu gelişmeler üzerine daha sert politikalar üretmeye başlamış, Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiş, gösteri ve yürüyüşleri yasaklamış ve gece sokağa çıkma yasağı koymuştur.[127] Adnan Menderes'in bizzat kendisi de, ortamın bir hayli gergin olduğu bu günlerde, birtakım toplu protestolara doğrudan muhatap olmuştur. Gazi Eğitim Enstitüsüne gerçekleştirdiği ziyaret sırasında üniversite öğrencileri tarafından yine protesto edildikten sonra, 5 Mayıs 1960'ta 555K Olayı olarak bilinen ve Kızılay meydanında gerçekleşen protestoda, "Menderes İstifa" sesleri yükselmiştir.[128] 21 Mayıs'ta ise Kara Harp Okulu öğrencileri Ankara'da bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve iktidarın karşısında yer aldıklarını göstermişlerdir.[129] 25 Mayıs 1960'ta Eskişehir'e giden Başbakan Menderes, burada da hava subaylarının tepkisiyle karşılaşmış ve yine protesto edilmiştir.[130]

12.2.4. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 sabahı, kendilerini 'Milli Birlik Komitesi' (MBK) olarak tanımlayan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mensup bazı genç subaylar, radyoda yayınladıkları bir bildiriyle yönetime el koyduklarını ilan etmişlerdir.[131] Müdahalenin gerekçelerini belirtmesi açısından dikkate değer olan ve Alparslan Türkeş tarafından okunan bu bildiride, demokrasinin içine düştüğü çıkmaz ve son zamanlarda yaşanan üzücü gelişmeler dolayısıyla, kardeş kanı dökülmesine engel olmak için ülkenin idaresine el konulduğu, en kısa zamanda da seçimlere gidilerek, idarenin kazanan partiye devredileceği ifade edilmiştir. Aynı bildiride, NATO ve CENTO gibi Türkiye'nin dâhil olduğu bütün antlaşmalara bağlı olunduğu özellikle vurgulanmıştır.[132]

Bir önceki Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in başkanlığında ve 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi'nin direktifleri doğrultusunda hükümet üyeleri ile DP'li birçok milletvekili tutuklanmış, böylece Yassıada'daki yargılama süreci de başlamıştır.[133] Bu arada MBK tarafından bir ilim heyeti oluş-

---

[127] Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, (Çev. M. Ali Sevük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yay., İstanbul, 1966, s. 143.

[128] Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 423.

[129] Aydemir, **a.g.e.**, s. 414-415.

[130] Aydemir, **İkinci Adam**, C. III, s. 458–459.

[131] Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 329.

[132] Bildirinin tam metni ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin isimleri için bkz. Hikmet Özdemir, *"Siyasal Tarih (1960–1980)"*, **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908–1980**, C. I, (Haz. Sina Akşin-Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitapları, İstanbul, s. 230–232.

[133] Kimlerin yakalanarak gözaltına alınacağını gösteren liste için bkz. Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, s. 362–366.

turmuş ve yeni Anayasa hazırlıklarına da başlanmıştır.[134] Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, hem orduda hem de üniversitelerde bir tasfiye politikası izlenerek çok sayıda üst rütbeli subay emekli edilmiş ve birçok öğretim üyesi de görevinden uzaklaştırılmıştır.[135]

İlerleyen süreçte MBK'de beliren fikir ayrılıkları da had safhaya ulaşmıştır. MBK'nin bir süre daha işbaşında kalarak ekonomik, sosyal ve kültürel reformları tamamlamasını savunan ve 14'ler olarak bilinen grup, seçimlerin hemen yapılmasını ve normal düzene bir an önce geçilmesini savunan ılımlı grup tarafından etkisiz hale getirilerek çeşitli görevlerle yurt dışına gönderilmişlerdir.[136]

Demokrat Parti ise olağan kurultayını toplamadığı gerekçesiyle 29 Eylül 1960'ta kapatılmış ve 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar devam eden Yassıada yargılamalarında 15 kişiye idam cezası verilmiştir.[137] Ancak MBK sadece Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezalarını onaylanmıştır.[138] Celal Bayar'ın idam cezası ise yaşından dolayı hapis cezasına çevrilmiş ve 11 Kasım 1964'te sağlık sorunları nedeniyle serbest bırakılmıştır.[139]

Yassıada'daki yargılamalarla yeni anayasa çalışmaları neredeyse paralel olarak yürütülmüştür. Yargılamaların devam ettiği günlerde, Askeri Müdahalenin yıl dönümü olan 27 Mayıs 1961'de tamamlanan Anayasa, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ve yüzde 61'lik evet oyuyla kabul edilmiştir. Türkiye'nin en özgürlükçü Anayasası olarak kabul edilen ve bir *Başlangıç Bölümü* ile 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşarak o zamana kadar yapılmış olan Osmanlı-Türk Anayasalarının en uzunu olan 1961 Anayasası, öngördüğü kurumlar ve tanıdığı haklar açısından düşünüldüğünde Türkiye'de yeni bir dönemi başlattığı söylenebilir. 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu gibi kurumların ihdas edilmesini öngörmesinin yanı sıra Sosyal devlet anlayışını yansıtan ve fikirsel özgürlüklere de uygun ortam sağlamış grev hakkı, toplu sözleşme ve çoğulcu anlayışı da içermiştir. Bütün bunların yanı sıra

---

[134] İlim Heyeti, Prof. Naci Şensoy, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Sıddık Sami Onar, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. İsmet Giritli gibi isimlerden oluşturulmuştur. Bkz. **Ulus**, 29 Mayıs 1960.

[135] "47'ler Olayı" olarak tarihe geçen bu gelişme sonucunda 1960 Ekim ayında Millî Birlik Komitesi, aralarında Ali Fuat Başgil, Sabahattin Eyüboğlu, Yavuz Abadan, Nusret Hızır, Tarık Zafer Tunaya, Mina Urgan, Haldun Taner gibi isimlerin yer aldığı 147 öğretim üyesini üniversitelerden uzaklaştırmıştır. Genelde üniversitelerin içinden gelen ihbarlarlara dayanan bu tasfiyeleri protesto etmek için Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Suut Kemal Yetkin gibi birçok öğretim üyesi görevinden istifa etmiştir. Daha sonra, 28 Mart 1962 yılında çıkarılan yasayla öğretim üyelerine üniversiteye geri dönme hakkı tanınmıştır. Bkz. Özdemir, *a.g.m.*, s. 234-236; **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1960.

[136] Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 125-126.

[137] Hüseyin Akyol, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. 64.

[138] Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 567; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 220.

[139] Özdemir, *a.g.m.*, C. I, s. 234.

1961 Anayasası, 1980'e kadar Türk siyasi hayatında önemli bir yer tutacak olan Cumhuriyet Senatosu'nun da kurulmasını öngörmüş böylece iki meclisli bir sistem benimsenmiştir.[140]

Yukarıda aktarılan gelişmelerin ardından da 4 Eylül 1961'de Kurucu Meclis lağvedilmiş ve genel seçime giden süreç başlamıştır.[141]

12.3. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NDEN 12 MART 1971 MUHTIRASI'NA TÜRKİYE

12.3.1. 1961 Genel Seçimi ve Yönetimin Sivilleşmesi

Yeni dönemin 15 Ekim 1961'de yapılan ilk genel seçiminde, CHP oyların yüzde 36,7'sini alarak 173 milletvekili, Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan ve DP'nin devamı niteliğinde olan *Adalet Partisi* ise oyların yüzde 34,7'sini alarak 158 milletvekili çıkarmıştır.[142]

Seçimden sonra TBMM'nin ilk toplantısı 25 Ekim 1961'de yapılmış ve aynı gün gerçekleştirilen oylamada, Cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel seçilmiştir.[143] Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, gündemi meşgul eden en önemli siyasal sorun, yeni hükümetin kurulması olmuştur. Siyasi partiler arasındaki uzun görüşmelerden sonra kabinenin İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulması kararlaştırılmış, böylelikle Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti oluşturulmuştur.[144]

Sosyal ve ekonomik sorunların yoğun bir şekilde tartışıldığı 1960'lı yıllarda, Adalet Partisi'nin başkanlığını Süleyman Demirel üstlenirken, CHP de bir kimlik arayışına girmiş ve *Ortanın Solu* kavramını üretmiştir. CHP'nin daha sonra başkanlığına gelecek olan Bülent Ecevit, partinin konumunu ortanın solu olarak tanımlamıştır. Böylece CHP, kendini solcu bir siyasi parti olarak tanımlamaya başlamış ve 1965 genel seçimine, Turhan Feyzioğlu ile Bü-

---

[140] Bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** YKY, İstanbul, 2010, s. 377-411.

[141] Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yay., Ankara, 2001, s. 79; Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** s. 436.

[142] 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan *Adalet Partisi,* ilk aşamada, eski DP'nin yeniden siyaset alanına çıkışı kanısını uyandırmıştır. Gümüşpala'dan sonra 1964'te Süleyman Demirel partinin başına geçmiş ve 1980'e kadar Türk Siyasi hayatında önemli bir yer tutan parti 16 Eylül 1981'de kapatılmıştır. (Der. Mete Kaan Kaynar), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923–2006),** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 114.

[143] Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül,** Gürer Yay., İstanbul, 2007, s. 171; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),** s. 225-226.

[144] 1961-1965 yılları arasında İnönü başkanlığında üç koalisyon hükümeti kurulmuştur. Birincisi seçimlerden hemen sonra kurulan CHP-AP koalisyon hükümeti (VIII. TBMM Hükümeti), ikincisi CHP-YTP-CMKP koalisyon hükümeti (IX. TBMM Hükümeti), üçüncüsü ise İnönü'nün azınlık hükümetidir (X. TBMM Hükümeti), ki bu hükümette AP'den ayrılan milletvekilleri de yer almıştır. Bkz. Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876–1980,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 229-235.

lent Ecevit'in kaleme aldıkları sosyalist vurgu taşımayan fakat sosyal adalete ağırlık veren bir bildirgeyle girmiştir.[145]

12.3.2. Adalet Partisi'nin Yükseliş Yılları: 1965 ve 1969 Genel Seçimleri

1965 genel seçimi yeni siyasi partilerin kurulmaya ve siyasi hayatın canlanmaya başladığı bir ortamda yapılmıştır. 10 Ekim 1965 tarihli seçimde Süleyman Demirel liderliğindeki AP oyların yüzde 53'ünü alarak (240 milletvekili) tek başına iktidar olurken, CHPoyların yüzde 29'unu alarak 137 milletvekili ile meclisteki yerini almıştır.[146] Bu arada Türkiye İşçi Partisi'nin oyların yüzde 3'ünü alarak 15 milletvekiliyle parlamentoda yer alması, Türk siyasal yaşamında önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.[147]

CHP, 1965 genel seçiminde *Ortanın Solu* söyleminden beklediği oranda sonuç alamamış, hatta oy kaybına uğramıştır. Bu durumun bir sonucu olarak da 1967'ye gelindiğinde, parti içi bölünme iyice belirginleşmiş ve CHP'den ayrılan Turhan Feyzioğlu ile Kemal Satır'ın da aralarında bulunduğu 47 milletvekili *Güven Partisi*'ni kurmuştur.[148]

1969 genel seçiminde AP, yüzde 46,5 oy alarak tek başına iktidara gelmesine rağmen, ekonomik sıkıntıların etkisiyle kısa sürede yıpranma sürecine girmiş ve halktan gördüğü desteği kaybetmeye başlamıştır. 1970'te yapılan devalüasyon sonucunda Türk parasının değeri biraz daha düşmüştür. Tek parti döneminde başlayan ve DP tarafından da uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası -o günlerin popüler deyimiyle montaj sanayi politikası- ile enflasyonist uygulamalar sonucunda Türk parasında görülen değer kaybı, doğal olarak ekonomik dengeleri alt üst etmiş ve toplumsal değerler hızla değişmeye başlamıştır.[149] Ekonomik büyümenin ve sivil toplum örgütlerinin tetiklediği siyasal gelişmeler, AP'nin de bölünmesine neden olmuş ve partiden ayrılan Necmettin Erbakan, Konya'dan bağımsız milletvekili seçildikten sonra, 26 Ocak 1970'te *Milli Nizam Partisi*'ni kurmuştur.[150]

Meclisteki bu gelişmelerin yanı sıra işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Özellikle 1968'de Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi etkilemesiyle artan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi kritik bir noktaya getirmiştir.[151] Ekonomik ve toplumsal alanlardaki köklü değişimin getirdiği köyden kente göç, çarpık şehirleşme ve gelir dağılımındaki dengesiz-

---

[145] Zürcher, **a.g.e.,** s. 366.
[146] Özdemir, *a.g.m.,* s. 250.
[147] Özdemir, *a.g.m.,* s. 256.
[148] Özçelik, *a.g.m.,* s. 156.
[149] Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** C. II, s. 170.
[150] Özdemir, *a.g.m.,* C. I, s. 258-259.
[151] Adem Çaylak-Hüseyin Baran, *"Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960–1970)",* **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** Savaş Yay., Ankara, 2010, s.447-448.

lik gibi çeşitli sorunlar da mevcut kriz ortamını beslemiş ve yaygınlaştırmıştır. Ekonomik sorunların aşılamaması ile işçi ve öğrenci hareketlerinin önüne geçilememesi gibi gelişmeler, Demirel Hükümetinin iyice yıpranmasına neden olmuştur.

12.4. 12 MART 1971 MUHTIRASI VE SİYASAL İSTİKRARSIZLIK

AP Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlığı ve Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen 12 Mart 1971 Muhtırası,[152] emir komuta zinciri çerçevesinde Memduh Tağmaç, Faruk Gürler, Muhsin Batur ve diğer komuta kademesi tarafından yayınlanmıştır. Bu muhtıra üzerine Demirel Başbakanlıktan istifa etmiş ve CHP Milletvekili olan Nihat Erim, partisinden istifa ederek 19 Mart 1971'de partiler üstü bir hükümet kurmuştur.[153] Ancak askeri muhtıraya rağmen önüne geçilemeyen şiddet eylemleri, sıkıyönetimin ilan edilmesine ve daha sert önlemler alınmasına yol açmıştır.

Dönemin en önemli gelişmelerinden biri de şüphesiz 5 Mayıs 1972'de yapılan CHP 5. Olağanüstü Kurultayında İnönü'nün yerine Parti Genel Başkanlığına Bülent Ecevit'in seçilmesidir.[154] Böylece İsmet İnönü'nün 35 yıla yakın süren genel başkanlığı sona ermiş ve CHP'de yeni bir dönem başlamıştır. İsmet İnönü kısa bir süre sonra, milletvekilliğinden ve CHP'den istifa edecek ve Meclis sıralarına senatör olarak oturacaktır.

Bu arada Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuş ve 6 Nisan 1973'te yerine Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.[155] CHP, 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimde yeni lideri Bülent Ecevit ile beklenenden çok oy alarak TBMM'de en fazla sandalyeye sahip olmuştur.[156]

---

[152] 12 Mart 1971 Muhtırası 3 maddeden oluşmaktadır: 1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, T.C.'nin geleceği ağır bir tehlike içerisine düşürülmüştür. 2. Türk Milletinin sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çareleri partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüş ile ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. 3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu T.C.'yi korumak ve kollamak görevlerini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bkz. Özdemir, *a.g.m.*, C. I, s. 262.

[153] Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, (Haz. Raşit Çavaş), YKY, İstanbul, 2007, s. 187; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi 1966 – 1980**, C. II, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 773.

[154] Bila, **a.g.e.**, s. 231-232.

[155] Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1975, s. 346.

[156] 1973 genel seçimlerinde beklenmeyen bir başarı elde eden CHP 185 milletvekili çıkarırken, Adalet Partisi 149, Milli Selamet Partisi 48, Demokratik Parti 45, Cumhuriyetçi Güven Par-

1973 genel seçimi, 12 Mart dönemini sona erdirirken, 1980'e kadar devam edecek olan bir başka dönemin de başlangıcı olmuştur. Geçmiş yıllardan beri süregelen istikrarsızlık 1977 seçimlerinden[157] sonra da devam etmiş ve Türkiye birbiriyle uyumsuz ve farklı temellere dayanan siyasi partilerin oluşturdukları koalisyonlarla yönetilmiştir. Özellikle 1976 yılından sonra yoğunlaşmaya başlayan öğrenci hareketleri, ülkücü-devrimci çatışmasıyla adeta bir iç savaş niteliğine bürünmüştür.[158]

12.5. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Türk siyasi tarihinde 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile başlayan darbeler döneminin belki de en önemli halkası 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesidir. 1970'li yıllarda artan öğrenci olayları, grevler, ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlıklar, siyasi cinayetler ve çatışmalar ülkeyi adeta iç savaşa sürüklemiştir. Çorum, Malatya ve Maraş gibi yerleşim yerlerinde yaşanan toplumsal olayların yanı sıra eski başbakanlardan Nihat Erim'in ve DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in 1980 yılının ortalarında öldürülmeleri, Türkiye'de yaşanan olumsuzlukları ve can güvenliği noktasındaki belirsizlikleri göstermesi açısından önemli gelişmelerdir. Siyasetçilerin uzlaşmadan uzak tavır sergilemeleri ve yönetim konusunda yetersiz kalmaları, toplumun bir kısmının Silahlı Kuvvetlerden beklentilerini de arttırmıştır. Böyle bir ortamda Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 sabahı ülke yönetimine el koymuştur.[159] Kenan Evren imzasıyla yayınlanan 1 numaralı bildiride; Türkiye Cumhuriyeti devletinin son yıllarda iç ve dış düşmanların tahrikleriyle varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki hain saldırılara maruz kaldığı belirtildikten sonra; *"İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri de iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini koruma ve kollama görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararı almış ve ülke yönetimine el koymuştur"* ifadelerine yer verilmiştir. Girişilen harekâtın amacının ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesini engelleyen nedenleri ortadan kaldırmak olduğu belirtilmiştir. Bu arada parlamento ve hükümet feshedilmiş, parlamento üyelerinin de dokunulmazlığı kaldırılmıştır.[160]

---

tisi 13, Milliyetçi Hareket Partisi 3 ve Türkiye Birlik Partisi 1 milletvekili çıkarmıştır. Bkz. Bila, **a.g.e.,** s. 242.

157 5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerin sonuçlarına göre, CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3 VE DP 1 milletvekili çıkarmıştır. Bkz. Bila, **a.g.e.,** s. 267.

158 Dönemin öğrenci olayları ve halk arasındaki kamplaşma için bkz. Cemal Fedayi, *"Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971–1980),* **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** 2010, s. 492, 502–503.

159 Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset,** s. 266–277.

160 Geniş bilgi için bkz. Birol Akgün, *"12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980–1983),* **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 549–552.

Askeri Müdahale'den hemen sonra ülke yönetimini, Kenan Evren'in başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Beş kişiden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun yer almıştır. Emir komuta zincirine bağlı kalınarak gerçekleştirilen müdahaleden kısa bir süre sonra, Deniz Kuvvetleri eski Komutanı Bülent Ulusu hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Bakanlar Kurulu'nu oluşturmuştur.[161] Bu arada MGK, daha önce faaliyetleri durdurulmuş olan siyasi partilerin feshedilmesini öngören kanunu, 16 Ekim 1981'de onaylamıştır. Böylelikle 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile Türkiye'de siyasi faaliyetler bütünüyle yasaklanmış ve siyasi partiler kapatılmıştır.

Bu gelişmeden sonra da 27 Ekim 1980 tarihli Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uygulamaya konulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 29 Haziran 1981 tarihli Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile de yeni anayasayı hazırlamakla görevli olacak bir Kurucu Meclis'in oluşturulması kararlaştırılmıştır. Buna göre Kurucu Meclis'in, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşması öngörülmüştür.[162]

Danışma Meclisi Üyesi Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında oluşturulan 15 üyeli Anayasa Komisyonu, ilk olarak anayasa taslağını hazırlayarak, 30 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne sunmuştur. Danışma Meclisi tarafından 23 Eylül 1982 tarihinde kabul edilen taslak, 17 Ekim 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulmuştur. Anayasa taslağı, 18 Ekim 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından görüşülerek son halini almıştır. Bu görüşmede kabul edilen anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve % 91,27 oranında evet oyu alarak 9 Kasım 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yedi kısım ve 177 maddeden oluşan 1982 Anayasası, kabul edildiği dönemdeki şartların izlerini taşımaktadır. Yeni anayasa öncekilerde olduğu gibi egemenlik yetkisinin kaynağını halk olarak kabul etmiş, fakat egemenliğin kullanılması bakımından yürütme organını, yasama karşısında daha fazla güçlendirmiştir. Yasama açısından getirdiği en büyük yenilik ise tek Meclis sistemine geri dönülmesi olmuştur. Ayrıca öncekilerle karşılaştırıldığında, madde sayısı bakımından en uzununun 1982 Anayasası olduğu dikkat çekmektedir. Temel hak ve özgürlükler konusunda ise 1961 Anayasasına göre bireyden çok "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü"nün korunması ilkesini öne almış ve otorite yanlısı bir anlayışa dayanmaktadır. Temel haklar ve özgürlükler konusunda ise önce ödev sonra hak ilkesi öne çıkarılmıştır.[163]

---

[161] Temuçin Faik Ertan, *"Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II"*, **Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi,** Ed. Şaduman Halıcı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 3071, Eskişehir, 2013, s. 200.

[162] https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx

[163] https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx

Anayasanın yürürlüğe girmesi siyasi alandaki normalleşme sürecini de hızlandırmış ve seçim hazırlıklarına hız verilmiştir. Bu dönemde Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Halkçı Parti, Refah Partisi, Doğru Yol Partisi, Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi ve Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti gibi yeni siyasi partiler kurulmuştur. Bununla birlikte MGK, seçimin yaklaştığı günlerde parti kurucularını veto etmenin yanı sıra milletvekili aday listelerini de sıkı bir denetimden geçirmiştir. Ayrıca siyasi faaliyetlerden men edilen eski siyasetçilerin, yeni siyasi partilere üye olmaları bir yana, siyasi veya hukuki açıklamalarda bulunmaları bile yasaklanmıştır. Söz konusu sıkı denetim sürecinden sonra da Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'ne, Necdet Calp başkanlığındaki Hakçı Parti'ye ve Turgut Sunalp başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne seçime katılma hakkı tanınmıştır. Böyle bir ortamda 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimde Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP), Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'ye göre daha fazla oy alarak tek başına iktidara gelmiştir.[164]

Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidarı döneminde Türkiye'nin dış politikası ve ekonomik politika tercihleri de büyük bir değişim göstermiş ve buna paralel olarak Türk toplumunun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Meclis'te ciddi bir muhalefetle karşılaşmayan Anavatan Partisi, dışa açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan aldığı destekle yerel seçimlerde de başarılı olmuştur. Ancak bundan sonraki dönemde 1980'de siyasi faaliyetleri yasaklanan siyasi liderlerin (Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi) Anavatan Partisi'nin 'Hayır' propagandasına rağmen 6 Eylül 1987'de yapılan referandumda yüzde 50.16 'Evet' sonucunda yeniden siyasi arenaya girmeleriyle iktidar partisinin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna rağmen Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi, 29 Kasım 1987 seçimlerinde de TBMM'deki üstünlüğünü korumuştur. Buna karşın Kenan Evren'in görev süresinin dolmasıyla 31 Ekim 1989'da yapılan seçimler sonucunda Turgut Özal 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşkü'ne çıkmıştır. Özal'ın Çankaya köşküne çıkması üzerine Anavatan Partisi Genel Başkanlığına Mesut Yılmaz seçilmiştir.[165]

20 Ekim 1991 genel seçiminde beş siyasi parti yüzde 10 barajını aşarak parlamentoya girmeyi başarmıştır. Ancak hiçbir siyasi parti tek başına hükümet kuracak oranda oy alamadığı için Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada Özal'ın 17 Nisan 1993'teki ölümü üzerine, Cumhurbaşkanlığına 16 Mayıs 1993'te Süleyman Demirel seçilmiştir. Demirel'in cum-

---

[164] 6 Kasım 1983 genel seçimleri sonuçlarına göre Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi 211 milletvekili ile Meclisteki yerini alırken, Turgut Sunalp'in önderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi 117, Necdet Calp'in önderliğindeki Halkçı Parti ise 71 milletvekili çıkarabilmiştir. Bila, **a.g.e.**, s. 308.

[165] Ömer Çalha, *"Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, s. 581.

hurbaşkanlığına seçilmesiyle boşalan DYP Genel Başkanlığına da Tansu Çiller seçilmiş, Demirel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bunun üzerine DYP ile SHP arasında bir koalisyon hükümeti daha kurulmuş ve Tansu Çiller Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak tarihe geçmiştir.[166] Ancak 1993'ten itibaren yeni koalisyonlarla yönetilen Türkiye'de, koalisyon hükümetleri arasında ciddi uyum sorunlarının bulunması, yeniden birtakım ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların yaşanmasına yol açmıştır.[167]

20. Dönem genel seçimi böyle bir ortamda ve 12 siyasi partinin katılımıyla 25 Aralık 1995 tarihinde yapılmıştır. Bu seçim sonucunda Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi 158, Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi 135, Mesut Yılmaz liderliğindeki Anavatan Partisi 132, Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik Sol Parti 76, Deniz Baykal liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi ise 70 milletvekiliyle Meclis'te temsil edilme hakkını elde etmiştir. Kazanılan sandalye sayısından anlaşılacağı üzere bu seçim sonucunda da hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelebilecek oyu alamamıştır.[168]

1996-1997 yıllarında yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar içerisinde, ilk olarak Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak uzun ömürlü olmayan bu hükümetten sonra Necmettin Erbakan hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve Refah Partisi (RP) ile DYP arasında yeni bir koalisyon oluşturulmuştur. Ancak REFAHYOL Hükümeti olarak tarihe geçen bu hükümet döneminde de sular durulmamış; enflasyon, hayat pahalılığı ve PKK'nın saldırılarına bir de teokratik devletle ilgili tartışmalar eklenmiştir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bütün ülkeyi sarsan ve yıllarca tartışılacak olan Susurluk kazası meydana gelmiş ve bir numaralı gündem maddesi olmuştur.[169] Toplumun hemen hemen bütün kesimlerini olumsuz etkileyen bu sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar 28 Şubat 1997 yılında olağanüstü toplanan Milli Güvenlik Kurulu'na kadar uzanmıştır. Dokuz saat süren MGK'nın sonunda kabul edilen ve hükümete sunulan kararlarda; laiklik ilkesinin demokrasi ve hukukun teminatı olduğu ifade edildikten sonra, tarikatların kapatılması, tarikatlara bağlı okulların denetlenmesi ve Milli Eğitim Bakanlığına devredilmesi, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi gibi tavsiyelerde bulunulmuştur. MGK kararları sonrasında Refahyol Hükümeti istifa etmiş, Mesut Yılmaz tarafından Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti

---

[166] Erdoğan, **a.g.e.,** s. 191-193.

[167] Çalha, *a.g.m.,* s. 583.

[168] Ertan, *"Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II",* s. 208.

[169] Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında meydana gelen bu kazada Doğru Yol Partisi Şanlıurfa milletvekili Sedat Buca yaralanırken, Mehmet Özbay sahte kimliğini kullanan Abdullah Çatlı, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Gonca Us isimli kadın hayatını kaybetmiştir. Bir milletvekili ve üst düzey bir emniyet mensubunun aranan bir şahıs olan Abdullah Çatlı ile birlikte olması tartışmalara yol açmış, devlet-mafya-aşiret ilişkisini gün yüzüne çıkardığına dair yorumlar yapılmıştır. Hatta bu olayı araştırmak üzere TBMM'de bir Araştırma Komisyonu oluşturulmuşsa da tartışmaları sonlandıramamıştır.

ve Demokrat Türkiye Partisi tarafından üçlü koalisyona gidilmiş ve siyasal çevrelerde ANA-SOL-D adı verilen hükümet kurulmuştur.[170]

Böyle bir ortamda 18 Nisan 1999'da yapılan genel seçimde yine hiçbir siyasi parti çoğunluğu sağlayamamış ve Bülent Ecevit liderliğindeki DSP 136 milletvekili ile Meclisteki yerini alırken Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP 129, Recai Kutan liderliğindeki FP 111, Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP 86, Tansu Çiller liderliğindeki DYP de 85 milletvekili çıkarmıştır. Meclisteki çoğunluğun herhangi bir parti tarafından yine sağlanamadığı bu seçimden sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini DSP Başkanı Bülent Ecevit'e vermiştir. Bu gelişme üzerine de Ecevit liderliğinde DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonu oluşturulmuştur.[171] Bu arada Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, 16 Mayıs 2000'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve 10. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.[172]

Ancak 2001 yılında meydana gelen ekonomik kriz siyasi dengeleri bozduğu gibi, hükümet ortakları arasındaki uyumsuzluğun gün yüzüne çıkmasına neden olmuş ve erken seçim kararı alınmıştır. Böylelikle Türkiye, çeşitli ekonomik ve siyasi bunalımların gölgesinde seçim havasına girmiş ve 3 Kasım 2002 genel seçimi yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre 14 Ağustos 2001'de Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi 361 milletvekili ile iktidarı devralırken, CHP de 177 milletvekili ile ana muhalefet partisi olarak TBMM'deki yerini almıştır.[173] Diğer siyasi partiler ise yüzde on barajına takıldıkları için meclise girememiştir.

2007 yılında Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin sona ermesi üzerine gündeme gelen Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Türkiye'de yeni bir siyasal bunalıma yol açmış ve 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığının resmi internet sitesinden yayınlanan ve *e-muhtıra* olarak adlandırılan bildiri, bunalımı bir siyasal gerilime dönüştürmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi söz konusu bildiriyi kendisine karşı yayınlanmış bir metin olarak değerlendirmiş ve Meclis'ten erken seçim kararı çıkarılmasını sağlamıştır. 12 Temmuz 2007 yılında yapılan erken genel seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi, yüzde 47 civarında oy alarak bir kez daha tek başına iktidara gelmiştir. 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan oylama ile de TBMM, Abdullah Gül'ü 339 oy ile Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Bununla birlikte İstanbul Milletvekili seçilen Recep Tayyip Erdoğan 29 Ağustos 2007'de Hükümeti kurmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ikinci döneminde AB ile ilişkiler ve bu çerçevedeki anayasal düzenlemeler gündemdeki yerini korumuştur. 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandumda, iktidar partisinin isteği doğrultusunda bir sonuç çıkmıştır. Bu refe-

---

[170] Erdoğan, **a.g.e.**, s. 194-196.

[171] http://www.tbmm.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

[172] http://www.tccb.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

[173] Oya Tokgöz, **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 461.

randum sonucunda hayata geçen Anayasa değişiklikleri ile 12 Eylül dönemi yöneticilerine yargı yolu açıldığı gibi, yüksek yargının yapısında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Söz konusu referandum öncesinde ve sonrasında yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı en çok tartışılan konu olmuştur.[174]

12 Haziran 2012 tarihinde yapılan genel seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi, yüzde 50'ye yakın oy oranı ile yeniden iktidara gelmiştir. Bu seçim sonrasında toplanan 24. Dönem TBMM'de Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ile bağımsız adaylarla seçime giren Barış ve Demokrasi Partisi grup kurmuştur.

Yeni dönemde de Türkiye'nin içerdeki temel gündem maddesini PKK terör örgütünün faaliyetleri oluştururken, yeni anayasa tartışmaları da canlılığını korumuştur. Yine son dönemde spor, siyaset, basın ile askeri ve sivil bürokraside gerçekleştirilen tutuklamalar iç ve dış kamuoyu tarafından yakından izlenmiştir.

İç politikadaki gerginliklere, sınırlardaki gerilimin de eşlik ettiği günlerde, On ikinci Cumhurbaşkanlığı seçimi 2014 yılının önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Önceki seçimlerde cumhurbaşkanları TBMM tarafından seçilirken, Anayasada ve Cumhurbaşkanı seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucunda cumhurbaşkanının genel oyla seçilmesi kararlaştırılmış ve bu yöntem ilk olarak on ikinci Cumhurbaşkanlığı seçiminde uygulanmıştır. Cumhurbaşkanlığı için Recep Tayyip Erdoğan, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin adayı; Ekmeleddin İhsanoğlu Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin ortak adayı; Selahattin Demirtaş ise Barış ve Demokrasi Partisi'nin adayı olarak seçime katılmıştır. 10 Ağustos'ta yapılan seçimde yüzde 73,72 gibi düşük bir katılım olmuş ve Erdoğan yüzde 51,79; İhsanoğlu yüzde 38,44; Demirtaş da yüzde 9,76 oranında oy almıştır. Böylelikle Erdoğan, ilk turda oyların salt çoğunluğunu alarak Türkiye'nin on ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişme üzerine Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanlığına Dışişleri eski Bakanı Ahmet Davutoğlu seçilmiş ve hemen ardından da cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. Böylelikle hem Adalet ve Kalkınma Partisi'nde hem de ülke yönetiminde yeni bir dönem başlamıştır.

2015 de Türkiye'de çarpıcı gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. İktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği, PKK terör örgütüyle çatışmaların arttığı, Suriye'deki iç savaşın ve bu savaş neticesinde Türkiye'ye göçmen akışının yoğunlaştığı bir dönemde seçim kararı alınmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin yanı sıra yüze 10 barajına takılmamak için daha önceki seçimlere bağımsız adaylarla katılan Halkların Demokratik Partisi de bu seçime katılmıştır. Siyasi partilerin yoğun seçim propagandalarından sonra yapılan 7 Haziran Genel Seçimi sonucunda; Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 40,87 oy oranı ve 258 milletvekiliyle, CHP yüzde 24,95 oy oranı ve 132 milletvekiliyle, MHP yüzde 16,29 oy

[174] Ertan, *"Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II"*, s. 215.

oranı ve 80 milletvekiliyle, HDP de yüzde 13,12 oy oranı 80 milletvekiliyle temsil edilmeye hak kazanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin çoğunluğu kaybettiği ve HDP'nin barajı aştığı bu seçimin sonucunda herhangi bir siyasi parti tek başına hükümet kuramadığı için siyasi partiler arasında koalisyon görüşmelerine başlanmıştır. Ancak iki aylık bir periyodun sonunda herhangi bir koalisyon hükümeti kurulamadığından dolayı erken seçim kararı alınmış ve seçimin 1 Kasım 2015'te yeniden yapılması öngörülmüştür. Çeşitli hazırlıklardan ve propaganda çalışmalarından sonra yapılan seçim sonucunda da Adalet ve Kalkınma Partisi oy oranını arttırarak (yüzde 49,49) 317 milletvekiliyle, CHP de oy oranını arttırarak (yüzde 25,31) 134 milletvekiliyle mecliste temsil edilmeye hak kazanmıştır. MHP ile HDP ise 7 Haziran seçimine göre oy kaybetmiştir. Buna göre; MHP yüzde 11,90 oy oranıyla 40 milletvekilliği, HDP de yüzde 10,76 oy oranıyla 59 milletvekilliği kazanmıştır. Böylece Ahmet Davutoğlu başkanlığındaki Adalet ve Kalkınma Partisi, seçimden güçlenerek çıkmış ve yeniden iktidar partisi olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Davutoğlu'nu kabineyi kurmakla görevlendirmesiyle de 26. TBMM Dönemi resmen başlamıştır.

Ancak Ahmet Davutoğlu'nun Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanlığı uzun sürmemiş ve 2016'nın ortalarına yaklaşıldığında son bulmuştur. Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile 4 Mayıs 2016'da gerçekleştirdiği ikili görüşmeden sonra istifa kararı almış, ancak doğrudan istifa etmek yerine olağanüstü kongre kararı alarak aday olmamayı tercih etmiştir. 22 Mayıs 2016'ta yapılan Adalet ve Kalkınma Partisi İkinci Olağanüstü Kongresi'nde tek aday olan Binali Yıldırım, 1411 oyun 1405'ini alarak Genel Başkanlığa seçilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. 24 Mayıs 2016'da 65. Hükümet'i kurarak güvenoyu alan Yıldırım, Türkiye Cumhuriyeti'nin 27. Başbakanı olmuştur.

2016 yılının önemli gelişmelerinden biri de Fethullahçı terör örgütünün (FETÖ) 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimidir. Türkiye'de son dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden biri olan ve başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişiminden sonra örgüte yönelik başlatılan geniş çaplı operasyonlar devam etmektedir.

Türkiye, 2017 yılında da önemli gelişmelere sahne olmaya devam etmiştir. 16 Nisan'da yapılan "Anayasa Değişikliği Halkoylaması" ile 18 maddelik anayasa değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi öngörülmüştür. Yapılan oylamada yüzde 51.18 evet ve yüzde 48.82 hayır oyu kullanılmış, böylelikle Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Sistemi'ne geçilmiştir.

Halkoylamasından sonra 2019'da yapılması gereken seçim, öne çekilmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimleri, Türkiye için tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu seçimlerde 16 Nisan referandumuyla kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Sistemi'ne geçilmiş ve siyasi partilerin yasal bir zeminde ittifak yapabilmelerini sağlayan seçim ittifakı düzenlemesi de ilk kez tecrübe edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonucunda Recep Tayyip Erdoğan %52.55, Muharrem İnce %30.67, Selahattin Demirtaş %7.33, Temel Karamollaoğlu %0.89, Doğu Perinçek ise %0.20 oranında

oy almış ve Cumhur İttifakı'nın adayı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti'nin 13., yeni sistemin de birinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Milletvekili seçiminde ise Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 42.50; Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 22.68; Halkların Demokratik Partisi yüzde 11.63, Milliyetçi Hareket Partisi yüzde 11.13, İyi Parti yüzde 10.01, Saadet Partisi yüzde 1.35, Hür Dava Partisi yüzde 0.32, Vatan Partisi ise yüzde 0.24 oranında oy almıştır. Bu oy oranlarına göre AK Parti 295, CHP 146, HDP 67, MHP 49, İyi Parti ise 43 milletvekili ile TBMM'de yer almıştır.[175]

2019 yılının iç politikaya dair öne çıkan gelişmesi ise 31 Mart'ta gerçekleştirilen yerel seçimdir. Seçime Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhur İttifakı olarak; Cumhuriyet Halk Partisi ve İYİ Parti de Millet İttifakı olarak katılmıştır. Halkların Demokratik Partisi, Saadet Partisi, Vatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve diğerleri ise tek başlarına katılmıştır. Yüzde 84,37 gibi yüksek bir katılım oranıyla gerçekleşen seçimin sonucunda Cumhur İttifakı yüzde 50 civarında oy alırken, Millet İttifakı yüzde 40 civarında oy almıştır.[176] En önemli gelişmelerden biri de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin itirazları sonucunda İstanbul seçiminin YSK tarafından iptal edilerek yenilenmesine karar verilmesi olmuştur. Bunun üzerine İstanbul seçimi 23 Haziran 2019'da yenilenmiş ve Millet İttifakı'nın adayı Ekrem İmamoğlu, oyların yüzde 54,22'sini alarak kazanmıştır. Cumhur İttifakı'nın adayı Binali Yıldırım ise yüzde 45 oy almıştır.[177] 31 Mart yerel seçiminin öne çıkan önemli sonuçlarından biri İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerini Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş ve Tunç Soyer'in kazanması olmuştur. Böylelikle uzun bir aradan sonra İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıkları el değiştirmiştir. Bu, aynı zamanda 30 sene sonra ilk kez üç büyük şehri aynı partiden adayların kazanması anlamına gelmektedir.

Dünya genelinde 2020 yılının en önemli konu başlığı Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan korona virüs olmuştur. Virüsün ortaya çıkışıyla ilgili olarak çeşitli tezler üretilmiş olmakla birlikte, şu ana kadar kesin bir tespitte bulunmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte korona virüs, 2019-nCoV şeklinde isimlendirilmiş ve COVID-19 olarak tanımlanmış durumdadır. Hızlı bir şekilde dünya genelinde yayılan COVID-19, ilk tespitlere göre Türkiye'de mart ayı itibariyle görülmüş ve gün geçtikçe etkisini sürdürmüştür. Çok sayıda insanın virüse maruz kaldığı bu süreçte, sokağa çıkma kısıtlamaları, online eğitime geçilmesi, maske takma zorunluluğu vb. önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerle virüsün bulaş oranı düşürülmüş olmakla birlikte pandemi süreci devam etmektedir.

---

[175] http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77781/2018-953.pdf

[176] http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-3.pdf

[177] http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-IBB.pdf

12.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1991)

12.6.1. 1945-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Dünya siyasetinin dengelerini alt üst eden İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Almanya'nın tasfiye edilmesiyle doğan boşluktan Sovyetler Birliği yararlanmış, savaştan yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere ve Fransa da yeni bir denge kurabilecek güçten yoksun kalmışlardır.

Soğuk Savaş Dönemi'nin temel özelliği olan iki kutuplu dünyada, ABD ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği bloklar oluşturulmuş ve ideolojik bir gruplaşma başlamıştır.[178] Başka bir ifadeyle, bu dönemde komünist Doğu Bloğu ile kapitalist Batı demokrasisi açıkça, ama silahsız bir şekilde çarpışmıştır.[179]

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz sona erdiği günlerde Sovyetler Birliği, Türkiye'den boğazların yeni bir statüye kavuşturularak kendilerine serbest geçiş hakkı tanınmasını ve ortak savunma için boğazlar bölgesinde kendilerine üs kurma hakkının tanınmasını istemiştir.[180] Sovyetlerin bu talepleri, Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir, çünkü bu durum, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası dönemde izleyeceği yayılmacı politikanın belirtileri olarak değerlendirilmiş[181] ve Türkiye, yeni dış politik hamleler yapma gereği duymuştur.

Türkiye, bir yandan bu isteklere karşı kendi başına ayakta kalmaya çalışarak Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetmiş, diğer yandan da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en kuvvetli devlet olarak ortaya çıkan ABD'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır. ABD ise İkinci Dünya Savaşı sırasında, uzun bir süre denge siyaseti izleyerek savaş dışı kalan ve çeşitli girişimlere rağmen Müttefiklerin yanında savaşa katılmayan Türkiye'ye önceleri mesafeli durmuştur. Dolayısıyla Türkiye, savaş sonrası dönemde kısa süreliğine de olsa, yalnız kalmıştır.

Ancak Türkiye'nin bu kritik dönemin başlangıcındaki yalnızlığı fazla uzun sürmemiştir. 1946 yılında toplanan Potsdam Konferansı'nda başta ABD olmak üzere Batılı devletler, Sovyetler Birliği işbirliğinin uzun bir süre devam etmeyeceğini görmüşlerdir. Bu öngörü, ABD Başkanı Truman'ın, 12 Mart 1947'de Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasına karşı bir doktrin oluşturmasına yol açmıştır. Temel hedefi Batı Avrupa'nın Sovyetler Birliğinin etkisi altına girmesini engellemek olan *Truman Doktrini,* Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bununla birlikte, ABD Başkanı Truman için, Yunanistan'daki iç savaşın sona erdirilmesi ve Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması öncelikli olmuştur.[182]

---

[178] Nihat Erim, *"Eski İle Yeni Çarpışıyor"*, **Ulus,** 19 Haziran 1946.

[179] Nihat Erim, *"Çarpışan İdeolojiler Arasında"*, **Ulus,** 2 Eylül 1946.

[180] Hale, **a.g.e.,** s. 111.

[181] Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, *"İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1983,** (Ed. Cem Sar vd.), AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s. 192.

[182] Sander, **a.g.e.,** s. 11.

Doğu Avrupa devletlerinin Sovyet uyduları haline gelmeleriyle Orta ve Batı Avrupa'nın geleceğinin tehlikeye düşmesi, Yunanistan'daki iç savaşın istenmeyen yönde gelişmesi ve İran üzerindeki Sovyet baskısının etkisiyle ABD, Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle ABD ile Sovyetler Birliği arasında artan gerginlik ile doğru orantılı olarak Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri de düzelme sürecine girmiştir.[183]

Truman Doktrini, Yunanistan ve Türkiye'ye siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda destek verilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda ABD, Yunanistan ile Haziran 1947'de, Türkiye ile de 12 Temmuz 1947'de yardım antlaşmaları imzalanmıştır.[184] Böylelikle Türkiye ve Yunanistan, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda zarar görmüş ve Sovyetlerin etki alanına girme ihtimali olan Avrupa'yı yeniden yapılandırmak için işleme koyduğu *Marshall Planı* kapsamına alınmıştır.[185]

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin her geçen gün daha da keskinleştiği bu sıralarda, Sovyet yayılmasına karşı ABD önderliğinde 4 Nisan 1949'da *NATO* (Kuzey Atlantik Paktı) kurulmuştur.[186] 5 Mayıs 1949 tarihinde ise İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç bir araya gelerek *Avrupa Konseyi*'ni kurmuştur.[187] Türkiye de, hem Avrupa Konseyi'ne hem de NATO'ya katılmak için başvuruda bulunmuş ve 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne katılmıştır.[188]

Türkiye'nin NATO'ya katılma sürecini hızlandıran gelişme ise Kore Savaşı olmuştur. Aynı coğrafyada ve iki farklı ideolojiye bağlı olarak kurulan Kuzey Kore ile Güney Kore arasında 25 Haziran 1950'de Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması patlak vermiştir. Türkiye'nin de gelişmeleri yakından takip ettiği bu sıralarda Birleşmiş Milletler, Kore'ye asker gönderme kararı almıştır. DP iktidarının ilk ayına denk gelen bu gelişmeyi, ABD ile olan ilişkileri ilerletmek ve NATO'ya üye olmak yolunda bir fırsat olarak gören Menderes Hükümeti, Türkiye'nin Kore Savaşı'na dâhil olması için harekete geçirmiştir.[189] Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, TBMM ve muhalefet partisine danışmadan Türkiye'nin 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 asker gönderileceğini açıklamıştır.[190] Türkiye'nin NATO'ya girişi de Kore Savaşı'ndan sonra 18

---

183 Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947–1964),** AÜSBF Yay., Ankara, 1979, s. 9.

184 Sander, **a.g.e.,** s. 25-27.

185 ABD Dışişleri Bakanı General Marshall'ın 5 Haziran 1947'de yaptığı konuşmada tarihe "Marshall Planı" olarak geçecek olan savaş sonu Avrupası'nın ekonomik kalkınması konusunda hükümetinin görüş ve önerilerini ortaya koymuştur. Marshall bu konuşmasında, Avrupa ülkelerinin yıkılıp yakılması gerçeğinden başka ekonomilerinin alt üst olduğunu, bu durumun çeşitli tehlikeler yaratabileceğini, ekonomik dengenin kurulabilmesi için de ABD'nin bu ülkelere yardım etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Soysal, **a.g.e.,** C. II, s. 286-287.

186 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 449.

187 Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 226.

188 Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 226.

189 Hale, **a.g.e.,** s. 118.

190 Hükümetin aldığı bu karar karşısında ana muhalefet partisi konumunda olan CHP, 26 Temmuzda yaptığı açıklamada bu kararın bir Anayasa ihlali olduğunu belirtmiştir. Muhalefet

Şubat 1952'de gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye, hem Batı ile bütünleşme konusunda büyük oranda mesafe almış hem de Doğu-Batı çatışmasının taraflarından biri haline gelmiştir. Bu iki gerçek, bundan sonraki yıllarda Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur.[191]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ilişkilerinin devam ettiği bir ortamda iktidara gelen DP, ilişkilerin bu şekilde devam etmesi yönünde çaba harcamış ve iki ülkenin 1952'de NATO'ya kabul edilmesinden sonra gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle ikili ilişkiler daha da gelişmiştir.[192] Öyle ki, iki devlet arasındaki bu yakınlaşma, Balkanlarda yeni bir ittifakı da doğurmuştur. Gerçekleşen temaslar sonucunda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 25 Şubat 1953'te *Balkan Paktı* imzalanmıştır.[193]

Ancak, Yunanistan'ın, 1878 yılından beri İngiltere'nin kontrolünde bulunan Kıbrıs'ı ENOSİS düşüncesi çerçevesinde kendisine bağlamak için girişimlerde bulunması, Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve yaklaşık 25 yıldır devam eden dostluk ortamı bozulmaya yüz tutmuştur. Önceleri Yunanistan ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek isteyen Türkiye, Kıbrıs sorunu diye bir sorun olmadığını vurgulamaya çalışmışsa da, Yunanistan'ın adanın Rumlara bırakılması konusunda ısrarcı davranması ve bunu sürekli gündeme taşıması sonucunda iki devlet arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.[194]

Bu süreçte Rumların adada gösteriler yaparak Yunanistan'a katılma konusunda karışıklıklar çıkarması, ENOSİS seslerinin iyice yükselmesi ve en son Yunanistan'ın İngiltere'den Ağustos 1954'e kadar adayı kendilerine teslim etmesini istemesi üzerine Kıbrıs sorunu, iyice tırmanmıştır. Hatta Yunanistan, adanın kendisine teslim edilmemesi halinde bu durumu uluslararası bir sorun haline getirerek Birleşmiş Milletlere taşıyacağını da ilan etmiştir. İngiltere'nin bu teze yanaşmaması üzerine Yunanistan, 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için Birleşmiş Milletlere başvuruda bulunmuştur. Böylelikle Kıbrıs, uluslararası bir soruna dönüşmüş, Birleşmiş Milletler genel kurulunda ele alınmış, ancak Yunanistan'ın adaya dair istekleri reddedilmiştir.[195]

Bu gelişme üzerine adada ENOSİS taraftarı Başpiskopos Makarios'un kışkırtmalarıyla Türk yerleşiklere yönelik kanlı saldırılar düzenlenmeye başlanmıştır. Söz konusu ortamda Türk kamuoyu da adanın Yunanistan'a verilme ihtimaline karşı harekete geçmiş, özellikle de öğrenci dernekleri aracılığıyla

---

partisi bu açıklamasında haklıydı. Çünkü 1924 Anayasası'nın 26. maddesine göre; sadece TBMM, savaş, barış, antlaşma gibi kararları almakta yetkilidir. Dolayısıyla CHP, Kore'ye asker gönderilmesine değil gönderilme kararının alınma şekline karşı çıkmıştır. Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 228.

191 Haluk Gerger, *"Türk Dış Politikası (1946-1980)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yay., İstanbul, s. 538; Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 234.

192 Melek Fırat, *"Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919–1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 587.

193 Fırat, *a.g.m.*, s. 589.

194 Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** Metu Press, Ankara, 2001, s. 104.

195 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 529-530.

çeşitli gösteriler yapılmış ve bu gösterilerde "Ya ilhak ya ölüm" ve "Ya taksim ya ölüm" sloganları ön plana çıkmıştır. Ayrıca *Kıbrıs Türk'tür* isimli bir dernek de kurulmuştur.[196] Bu arada DP, Kıbrıs sorununu gündemine almış ve Başbakan Adnan Menderes'in talimatıyla bu işle ilgilenmek üzere Fatin Rüştü Zorlu başkanlığında bir *Kıbrıs Komisyonu* oluşturulmuştur.[197]

Kıbrıs sorununun nasıl çözüleceği konusunda, tarafların anlaşamaması üzerine İngiltere araya girerek, Londra'da üçlü bir konferans toplamak üzere Türkiye ve Yunanistan'a çağrı yapmıştır. 29 Ağustos 1955'te toplanan Londra Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Vekili Fatin Rüştü Zorlu, adadaki Türk varlığına ve Türkiye ile tarihsel ekonomik ve kültürel bağlarına değindikten sonra Türkiye açısından stratejik önemini belirterek Türkiye'ye bırakılmasını savunmuştur. İngiltere temsilcisi Macmillan da tam aksi yöndeki Yunan görüşlerini ileri sürmüş ve görüşmeler çıkmaza girmiştir. Görüşmelerin tıkandığı bu sıralarda Türkiye'de Rumlara yönelik 6-7 Eylül olaylarının yaşanması üzerine müzakereler herhangi bir sonuç alınamadan sona ermiştir.[198]

Süreç içinde temasların sonuç vermemesi ve İngiltere'nin tekrar araya girmesiyle taraflar, İngiliz tezi olan adanın Rumlar ile Türkler arasında paylaşılması görüşüne yaklaşmıştır. Sonuçta, 11 Şubat 1959'da imzalanan Zürih Antlaşması ve 19 Şubat 1959'da imzalanan Londra Antlaşması ile bağımsız bir 'Kıbrıs Cumhuriyeti' kurulmuştur.[199] Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantör ülkeler olarak belirlendiği bu antlaşmalarda; Kıbrıs'ın başkanlık rejimiyle yönetilen bağımsız bir cumhuriyet olması, her üç devletin de Kıbrıs'ta birer garnizon bulundurması ve herhangi bir sorun karşısında adaya müdahale etme hakkı olması, ada cumhurbaşkanının Rum, yardımcısının Türk olması gibi hükümler yer almıştır.[200] Varılan uzlaşmanın ardından, 13 Aralık 1959'da yapılan seçimlerde Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçilmiştir.

Türkiye bu sıralarda güney ve doğu komşuları ile de Balkan Paktı'na benzer bir ittifaka girmiş ve Türkiye'nin yoğun çabaları sonucunda 24 Şubat 1955'te Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla Bağdat Paktı oluşturulmuştur. Ancak Temmuz 1958'de Irak'ta bir askeri müdahale olması üzerine Irak, Mart 1959'da pakttan çekilmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan, ABD'nin gözlemci olarak katıldığı Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nı (CENTO) kurmuşlardır.[201]

---

[196] Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 211–216.

[197] Bağcı, **a.g.e.,** s. 109-110.

[198] Fırat, *a.g.m.*, s. 602.

[199] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 533.

[200] Zürich ve Londra Antlaşmalarının hükümleri için bkz. Fırat, *a.g.m.*, s. 608-612.

[201] Sovyet tehdidine karşı bölge güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan bu pakt 1979 İran Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar varlığını sürdürmüş ancak devrimden sonra İran'ın ardından da Pakistan'ın pakttan çekilmesiyle CENTO da dağılmıştır.Hale, **a.g.e.,** s. 127.

12.6.2. 1960-1990 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasını Sovyetler Birliği karşıtlığı üzerine kuran ve bu süreç içinde ABD'nin ve Avrupalı devletlerin yanında yer alan Türkiye'nin, *Yumuşama Dönemi* (Detant) olarak isimlendiren 1960 sonrası dönemde hem iç politikasında hem de dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır.[202]

Yeni hedeflerin belirlendiği bu dönemde Türkiye, Küba Bunalımı[203] sırasında düş kırıklığı yaşarken, Kıbrıs Sorunu'nun yeniden tırmanmasına da şahit olmuştur. 1954 yılından sonra olduğu gibi, 1960'larda da Türk dış politikasını belirleyen temel gelişme, *Kıbrıs Sorunu* olmuştur.[204]

Geçici hükümet tarafından hazırlanan Kıbrıs Anayasası, 6 Nisan 1960'ta kabul edilmesine rağmen, İngiltere ile üslerin kapsayacağı alanın büyüklüğü konusunda çıkan anlaşmazlık, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanını geciktirmiş, ancak uzlaşamaya varılması üzerine Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960'ta bağımsızlığını ilan etmiş ve 24 Ağustos 1960'ta Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.[205]

Ancak Cumhurbaşkanı Makarios'un, Kıbrıs Anayasası'nın on üç temel maddesinin değiştirilmesine yönelik 30 Kasım 1963'teki talebi, iki toplum arasında yeni çatışmaların patlak vermesine neden olmuştur.[206]

Bu şartlar altında İngilizler, Ocak 1964'te Londra Konferansı'nı toplayarak, diğer garantör devletler ve Kıbrıs toplum liderleriyle birlikte, Kıbrıs'ta ortaya çıkan soruna çözüm bulmak istemiştir. Ancak Kıbrıslı iki tarafın sunduğu öneriler çerçevesinde bir anlaşma yapmak mümkün olmamış ve sonunda Kıbrıs için bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNFICYP) kurularak Mart 1964'te Kıbrıs'ta

---

202 Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s. 202; Gerger, *a.g.m.*, s.541.

203 *Küba Bunalımı* olarak tarihe geçen ve Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya yüz tutmasında önemli bir yere sahip olan bu gelişme 1962 ilkbaharında Küba'ya nükleer başlıklı kısa ve orta menzilli Sovyet füzelerinin yerleştirilmesiyle başlamıştır. Bu gelişmeden haberdar olan ABD de hemen Küba'yı abluka altına aldığını duyurmuş ve kriz iyice tırmanmıştır. Nükleer bir savaşın eşiğine gelinen bu gelişme sırasında iki ülke yöneticileri (Kennedy ve Khrushchev) arasında gerçekleşen görüşmelerde Türkiye, ABD tarafından pazarlık konusu edilmiş ve Sovyetlerin istekleri kabul edilmiştir. Buna göre Sovyetlerin Küba'da yerleştirmiş olduğu füzeleri sökmeleri karşılığında ABD de Türkiye'de yerleştirmiş olduğu füzeleri sökmeyi taahhüt etmiştir. Nitekim Türkiye ile uzaktan yakından ilgisi olmayan Küba'daki bir sıkıntıdan kaynaklı ABD'nin Türkiye'yi desteklediğini ifade eden füzelerin sökülmesi 23 Ocak 1963'te Türk yöneticilerce kabul edilmiştir. Ancak bu durum Türk kamuoyunda bir hoşnutsuzluk doğurmuş ve ABD istediği zaman Türkiye'nin güvenliğini hatta varlığını tehlikeye sokabilecek kararlar almaktan çekinmeyecektir, intibaı yaygın kabul görmeye başlamıştır. Küba Krizi ve Türkiye üzerindeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s. 215-224; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 820.

204 Armaoğlu, **a.g.e.**, 783.

205 Melek Fırat, *"1960-1980: Yunanistan'la İlişkiler"*, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 719.

206 Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yay., Ankara, 1993, s. 57.

göreve başlamıştır. Bu kuvvetler Kıbrıs'ta tansiyonu düşürmeye yardımcı olmuş, ancak iki toplum arasındaki çatışma sona ermemiştir.[207]

Adadaki Türk-Rum çatışmasının sona ermemesi, İnönü'nün 1964 yılı Haziran ayında Kıbrıs'a müdahale kararı vermesine yol açmış ve İnönü, müdahale kararını ABD'ye 4 Haziran günü duyurmuştur. Ancak 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'un İnönü'ye gönderdiği mektup (Johnson Mektubu)[208] üzerine Türkiye, Kıbrıs'a müdahale etmekten vazgeçmiştir.

Yunanistan'ın 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta darbe yaparak Makarios'u devirmesi ve ENOSİS'i gerçekleştirmeye çalışması üzerine, 19 Temmuz 1974'te Bakanlar Kurulunun çıkardığı bir kararname ile Kıbrıs'a müdahalede bulunma ve Yunanistan'ın bir saldırısı halinde bu devlete karşı harekâta geçme konusunda Başbakan Bülent Ecevit yetkili kılınmıştır. Bu gelişmenin hemen ardından da 20–22 Temmuz ve 14–16 Ağustos 1974 tarihlerinde Kıbrıs'a yönelik iki askeri harekât gerçekleştirilmiş ve bugünkü barış hattı çizilmiştir.[209]

Bu gelişmelerden sonra 13 Şubat 1975'te Rauf Denktaş başkanlığında Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş ve iki taraf arasında yapılan Nüfus Mübadelesi Antlaşması ile güneyde kalan Türkler kuzeye, kuzeyde kalan Rumlar da güneye geçmişlerdir. Adada bunlar yaşanırken ABD, Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni tanımamanın yanı sıra Türkiye'ye 5 Şubat 1975'ten 12 Eylül 1978'e kadar süren bir silah ambargosu uygulamıştır.[210] Ancak bu ambargo da Türkiye'yi Kıbrıs konusundaki kararlı tutumundan vazgeçirmemiş ve 15 Kasım 1983 tarihinde 'Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti' kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren, daha doğrusu Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte, Batı bloğunda kendisine yer arayan Türkiye, diğer Batı Avrupa devletleri gibi Komünizme karşı ABD ile müttefik olmuştur. Ancak Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında, olumlu seyreden Türkiye-ABD ilişkileri, 1960'lı yılların başından itibaren Küba Krizi ve özellikle de Kıbrıs Sorunu ile ilgili görüş ayrılıkları nedeniyle bozulmaya yüz tutmuştur.

---

[207] Richard Clogg, *"The Troubled Alliance: Greece and Turkey"*, (Ed. Richard Clogg), **Greece in the 1980s**, St. Martin's Press, New York, 1980, s. 194.

[208] *Johnson Mektubu* kısaca; Türkiye'nin dış politik ilişkilerinde ABD'ye danışması gerektiği, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a garantör ülke olarak müdahale etmesini uygun görmediği, bu tür bir harekât sonucunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması durumunda NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceği ve Türkiye ile ABD arasında 1947 yılında imzalanan yardım antlaşması gereği, Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları kullanmasına ABD'nin izin vermeyeceği şeklinde bir içeriğe sahiptir. Türkiye'de bir şok etkisi yaratan bu mektuptan sonra da BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965'te Kıbrıs ile ilgili yaptığı toplantıda Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edemeyeceği kararı alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. **Hürriyet**, 13.01.1965; Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs**, Ankara, s.300–305.

[208] Gürel, **a.g.e.**, s. 58.

[209] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 801-806.

[210] M. Seyfettin Erol, *"1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, (Ed. Ahmet Çaylak-Mehmet Dikkaya- Cihat Göktepe-Hüsnü Kaplı), Savaş Yay., Ankara, 2010, s.525-526.

Türkiye'nin, ABD ve Batılı devletler tarafından yalnız bırakılması yüzünden, 1965'ten itibaren Türk kamuoyunda Türkiye-ABD ikili antlaşmalarına karşı yoğun bir eleştiri kampanyası başlamış ve o güne kadar iki devlet arasında yapılmış olan antlaşmaların gözden geçirilmesi istenmiştir.

Başbakan Süleyman Demirel de 7 Nisan 1966'da ABD'ye mevcut ikili antlaşmaları gözden geçirmek üzere görüşmelerin başlaması teklifinde bulunmuştur. ABD'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Türkiye ve ABD'nin dışişleri temsilcileri arasındaki görüşmeler, 20 Ocak 1967'de başlamış, ancak yaklaşık iki yıl süren görüşmelerden beklenen sonuç alınamamıştır.[211] Bununla birlikte 3 Temmuz 1969'da Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmış ve geçici de olsa iki devlet arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Fakat bu yumuşama süreci de çok uzun sürmemiş[212] ve iki ülke arasında yaşanan Haşhaş üretimi sorunu, ilişkilerin yeniden bozulmasına neden olmuştur.[213]

Türkiye-ABD ilişkileri inişli-çıkışlı bir şekilde seyrederken, Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtı'na ABD'nin karşı çıkması ve 1975 yılından 1978 Eylülüne kadar devam bir silah ambargosu koyarak askeri kredileri askıya alması, ilişkileri kopma notasına getirmiştir. Ambargo üzerine Türkiye, 3 Temmuz 1969 tarihli Türkiye-ABD Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmış ve Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koymuştur. İlişkilerin iyice gerildiği bu sıralarda, Mart 1976'da iki devlet arasında yeni bir antlaşma imzalanmışsa da, bu antlaşma bir türlü yürürlüğe girmemiştir. Nihayet 29 Mart 1980'de yeni bir Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanarak Türkiye'nin üsler ve tesisler üzerindeki egemenlik hakları ABD tarafından onaylanmıştır.[214]

Ambargonun kalktığı 1978 ile askeri müdahalenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 tarihleri arasında, Türkiye'nin içinde bulunduğu kaotik ortam, siyasi istikrarsızlık ve anarşi ABD için de korkulu bir dönem olmuştur. Özellikle Şubat 1979'da İran'da Humeyni rejiminin kurulması ve aynı yıl içinde Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi gibi gelişmeler ABD için bölgede güvensiz bir

---

211 Nasuh Uslu, *"1965–1970 Dönemi Dış Politika"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 470-471.

212 Hale, **a.g.e.,** s. 155-156.

213 1960'lı yılların sonlarından itibaren Türkiye ile ABD arasında gündeme gelen anlaşmazlıklardan biri de Türkiye'nin *Haşhaş* üretimiyle ilgili olmuştur. ABD vatandaşları arasında oldukça yaygın olarak kullanılan uyuşturucuya karşı ABD'de başlatılan kampanya bu sıkıntının gündeme gelmesine sebep olmuştur. ABD'liler uyuşturucu kullanımının gittikçe yoğunlaşmasının temel sebebinin üretici ülkeler olduğuna inanmış ve bu üretici ülkeler arasında en büyük kaynağın Türkiye olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu gerekçelerle Türkiye üzerinde haşhaş ekiminin yasaklanması için yoğun bir baskı kurmaya başlayan ABD, uzun bir süre istediğini alamamakla birlikte Haziran 1971'de haşhaş üretimi Türkiye'de yasaklanmıştır. 1973 seçimlerinden sonra yönetimi devralan Bülent Ecevit ise Temmuz 1974'te haşhaş üretimi yasağını kaldırmıştır. Hale, **a.g.e.,** s. 159-160; Uslu, *a.g.m.,* s.471-474.

214 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 824.

ortamın doğmasına neden olmuştur. Yeni dönemde Türkiye, ABD için stratejik açıdan çok daha fazla önemli bir hale gelmiştir. Bu ortamda gerçekleşen 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Aynı günlerde yapılan Amerikan başkanlık seçimini Ronald Reagan'ın kazanması da, Türkiye ile ABD arasında yeni bir yakınlaşma döneminin başlamasına zemin hazırlamıştır.[215]

1980–1983 yılları arasını kapsayan askeri yönetim döneminde Türk dış politikasında ABD'nin etkisi iyice hissedilmeye başlanırken, Türkiye'nin Avrupa ile (AET ve Avrupa Konseyi) ilişkileri ise bir hayli zayıflamıştır. Ortadoğu ülkeleri ile girişilen ilişkiler ise gelişme kaydetmiştir.[216] 1983'te yapılan genel seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi ile birlikte dış politikada yeni bir dönem başlamıştır. Turgut Özal'ın *Özalizm* olarak da isimlendirilen fikirleri çerçevesinde bir yol izlendiği bu dönemde, ABD ve Batılı devletlerle ilişkiler gittikçe yoğunlaşmıştır.[217]

1980'li yıllar boyunca İsrail ve Mısır'dan sonra Türkiye, (1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması kapsamında) ABD'den en yüksek yardımı alan devlet olmuştur. Ancak söz konusu yardımlar, 1980'lerin sonunda bir yandan Türkiye karşıtı Rum ve Ermeni lobilerinin etkisiyle diğer yandan Soğuk Savaş gerginliğinin yerini yumuşamaya bırakmasıyla oldukça azalmış ve Türkiye-ABD ilişkileri yeniden soğumaya başlamıştır.[218]

Bu arada Türk-Sovyet ilişkileri de 1960'lı yılların ortalarından itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. 1964 tarihli Johnson Mektubu, Türkiye'nin hem ABD hem de Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben yazılan ve diplomatik açıdan nezaketsiz olan bu mektup, Türkiye'nin ABD'den kısmen de olsa uzaklaşmasına, Sovyetler Birliği'ne ise daha yakın durmasına yol açmıştır. Bu ılımlı hava içerisinde, Sovyetlerin daveti üzerine Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 1964 yılı sonlarında, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü de 9 Ağustos 1965'te Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin hemen ardından da Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko başkanlığındaki bir heyet Türkiye'ye gelmiş ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yolunda uzlaşmaya varılmıştır. 16 Ağustos 1965'te yayınlanan ortak bildiride, taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirileceği vurgulanarak, bundan sonra Türkiye'nin Sovyetlere milli mahsuller satması karşılığında, Sovyetlerin

---

[215] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 824-825.

[216] Geniş bilgi için bkz. Birol Akgün, *"12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980–1983)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, s. 559–563.

[217] Sedat Laçiner, *"Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, s. 611.

[218] Laçiner, *a.g.m.*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, s. 621-622.

de Türkiye'ye sanayi tesisleri kurmak üzere makine ve teçhizat temin edeceği belirtilmiştir.[219]

1970'li yıllarda ise Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde bir durgunluk dönemi başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1968'ten itibaren Türkiye'de başlayan anarşinin nedeni olarak görülmesi, bu durgunluğun yaşanmasında etkili olmuştur. Türkiye'de 1977'den sonra yaşanan terör eylemlerinde Sovyet etkeninin varlığı yolundaki düşünceler ve nihayet Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgali, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyice soğumasına neden olmuş ve bu durum 12 Eylül Askeri Müdahalesi sonrasında da devam etmiştir.[220]

Türk-Sovyet ilişkilerindeki güvensizlik, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına değin devam etmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan yeni dönemde, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.

1951 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile temelleri atılan Avrupa Birliği, 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye için, üye olunması gereken bir kulüp olarak görülmüştür. Ancak Türkiye ile Avrupa Birliği[221] -o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu- arasındaki ilk somut yakınlaşma,1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Türkiye bundan sonra Topluluk ile bağlarını sürekli geliştirmeye çalışmış ve bu çabalarının karşılığını da görmüştür.[222] 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ortaklığı için en az beş yıl sürecek olan hazırlık dönemini başlatmış, 22 Kasım 1970'te taraflar arasında imzalanan Ek Protokol ile de Türkiye'nin 22 yıllık Ortak Pazar üyeliği başlamıştır.[223] Ancak 12 Eylül 1980 askeri yönetimi döneminde Türkiye'nin Topluluk ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Avrupa Parlamentosu Ocak 1982'de aldığı bir kararla daha önce öngörülmüş olan 600 milyon dolarlık yardımı dondurmuş ve Mart 1982'de Türkiye ile var olan ortaklık ilişkilerini süresiz askıya almıştır.[224]

---

[219] Duygu Sezer, *Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** C. I, s. 477–478.

[220] Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, *"1973–1983 Dönemi"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.** II, s. 593, 605.

[221] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünya'da Batı ülkelerinin birleşmesini sağlamak amacıyla Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un katılımıyla 1951'de *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu* oluşturulmuş, 1957 yılına gelindiğinde de *Avrupa Ekonomik Topluluğu* ve *Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu* gibi yeni topluluklar kurularak 1967 yılında imzalanan Brüksel Antlaşmasıyla bu üç topluluk tek bir çatı altında toplanmış ve *Avrupa Topluluğu* adını almıştır. 7 Şubat 1992'de imzalanan ve Kasım 1993'te yürürlüğe giren Mastrich Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, *Avrupa Birliği* ismini almıştır. Geniş bilgi için bkz. Rengin Ak, **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayınevi, İstanbul, 2008.

[222] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 969.

[223] Gerger, *a.g.m.*, s. 545.

[224] Akgün, *a.g.m.*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 561.

12 Eylül 1980 askeri yönetimi sırasındaki bu olumsuz gelişmeden sonra Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilk ilişkileri, Ortaklık Konseyi'nin Eylül 1986'da yaptığı toplantı ile yeniden başlamışsa da, bir türlü beklenen seviyeye gelememiştir. Buna rağmen Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için resmen başvuru yapmıştır. Ancak Avrupa Topluluğu'nun Ekim 1989'da bu başvuruya cevap olarak açıkladığı raporda, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun, ancak 1993 yılından sonra ele alınabileceği ifade edilmiştir.[225]

12.7. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONRASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) politikalarıyla Sovyetler Birliği'nde köklü bir değişim ve dönüşüm süreci başlatan Mihail Gorbaçov, Soğuk Savaş döneminin sonunu hazırlamıştır. Bu süreçte sadece sosyalist rejim çökmemiş, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Sovyetler Birliği dağılmıştır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesini ifade eden bu gelişmelerle birlikte uluslararası sistemde köklü değişiklikler meydana gelmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak 1990'lara kadar devam eden İki Kutuplu Dünya'nın yerini, bir süre için ABD öncülüğündeki Yeni Dünya Düzeni almıştır.

Türkiye-ABD ilişkileri yeni dönemde de karşılıklı çıkarlara dayanan, fakat inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Özellikle 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Ortadoğu politikalarında ciddi bir değişime gitmesine yol açmıştır. ABD ile Türkiye, yeni dönemde de birçok konuda stratejik ortak olarak aynı tarafta yer almış ve birlikte hareket etmiştir. Nitekim Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi konusundaki işbirliği, bu ortaklığın tipik bir örneğini teşkil etmektedir.[226]

Türkiye, Avrupa Birliği'ne katılma talebinin 1989'da reddedilmesine rağmen, birlikle olan ilişkilerini kesmemiş ve birliğe katılma amacından vazgeçmemiştir. Bunun bir sonucu olarak, Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'te toplanan Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamına alınmasını öngören bir karar alınmıştır. Kararın 13 Aralık 1995'te Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanmasından sonra da, Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle Gümrük Birliği'ne dâhil olmuştur.[227] Ancak Avrupa Birliği'ne uzanan yolda önemli bir adım olarak kabul edilen Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne alınması, beklentileri karşılamamış ve bu durum Türk kamuoyunda hayal kırıklığına yol açmıştır.

12–13 Aralık 1997'de toplanan Lüksemburg Zirvesi'nde, Türkiye'nin topluluğa katılımı tekrar gündeme gelmişse de, bu konuda herhangi bir takvim

---

[225] Armaoğlu, **a.g.e.**, 970.
[226] Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 497-498.
[227] Armaoğlu, **a.g.e.**, 470.

belirlenmemiş ve Türkiye'ye genişleme sürecinde üyeliğe kabul edilecek ülkeler arasında yer verilmemiştir.[228] Lüksemburg Zirvesi'nden sonraki süreçte ise 15-16 Haziran 1998 tarihinde toplanan Cardiff ve 11-12 Aralık 1998 tarihlerinde toplanan Viyana zirvelerinde Lüksemburg Zirvesi'nin sonuçlarına gönderme yapılmakla birlikte, tam üyelik için Kopenhag Kriterleri'nin[229] altı çizilmiştir. Özellikle Cardiff Zirvesi'nin genişleme süreci açısından Türkiye'ye bakışı önceki dönemlere göre daha olumlu olmuş ve Türkiye'nin üyeliğe hazırlanma programını içeren bir strateji belgesi hazırlanmıştır.[230]

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi, 10-11 Aralık 1999 tarihleri arasında toplanan Helsinki Zirvesi'nde gerçekleşmiştir. Diğer aday ülkelerle eşit haklara sahip olmasının kabul edilmesinden sonra Türkiye, bir yandan Avrupa Birliği programları ve ajanslarına, öte yandan da katılım süreci çerçevesinde diğer aday ülkelerle birlikte Avrupa Birliği toplantılarına katılma hakkına sahip olmuştur ki, bu süreç günümüzde de devam etmektedir.[231]

Bununla birlikte Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinde asıl önemli dönüm noktası, 17 Aralık 2004'te toplanan Brüksel Zirvesi olmuştur. Bu zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te tam üyelik için müzakerelerin başlaması kararlaştırılmıştır.

Yeni dönemde Bir yandan Avrupa Birliği ve ABD ile olan ilişkilerini olumlu bir yönde geliştirmeye çalışan Türkiye, bölgeselleşme eğilimlerinin de etkisiyle Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir. Aktif bir dış politika izleme yönünde önemli adımlar atan Türkiye, özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede daha etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Nitekim Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerinin tümünü tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk devletlerden biri olmuştur.[232]

Balkanlar'daki gelişmelere de kayıtsız kalmayan Türkiye, bu coğrafyada yaşanan etnik çatışmalar karşısında, barış ve istikrarın sağlanması yönünde çeşitli diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunmuştur. Türkiye bu dönemde, bir

---

[228] Sanem Baykal-Tuğrul Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 346–348.

[229] Kopenhag Kriterleri, 22 Haziran 1993'te Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen siyasi, ekonomik ve Topluluk yönetmeliği ile ilgili hükümleri içermektedir. İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varlığı, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların haklarının korunması gibi kriterler siyasal kriterleri oluştururken, etkin bir piyasa ekonomisi ve rekabet edebilme kapasitesi ekonomik kriterleri oluşturmuştur. Uyum kriterleri ise birlik bünyesinde üstlenilen hükümleri yerine getirebilecek gereklilikleri yerine getirebilecek kapasiteye sahip olmak şeklindedir. Kopenhag Kriterleri için bkz. Sanem Baykal, *"Kopenhag Kriterleri"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 332.

[230] Baykal-Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, s. 348–349.

[231] Baykal-Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, s. 351.

[232] Geniş bilgi için bkz. Mustafa Aydın, *"Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 366-438; Sarınay, *a.g.m.*, s. 486.

taraftan 25 Kasım 1992'de Bosna-Hersek ve Balkanlardaki diğer sorunlara çözüm üretmek üzere İstanbul'da Balkan Konferansı'nın toplanmasına öncülük ederken, diğer taraftan Sırpların saldırısına uğrayan Bosna-Hersek'e hem kendi inisiyatifi ile yardım etmiş hem de NATO kapsamında güvenliği sağlamak amacıyla bölgeye asker göndermiştir. 1999'da Sırpların Kosova'ya karşı giriştikleri saldırılara kayıtsız kalmayan Türkiye, Birleşmiş Milletler gücüne destek olmak amacıyla bölgeye önemli sayıda asker göndermekten de kaçınmamıştır.[233]

2011 yılı içerisinde tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de bütün dikkatler Ortadoğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Tunus, Libya, Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerinde siyasal özgürlük talepleriyle toplumsal hareketler başlamış ve bu ülkelerin bazılarında yaşanan kanlı olaylar sonrasında iktidarlar değişmiştir. Türkiye, 'Arap Baharı' olarak adlandırılan olaylar karşısında, her zamankinden daha etkin bir rol üstlenmeyi amaçlayan bir politikayı tercih etmiştir. Ancak Türkiye'ye sınır ülkeler olan Irak ve Suriye başta olmak üzere, Mısır ve Libya'daki istikrarsızlıklar ve İsrail'in Filistin Sorunu'ndaki uzlaşmaz politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'da daha etkin olma anlayışı ile güvenlik kaygısının zaman zaman çakışmasına yol açmıştır. Daha açık bir deyişle Ortadoğu'da uzun yıllar devam edecek gibi görünen belirsizlik, Türkiye'nin dış politikadaki hamlelerinin hem içeride hem de dışarıda daha fazla tartışılmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, TURGAY, Bedia; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980),** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 2007.

AK, Rengin; **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayınevi, İstanbul.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** İmaj Yayıncılık, Ankara 2006.

AKTAR, Ayhan; **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

AKYOL, Hüseyin; **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

ALBAYRAK, Mustafa; *"Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri",* **Demokrasi Platformu,** Sayı: 17, 2009 Kış.

_____; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,** Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

_____; **İkinci Adam,** , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975

_____; **Menderes'in Dramı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

AYDIN, Mustafa; *"1939–1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2",* **Türk Dış Politikası (1919-1980),** Cilt I, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

_____; *"Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler",* **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAĞCI, Hüseyin; **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** Metu Press, Ankara, 2001.

BALCIOĞLU, Mustafa; *"İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası",* (Ed. Durmuş Yalçın), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

[233] Balcıoğlu, *a.g.m.,* s. 495.

BAŞGİL, Ali Fuat; **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri,** (Çev. M. Ali Sevük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1966.
BAYKAL, Sanem; *"Kopenhag Kriterleri"*, **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
BAYKAL, Sanem, ARAT, Tuğrul; *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
BAYTAL, Yaşar; *"Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957),* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Sayı:40, Kasım 2007
BİLA, Hikmet; **CHP (1919–2009),** Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
BİRAND, Mehmet Ali, DÜNDAR, Can, ÇAPLI, Bülent, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 2007),** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
_____; **Türkiye'de Devletçilik,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
CLOGG, Richard; *"The Troubled Alliance: Greece and Turkey"*, (Ed. Richard Clogg), **Greece in the 1980s,** St. Martin's Press, New York, 1980.
Cumhuriyet Gazetesi.
ÇAVDAR, Tevfik; *"Demokrat Parti"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt VIII, İletişim Yayınları.
_____; **Türk Demokrasi Tarihi (1839–1950),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.
ÇAYLAK, Adem, BARAN, Hüseyin; *"Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960–1970)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara, 2010.
C.H.P. TÜZÜK, (Partinin Üsnomal Kurultayı Onaylamıştır), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.
C.H.P. Nizamnamesi (Beşinci Büyük Kurultayın 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir), Ulus Basımevi, Ankara, 1939.
DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu, (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
ERASLAN, Cezmi; *"Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası"*, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. Durmuş Yalçın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
ERDOĞAN, Mustafa; **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yayınları, Ankara, 2001.
ERİM, Nihat; **12 Mart Anıları,** (Haz. Raşit Çavaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
_____; **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs,** Ankara.
EROĞUL, Cem; *"Çok Partili Düzenin Kuruluşu"*, **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Belge Yayınları, İstanbul,1990.
ERTAN, Temuçin F.; *"Atatürk Sonrası Türkiye"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
ERTAN, Temuçin Faik *"Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II"*, **Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi,** Ed. Şaduman Halıcı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 3071, Eskişehir, 2013
ESMER, Ahmet Şükrü, SANDER, Oral; *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
FIRAT, Melek; *"1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
_____; *"1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
GERGER, Haluk; *"Türk Dış Politikası (1946–1980),* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul.
GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *"1973–1983 Dönemi"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
GÖNLÜBOL, Mehmet, ÜLMAN, Haluk; *"İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
GÜREL, Şükrü S.; **Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993),** Ümit Yay., Ankara, 1993.

_____; *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları, İstanbul.
HALE, William; **Türk Dış Politikası (1774–2000),** (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
HART, Liddell; **İkinci Dünya Savaşı,** Cilt I, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
HEPER, Metin; **İsmet İnönü,** İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.
İPEKÇİ, Abdi, COŞAR, Ömer Sami; **İhtilalin İçyüzü,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1965.
KARAVELİOĞLU, Kamil; **Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül,** Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.
KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi – Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
_____.; **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876–1980,** (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
KAYNAR, Mete Kaan (Der.); **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923–2006),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
KİLİ, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975.
KOÇAK, Cemil; *"Siyasal Tarih (1923–1950)"*, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye (1908–1980),** Cilt IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
_____; *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980),** (Haz. Sina Akşin- Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
_____; **İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kurulması (1945–1950),** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
_____; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945),** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
KONYAR, Hürriyet; **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler,** Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.
NADİ, Nadir; **Perde Arahğından,** Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991.
ORTAYLI, İlber; **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 2010.
ÖZÇELİK, Ayfer; *"1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı"*, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi,** (Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytaoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.
ÖZDEMİR, Hikmet; *"Siyasal Tarih (1960-1980),* **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908-1980,** (Haz. Sina Akşin-Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitapları, İstanbul, (t.y.)
ÖZTÜRK, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi 1966 – 1980,** Cilt II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
SANDER, Oral; **Siyasi Tarih (1918–1994),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008,
_____; **Türk-Amerikan İlişkileri (1947–1964),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
SARINAY, Yusuf; *"Dış Politika (1938–1995)"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
SEYHAN, Dündar; **Gölgedeki Adam,** Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.
SEZER, Duygu; *"Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
SUNAR, İlkay; *"DP ve Popülizm"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt VIII, İletişim Yayınları, İstanbul.
SPEİDEL, Hans; **Normandiya Çıkarmasının Perde Arkası,** (Çev. Samih Tiryakioğlu), Başkan Yayınları, İstanbul, 1982.
TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
TEKELİ, İlhan; *"Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt III, İletişim.
TİMUR, Taner; **Çok Partili Hayata Geçiş,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954–1957),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.
TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914–2007),** İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.
TOKGÖZ, Oya; **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
TOLAND, John; **Pearl Harbour Baskını ve Sonrası,** (Çev. Samih Tiryakioğlu), Başkan Yayınları, İstanbul, 1973.
TOPUZ, Hıfzı; **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TURAN, Şerafettin; **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003
_____; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt IV/2, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.
TURGUT, Nükhet; *"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı"*, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,** (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986.
TUNCER, Erol, **1946 Seçimleri,** TESAV Yay., Ankara, 2008.
TURGUT, Serdar; **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara, 1991.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TÜRKOĞLU, Pakize; **Tonguç ve Enstitüleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
Ulus Gazetesi.
URAN, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908–1950),** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
UZUN, Hakan, *"Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. IX, 20-21, Yıl: 2010/Bahar-Güz.
WEISBAND, Edward; **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, 1974.
ZÜRCHER, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
http://www.tbmm.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.
http://www.tccb.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.
http://www.tskb.com.tr Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2014.
http://www.ysk.gov.tr Erişim Tarihi: 7 Eylül 2014.

Sonuç

Osmanlı dönemi Türk modernleşmesinde ayrı bir yere sahip olan II. Mahmut dönemi, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarının yoğun olarak görüldüğü bir reform süreci olup, devlet düzeninde yapılan hemen her yenilikte bunun yansımalarını görmek mümkündür. Bu dönemde merkeze bağlı eyaletlerin kurulmasından devlet memurlarına dair düzenlemelere, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından modern askeri okulların açılmasına kadar birçok alanda merkezi yönetimi güçlendirme çabalarına girişilmiştir.

Devlet düzeni kadar toplum hayatı açısından da çok önemli kırılmaların yaşandığı Tanzimat döneminde Batı'nın kurum ve kuruluşlarının yanı sıra zihniyeti de Osmanlı aydınlarını yakından etkilemiştir. Fransız Devrimi sonrasında yayılan eşitlik, özgürlük, adalet gibi liberal fikirler Osmanlı dünyasına girmiş ve buna dair düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar, demokratikleşme ve hukuk devletine doğru gidişte önemli bir kapı aralarken, Batı'nın kültür şokuna maruz kalan toplumda ciddi bir kimlik bunalımı da doğmuştur.

Osmanlı Devleti'nde halkın kısıtlı da olsa yönetime katılması I. Meşrutiyet ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Anayasa ve parlamento Türk siyasi hayatına girmiştir. Ancak anayasal ve parlamenter rejimin süreklilik kazanması II. Meşrutiyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Aslında II. Meşrutiyete giden süreç, Sultan II. Abdülhamit ile Jön Türklerin oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin mücadelesine sahne olmuştur. Elbette II. Meşrutiyet dönemi Anayasa ve parlamentoyu aşan çeşitli siyasal gelenekleri miras bırakarak Cumhuriyete intikal etmiştir. Ulus devlete gidiş, siyasal katılım ve siyasal çoğulculuk, kadın hakları, milli ekonomi gibi olumlulukların yanı sıra, yöneten değil yönetilen parti, yetkilerin istismarı gibi olumsuzluklar da II. Meşrutiyetin getirdikleri arasında sayılabilir.

Türkiye'de Cumhuriyet, Atatürk dönemi ile başlamıştır. Osmanlı'dan miras alınan geri kalmışlığın üzerine, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın getirmiş olduğu yorgunluğu da üstlenen Atatürk dönemi Türkiyesi, tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için köklü bir değişim-dönüşüm hamlesine girişmiştir. Monarşinin yıkılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi, halifeliğin kaldırılması ve milli egemenlik ilkesinin benimsenmesi, reformların değil, devrimin bir çözüm olarak görülmesinin sonuçlarıdır. Devrim hareketleri sadece siyasal alanla sınırlı kalmamıştır. Hukuktan eğitime, ekonomiden günde-

lik hayata kadar hemen her alanda o tarihe kadar görülmemiş düzeyde yenilikler yapılmıştır. Yine Atatürk döneminde, son yıllardaki Osmanlı diplomasi geleneği terk edilerek *eşitlik* ve *tam bağımsızlık* ilkesi üzerine inşa edilen dış ilişkiler kurulmuştur. İki savaş arası dönemde bir yandan güvenlik politikaları üretilirken, diğer yandan da bölgesel barışın teminatı olan modern bir Türkiye uluslararası alandaki yerini almıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. *Milli Şef* dönemi olarak da bilinen bu dönemin ilk yıllarında, hemen her şey İkinci Dünya Savaşı üzerine kurgulanmıştır. Dış politikadaki hamlelerden iç politikadaki tercihlere, ekonomik tedbirlerden temel hukuk normlarının üretilmesine kadar, hemen her düzenlemede İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini görmek mümkündür. İnönü döneminde Türk siyasal yaşamındaki belki de en önemli olay gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasi açısından tarihsel bir dönüşüm yaşanmış ve çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Demokrat Parti'nin kurulması sonrasında gerçekleştirilen 1946 genel seçimleri, Cumhuriyet dönemindeki ilk tek dereceli ve çok partili seçimler olması nedeniyle özgün bir yere sahiptir.

İnönü ve CHP, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıların ve 27 yıllık iktidar olmanın yıpranmışlığının bedelini, 1950 seçimlerini kaybederek ödemiştir. 14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye'de kurucu iktidarın kansız bir şekilde yönetimden ayrılması anlamında, dünya tarihinde bile ender görülen bir siyasal sonuç doğurmuştur. 1946 yılında kurulmuş olan Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in ise Başbakan olmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. 1950–1960 arası yaşanan DP dönemi, iç politikada iktidar ve muhalefetin birbirine tahammülsüz siyasetlerine bağlı olarak gelişen gerilimlere sahne olmuştur. Türk- Amerikan ilişkilerinin geliştiği bu dönemde Türk dış politikasının merkezini NATO oluşturmuştur. Soğuk Savaşın en şiddetli yıllarında, dünya ölçeğinde hâkim olan bazı söylem ve uygulamalar iç politikada da kendisini göstermiştir. Bununla birlikte DP döneminde de Cumhuriyetin geleceğine dair bugüne yansıyan birtakım olumluluklar yaşanmıştır.

DP dönemi 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri müdahaleyle son bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen siyasal eğilimlere cevap veremeyen 1924 Anayasası yerine, 1961 Anayasası ikame edilmiştir. Müdahale döneminde Türkiye'nin en özgürlükçü Anayasası olarak değerlendirilen 1961 Anayasası yürürlüğe girerken, Yassıada mahkemesinde yargılanan A. Menderes, F. R. Zorlu ve H. Polatkan'ın idam edilmeleri açıklanması zor bir çelişkili durum yaratmıştır.

27 Mayıs askeri müdahalesinin gölgesinde yapılan 1961 genel seçimlerinden koalisyon hükümeti çıkmıştır. Bununla birlikte DP'nin yerine kurulmuş olan ve bu geleneği sürdüren Adalet Partisi, özellikle Süleyman Demirel'in genel başkan olmasıyla daha da güç kazanmıştır. Adalet Partisi 1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelmişse de, 12 Mart 1971'de hükümete verilen muhtıra, Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Muhtıra sonrasında gerçekleştirilen anayasal değişiklikler ve getirilen kısıtlamalar öğrenci olaylarını

ve işçi hareketlerini durduramadığı gibi, siyasetteki istikrarı da bir türlü sağlayamamıştır.

Örtülü bir iç savaşın yaşandığı 1975–1980 yılları arasında 5 binden fazla insan yaşamını yitirmiş, eğitim-öğretimin kalitesi düşmüş, üretim kayıpları yaşanmış ve toplumda kutuplaşma had safhaya ulaşmıştır. 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri müdahale, geniş halk yığınlarını politika dışı bırakmak pahasına söz konusu gerilimli sürece son vermiştir.

6 Kasım 1982'de yürürlüğe giren 1982 Anayasası ile Kenan Evren de yedinci Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. 1983–1991 yılları arasında Türk siyasetinde etkili olan şahıs Turgut Özal, siyasal oluşum ise Anavatan Partisi olmuştur. Özal'ın belirlediği politikalar sayesinde Türkiye, ekonomide, iç ve dış politikada geleneksel değer yargılarından uzaklaşmış ve dünya ile eklemlenme sürecini hızlandırmıştır. Bu hızlı dönüşüm birtakım beklenmeyen toplumsal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

1989'da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın 1993 yılındaki ani ölümü Türk siyasetindeki taşları yerinden oynatmıştır. Cumhurbaşkanı seçilen Süleyman Demirel, Başbakanlığa Tansu Çiller'i atamıştır. 1983'ten 1991'e kadar iki dönem Anavatan Partisi'nin tek parti hükümetiyle yönetilen Türkiye, 1991'den 2002'ye kadar çeşitli koalisyon hükümetleri tarafından idare edilmiştir. Farklı siyasal eğilimlerin ve partilerin hükümet ortağı olduğu bu yıllarda, iç politikada PKK terör örgütü ile mücadele hep gündemde kalmıştır.

Siyasette iç güvenlik ve terör sorunu, ekonomide enflasyon, hükümetlerin temel sorunu olmuştur. Dış politikada ise Kıbrıs temel sorun olarak varlığını korurken Avrupa Birliği ile ilişkiler hemen her hükümetin programında yer almıştır. Ermeni sorunu da yine Türkiye Cumhuriyeti'nin göz ardı etmemesi gereken bir konu olarak gündemdeki yerini korumuştur. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız devletler olarak belirmesi ve tek kutuplu bir dünyaya doğru gidilmesi, Türk dış politikasında da eksen tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Saadet Partisi'nden ayrılan bir grup siyasetçi tarafından kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 ve ardından 2007 seçimlerinde tek başına hükümeti kuracak kadar oy toplaması, bir anlamda koalisyon hükümetleri dönemini de kapatmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olarak ön plana çıktığı bu yıllarda, 2007'de görev süresi dolan Ahmet Necdet Sezer'in yerine, Erdoğan ile aynı siyasal gelenekten gelen Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yedi yıl sonra, 2014 yılında ilk kez Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Türkiye'yi 12 yıl boyunca Başbakan olarak yöneten Recep Tayyip Erdoğan, seçimin ilk turunda yaklaşık yüzde 52 oranında oy alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Erdoğan Hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlığa atanmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi içinde son derece güçlü bir isim ve tartışılmaz lider olan Recep Tayyip Erdoğan'ın yerine, iç ve dış politikada son derece ağır sorunların gündemde olduğu bir dönemde Başbakan olan Ahmet Davutoğlu'nun, bu görevi uzun sürmemiştir. 28 Ağustos 2014-24 Mayıs 2016 tarihleri arasında Başbakanlık görevinde bulunan Ahmet Davutoğlu'nun Suriye krizinin gün-

demde olduğu bir dönemde istifası sonrasında yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin son Başbakanı olacak olan Binali Yıldırım geçmiştir. Binali Yıldırım'ın Başbakanlığı döneminde 16 Nisan 2017 tarihindeki referandumda evet oylarının fazla çıkması sonucu gerçekleşen köklü anayasa değişikliği ile Türkiye yeni bir sisteme geçmiştir. Başkanlık sisteminin Türk versiyonu anlamındaki Cumhurbaşkanlığı Sistemi'nin yürürlüğe girmesinden bir süre sonra Binali Yıldırım'ın da Başbakanlık görevi sona ermiştir. Artık Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Sistemi vardır. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerde Türk halkı hem TBMM hem de Cumhurbaşkanlığı için oy kullanmıştır. Sonuçta da bu yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur.

Türkiye'nin son iki yüz yılı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türk modernleşmesi, bünyesinde demokratikleşme, merkezileşme, uluslaşma gibi unsurlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının bir sorunsalı olarak Cumhuriyet'e intikal etmiş, yeni kurum ve kavramları da içine alarak günümüze kadar taşınmıştır. II. Mahmut Dönemi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin en önemli kilometre taşları olarak belirirken, Cumhuriyet ve Atatürk dönemi devrimleri, bizatihi modernleşme süreci açısından temel kırılma noktaları olmuştur. Aslında kendi içinde de dönemlere ayrılabilen Türkiye Cumhuriyeti tarihi, aynı zamanda modernleşmenin de bir tarihi olarak ele alınabilir.

Daha açık bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, tarihsel açıdan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında başlayan ve gelişen modernleşme hareketlerinin bir devamı gibi görünmekle birlikte, kendinden önceki modernleşme hamlelerini aşan, daha kapsamlı ve güçlü bir yenilik sürecidir. Ancak Cumhuriyet, büyük bir tarihsel kopuşun sonucu olarak kurulmasına karşın, Osmanlı Devleti'nden kendine geçen birtakım sorunlarla da yıllar yılı uğraşmak zorunda kalmıştır. Günümüz Türkiye'sinin gündeminde yer alan din devleti olgusu ile Kürt sorununun Cumhuriyetle başladığını söylemek, doğru bir yargı değildir. Bu sorunlar olsa olsa Cumhuriyet'in çözmeye muvaffak olamadığı sorunlar olarak ele alınabilir. Yine Ermeni Sorunu gibi Türk dış politikasının merkezindeki yerini uzun yıllardır koruyan bir sorunun da, Cumhuriyet ile başlamadığı bir başka tarihsel gerçektir. Bu sorunun çözümünde de Cumhuriyet, henüz istediği sonucu elde etmiş değildir.

Bazı siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların çözümsüzlüğünde ve ayrıca yeni sorunların belirmesinde, içerideki uygulamalar kadar, dış dünyada yaşanan olayların da etkisi olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye'de yaşanan bazı olumsuzluklarda ya da başarısızlıklarda, tek sorumlu olarak siyaset alanı görülmemelidir. Bu bağlamda tarihçiye düşen görev, geçmişe dair mahkemeler kurarak hesaplaşmaya girişmek olmamalıdır. Tarihçi, olay ve olguları her türlü önyargıdan uzak bir şekilde ortaya koymalı ve elde ettiği bilgileri toplumla paylaşmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti tarihine de bu tarih metodolojisi çerçevesinde yaklaşılmalıdır.